

په یامه کانی
گه نجان

47

11

زنجیره ی بابه ته فیکریه کان

فیکری علا

له نیوان واقعی بوون و خه بیا

مضامین
www.iqra.shlamontada.com
اقراء الثقافی

ئاماده کردنی : ناوهندی رینوین

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

پردي داتلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا النفاقی)

بۆدابهزاندنێ جۆرهها کتیب: سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للکتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

پهيامهكانى رينوين بۇ گەنجان

فيكرى عهلمانيهت

له نيوان واقى بوون و خهيالدا

نامادهکردنى : ناوهندى رينوين

۱۴۳۷ كۆچى _____ ۲۰۱۶ زايىنى

ناسنامەى كتيب

📖 ناوى كتيب: فيكرى عهلمانىت له نيوان واقعى بوون و خيالدا

✍ نوسىنى : كۆمەلىك نووسەر

✍ نامادەکردنى : ناوەندى رېنويىن

* ناوى زنجيره: زنجيرهى فيكرى (ژماره: ۱۱)

* تيراژ: ۱۰۰۰ دانە

* نۆبهى چاپ: يەكەم

* سالى چاپ: ۲۰۱۶

* ژمارهى لاپهه: ۴۱۹ لاپهه

* ديزاين : گوڤارى رېنويىن

* نرخ تهنه: (۶۰۰۰) ھزار دینار

* سەرپەرشتىكار : سەرکۆ کریم احمد

* ئيمهیل: renwen۲۰۰۹@yahoo.com

له بهرئوه بهرايهتى گشتى كتيبخانه گشتييهكان ژمارهى (۱۳۹) ى

سالى ۲۰۱۶ ى پيدراوه

بەناوی خواى بەخستدەو شېرەبان

خۆتەرانی بەرێژ!

ئەم کتیبەى بەردەستتان کۆکراوەى چەند وتاریکە لە ژمارەى (٦)ى گۆڤارى رېنۆیندا، بلاوکراوەتەر، بەلام لەبەر ئەوەى خەلکى زۆر پەيوەندیان پێوەکردین کە ئەو وتارانە لە دووتوونى کتیبىندا بلاو بکەینەرە بۆ سود گەياندى زیاترى گەنجان و پۆشنبیران، نیمەش داواکەمان پەسەند کردن و بەباشیشمان زانی کە بۆ زیاتر دەولەمەند کردنى بابەتەکە چەند نوسەر و پۆشنبیری زیاتر بەشدار بکەین، بۆیە پەيوەندیان بە چەند کەسانى تری بەرێزەرە کرد ئەوانیش مآلیان ئاوەدان بیّت هاتن بە دەمانەرە نوسینەرە بوو بەم وتارانەر:

* ئەلمانیەتى پۆژەرەلات و حیزبى کوردى نوسینى / پ.ى. سەلام ناوخۆش

* ئەزمونى ئەلمانیەت لە کوردستان چاوپێکەرەتن / م. فاتیح سەنگاوى

* ئەلمانیەت ئەوەى من لێى تیگەریشترەوم نوسینى / کامەرەن بابان زادر

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانه‌ی رینۆین ..... فیکره‌ی عه‌لمانی له‌ نۆوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

---

* نه‌وه‌ی یه‌که‌می عه‌لمانی کورد / نوسینی / مسعود عبدالخالق
* چۆنیه‌تی خویندنه‌وه‌ی خوینهرێکی سیکۆلار بو‌ده‌قی ئایینی
ئاماده‌کردنی / عبدالله نصرالله

بو‌شاییه‌کانی نۆوان عه‌لمانیه‌ت و کۆمه‌لگای کورده‌واریی نوسینی /
د. عومەر عه‌لی

* جیاکردنه‌وه‌ی دین له‌ ده‌ولت جیاکردنه‌وه‌ی به‌هایه‌ له‌ مرۆڤ.
نوسینی / زانا طاهر

* عه‌لمانیه‌ت چه‌مک و سه‌ره‌ل‌دان و گه‌شه‌سه‌ندنی و هاتنی بو‌
پۆژه‌لآت. نوسینی / مونا موحه‌مه‌د به‌یه‌دینی شافعی، وه‌رگێرانی
/ نیه‌اد جلال حبیب الله

* عه‌لمانیه‌ت بو‌ چۆن و هه‌لۆیستی به‌رامبه‌ر به‌ ئیسلام و موسو‌لمانان
نوسینی / م. محمد ملا محمود

* نوسه‌رانی عه‌لمانی چی ده‌خویننه‌وه‌ ؟ نوسینی / اسماعیل طه‌ها
بو‌ زانیاری خوینهرانی به‌پێزیش ئیمه‌ وه‌ک پێبازی کارکدنمان له‌
رینۆین هه‌ر ده‌م به‌ پێویستمان زانیه‌وه‌ له‌ هه‌موو په‌وته‌
ئیسلامیه‌کان به‌شداربن له‌م نوسینه‌دا، به‌لام پاش نه‌وه‌ی زیاتر له‌

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی له نیوان واقعیعی بوون و خەیاڵدا

(٤) مانگ چاوه‌پێی نوسینی به‌رپێز (د. عبد الطیف احمد) بووین، پێیان وتین مەجالی نابێت بنوسیت بۆیه به شیوازی گفتوگۆ پرسپاری ئاراسته بکه‌ن، دوایی ئەوه‌ی پرسپاره‌کانمان بۆ به‌رپێزان نارد، دوای چاوه‌پروانی (٢) مانگی تر هەر وه‌لامیان نه‌بوو، بۆیه وه‌لامی ئەو له ریزی وه‌لامی ئەم نوسهره به‌رپێزانهدا نابینین!

چه‌مکی عەلمانییه‌ت و دهرهاویشه‌کانی شتی زۆری دهرباره‌ی وتراوه، به‌لام تا ئیستاش پێویستی به‌وه ماوه که به‌رچاو پۆشنی زۆرتر بدریت له‌سه‌ری و واقعی په‌وته عەلمانییه‌کانی کوردستان زیاتر پوون بکریته‌وه، له‌بهر ئەوه هێشتا کهسانی‌ک هەن نه‌یان‌توانیوه خۆیان و قسه و نوسین و هه‌لسوکه‌ته‌کانیان پرگار بکه‌ن له توندپه‌وی، تا ئیستاش هه‌یه له ناو پۆشنپه‌ره عەلمانییه‌کان پۆشنپه‌ره ئیسلامیه‌کانیشدا به هه‌ناسه‌ی هه‌شتاکان و سه‌ره‌تای نه‌وه‌ده‌کان راگه‌یاندن ئەدات، بێ ناگا له‌وه‌ی به‌راستی بۆ میژووش بیلین که، چ په‌وتی ئیسلامی و چ په‌وتی عەلمانی له کوردستاندا گۆرانکاری زۆریان به‌سه‌ردا هاتووه و له هاوبه‌شه ئینسانیه‌کان زۆر نزیک بوونه‌ته‌وه، راسته هه‌شتاکان په‌وتی عەلمانی له بازنه‌ی

زنجیرەسە پەيامەتکەنەس رېنۆۋېن ..... فېكەرسە ئەلمانسە لە نېۋان واقىەس بوۋن و خەيالدە

بېرکەردنە ۋە ھېدا ھېچ پانتايەك نەبوو بۇ ئىسلام ۋەك فېكەر و ۋەك رەۋت ۋەك تەشكىلاتىش، رەۋتە ئىسلامىيەكانىش ھەمان دىد و پوانىنيان بۇ رەۋتە ئەلمانىيەكان ھەبوو، بەلام ھەم ئەمان و ھەم ئەۋانىش لەۋ توندرپەۋىسە پزگارىيان بوۋە بەرپزەيكى بەرچاۋ، ئەمەش گۇپرانكارىيەكى ئىجابى و سوۋدە بۇ كۆمەلى كوردەۋارى بۇ رەۋتى بونىاد نانەۋى ئىنسانى كورد و پەرزىن كوردنى ئاشتى كۆمەلایەتى.. ئىتر بوۋنى ھەندى توندرپەۋ لەملا يان لەۋلا زۆر مەترسى نىە ئەگەر ئەم گۇپرانكارى و گەشە سەندنە بەردەۋام بىت..

ئومىد ئەكەين ئەم نوسىنەى ئىمەش بەشدارى كوردنىك بىت بۇ ئەۋ مەبەستە و بەشنىك لە شەرەف پاراستنى ئاشتى كۆمەلایەتى و گەشەى فېكەرى شارستانى لە ناۋ مىلەتەكەماندا بە ئىمەش بېرپت..

دەستەى چاپ و پەخشى كىتەبەكانى رېنۆۋېن

۲۰۱۶/۲/۲۱

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویژن ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

عه‌لمانیه‌تی رۆژه‌ه‌لاتی و حزبی کوردی

نووسینی: پ.ی.سه‌لام ناوخۆش

دەرۋازىيەك

ئاۋنىشانى وشەي (ئەلمانىيەت) م بەكارھېنا بۇ ئەۋەي
خوئىنەر بزانى ئە چى دەۋىم، ئەگەر نا ئە وشەيە بەقەد
بزانىكى شىۋىنەر پىر دىماگورۇ، دۇگماكانى ئەلمانىيەت
دەشارىتەۋە! بە واتاى وشەكە، چەمكەكە بە پونى دەرنابىرئ
دەبىتە ناۋەندىك و ھەتا ھىزرو ئايدۇلۇزىياۋ فەلسەفەيەك چەندەھا
تەئۋىلى پۇزەتەي و نىگەتەي ھەلبىگىرئ.

ھەرچى (secularism) ئىنگىلىزىيە و (luicism) ئى
فەرەنسىيە ئە شىۋاندەئى تىدا نىيە، بۇ م ئەم نوسىنەدا زىياتر
ئە دوۋە بەكار دەھىنم ئەك ئەلمانىيەت!

ئە لايەكى ترەۋە، ھەرۋەك ئاۋنىشانەكە پىشنىياز دەكات پىم
خۇشە ئە بنەماي ئەلمانىيەتى پۇزەھەلاتى بدوئىم و بە حكومى
ئەۋەي حزبى كوردىش ھەر لەسەر بنەماكانى ئەو جۆرە
ئەلمانىيەتە دامەززاۋە و پونىياۋ پەيامىشى ھەر زىياتر كۆپى
ودىرئەپىدەرى ئەۋانە، لەم بوارەش، كە قەسى لەسەر كراۋە بۇيە
نوسىنەكە لەم چوارچىۋەيە دەرنابىرئ و پوبەرەكەي ھەرئەۋەندە
دەبى ئەك شامىل و ھەمەلايەن بىئ.

عەلمانیەت و ئارێشەى زاراوە لە پۆژەه لاتدا

پۆشەنبیرو حزبى پۆژەه لاتى كێشەى ناسنامە يەكێ لە ئەدگارە بنەرەتییەكانى (ئەو) ناتوانى لە (نیفاقى سیاسى) (نیفاقى كۆمەلایەتى) و (نیفاقى ئاینى) نەژى، چونكە (مانەوهى) و (هەبونى) وابەستەى ئەو حالەتەن! پوتەر پاشكاوانە تر بیژین، ئەو خویندەوار و قەلەمبەدەست و شەهادهدارانەى پۆژەه لات ئەوانەى دەیانەوى لە دەرەوهى هەژمونی دین و دونیا وپوئىای دین بە تاییبەتى ئیسلام بژین هەر (دەنگ) یان دى و (جورئەت) ناکەن تەواو ئەوفەلسەفە سیاسیه، یان تا بو ئایدۆلۆژیا نادینیەكەى باوەریان پێ یە بە دروستى گوزارشتى لیبكەن.

پۆژئاواویەك دەلێ: ئەوانە وەك بۆق وان هەر (قیرەیان) دیت، هەرکە لییان نزیک دەبیەوه بۆ ئەوهى بزانی چى یان دەوى (بى دەنگ) دەبن.

هەر لەسەر ئەو شەنکست و بنەمایانە هەموو هزرو ئایدۆلۆژیاو فەلسەفەیهكى سیاسى پۆژئاواى بە (لیل)ى لە پۆژەه لات قسەى لە سەر کراوه.

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

دیتن و تیروانینی پۆژەلآت و پۆژئاوا وەك یەك نەكارێكی ئەكادیمیە نە پوئیا یەكی دروستە، چونكە ئەو (دوو) لەلایەن تیۆردارێژەرانى پۆژئاواو (وینا) كراون دەبێ هەر لە مەملانی دابن!

بۆ ئەوەی لە چوارچێوەی ناو نیشانەكەو دەرنەچین با لە سیکۆلاریزم بدوین. لە پۆژئاوادا بەراشكاوێ لە پوی زاراوەو چەك و زمانەوانیەو دان بەو دەنن، كە سیکۆلاریزم بزاقیكى نا دینیە. فەرەنگی ئۆكسفۆرد وشەى (*secular*) ئاوا پرافە دەكات: دنیایی، مادى، نا ئاینى، حكومەتى دژ بەكەنیسە.. نابێ ئاینیش بنەماى پەوشت و پەروە دە بێ، هەر وەها لە (*Brifsh* *Brifunica_ Encyclopedia*) دەربارەى سیکۆلاریزم ئەو ها تەو: بزاقیكى جفاکیە ئامانجى گۆرینی پەوتى با یەخدانى خەلكە لە با یەخدان بە (ئاخیرەت و قیامەت) بۆ با یەخدان بە دنیا لەوئ (دین) و (پیاوی دین) و (هەژمونی دین) و (پە یوەندى پیاوانى دین) و (دەسەلاتى سیاسى) ولآت گەورە ترین هەر شە

زنجیرەى پەيامەكانى رېئوین ..... فیکرى عەلمانى لە نیوان واقىعى بوون و خەيالىدا

بون لە زات و پوئیاو ھزرى مرۆڤەوہ – لەوى كۆمەلێك وەك
ھۆكارى ھزرى و سیاسى و شارستانی و كۆمەلایەتى و ئابورى
ھەبون بۆ ئەوہى زاناو پۇناكبىرو سیاسەتەدارانى پۇژئاوا
پشت لە كەنىسە بكن و حكومەت لە بونیاتى نادىنى
دامەزرینن!

بىگومان ئەو ھۆكارانە لە پۇژھەلات دەرئەكەوتون بۆ ئەوہى
لە پۇژھەلات شوپشێكى سىكۆلارىزم بەرپابكرى. ئەمە وەنەبى
پای كەسانى دەرەوہى بازنى سىكۆلارىزم بى، بەلكو ھەتا لە ناو
توێژھەرانى ئەو بوارەش پایەكى ئەوھا ھەيە، پەرە لە ئاماژە بەپرای
على حەرب و محمدئەرگۆن و حەسەن حەنەفى دەكەين ئەو سى یە
باوہریان وایە بنەماكانى سىكۆلارىزم لە ئىسلام دا ھەن، على
حەرب لە (نقدالحقیقە) بانگەشەى ئەوہ دەكات، كە لە سەردەمى
دەولەتى مەدىنەوہ بنەماكانى (عەلمانى) لە گوتارى ئىسلامى
دەرئەكەوتون ئىسلام ھەلگى كۆمەلێك و اتاو دەلەلاتى جیاوازه لە
ھەناوى خوێشیدا شتێك لە عەلمانىەتى ھەلگرتوہ.

محمد ئەرگۆن هەولێ دەدا لە دەقە پێرۆزەکاندا هەندێ ئەفکارو سیمایا بدۆزیتەوه بۆ ئەوهی رافەو تەئویلیکی (عەلمانیبونی) ئیسلامی پێ بکات ئەرەگۆن لە (الفکر الإسلامی قراءة علمية) دەئیت: عەلمانیەت لە هەناوی قورئان و ئەزمونی مەدینەدا بونی هەیه، هەرودها دەولەتی ئەمەوی و عەباسی دەولەتی عەلمانی بوون نەك ئاینی، لە لایەکی تر بە حکومی ئەوهی هزری ئیسلامی و شەریعەت و فقه زادهی بیرکردنەوهو خویندەنەوهی و تیروانینی مرۆفان بۆ هەردوو دەقی قورئان و فەرمووده، بۆیه مرۆفە بەشدارە لە شەرۆفەکردنی و پڕیاردان. هەرودها هەر چوار مەزەهبی سونی بەلگەن لە یاساغ نەکردنی عەقلی مرۆفە لـه خویندەنەوه و تیگەیشتنی دەق و تیوری قیاس (Anulogg) بۆ دەرەوهی دەق..

ئەوانە توێژەرێکی وەك حەسەن حەنەفیان و الیكردووە لە كتیبی (الإسلام لا یحتاج علمانية غربية) بنوسی شەریعەتی ئیسلامی شەریعەتیکی وەزعیو لە سەربنەمای بەدیھێنانی

زنجیرى پەيامەتلىرى پىتونىن ..... فىكىرى ئەلمانى لە نىۋان واقىسى بويىن و خەيالىدا

بەرژەۋەندىيە گىشتىيەكان، كە تايىبەتمەندى شەرىيەتنى: (زەرورات، حاجيات، تەحسىنات) دامەزراۋە ئەلمانىيەكانىش بۇ بەرجەستە كىردىنى ئەمانە كاردەكەن، بەلام لە شارستانىيەتى خۇرئاۋاي وەردەگىرن نەك شەرىيەتى ئىسلامى.

ئەم جۇرە تىپروانىيە بۇ ھەبۈنى بىنەماكانى سىكۇلارىزم لە قورئان و ئەزمونى ئىسلامدا خۇي لەخويىدا نىفاقىكى سىياسىيە، چۈنكە ئىسلام دىن و دونىايە، ھۆكىمى ئىسلامى ھۆكىمىكى دىنى كەھنوتى نىيە ھىچ ھۆكىمرانىيەك (پىرۇز) نىيە دنياۋ بەشەكانى دونيا لە دىن جودا ناكىرنەۋە و ئەۋ (دونىا) ى لە قورئاندا وىناكراۋە ئەۋ (دنيا) يەى سىكۇلارىزم نىيە، لەم پوانگەۋە ھەر لىلى و نىفاقەكەى پۇشەنپىرى نادىنى پۇژھەلاتى دەردەكەۋى، كە دەپەۋى لە ھەردوۋ (بەر) بىخوات.

ھەرەك چۈن ھەمو (ئەلمانىيەكانى) پۇژئاۋا ۋەك يەك نىن، ئەۋانەى پۇژھەلاتىش ھەروان، بەلام ئەۋەندە ھەيە، ئەۋ ئەلمانىيەتە (pavidial secularism) و ئەلمانىيەكان

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

هه‌موویان: (Total secularism) له‌گه‌ل حکومه‌ته‌کانی پوژناوا له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی فه‌لسه‌فی و پیکهاته‌ی ته‌کنیکی و که‌لتوری و ئاینیه‌وه داریژراوه، هه‌رچی نه‌وه‌ی پوژه‌ل‌اته له‌سه‌ر بنه‌مای نیفاقی سیاسی (politicalHyqecrag) و هه‌له‌پرستی (opparfunifg) دامه‌زراوه.

هزبی کوردی و نه‌زمونی سیکولارزمی

بیرۆکه‌ی حیزب دروستکردن، بیرۆکه‌یه‌کی پوژناوا‌یییه، ئامانجی سه‌ره‌کی نه‌و دیارده‌یه هه‌ول‌دانیک بوه بۆ نه‌وه‌ی پوژناوا له‌ پێگایه‌کی تره‌وه هه‌ژمونی به‌سه‌ر پوژه‌ل‌اته‌وه هه‌بێ، کورد زیاتر له‌ نه‌زمونی حیزب دروست کردندا زیاتر هه‌ر لاسایی نه‌زمونی نه‌ته‌وه بالاکانی کردۆته‌وه.

یه‌که‌م به‌شداری چالاکی کوردی له‌ حیزبی نه‌ته‌وه‌یی دا بووه، گروپی ئیتحادو ته‌ره‌قی و گه‌نجه‌ تورکه‌کان چه‌ند کوردیکی وه‌ک: عبدالله جه‌وده‌ت، ئیسحاق سکوتلی ناویان دیت.

دکتۆر عبدالله جه‌وده‌ت یه‌کێ له‌و کورده‌ به‌رایانه‌ی ناو کاری حیزبی عه‌لمانییه، که‌ ته‌واو له‌ ژێر کاریگه‌ری نه‌ژمونی پوژناواو مارکسیه‌تدا بووه له‌ باکوری کوردستان نه‌و ده‌رفه‌ته‌ له

زنجیرەس پەڕیامەکانی رێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بەردەم کەسانی وەك دكتور عبدالله جهودهت دروست نه‌بو، كه
بتوانی پەره به هزرو ئایدۆلۆژیایی عەلمانیەت بدات.
ئەو حزبە کوردیانە‌ی لە دوا‌ی جەنگی یە‌کە‌می جیهانی لە
با‌کۆر دروست بوون، وە‌ك جە‌معیە‌تی تە‌عالی کوردستان، پار‌تی
دیموکراتی کورد، کۆ‌مە‌ڵە‌ی ئازادی، کۆ‌مە‌ڵە‌ی خۆ‌ی‌بون خا‌وه‌ن
فە‌لسە‌فە‌یە‌کی سیاسی پوون نه‌بون، پراسته ئه‌وانه (ئاینی) نه‌بون،
به‌لام (عە‌لمانی)یش نه‌بوون هۆ‌یە‌کە‌ش ده‌گه‌رێته‌وه بۆ پۆ‌ل و
هه‌ژمونی سه‌ر‌کرده کلاسیکه‌کان و بنه‌ما‌له‌ دیاره‌کانی نی‌و بزافی
پزگاریخوازی کوردی!

دامه‌زراندنی حزبی شیوعی عێراقی

سه‌ره‌تای دروستبونی بیروکە‌ی عە‌لمانیەت بوو له
کوردستان پیش دروستبونی پار‌تی دیموکراتی کورد له سا‌لی
١٩٤٦، زۆ‌ریه‌ی سیاسه‌تمه‌دارانی کورد (شیوعی) بوون جا چ
شیوعی ناو شو‌پ‌رش، حزبی پزگاری بووبن.

شىۋىيەت لى دىۋى دروستىبۇنى پارتى بى ئاراستەيەكى تىردا چو، چۇنكى بى شىكى زۇر لى شىۋىيە كوردەكانى ناۋ حىزبى شىۋىيە و (شۇرۇش) و(پىزگارى) بوونە پارتى!!
ئەمە وەنەبى ئەۋ شىۋىيەنە دەست بەردارى ماركسىيەت بوون، بەلكو ئەۋانە لى بەر پۇشنى ماركسىيەت، خەرىكى كوردايەتى بوون.

بىزاقى (شىۋىيەت) و (ماركسىيەت) ەتا دروست بوونى (كۆمەلە ماركسى لىنىنى) لى سالى ۱۹۷۰ نەيتوانى بەسەر مۆلكى دىندارى كۆمەلى كوردەۋارى زال بن، ەەر لىم پوانگەۋە شىۋىيەت لى كوردستان زىاتىر مۆركىكى سىياسى ەەرگرتوۋە نەك ئايدۇلۇژى، ەەرۋەها كادىرى شىۋىيە خاۋەن پوئىيەكى دىار نەبون، ەمەۋ شىۋىيەكان زىاتىر بە مىلمانى چىنایەتى نىوان

(ناغا) و (كرمانچ) كورت كىردۇتەۋە. شۋىيەت خۇى لى خۇيدا غەلىمانىيەتىكى ئىلحادىيەۋ پىرسى ئىلحادىيەكەش لىسەر چەند بىنەمايەكى مەتىرالى بىنا كىردوۋە ەك دەلىت: " لاإله والىحياة مادة" ەىچ خۇدايەك نىيەۋ زىان مادىيە، بەلام زۇرىك لى شىۋىيە

نەمبەرىن پەيامەتلىرىنىڭ رېتۇنى ..... فىكىرى مەلۇماتى لى نىيۋان ۋاقىتى بۇيۇن ۋ خەيلىدا

كلاسىكى كوردى نەك ھەر ئىلھادى نىيە، بەلكو پەيۋەستە بە
زۇرىك لى پەيەكانى ئىسلام! ئەۋ ئىزدىۋاجىيەتە ھۆكارىك بوو بۇ
مردنى شىۋىيەت ۋەك فەلسەفەيەكى سىياسى يان
نايدۇلۇزىيەكى سىياسى. ھەرچەند پىياۋانى ئىنگلىز ناۋ و
ناتۇرەي "مەلای سور" يان لى مەلمستەفا دەنا، ئەۋ دەسەلاتەي
بارزانى لى بىرىرى سىياسى پارتى دا، مەكتەبى سىياسى پارتى -
كە زۇربەي ماركسى بوون - ناچار كورد گەرەتەي ھەلەي سىياسى
ۋ خىيەتەي نەتەۋەيى لى مېژۋى سىياسى كوردى تۇمار بىكەن.

لى ناۋ دەسەلاتى پىژىمى عىراقىش لى پىگى گۇفارى
(پىزگارى) ۋ پۇژنامەي (النور) ھەر خەرىكى بىلۋكردنەۋەي
ماركسىيەت ۋ بىزاقى (ماۋى) بوون. بەشىك لى ۋ گروپە بەۋەندە
چالاكىە ھىزىە پازى نەبوون، بۇيە كۇمەلەي ماركسى لىنىنى يان
دامەزىاند. ئەۋانە ۋەك شىۋىيەكانى ناۋ حىزىبى شىۋىيە،
شۇپش، پىزگارى ۋ پارتى نەبوون خاۋەن فەلسەفەيەكى ئىلھادى
بوون باۋەرىيان بە عەلمانىيەتەكى تەۋاۋ ھەبوو، ئەۋانە ھەتا

زنجىرىمىز پەيلاسەكانى رېئوتېن ..... فىكىرىمىز ئەلمانى لە نېئوان واقىئەسى بوون و خەيالدا

ھەرەسى ۱۹۷۵، بوونىكى ئەو تۇيان نەبوو ھەرۋەھا لەلايەن خەلك و شۆپشى كوردىيەو بە بەشىك لەمەكتەبى سىياسى پارتى: جەلالى دادەنران بۇيە ھەرەسى شۆپشى ئەيلول و پارچە پارچە بوونى پارتى دەرفەتى زىرىنى بۇ خوشكردن بۇ ئەوئەى ئاراستەى سىياسى شۆپشى كوردى بەئاقارىكى تردا ببەن.

كۆمەلەى ماركسى لىنىنى، لەسالى ۱۹۷۳- ھو لەرىگى بلاءوكراوئەى (ئالائى سوور) ھو ئايدۇلۇژىيائى سىياسى خۇيان بلاو دەكردەو. ئەوان لە رىگى جەلال تالەبانى يەو تەبەننى ئايدۇلۇژىيائى سىياسى ماوتسى تۇنگ يان كرد. ئەندامە چالاكەكانى يان سەركردەكانى، جگە لە تالەبانى باوئەريان بە ئايدۇلۇژىيائى سىياسى ھەردوو بالئى پارتى و ھەردوو بالئى حىزبى شىوعى عىراقى نەبوو.

كۆمەلە، ھەر لە ناوئەكەى دەردەكەوى كە پەپرەوى ئايدۇلۇژىيائەكى تووندى دەكرد تەواو لە سەر باوئەرى ئىلحادى دەمەزبابوو. لەپاش ھەرەسى شۆپشى ئەيلول و مانەوئەى حىزبى

زنجېرىس پەيامەكانى رېنۇۋېن ..... فىكىرىسى غەلمانى لە نېۋان ۋاقتىسى بوون ۋ خەپالدا

شىۋىسى عىراقى لەناۋ بەرەى بەغس، دەرفەتتىكى تر درووست بوو ئەۋ كۆمەلەيە لەسەر ھەرسى بىنەماكەى حىزبەكەى ماوتسى تۇنگ: حىزبى پېشپەرەۋ، حىزبى گەل، بەرەى نىشتىمانى، جارى شۆپشى خۇيان بدەن: لەبارەى بلاۋكردنەۋەى بىرۋكەى چەپ ۋ غەلمانىەتى ئىلحادى ھىچ رېڭخراۋىكى غەلمانى كوردى بەقەد كۆمەلەى نەكردوۋە. لەبەرايى، ئەۋانەى لەماركس، ماركسى تر بوون، لەتووندى لە (ستالېن) ۋ (لېنېن) تووندتر بوون بەرامبەر دژەكانيان.

ھەرەسى شۆپشى ئەيلول ۋ مالىۋىرانى ۋ نەھامەتى ۋ پاشاگەردانى ۋ داپووخانى كەسايەتى كوردى بوونە فاكترىكى ستراتىژى بۇئەۋەى كۆمەلە زەبرى خۇى لە كەسايەتى بارزانى ۋ ھەژموونى ئاينى لەناۋ شۆپشى كوردى بدات!

بەھوكمى ئەۋەى لە ھەفتاكان بە بارزانى دەۋترا مەلا مستەفاۋ ھەرۋەھا بەپاسپاردەى ئەۋ يەكىتتى زانايانى ئىسلامى كوردستانى درووست ببوو ۋ لە نەزەر كۆمەلەش، ماركس ۋ تەنى: "دېن ئەفىۋنى - ترىياكى گەلانە" بۇيە ھەر ھۆكارى

زنجبیرەس پەیاوەکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

شکستی شوێشی ئەیلولیان نە دەدایە پال، کە هیچ بنەمایەکی نەبوو. جاری خۆی مەلا مستەفا مەلایەتی نەکردوو، بەلام لە بنەمالەیهکی ئاینی یاخود مەزەبەیی پینگەیشتبوو. ئەویان بە ھۆکاریک دادەنا بۆئەوێ پەرخنە ھەتا لە تراسیۆنی دین بگرن. لەھەشتاکان، مارکسیەکی برادەرم، کە تەواو بەبێ ناگا لەژێر کاریگەری __ گوتویەتی ئەو پەوتە عەلمانییە بۆی گێرامەو، کە پاش ئەوێ بارزانی (دە)سالی لە سوڤیەت، لینین بە دزی دەچیتە سەردانی، دەبینی بارزانی خەریکی قورئان خویندەنەو، لینین پێی دەلی: ئەو دە سالە لە سەنتەری شیوعیەت دەژی ھێشتا قورئان دەخوینیتەو؟!

ئەوێ شارەزای میژووی چوونی بارزانی بۆ سوڤیەت و ژیانامەیی سەرائی سوڤیەت نەبێ مەسەلە کە ئەو نەدە گەرنگ نابینی، وادەزانی لینین قەبوڵی ئەو پەوشەیی نەکردوو!

بارزانی خۆی لە ۱۹۴۷/۶/۱۸ لە ئاوی ئاراس پەرییەو و (لینین) لە سالی ۱۹۲۴ مردوو! لە سالی ۱۹۵۷ نەک لینین بەلکو

زنجیرەسی پەییامەکانی رێنوێن ..... فیکری مەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

(جۆزێف ستالین)یش لە ژياندا نەما بوو، ستالین لە سالی
١٩٥٢مرد!!

ەلمانیەتی کۆمەڵە سەرەتایەکی لە پەوتی ەلمانیەتی
مارکسی - ئیلحادی لە کوردستان دروست کرد که بە هیچ
جۆری بەراورد ناکرێ بەو ەلمانیەتی شیوعیەکانی کوردستان
کاریان لەسەر دەکرد. سیکۆلاریزم لەناو بزافی مارکسیەتدا
هۆکاریک بوو بوو بوو چەندەها ئینشیقاقی سیاسی. هەر خودی
کۆمەڵە لە ژێر کاریگەری مارکسیەتی ماویی دا دوو جار تووشی
جیا بوونەوهی سیاسی بوو. جاری یەکم، فازی مەلا محمود
یەکی لە سی دامەزرێنەرەکی کۆمەڵە - دوو کەمی تر شەهابی
شیخ نووری و فەرەیدون عبدالقادر بوون - و فوئاد قەرەداغی
لەسەر پەسەند کردنی "عیراقچیتی" لەسەر کردایەتی دەرکران و
لە هەشتاکانی شەڕی جاریکی تر مەسەلە "عیراقچیتی" و
کوردستانچیتی کۆمەڵە "بۆ دووبالی نەوشیروان و مەلابەختیار
دابهشکرد!!

زنجیرەس پەیمانەکانی پێنۆین ..... فیکرەس عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

عەلمانیەتی مارکسی وەک پەتایەک بەر بوووە گیانی حیزبی کوردییەو بە جوۆری زۆر بەی جیا بوونەو هەکان لەسەر ئەو بنەمایە: جیا بوونەو هی پارتی گەل لە پارتی، جیا بوونەو هی زەحمەتکێشان لە شوێیالست و جیا بوونەو هی شیوعیە کوردستانیەکان - پارتی کار- لە حیزبی شیوعی عێراق!! ئەو کەلتورە حیزبەکانی پۆژمەلات و باکوری کوردستانیشی گرتەو. لە هەمووشی گەرنەگرت، زۆرجاران ئەو جیا بوونەوانە "عەلمانیانە!!! "نەبوو بە لکو "ستالینانە" بوو!!

لە عەلمانیەتی حیزبەو بەو عەلمانیەتی رۆشنییری

ئەزموونی عەلمانیەتی حیزبی کوردی لە شاخ، میژوویک نییە کەس شانازی پێو بەکات، چونکە ئەو ئەزموونە دوور بوو لە هەموو بنەماکانی عەلمانیەت و عەقلانیەت، یەکتەر قەبوولکردن، یەکتەر خوێندنەو، حیزبایەتی مۆدێرن. کاتی نەو هی نوێ رەوشی سیاسی لە کتیبەکانی نەوشیروان مستەفا، مەلا بەختیار، ئەبو

زنجبیرەس پەيامەکانی رېنۆتین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەيالدا

شوان، فاتیح رەسول، ھەمەى حاجى مەحمود، سامى عبدالرحمان.. ھتد دەخوینیتەو ھەست بە ھۆقانیەتیکی چاخەکانی ناوەرپاستى ئەوروپا دەکات!! ئەو کەلتورە دوور لەھەموو بەھا ئینسانىەکان لە دواى راپەرینەو ھۆ ناو شارى کوردیش گواسترایەو ھۆ ئەزموونی ھەلبژاردن و پەرلەمان و حکومەتى کوردی خزانە ناو بازنەى گومانەو! بە (پاى من ئەگەر بپریارى (٩٨٦)ى نەتەو ەگرتووھەکان، کە ناسراو ە بە "نەوت بەرامبەر بە خۆراك" نەبوایە حیزبى کوردی نەک ھەر ھەرەشەیان لە ئەزموونی حکومرانی مەدەنى کوردی دەکرد، بەلکو جارىکی تر ئەو بەشەى کوردستانیان بۆچەند ئیمارەتیکی عەشیرەتى دابەش دەکرد!!

ئەو بپریارەى (UN)، خەلکی لە بەشیک لە نەھامەتیەکان پزگار کرد لە ھەمووش گرنگتر بەشیکى ئەو بودجەییە لەپزگای ھەندى گەندەلى ناو (UN) ھو ەوتە دەستى ھەردوو حیزبى دەسەلاتدار، ئەمەش بوو ھۆکارى ھەندى لەسەرانی دەسەلاتى

كوردى بەرزەوھەندى ھاوبەش كۆيان بكا تەوھو چى تر سەر
لوتكەكان لەيەكترى نەگرن ھەروھە ئىدارەى جۆرچ بۆش
ھۆكارىكى تر بوو، شەرى ناو خۆ دووبارە نەبىتەوھ!! لەپاش بى
دەنگردنى تەنگەكان، ناراستەى ئەو قەلەمانەى كە لە شەرى
ئايدۆلۆژيا دۆراندبوويان بەناوى مۆدىرنىتەوھ شەرىكى تريان
لەناو كۆمەلگای كوردىيەوھ بەرپا كەرد. ئەو شەرى، شەرى
مەلوماتى و زانىارى مۆدىرنىتە نىيە، بەلكو شەرىكە لەگەل
كەلتورى كوردى و ئاينى كوردەوھ دەكرى.

زۆر جار وا رېك دەكەوى كە تەنگەكان بىدەنگ دەبن و خەلك
بژىوى باش دەبى و جۆرىك لە خوشگوزەرانى بەرپا دەبى،
ھۆكارىك دەدۆزىتەوھ بۆ قسە كەردن لەسەر ھەندى پەروش و
ھىماو كەلتورى مىللەتەوھ. بەشىك لە نوسەرانى ەلمانى
كوردى، كە زۆر بەيان ئاستى پۆشنىبىريان لەمەر ئاين – ھوھ زۆر
لاوازە بەجۆرى نەك لە ھەندى دەقى قورئانى ناگەن، بەلكو
ناشزانن بىخویننەوھ. ئەو كارەى ئەوان كە بەناوى ەلمانىتەوھ
دەيكەن خویندەنەوھى خۆيان نىيە بۆ چەمكە ئايبەنىەكان، بەلكو

ئوهی هندی عه لمانی عه رب و فارس له پوژه لاتناس و نوسه رانی پوژئاوایان و هرگرتووه، بو کوردی و هرده گیری و به ناوی خویمانوه و هک خویندنه وهی عه قلی کوردی بلاوده کهنه وه. ئه و په وته عه لمانیهی کورد دهیه وی له دیدگای ناصر ئه بوزید، علی حه رب، محمد ئه ره گون و محمد جابری و هه تا هاشم صالحه وه له که لتوری کوردی و قورئان بدوی!! به واتای ئه وهی هه تا ئیستا عه لمانیه تیگ له کوردستان دروست نه بووه که ده راویشته و زادهی بیرکردنه وه و تیروانینی کوردی بی، هه روه که له (حیزیکاری) و (مارکسیه ت) کورد چاوی له عه رب و تورک کرده وه له مه سه له ی عه لمانیه تی مه ده نیش، پوژشنبیری ده ره وهی بازنه ی دین خه ریکه چا و له و بزاقه ده سته کرده ی عه رب و فارسه کان ده کاته وه هه رنه مه ش وایکردوه له سه رده می ئیستادا بیرمه ندیکی کورد له بواری سیاسه ت و مه سه له جفاکییه کان دروست نه بی!؟

زنجیرہی پیامہ کانی پیتوین ..... فیکری سے لمانی له نیوان واقیمی بوون و خدیالدا

تہ زموونی عہ لمانیہت

لہ

کوردستان

چاوپیکھوتن لہ گہل بہریز م . فاتیح سہنگاوی

سازدانی : حکیم ابوبکر

رېنۆين؛ ئەلمانیەت چۆن ھاتە کوردستان؟

قەسەکردن لە چۆنیىتى سەرھەڵدانى ئەلمانیەت لە کوردستاندا یاخود ھاتنى بۆ کوردستان بابەتیكى داپراو نەبوو، لەو بارودۆخەى ولاتانى ئىسلامى و دەوروبەر پێیدا تێپەریو، لەگەڵ ئەوێ ھۆکارەکانى سەرھەڵدانى ئەلمانیەت لە ژینگەى تايبەتى خۆى کە ئەوروپایە زۆر و زەوہەندەن و دیارترینیان ستەم و زۆردارىیەکانى کەنيسە و دژایەتى زانست و زانیاریى بوە بەناوى نایینەوہ بە تايبەت لە ڕینگەى دادگاكانى تەفتیش و بپيارە ستەمکاریى و نامرۇفایەتییەکانییەوہ، لە و لاشەوہ بەھۆى لاوازیى جیھانى ئىسلامى بە تايبەت لە دوادواییەکانى دەسەلاتى عوسمانیدا توانرا چەند ناوچەيەكى ولاتانى ئىسلامى داگیر بکړیت لە لایەن ئەوروپییەکانەوہ لەوانە داگیر کردنى میسرلە لایەن ناپلیون (۱۷۹۸-۱۷۹۹م) کە ۱۲۲ زانای لە بواری جیا جیاکان لە گەڵ خۆى ھینابوو، ئەم ھەلمەتەش دەنگدانەوہى شوڤرشی فەرەنسى بوو کە یەك لە ئامانجەکانى ئىسلاحي کەنيسە و

دژایه‌تی کردنی بوو، ئەم داگیر کردنه عەسکەری-فیکریه‌ی
علمانیه‌ت کارییگه‌ریی خو‌ی له‌سه‌رنوخبه‌ی میسری به‌جی
هیلاً، له‌تورکیاش بلاوبونه‌وه‌ی بیروکه‌ی باشتییتی په‌گه‌زیی
تورکی که له‌لایهن نوسه‌ره‌ئه‌وروپییه‌کانه‌وه‌ بره‌وی پی‌ده‌دراو
له‌لایهن هندی له‌تورکه‌کانه‌وه‌ ته‌رجومه‌ و پیشوازیی لی‌ده‌کرا،
سه‌رباریی دروست بونی چه‌ندین کۆمه‌له‌و ریکخراوی وه‌ک
تورکیای لاو(ترکیا الفتاه) و ئیتیحادو ته‌ره‌قی و دواتر
سه‌رکه‌وتنی موسته‌فا که‌مال وه‌له‌وه‌شانده‌وه‌ی خه‌لافه‌تی
عوسمانی له‌٣ی ئازاری ١٩٢٤که‌ سه‌ره‌تای به‌په‌رسی
پاگه‌یانندی علمانییه‌ت بوو، هه‌روه‌ها بارودۆخی ولاتی شام و
سه‌ره‌لدانی فیکری نه‌ته‌وه‌په‌رسی به‌تایبه‌ت له‌لایهن
مه‌سیحییه‌کانه‌وه‌ و په‌نگدانه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌وروپه‌ر، دروست
بونی ئەم بارودۆخانه له‌هه‌ریه‌که له‌میسرو تورکیا و ولاتی شام
که‌ پیگه‌ی به‌هیزی جیهانی ئیسلامی بون و پۆشنیرو
سیاسه‌تمه‌داره‌کانی زۆریک له‌ولاتانی ئیسلامی ئەو کات له

زنجیره‌ی پیام‌کنان پیتوبین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

ژیرکاریگری به‌تایبته ئه‌و دوو ولاته‌دا (تورکیا و میسر) دا
بون و له ویوه بیروبۆچونه‌کان په‌خش ده‌بون، ئه‌مه سه‌ره‌پرای
جه‌ندین هوکارتیر که ئاسانکارو ریخۆشکه‌ر بوون بو
گواستنه‌وه‌ی عه‌لمانیته له ناچه‌که‌دا له‌وانه بلاو بونه‌وه‌ی
سته‌م له لایه‌ن هه‌ندی له کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی و پاشه‌کشه‌ی
موسولمانان و پیشکه‌وتنی ئه‌وروپا و هرگرتنی یاسا و پریسا
لییان و ناردنی نیرده‌ی زانستی بو ئه‌وروپا به‌مه‌به‌ستی
وهرگرتنی زانست و پیشکه‌وتن و بوونی نیرده‌ موژده‌ ده‌رییه
ته‌بشیرییه‌کان و بونی چه‌ندین قوتابخانه‌و دانشکاو زانکۆی
بیانیی له ولاتانی ئیسلامی به‌مه‌نه‌ج و پروگرامی ئه‌وان، هه‌موو
ئه‌مانه به‌شدارییان کرد له ره‌خساندن وهاتن و سه‌ره‌ل‌دانی
فیکری عه‌لمانی له ولاتانی ئیسلامی له‌وانه کوردستان، بیرمان
نه‌چی پشتگیری کردنی نوخبه‌ی عه‌لمانی و غه‌رب زاده‌کان له
لایه‌ن ئیستعمارو داگیرکه‌ره‌ روژئاواییه‌کانه‌وه ئیسته‌شی له‌گه‌ل‌دا
بیت ده‌رفه‌تیکی له‌باریان ره‌خساند بو سه‌قامگیری و ئاسایی

بونی فیکری عەلمانی و عەلمانییەت لەم ولاتانەدا و گەرەترین
هۆکاربوون بۆ ئەوەی عەلمانیەت درێژە بەبونی خۆی بدات و
تەمەنی درێژ بکاتەوه، پاش جیپی بوونەوهی عەلمانییەت لە
جیهانی ئیسلامی لەوانە ولاتانی دەورووبەرو دروستبوونی
رێکخراو و حیزب و کەسایەتی عەلمانیی مەشروب لە بەرهنجامی
ئەو هۆکارانەی ئامارەیی پێ درا، وە بەو پێیەی کوردستانی
بەشیکی بوو لە و واقە لێرەوه هەندی لە نوخبەیی کورد لە
رێگەی بونە ئەندام لە تورکیای لاو و ئیتیحاد و تەرەقی کە
زۆریک لە کەسایەتی کوردی خاوەن فیکرو سیاسەت بەشداربوون
تێیدا لەوانە عبدالله جەودەت و ئیسحاق سکوت و چەندانی تر
وهاوکاری کردنی کەمالییەکان کە سەرەتا خۆیان بە دۆستی
کورد پیشان دادە، ئەندامی کورد لە نیو ئەم رێکخراوانەدا بە
جۆریک لە جۆرەکان سەرەتایە ک بوو بۆ هینانە ناووه و پێ
خۆشکردن بۆ بیرى عەلمانییەتی پۆژناوایی، خۆ ئەگەر تەواوی
ئەوانە عەلمانییەت نەبوون (سەلماندنی ئەو تویژینەوهی تایبەتی

دەویت)، بەلام بەپێی ئەو رێکخراوانەی کاریان لە گەلیان کردوون دەردەکەویت سەرسام بوون بەشۆرشێ فەرەنسی کە پووی سیاسی عەلمانیەت بوو لە پوژناوادا، لە گەل ئەوەش دا نکۆلی لەوەش ناکری گواستەووی فیکری عەلمانی بو کایە کوردی بە شیکێ لە رێگە کارێگەری پوژنابو ئەدی و سیاسییە تورکەکانەو بوو لەم نێوەندەش ئەوانیش لە ژێرکاریگەری پوژناواییەکاندا بوون، خەباتی نەتەووی گەلانی ئەوکاتە لەوانە کوردیش بەشیکێ لە ژێرکاریگەری فیکری نەتەووییدا بوو و بە جۆریک لە جۆرەکان شەپۆلی ناسیۆنالیستیش بە قووی عەلمانیەت شیلراوو، ئەو پارتە سەرەتاییانە کە دروست دەبوون خالی نەبون لە چەندین کەسایەتی کە عەلمانی مەشرەب بوون یاخود هەندیکیان بەتەواوی ئەو فیکریان وەرگرتبوو، بەلام بە سەرئەنجام دانیکێ خیرا وادەردەکەوی تا کۆتایی سیهکانیش رەوتیکێ عەلمانی تەواو لە نێو کورددا نەخەملیبوو، ئەوەی هەبوو چەند کەسایەتی و رێکخراویکی

زنجیرەسی پەيامەکانی رینۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

کوردی بون و لە پیناوی سەربەخۆیی یا مافی نەتەوهیی گەلی کورددا خەباتیان دەکرد لەم پرۆهشەوه لە ژێر کاریگەری نەیاران و دژە عوسمانییەکاندا بون کە زیاتر پشتگیرییەکی ئەوروپییانەیان هەبوو لەوانە بەشیک لە ئەندامانی کۆمەڵەی ژ-ک (۱۹۴۲) و حدکا (۱۹۴۶)، پینشتیش کۆمەڵەی هیوا.

رینۆین: قۆناغە میژوووییەکانی عەلمانیەت لە کوردستان کامانەن ؟

بە داخەوه نێمە تووژینەوهی زۆر وردی وامان لە بەر دەستدا نییە کە ئەو قۆناغ بەندیانەمان بو دەست نیشان بکا، خو ئەگەر لێر دەدا بە کورتی بەهوی شتیک لەو بارەیهوه بلیم ئەوا دەکری بەم شیۆهیه ریز بەندی بکەم.

قۆناغی یەکەم: کۆتایی سەدهی نۆزدههەم و هەردوو دەیهیی سەدهی بیستەم: ئەو کوردانەیی لە ژێر کاریگەری تورکیای لاو کۆمەڵەی ئیتیحاد و تەرەقی دا بون (کە هەندیکیان لە ئاستی دەستەیی دامەزینەردا بون) یان ئەوانەیی بە کەمالیستەکان خەلەتا بون، بەشیک لەمانە یەکەم چین و نوخەیی کوردین کە

زنجیرەس پەیاوەکانی پێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

راسته و خۆیا ناراسته و خۆ لە ژێر بانگەشەى عەلمانییەتى
پۆژئاوایی و بەلایی سیاسى عەلمانیەت دا بون که خۆى لە
بنەماکانى شوێرشى فەرەنسى دا نمایش کردبوو، دەشیان ویست
بۆ بارو دۆخى نوێى دەولەتى ئەوسای عوسمانى سودى لى
ببینن، بەلام کاتیك زانیان هەخەلەتینرابوون، دواتر خۆیان
پیکهاتەى نوێیان دروستکرد که لە چەندین پیکخراو و کۆمەلەو
حیزبى کوردیدا خۆى دەبینییەوه، لەو کاتەش دا نوخبەى
سیاسى و سەرەك هۆزەکانى کورد لە ژێر کاریگەرى هەریەك لە
بالی که مالىست و سولتانی عوسمانیدا بون بە واتایەکیتر
دابەش ببون بەسەر ئەنقەرە(ئەتاتورك) و ئەستەمبول(سولتانی
عوسمانى)دا، بیرمان نەچیت لە بیستەکانى سەدهى
بیستیشدا(۱۹۲۴) شیوعیەتى روسى کارى زۆرى کردووه بۆ
בלاو کردنەوهى شیوعیەت لە نیو کوردەکانى ئەرمینیا و
سنوریى سوڤیەت.

زنجیره‌ی پەیامه‌کانی پیتوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

قۆناغی دووهم: قۆناغی کۆتایی سه‌یه‌کان و سه‌ره‌تای په‌نجا‌کانه: قۆناغی ده‌رکه‌وتنی چه‌ندین ریک‌خراو و کۆمه‌له‌و حیزبی کوردی که زیاتر فیکری سه‌لمانییه‌ت زال بووه به‌سه‌ر یاندا، که دواتر دواتر له ریک‌گی که سه‌یه‌تییه کۆمه‌لایه‌تییه دینییه‌کانه‌وه بونه حیزبیی جه‌ماوه‌ریی و کارکردن له پیناو دیموکراسی و مافه‌ نه‌ته‌وه‌یییه‌کاندا بووه دروشم و ئامانج نه‌ک سه‌لمانییه‌ت وه‌کو فیکرو ئایدیۆلۆژیا، له‌وانه کۆمه‌له‌ی هیوا و کۆمه‌له‌ی ژ-ک و که دواتر بون به حیزبی دیموکراتی کوردستان ئێران و حیزبی دیموکراتی کوردستانی عێراقیش له ۱۹۶۶ دروست بوو که سه‌رجه‌می ئه‌مانه نوخبه‌یه‌کی دیاری سه‌لمانیان له خۆ گرتبوو، دواتریش له حیزبی شیوعی عێراقیدا (که لقی کوردستانی هه‌بوو) به‌ته‌واوی سه‌لمانی بون ره‌نگی دایه‌وه، چونکه ئه‌م نوخبه‌یه‌ی که له‌گه‌ل سه‌رکرده‌کانی ئه‌م حیزبا بون نه‌ک هه‌ر سه‌لمانی بوو به‌لکو سه‌لمانییه‌کی توندپه‌رو بوون.

قوناغی سییه‌م: له‌په‌نجاو شه‌سته‌کانه‌وه تاره‌کو کۆتایی ده‌یه‌ی سه‌ده‌ی بیست ویه‌که‌می خایاندو، تا نیستاش دریزه‌ی هه‌یه به لأم له‌م ماوه دوورو دریزه‌دا عه‌لمانیه‌ت له‌ کوردستاندا (چونکه عه‌لمانیه‌تی کوردی خۆی باس وخواسیتر هه‌ل ده‌گری) جه‌ندین گۆرانکاری و سیماو رووی نویی له‌ خۆگرتوووه زیاتر له‌ فیکری مارکسی –لینینی دا خۆی بینیه‌ته‌وه، هه‌رچه‌نده خالی نه‌بووه له‌ ره‌وته‌کانیتری مارکسییه‌ت، هه‌ریه‌ک له‌ حیزبی شیوعی ویه‌کیتی نیشتمانی کوردستان (به‌ تایبه‌ت کۆمه‌له‌) و پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبه‌کانی وه‌کو حسک وزه‌حمه‌ت کیشان و حیزبی کۆمونیست کریکاری و.. له‌و حیزبانه‌ بون که‌ خۆیان به‌ عه‌لمانی زانیوه‌و، زۆرجار لای به‌شیکیان مارکسی بون له‌ سه‌رووی کوردایه‌تیشه‌وه بووه، به‌لأم له‌ کۆتایی هه‌شتاکان و سه‌ره‌تای نه‌وه‌ده‌کانه‌وه زیاتر حیزبی کوردی هه‌نگاوی نا به‌ئارسته‌ی حیزبی عه‌لمانی لیبرالی به‌ حیزبی شیوعیشه‌وه!!؟

ئەم سیمایە زیاتر لە دواى پاپەڕینەوه بە دەرکەوت و زەق بوو، لە ۲۰۰۳ی شەوه زیاتر تۆخ بوو، تەوه و، کاریگەری سستەمی نوێی جیهانی سەرەتای نەوه دەکان و یەكجەمسەری ئەمریکی و هاتنی ئەمریکا لەم رووهوه زۆر رۆلى بینووه، و دەزانم لە ۲۰۰۵ بە دواوه خەریکە عەلمانیەتیکى تا رەیهك میانەرەوتر لە رووی فیکرەوه لە ناو حیزبە عەلمانیەکاندا خەریکی خەملان و دروست بوونە، بونی ئەم گۆرانکاریانەى ئەم دوواییەى ناو ی.ن.ك. زیاتر یارمەتیی ئەم رەوتە دەدات بە تایبەت لە هەلۆیستی بەرامبەر بە ئایین و ماف و ئازادى و دیموکراسییەت. .کە ئەکری ئەمە ببێتە قۆناغى چوارەمی عەلمانیەت لە کوردستاندا.

ئەم پۆلین کردنەش زیاتر سەرنجیکى شەخسى سەرپێیە و دەکریت لەم پووهوه کارى جیددی و ئەکادیمی زقیاتر ئەنجام بەدریت، یاخود لە روانگە و دیدى ترهوه قسەى لەسەر بەکریت، ئەوه شمان لە بیرنەچى کە ئەوهى بە عەلمانیەتى کوردی خۆی

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

ناساندوو و تاوه‌کو ئیسته‌ش گیرۆده‌ی چه‌ندین دیارده‌ی ناعه‌لمانی و دژه‌ دیموکراسین به‌ پی‌وره‌ روژنا و اییه‌کان و نه‌یان‌توانیوه‌ ته‌جاوونی زۆر کۆسپ و ته‌گه‌ره‌ بکه‌ن له‌ و رووه‌، زۆر جاریش له‌ سنوری بیرى خیل و هه‌ندی حساباتی ناوچه‌یی دا خولاونه‌ته‌وه‌ و بارو دۆخه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان که به‌شیکیان سلبی بون کاریگه‌رییان بووه‌ له‌ چۆنیتی هه‌لسوکه‌وتیان به‌ ئیستاشه‌وه‌ که هه‌ندیکیان له‌ ده‌سه‌لاتیشتان!

رینوین: ریه‌رانی عه‌لمانیه‌ت له‌ کوردستان کامانه‌ بوون؟

دیاره‌ ریه‌رانی عه‌لمانیه‌ت له‌ کوردستان له‌ کۆن و نوێ دا له‌ چه‌ند گروپ و ده‌سته‌ یان توێژی تایبه‌تدا هه‌بوون و هه‌ن، زه‌قترینیان نوسه‌ر و سیاسی و هونه‌رمه‌نده‌کان بوون، له‌ ریه‌ی ئه‌م سی‌ توێژه‌وه‌ عه‌لمانیه‌ت بونی خۆی به‌رجه‌سته‌ کردوو، توێژه‌ سیاسییه‌که‌ش زیاتر توانیویه‌تی خه‌لکی له‌ ده‌وری حیزب و پارتیه‌ عه‌لمانییه‌کان کۆ بکاته‌وه‌ نه‌ له‌ به‌رئه‌وه‌ی عه‌لمانیه‌ت و هه‌کو فیکر جی‌ بایه‌خ و خواستی خه‌لکی کوردستان بوو، به‌لکه‌

زنجیرەسی پەیاوەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بەهۆی ئەو داکوکی و خەباتە سیاسییەوه بوو کە ئەو کەسانە لە میژووی خۆیاندا پێی هەستاوون، بەو هۆیە کوردیش خاوەنی دۆزێکی پەوایە هەرکەس بەش و پشکی لەو خەباتە دا زۆر بوی ئەوا جەماوەریشی زۆر بوو، خەلکی زۆرینە هەرە زۆری شوینی بیرێک نەکەوتوون بە ناوی عەلمانیەتەوه بەلکو شوینی رەمزە کۆمەلایەتی و ئایینیەکانیان کەوتوون لە هەرسەنگەریکدا کە بەسەنگەریی رەوای بەرگری کردن لە خۆیانیان بینی.

کەمتر سیاسییەکان وەکو سونبولی عەلمانیەت(لە ئاستە فیکرییەکەدا) دەرکەوتوون مەگەر هەندی لەوانە لە کۆمەلە ی پەنجەران و حیزبی شیوعی دا بوین، بەلکو زیاتر سونبول و رەمز بوون لە بواری خەباتی سیاسی و نەتەوهییدا بە دەرکەوتو، ئەمەش وا مان لی دەکات کەمتر ئاوارەیان پی بکری، ئەوان لەبەر ئەوەی هەندیکیان سەرکەردە بوون لە ناو حیزبیکی سیاسی عەلمانی رۆژەلاتیدا بۆیە خۆیشیان دواجار برەو پی

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوین ..... فیکری ئەلمانی لە نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

دەری ئەم رەوتە بوون، بەلام بانگەشە کردن بۆ ئەلمانییەت زیاتر لە نیو نوسەران دا بە دەرکەوتوو، ئەو ناوانەش لە هەشتاکانەوہ زیاتر دیارن، وا دەزانم پێشتر زیاتر خۆیندەوہی کتیبە مارکسییەکان باوتر بووہ وەک لە نوسین، لای ھونەرماندو ئەدیبەکانیش نوسینی چیرۆک و پۆمان و ھەرەھا لە درامای شانۆو ھونەری نواندن دا ئەو فیکرە(بە تاییبەت بەدیوہ مارکسییە چینیایەتییەکەیدا) زیاتر رەنگدانەوہی ھەبووہ لە دوای ھەوہدەکانیشەوہ چەندین نوسەر بەدەرکەوتوون کە ویستویانە لە رینگە وەلام دانەوی ئیسلامییەکان وگوتاری ئەوانەوہ زیاتر تەعبیر لە خۆیان بکەن، کە زۆرتریان موناڤەسەو دەعمی ھیزی لە پشتیانەوہ ھەبووہ وەک لە تەنزیر کردن بۆ ئەلمانییەت بە شیوہیەکی جیددی، بەلام خالییش نییە لەو جۆرە نوسەرانە، کە نامەوی لێرەدا ناویان ھیچ یەک لەو نوسەرانە بەینم، ئەوہ بۆ دەرفەتیکتر بەجی دەھێلم. واش نازانم ریبەری مەزنی ئەلمانییەت لە کوردستاندا بونی ھەبیت، ئەگەر شتی ھەبیت

زنجیره‌ی پیام‌گانی رینوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

زیاتر له براده‌رانی ره‌ه‌ندو هاویره‌کانیاندا ره‌نگی داوه‌ته‌و له‌گه‌ل هه‌ندی که‌سایه‌تی تری که‌م له سه‌نته‌رو ناوه‌نده توژیینه‌وه‌ییه‌کاندا.

رینوین؛ له‌کوردستان دابه‌شبوئی بانگه‌شه‌که‌رانی عه‌لمانیه‌ت له‌سه‌رچی بنه‌مایه‌کن؟

گرنگه‌ ئامازه‌ بدری به‌وه‌ی عه‌لمانییه‌کان سه‌ره‌رای خالی هاوبه‌شیان به‌لام ده‌کریت پۆلین بکرین وله‌ چه‌ند ئاستیکی جیاوازا‌دا بیانخوینینه‌وه، پیش نه‌وه‌ش گرنگه‌ بزانین پارته‌ عه‌لمانییه‌کانی کوردستان له‌ شیوازی عه‌لمانییه‌تی رۆژه‌لاتین و که‌متر توانیویانه‌ له‌ واقعی ئاینی وکوومه‌لایه‌تی خویان بگه‌ن و عه‌لمانیه‌تیان زیاتر له‌ فۆرمه‌ ته‌قلیدییه‌که‌یدا وه‌رگرتوه‌وه، سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی دیاریی پارته‌ عه‌لمانییه‌کانی کوردستان زیاتر عه‌لمانیه‌تیکی توند ره‌و بوه‌ له‌و جوژه‌ی عه‌لمانیه‌ت بووه‌ که‌ به‌عه‌لمانیه‌تی گشتگیر(العلمانیة الشاملة) ده‌ناسریت و به‌هه‌موو توانایه‌کیه‌وه‌و یستویه‌تی(به‌تایبه‌ت له‌ ۷۰-۸۰کان و

زنجیره‌ی پەیامه‌کانی ریتوئین ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

لای زۆرینه‌یان) ئایین وره‌هه‌ندی غه‌یبی له ژیان دابرێت،
ویدیکی مادیانه‌ی بۆ ژیان هه‌بووه و دژایه‌تی ته‌واوی ئایینی
کردووه و بۆ گه‌یشتن به نامانجه‌کانی که‌تر ره‌چاوی به‌هایه‌کی
مرۆیی و کۆمه‌لایه‌تی و ژیاڕیه‌کان ده‌کات و ده‌ست ده‌خاته نیو
کاروباری ژیانه‌وه، هه‌رچه‌نده عه‌لمانیه‌تی کوردی له پووی
مه‌عریفیه‌وه له و ناسته‌دا نه‌بووه، به‌لام به کوی‌رانه شوین
که‌وتنی مارکسییه‌ت هه‌له‌ی گه‌وره‌ی میژووی پی کردووه.

عه‌لمانیه‌کانی کورد (حیزبه‌کان)، به‌ها دیموکراسیه‌یه‌کانی
عه‌لمانییه‌تی رۆژئاوا و اییان و هه‌رنه‌گرتبوو تاوه‌کو ئیسته‌ش خوینی
دیکتاتۆرییه‌ت له شاده‌ماریاندا سووری ناسای خو‌ی هه‌یه
هه‌رچه‌ند په‌ستانی واقع ناچار به زۆر شتی کردوون به‌لام له‌کاتی
ته‌نگه‌ژو ناکوکییه‌کاند جاړیکه‌تر گیانی پاکتاو کردن و سپرینه‌وه و
له‌ناوبردنی ئه‌ویتری به‌رامبه‌ر ده‌ژێته‌وه..

به‌شیک دیاری عه‌لمانییه‌تی کوردی به‌نوسه‌ره‌کانیشه‌وه کاتی
که دینه سه‌رخوینده‌وه‌ی ئه‌وه‌ی ئه‌وان به ئیسلامیه‌ی سیاسی
ده‌یناسین ته‌نها یه‌ ئیجابیه‌تیکه‌ی تیدا نابیین؟!!

زنجیرەسی پەیاوەکانی ریتۆئین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ئێ باشە هیچ عەقل و مەنتقیك ئەو دەسەلمینی كە
ئیسلامییەكان بە تەواویی رەوت و بآله جیاوازهكانییەوه،
تەنانهت رەوت ویزاڤه میانە رەوهكانیشیان تاكە ئیجابییەتیك لە
خۆ نەگرتت، داتاشینی وینە ی ناشیرین ورەش ببووە باو و باو
لای هەندی لەو نوسەرانه!!

لای ئەوان ئیسلامییەكان كە بەرە ی دژە عەلمانیین، تەنها و
تەنها شەپیی رووتن؟! ئەمە ئەگەر توند رەویی فیکری نەبیت
چییه؟! نوسینەکانی شوان ئەحمەد ورامیار مەحمود و فواد
مەجید میسری و سەرۆ قادر و هەندی كەسیی سیاسیی و
حیزیی تر نمونە ی ئەم رەوتەن و زیاتر دەچنە ئەم بۆتەییەوه و
ئەم ریبازە زیاتر زآله بە سەریاندا، لەو لاشەوه كەسانیکیتەر هەن
لە نیورەوتی عەلمانییدا كە كەسانیکیی جیددین و لەگەل
جیاوازی فیکر شماندا دەبی بآیم خویندەنەوه و هەلسەنگاندنی
ئەوان جۆریك لە بە ویزدانی و حساب كردن بۆ بەرامبەری تیدایە
با نە یاریی فیکری ئەوانیش بن، بۆچونەکانیی ئەوان سەرەرای

زنجیرى پەيامەكەنى رېئوئىن ..... فېكەرى ئەلمانى لە نېئوان واقىسى بوون و خەپالدا

جىاوازى فېكەرى و بېروبوچونمان ناچار بەرەمان دەكات دان بە جىددى بونيان دا بنىين، نمونەى ئەمانەش رېبىين هەردى ومەريوان وريا و قانع و ستران عەبدال(كە لە هەندى كۆريدا لەو باسە دواوہ) وەتد.

لەو لاشەوہ ئەلمانىەتى گشتگىرو توندرو لە رووى فېكەرىيەوہ لەسەرەتاي نەوہ دەكاندا لە كۆمۆنىستى كرىكارىيە و بالەكانيدا خۆى نەمايش دەكرد، سەرەراى هەندى نوسەرييتەر كە ئىمە بەنوسەرىيە جىددى ناو زەدى دەكەين.

وا دەزانم ئىستا رەوتىكىتر لە ئارادايە بە ئاراستەيەكى ميانە رەوترەنگاوە هەلدەگرىت ئەمەش دوو بەشە يەكەميان: نەو پارتە ئەلمانىانەن كە دەيانەوى ئايين وەستى ئايينى بوؤ خۆان ولە بەرژەوہندى خۆيان ئاراستە بكن، نەك لەبەر رىزى دىن و خۆش ويستنى بەلكو لە بەر دەنگ و پىشتگىرىيە سىياسى لە گۆرەپانەكەدا، كە پى دەچىت پارتەكانىيە دەسەلات لەم رووہ يارىكەرىكى باش بن لە ئىستادا، بەشيك لە ئۆپۆزسىونىيش ئەم

زنجیره‌ی پیام‌گانی ریتوین ..... فیکس‌ی‌مانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

یاریه ئه‌نجام ده‌دات که هیوادارم له قه‌ناعه‌تیکی راست‌گۆیان‌وه
بیت به‌رام‌به‌ر به خودی ئاین و بیروباوهری خه‌لک نه‌وه
تاکتیکی سیاسی روت؟!!

هه‌ندیکیشی له به‌ره‌نجامی مۆتوربه‌ی ئیسلامی-عه‌لمانی
هه‌ندی نوسه‌ره که سه‌ره‌نجامه‌که‌ی قورس کردنی لایه‌نی
عه‌لمانییه وه‌ک له‌وه‌ی به‌ دیوی ئیسلامی بوندا بکه‌وی به‌لام
ده‌یه‌وی ریزیکی زیاتر و رۆلکی باش و فراواتر به‌ ئیسلام
بدات!؟

ئه‌وه‌ی ئه‌م‌رۆ به‌ ئاشکرا لای عه‌لمانیه‌کان له‌ ناسته
سیاسیه‌که‌یدا له‌ناو حیزبه‌کانیدا به‌ ده‌رده‌که‌وی زیاتر
عه‌لمانییه‌کی جوزئییه که زیاتر کار له سه‌رجیا کردنه‌وه‌ی ئاین
له‌ کایه‌ی سیاسی ده‌کاته‌وه، به‌لام هه‌ندی ره‌فتارو
هه‌لۆستیشیان ئه‌و قه‌ناعه‌ته‌مان بۆ دروست ده‌کات که کرۆکی
ئه‌مانه عه‌لمانییه‌تیکی گشتگیره نه‌ک جوزئی به‌لام نوسه‌رو

زنجیرەس پەیاوەکانی رێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

رۆشنبیره عەلمانییهکانی کوردستان زیاتر عەلمانییهتی گشتگیرو
توندرو لە رووی فیکریهوه زاله جهسهریاندا..

رێنۆین: ئەزمونی عەلمانییهت له کوردستان (سهلبی و ئیجابی) چۆن؟

له رووی میژوویییهوه کورد وهکو نهتهوه ئەزمونیکی تالی
هیه له گهڵ عەلمانییهت دا، هر له دابهشکردنی کوردستان له
لایه ن دهولهته عەلمانییه ئیمپریالیزمهکانهوه بیگره تاوهکو
عەلمانییهتی تۆرانی ئەتاتۆرک که پهیمانی سیفهری هه لوه شاند
ولۆزانی له جیی دانا و زمان و فرههنگی کوردی ئیلغا و قهدهغه
کرد و تا دهگاته عەلمانییهتی به عسی له عیراق و سوریه و
عەلمانییهتی شا له ئیران و عەلمانییهتی شیوعی و سوڤیهتی له
یهکیتی سوڤیهتی جاران که بونی کوردی نزیك به نه مان و
پاکتاو کردن کرد!!؟

له سهه ئاستی ناوخوی ئەزمونی تالیی براکوژی و چونه
سهنگه ریی دوژمنان زۆر روون و ئاشکرایه، له سهه ئاستیی
بیروباوه ر به ها ئایینی و نه خلاقیههکان عەلمانییهکان رۆلییکی

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی له نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

یەكجار زۆره سه‌لبیان گێراوه به تایبەت له راگەیانندنەکانیاندا،
ئاراستە‌ی باوو زانیی ئەوان له راگەیانندنەکانیاندا سرینە‌وه‌ی کوردە
و هەکو نە‌تە‌وه‌یه‌کی خاوەن شوناسی تایبەت له زۆر رووه‌وه که
نێره جینی باسکردنی نیه، گەندە‌لی مۆرکیکی دیاریی حوکمرانی
ئەوان بووه، خالە ئیجابییە‌کانیشیان له کۆل نە‌دان بووه له
خەباتیی نە‌تە‌وه‌ی دژ به داگیرکەرانی کوردستان و جۆش‌دانی
خە‌لک لهو پیناوه‌دا، که دواتر چە‌ندین دە‌ستکە‌وتی نە‌تە‌وه‌یی بۆ
کورد بە‌دی هات، هەرچە‌نده زۆر جار به‌هۆی خراب ئیداره دانە‌وه
زیانی زۆر گە‌وره کراوه.. ئە‌مانە‌ش قسە‌ی زۆر هە‌ل دە‌گرن و فرە
رە‌هە‌ندن، له ئیستاش دا نە‌وه‌یه‌کی ژێ‌رو ماف خوازو
دیموکراسی ویست له نیو رۆشنی‌روورژنامه نوس و نوسەرە
عە‌لمانییە‌کاندا پی‌گە‌یشتوووه و له واقعی کوردستاندا جی‌
دە‌ستیان دیاره.

زنجیره‌ی په‌یاسه‌کانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

رینوین: کاریگه‌ری شالوی فیکری و کرداری عه‌لمانیته له کوردستان چی بوون؟

بیگومان شالوی فیکری و کرداری عه‌لمانیته له کوردستان دا کاریگه‌ری زۆری بووه، چونکه هاوکار بوون بۆ راپه‌راندنی ئەو ره‌وته جیهانییه‌ی کار له‌سه‌ر لاوازکردنی به‌ها ئەخلاقیه‌کان ده‌کات.. وه‌کو ناماژه‌شماندا راگه‌یاندن وکه‌نا‌له ئاسمانیه‌کانیان نمونه‌یه‌کی به‌رچاون له‌م رووه‌وه، هه‌روه‌ها عه‌لمانیته‌ی ده‌سه‌لاتدار له کوردستاندا بۆ نمونه له پرۆسه‌یه‌کی وه‌کو ته‌بشیردا بی ده‌نگه یا مرونه‌تی زۆرباسی نواندووه، ئەمه‌ نه‌گه‌ر نه‌وتریت پشتگیرو هاوکاره، چونکه زۆر ناماژه هه‌ن ده‌ری ده‌خه‌ن که عه‌لمانیه‌کانی کوردستان له پێغه‌ی ده‌سه‌لات و حیزب و که‌سایه‌تیه‌کانیا نه‌وه خزمه‌تیکی گه‌وره به‌پرۆسه‌ی ته‌بشیر ده‌که‌ن و داکوکی که‌ریکی سه‌سه‌ختیشن له‌و رووه‌وه به‌لام به‌دواداچون و ساغ کردنه‌وه‌ی ئەم بۆچونه زیاتر له‌م ناماژه‌یه ده‌خوازیت.. له کاتی‌کدا ئەو به ره‌نجامه به‌ره‌نجامی پرۆسه‌یه‌کی

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

عه‌قلیی حیواری نه‌بووه له کوردستاندا به‌لکو زیاتر قوستانه‌وه‌ی نه‌داری و کهم ده‌رامه‌تی و کاره‌ساته‌کانی کوردستانه.. له رووی فیکریه‌وه عه‌لمانییه‌کانی کوردستان توانیویانه کاریگه‌ریی خو‌یان له گو‌ره‌پانی رو‌شنییری کوردستاندا به جی به‌یلن که به‌شیک‌ی به پالپشتی و له ریی ده زگا زه‌به‌لاحه حیزیه- حکومیه‌کانه‌وه نه‌نجام دراوه!!؟

رینوین: په‌یوه‌ندی عه‌لمانیه‌تی کوردستان له‌گه‌ل دمه‌وه‌داچون ده‌بینی؟

له پرسیاره‌که‌دا دیار نییه مه‌به‌ست له و په‌یوه‌ندییه چییه؟ له چ پوویه‌که‌وه؟ له چ بو‌ارو ناستیک‌دا؟ به‌شیوه‌یه‌کی گشتی به هوی کرانه‌وه‌ی زیاتر و ئاسان بونی رایه‌له‌کانی په‌یوه‌ندییه‌وه هه‌موو بو‌چونه‌کان دابراو نیین له یه‌ک ، ئه‌و په‌یوه‌ندییانه له چه‌ندین ناست و له چه‌ندین رووه‌وه دریزه‌یان هه‌یه، فیکری و رو‌شنییری و سیاسی و موخابه‌راتی و..هتد

رێنۆین: پەیاوەت بۆ عەلمانی و ئیسلامی لە کوردستان چی یە؟

لێرەدا بەو پێیە ی پرسیارەکانی بەرێزتان زیاتر لە چوارچێوەی عەلمانییەکاندا بوو، قسە کردنیشم لە سنوری پرسیارەکانی ئێوەدا یە ئەگین شتی تر زۆرین بۆ وتن و و دەکری لە دەرفتی تردا بکریین.. هەر روووشەو پیم خۆشە زیاتر روو لەوان (عەلمانییەکان) بکەم، گفتوگۆم لە گەل ئیسلامییەکان بۆ دەرفەتیکتر بەجی دەهێلم و برواشم وانییە ئیسلامییەکان بی پەلەو هەلە بن، یاخود پەوتی عەلمانی هیچ ئیجابییات و خالی نەرینیەکی نەبی.

زۆر گرنگە عەلمانییەکانی کوردستان کۆپی هیچ عەلمانییەتیک نەبن بەلکو سودمەند بن لەو خالە ئیجابییانە ی لە عەلمانییەتی روژئاواییدا بەدی دەکریین و دەپژێنە خانە ی مافەکانی مروّف و هەستی عەدالەت خوازی و یەکسانی و خیر خوازی و دابن کردنی خزمەت گوزاری و رەفاهیەت بۆ هاوولاتیان بە دەر لە بۆچون و دیدە جیاوازهکان، چونکە دواجار ئەم خالانە لەگەل عەدالەت و ماف و بەرپرسیاریتی و هەستی

زنجیرەس پەڕیامەکانی رێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

راویژ خوازیی و بەها جوړاو جوړەکانی ئیسلام دا یەك دەگرنهوهو هاوکار دەبن له خزمەتی هاوولاتیاندا، بەمەش وهکو کورد وهاوولاتی کورد له دوو لاوه سودمەند دەبین، لهو لاشهوه دەکری بە شیوهیەکی سەلبیی سوود له عەلمانییەتیکی دکتاتۆری و ستمکار وەرگیری که تاوهکو ئیسته ش نەك له رۆژهلآت دا له نیو هەندی دام و دەزگای تایبەتی رۆژئاواییشدا بونی ماوه، ئەو درندهیهتییهی له هەندی ولآتدا بەرامبەر مروڤ دەکری له لایەن هەندی سوپا و دەزگای تایبەتەوه هی پژییم و ولآتە عەلمانییەکانن که بانگەشه وپیادهی دیموکراسییەت دەکن!!

دەخوایم عەلمانییەتی کوردی بەتایبەت حیزبەکان و دواتریش رۆشنبیران لیبوردەیی و ماف و نازادیهکان و پوونسی و شەفافییەت لهوانهوه فیڕبیت و بکریته رۆشتبیری باوو زال..

له پووی بیرو باوهر و بههاکانیشهوه که پیکهینهیری لایەنی کۆمه‌لایەتی وئایینی و رۆشتبیری ئیمەن، گرنکه خویمان به کهم نەزانین، بەشه خراب و نەخوایزادهکانی نیو پیکهاتەیی کۆمه‌لایەتی و رۆشنبیریمان پالڤتهکردنی دهویت بەلام نەك

زنجیرە پەیمەرەکانی پێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

جینۆساید کردنی، چونکە خائلی زۆر بەهیزی تێدا یە کە کەلە کە بووی سەدان سألەو وا بە سانایی بە دەست نە کە و تووە ناشکری بە هەرزان لە دەستی خۆمانی دەرکەین، هەر گەلیک بە تاییبە تەندی خۆیەو هەیه و دەناسریت و دەرکری شانازی بکات، بەلام کاتی لە روی روشنیری و کۆمەلایەتیەو بویت بەویتر ئەو تۆ نیت هەیت، بەلکو بویت بە ئەویتر، کە ئەمەش پروسە ی تۆاندنەو هیه نە ک بە هەرەدار بوون، بۆیە عەلمانییەکانی کوردستان دەبی لەم خالەشدا هەستیار بن، ئەوان نایانەوی بن بە ئیسلامی بەلام گرنگە بزانی شارستانیەت ئیسلامی بونیکی زۆر گەورەیی میژوویی پابردو و هەنوکیە و قورسایییەکی گەورەشی لە نیو ئیمە ی کورددا بە دیوە ئیجابییە کەیدا هەیه و ناکری نا دیدە بکری، وە دەتوانری بە شیوہیەکی زۆر ئەرینەیی لە قازانج و سودی مانەو و بونی گەلی کورددا سودی لی ببینریت، دیار شتی تر زۆرە بۆ ووتن بەلام لە م دەرفەتەدا ئەو هەندە بەسە بۆ ووتن.

علمانیهت نهوهی من لیّ تیگه‌یشتووم..

نووسینی: کامهران بابان زاده

ئهمی بهر ده ستان له سهر عملانیهت، خویندنه وهی کی خوّمه، من دیراسهی (عملانیهت) م کردوه له ریگهی خویندنه وهی ژماره یهك سهرچاوه، له دواي سالی ۲۰۱۳ به وردی دیراسهی کتیبی (حزب العدالة و التنمية في تركيا و القضية الكردية) م کردو له نیواره سمیناریکدا له باخچی قاوه خانهی که لتووری خویندنه وهم بو ئه و به شه کرد که په یوه ست بوو به ستایلی ئاک پارتی و مامه ئهی له گه ل عملانیه تی تورکیا. دوايی ئه م کتیبه کرایه و کوردی و من پیدا چوونه وهی وردم بو کوردیه که ی کرد، دوايی نزیك به سالیك له گه ل ژماره یه له هاوړیکانم خه ریکی وهرگیرانی کتیبی (حوار الاسلام والعلمانیه فی کردستان) بووم. دوايی به هه موو کتیبه که دا چوومه ته وه و ئیستا کاری وهرگیرانی ته واو بووه، له وه ته ی هاتوومه ته ناو دنیانی خویندنه وه و بواره فیکریه کان به بهر ده و امی له سهر عملانیهت و به ریه ک که وتنه کانی له گه ل ئایین ده خوینمه وه، هندی جار ده نوسم. لیږده دا نامه وی

زنجیره‌ی پهمه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌بالدا

نوسنیکی ئەکادیمی بنوسم، ئەکادیمیەت به‌و مانایه‌ی ئەمرۆ باوه، له‌گه‌ڵ هه‌ر بیروبۆچونیک له‌ په‌راویژدا ئاماژه به‌ سه‌رچاوه‌و روونکردنه‌وه بدهم. هه‌ینده‌ی دهمه‌وی پوخته‌ی ئەو قه‌ناعه‌ته بنوسم که له‌ ئاکامی خویندنه‌وه‌و به‌شداری له‌ کۆرۆ سمیناره‌کان له‌سه‌ر ئەو جه‌ده‌له بنوسم.

خویندنه‌وه‌و به‌شداری له‌ گفتوگۆو کۆرۆ سمیناره‌کان له‌ پرۆی تیوریه‌وه به‌رچاوپرونی زۆری پێداوم له‌سه‌ر عه‌لمانیه‌ت، ئەمه سه‌ره‌پای دیراسه‌یی میژوویییم له‌ سه‌ر پارته‌ کوردیه‌کان و میژووی ره‌وتی نه‌ته‌واویه‌تی کوردی له‌ چوارچه‌یه‌وی پوژنامه‌گه‌ری و ژبانی حیزبایه‌تی و خه‌بات و به‌رخودان و... هتد. سه‌ره‌پای نوسینه‌کانم له‌سه‌ر بزاقی نوی و هاوچه‌رخ کورد..

له‌لایه‌کی تره‌وه دوو ته‌وه‌ره لای من زۆر گه‌رنگ بووه بۆ تیگه‌یشتن له‌و بابته‌. ته‌وه‌ره‌ی یه‌که‌م: دیراسه‌ی پارته‌ ئیسلامیه‌کان و ره‌وتی ئیسلامی له‌ ولاتانی ئیسلامی و ره‌وتی ئیسلامی له‌ کوردستان به‌ زۆربه‌ی دیدگا جیاوازه‌کانه‌وه سه‌له‌فی و

زنجیرەس پەيامەکانی ریتۆین ..... فیکری ئەلمانی لە نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

ئێخوانی و نورو جیهادی... هتد. تەوەرە ی دووهم بابەتی ئیسلام و حوکمرانی و چەمکەکانی حوکمرانی لە میژووی سیستمی حوکمرانی ئیسلامی و پۆژناوایی. ئەویش بەو حسابە ی بایەخیکی زۆرم بە میژووی ئیسلامی هەیه بەتایبەت بابەتی حوکمرانی.

ئەو ی دەینوسم پالافتەیه لەو سەرچاوە و بوارانە ی لەسەرەو ئامارەم پێداوہ لەگەڵ ئەو ی بۆخۆم لە مەیدانی لە واقعی سیاسی و بەشداری لە کۆپو سمینارو دیدارەکان پێی گەیشتووم. دیارە لێرەدا مەبەستم کورت دەکەمەوہ لە چەند خالیکدا:

یەگەم / نووسەر و میژوونووسانی ئەوروپی هەمیشە زۆربە ی چەمکە سیاسی و مەعریفی و فەلسەفیەکان دەگەریننەرە بۆ دوو ویستگە ی میژووی ئەوروپا، یەکیان بۆ میژووی کۆن واتە سەردەمی یونانی و رۆمانی، شارستانیەتی ئەغریق لە پیش زاین، یان دەیگەریننەرە بۆ سەردەمی بۆزانەو ی ئەوروپی

زنجیرەس پەيامەکانى رېنۆين ..... فيكرى ئەلمانى لە نېوان واقيەسى بوون و خەيالدا

لە (رېنيسانس) لەسەدەى ١٥ بۆ ١٧ى زاینى. دەكرى بلىين
قسەرکردن لەسەر خورافەى كەنيسەى كاسۆلىكى و سەرەتای
سەرھەلدانى ريفۆرمى ئاینى دەگەرپتەوہ بۆ سەردەمى
رېنيسانس بەلام ئەلمانىت وەكو چەمكىكى سياسى و فيكرى و
بەشدارى كردهى لە كايەتى سياسى دەگەرپتەوہ بۆ دواى
شۆرشى فەرەنسى ١٧٨٩ لە ئەورپا.

هەيمەنەى دەسەلات لە ئەورپا لەپيش هاتنى حەزرتى
مەسيحەوہ خواى لى پازى بى، هەتا زياتر لە چوار بۆ پينچ
سەدەش دواى هاتنى حەزرتى مەسيح بەدەست ئيمپراتۆريەتى
رۆمانىەوہ بووہ. قوستەنتينى گەرە (٢٧٢-٣٣٧ز) بۆ يەكەم
جار لە مەرسوومى (میلان) دا دانى نا بە ئاینى مەسيحى وەكو
ئاینى فەرمى دەولەت، ئەو دانپیدانانە خیر نەبوو پەپرەو کەرانى
ئاینى مەسيحى، بەلكو پينگەى ئاینى مەسيحى لە ماوەى ئەو ٣
سەدەيه سەرەپرای ئەو هەموو ئەزىەت و ئازارەى بەرانبەر
پەپرەوکارانى هەبووہ، پينگەيەكى گەرەى مىللى هەبووہ، ئەگەر

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

ئیمپراتۆریه‌ته‌کانی پیش قوسته‌نتین لهو باوه‌ره دابووبن،
په‌سه‌ندنی ئاینی مه‌سیحی عه‌رشنی ئیمپراتۆر لاواز ده‌کات،
ئه‌وه قوسته‌نتین به‌ پیچه‌وانه‌وه لهو باوه‌ره دابووه دانپیدا‌نانی
ده‌بیته به‌هیزکردنی ده‌سه‌لاتی ئیمپراتۆریه‌ت و له‌پیگه‌ی
مه‌سیحیه‌کان سوود وه‌رده‌گری هه‌ر واش بووه، له‌ زۆر رووه‌وه بو
فراوانکردنی پیگه‌ی ده‌وله‌ت بایه‌خی هه‌بووه، لی‌ره‌وه
مه‌سیحیه‌کان بوونه پشتیوانی ده‌سه‌لات و پشتیان له‌ میژووی
رابردوویان کرد، که ئه‌وان له‌سه‌ر شانی ره‌ش و روت و
چینه‌کانی خوارو و مانه‌وه‌ی خۆیان پاراستبوو.

لی‌ره‌وه هیدی هیدی ئیمپراتۆر وه‌کو خودانی ئاینی
مه‌سیحی و پاریزه‌ری ئه‌و ئاینه‌ نمایشی ده‌کرد، که‌نیسه‌و
ده‌سه‌لات بوونه دوانه‌ی لیک جیا‌نه‌بووه‌وه بو دژایه‌تی زانست و
هونه‌رو دا‌هینان....

دوای دابه‌ش بوونی ئیمپراتۆریه‌تی رۆمانی ئه‌م حاله‌ته
به‌رده‌وام بوو، که‌نیسه‌شی له‌گه‌ل خۆیدا دابه‌ش کرد، که‌نیسه‌ی

زنجیرەس پەیمانەکانی پیتنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

رۆما لە خۆراوا کەنێسی قوسەنتینیە لە رۆژھەلات، گوزارشت بوو لە دوو ناوەندی دەسەلاتی سیاسی لە ئەوروپا. هەردوولا کەنێسو فەرمانرەواوەتی دابەش بووی ئەوروپا ئیلهامیان لە یەکتەر وەر دەگرت، لە گەڵ سەرھتای تیکەڵ بوونی کەنێسو بە ژبانی سیاسی ناکوکیە ناوخۆییەکانی دەست پیکرد.

لە هەموو حالەتەکان کەنێسو لە گەڵ دەسەلاتیکی بارگاری بە ئەفکاری کەنێسو لە ژێر ئەفکاری مافی خودایی شەریعیەتی خوایی دەدایە دەسەلات، بە جوۆری رەعیەت تەنیا مافی گوێپرایەلی هەبوو. دەسەلاتیش دەبواوە شەریعیەت لە پاپا وەر بگری، ئەو شەریعیەت لیۆەرگرتنە بوو سەرچاوەی نەھامەتی بو کەنێسو بو دەسەلات، چەمکی دەولەتی ئاینی لیۆەرەو دەستی پیکرد، لیۆەر پاپا خۆی وەکو تەخویلکراوی خوا دەردەخست، پلیتی رەواندنەو و رەشکردنەوی تاوانی بو هاوالاتیە بی ئەقلە خو بە تاوانبار زانەکان دەنووسی و لە بەرانبەر داھاتی کو دەکردەو، لیۆەر کەنێسو لە پال چینە بالادەستەکانی دیکە دەولەمەند بو،

زنجیرەس پەیاوەکانی پیتوین ..... فیکری مەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ئەمەش پەهەندیکی دیکە گەندەلی و نابەرانبەری لیکەوتەوه،
ئەو تیزە بۆ ماوەی زیاتر ۱۰ سەدە ولاتانی ئەوروپی بە
قوناغیکی نیستییداو تاریکی دا برد.

لە سەدە ۱۵ و ۱۶ کۆمەلیک گۆرانکاری گەرە لە پیتووی
ئەورپا رووی دا، لەوانە سەرھەلانی بزوتنەوهی ریفۆرمی ئاینی
لە ناو مەزھەبی پرتۆستانت کە کالفن (۱۵۰۹-۱۵۶۴) و مارتن
لۆسەر (۱۴۸۳-۱۵۴۶)ن پێبەرایەتیان دەکرد. بزوتنەوهی
ریفۆرمی ئاینی پرسسی دەربازبوونە لە دەسەلاتی کەنیسەو
هەیمەنە کەنیسە کاسۆلیکی کە بە پر کۆتەتدترین مەزھەبی
مەسیحی ناسراوه لاواز کرد. لەو رینگەوه شەری مەزھەبی دەستی
پیکرد، کە پێشتر مەزھەبی پرتۆستانت سەری هەلدا خۆی لە
خۆیدا کۆمەلیک ئەفکاری ریفۆرمی جیاوازی لەوهی کاسۆلیکی
هەنگرتبوو.

دوای ئەوه لە سالی ۱۴۹۲ کریستۆف کۆلۆمبوس کیشوهری
ئەمریکای دۆزیهوه، ئەو هەنگاوه هاوکات دونیای تازە

زنجیرى پەيامەتلىرى رېنېئوئىن ..... فىكىرى ئەلمانى ئە نېئوان ۋاقتىسى بوون ۋ خەيالىدا

لەبەردەم پەرسەندى بارزگانى ۋ پەرت بوونى رەوتە ئاينىەكان
لە ئەورۇپا كىردەۋە، بىورتاتە دژە كاسىولىكەكان ۋ پىرۇستانتەكان
پروویان لە كىشۋەرى تازە كىرد. ئەو دوو بزوتنەۋەيە بزوتنەۋەى
پىفۇرمى ئاينى ۋ بزوتنەۋەى دۆزىنەۋەى كىشۋەرى تازەۋ ئەۋەى
بەدۋاى خۇيدا هېنا تەكانىكى تازەى ۋەربەر بزوتنەۋەى
بوژانەۋەۋ رېنېسانس دا.

لېرەۋە رەۋىتىكى فىكىرى پەيدا بوو، كە دواتر لە سىفەتەكانى
ئەلمانىەت دا خۇى دەدیتەۋە.

فۇلتىر (۱۶۹۴-۱۷۷۸ن) ۋ توماس جىفرسون (۱۷۴۳-
۱۸۲۸ن) لە پىشەنگى ئەۋانە بوون، كە ئەو بىرۇكەيان خستە ناو
كۆمەلگای ئەورۇپى... كە پىشتىر بىرىارانى تىرى ۋەكو مكافىلى
(۱۴۶۹-۱۵۲۷ن) ۋەكو پىشەنگاىەتى بۇ پتەۋكردنى لایەتى
تىورى گەشەيان بە بىرۇكەى ئەلمانىەت دا.

ناكرى بانگەشە لەۋ سەردەمە بۇ بىرۇكەى دابرىنى كارىگەرى
كەنىسە بكرى لە كاروبارى سىياسى ۋ فەرمانرەۋاىەتى بە بى

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

دابینکردنی ئەو زەمینیەیی کە نیسە بە تاییبەت کە نیسە ی کاسۆلیکی سازی دابوو لە دژایەتی کردنی زانست و دانانی دادگا بۆ سەپپچیکاران و کۆنتڕۆڵ کردنی کایەیی ئابووری لە رینگەیی وەقفەکانی کە نیسە .. هتد.

کەواتە کە نیسە دژایەتی کردنی خوشگوزەرائی دونیای خەلک، دەستخستنه ناو هەموو کایەکانی ژیان، دژایەتی کردنی ئەدەب و ھونەر، لە رینگەیی شەرعیەت وەرگرتنی دەسەلاتی دونیایی بە پاسای مافی خودایی، گەندەلی سیاسی یەکیکی تر بوو لەو هەمامەتیانەیی کە نیسە بە سەر کۆمەلگای ئەوروپی دا هیئا، ئەمە لە کاتییدا پاپا لە رینگەیی سیستمی سیوکراتی بەرپۆه دەچوو، بەوھی خوای گەرە ئەو مافەیی پی داوہو خەلک تەنیا مافی گوێرایەلی هەیی، ئەوجا وریابوونەوھی دەستەبژیری ئەوروپی لە رینگەیی کۆمەلکە بربارو سەرھەلانی سەرھەتاکانی چینی ناوہند، پاشان دابەش بوونی کە نیسە و بەشداریی کە نیسە لە شەری خوینیانوی ئەھلی لە ئەوروپا ئەمانە ژیرخانە

زنجبیرەس پەيامەکانی ریتینۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بەهێزبوونی مەعریفەى عەلمانى بوون، کە دواتر لە بوار پراکتیکی بەرجەستە بوو.

عەلمانیەت لێرەدا بۆ سنووردانان بۆ دەسەلات کەنيسه و پیاوهکانی زەرورەت بوو، چونکە ئاین رێرەوی خراپی لە ژيانی کۆمەلگای ئەوروپی وەرگرت. بەجۆری ببورە سەرچاوەنى نەهامیەتیەکان. دەربازبوون لێى زەرورەتى سیاسى و کۆمەلایەتى و فەرھەنگى و ئابوورى بوو.

ئەگەر بە ئینسافووە سەیری مەزھەبەکانی کەنيسه بکەین، دەبنین کەنيسه ی کاسۆلیکی کە خواوەنى زۆرتەرىن کەنيسه و پەیرەوکار بوو، تاوانی زیاتر دەکەوتە سەر شانى، زیاتر کاردانەووەکانیش بەرانبەر کەنيسه ی کاسۆلیکی بوو. فەرەنساو ئیتالیا لەوانى تر زیاتر ببوووە سەرچاوەی کاردانەووە بەرانبەر کەنيسه و زۆربەى بیریارو بزوتنەووە فیکریەکان بۆ دژایەتى کەنيسه خەلکی ئەو دوو وڵاتە بوون، بۆچی فەرەنساو ئیتالیا زیاتر کاردانەووەى هەیمەنەى کەنيسه ی تیدا بەدیار کەوت؟،

زنجیرەس پەيامەکانى رېنھۆين ..... فيكرىس عەلمانى لە نىۆوان واقىمىس بوون و خەيالدا

چونكە ئەو دوو وڵاتە بەتەواوى لەژێر ھەيمەنەى كەنىسەى كاسۆلىكى دابوون. بەجۆرى پەپرەوکارانى پرۆتستانت لە وڵات وەدەنران.

ئەو وڵاتانەى ژێر ھەيمەنەى كەنىسەى كاسۆلىكى لەبەرانبەردا ئەو وڵاتانەى مەزھەبى پرۆتستانتى تىدا بەلۆ ببۆو، دەبينىن كىشەيان لەگەڵ ئايىن كەتر بوو، بۆ نمونە ئەلمانىاو نەمسائو بەرىتانىا.. سەرچاوى بىروباوهرى جياوازبوون، بەرىتانىا لە رووى سىسىمى سىياسى بە ئاقارىكى ھىمانەتر دا رۆيشتوو، ھەتا ئىستاش عەلمانىەتى بەرىتانى و ئەلمانى بە بىريارەكان و ياسا و ھەيكەلى حوكمەرانى عەلمانىەتىكى ميانەرەوترە لە ھى فەرەنسا.

دوو / (سكىولار) و (بى دىنى) و (عەلمانىەت) و (عىلمانىەت) و (لايكى) و ھەتا (مەدەنىەت) و (نوڭگەرى) و (دىموكراتىە)يش كۆمەلە زاراوہىەكن لە پال عەلمانىەت دىنە پىشەو، بۆيە پىش ئەوہى بچىنە سەر لايەنەكانى دىكەى ئەو

چەمکە، با بزانی بۆ ئەو دیاردەیه لە جیهانی ئەوروپی و دوایی جیهانی ئیسلامی ئەو ناو و ناونیشانانە کامانەن بۆ پرسی جیاکردنەوهی ئایین لە دەولەت بەکار هاتوون.

فەرەنسیەکان بە هەمان ناوەرۆکی عەلمانیەت دەئین ((لایسازم).. عەرەبەکان تەرجەمیان کردووه بۆ دوو وشە (عەلمانیەت) و (عیلمانیەت)، کە هەریەکەیان گوزارشت لە دونیابینیەك دەکات، لە روی ناوەرۆکی تیکدەگیری لەگەڵ واقیعی بەرجەستە، بەلام وەکو بەرانبەر وشە ئەوروپیەکی (سیکیولار) بەراوردی بکەین تەرجەمیەکی تەواوه.

واتە بەو پێوەدانگەي کە سکیولار لە ئەوروپا دەیبەخشی بەرانبەر هەموو جوړەکانی خویندنهوه بۆ پێگەو شوینی ئایین لە بواره جیاوازهکانی ژیان، ئەوه عەلمانیەت تەرجەمیەکی خراب نیه، لە ناو ئەو دوو خویندنهوهیەدا عەلمانیەت بە (ژیری عەین) یان بە (سەری عەین) هیچ لە بابەتەکە ناگۆڕی، لەو بارهوه بۆچونی جیاواز هەیه، لەسەر راستیەتی عەلمانی یان عیلمانی،

زنجیره‌ی پیامه‌کانس ریٲنویژن ..... فیکرس عه‌لمانس له نیٲوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

هه‌یه لهو باره‌یه‌وه باوه‌ری به هه‌یچ لهو دوو گوزارشته نیه، بو نمونه سه‌فه‌ر سه‌والی له کتبه‌که‌ی له‌سه‌ر (عه‌لمانیه) له دوو به‌رگدا به‌دریژی لهو چه‌مکه دواوه، به پشتبه‌ستن به نه‌سکلۆپیدیانی به‌ریتانی پیی وایه (اللادینی) که نادینی یان (بی دینی) کوردی ده‌کات ته‌رجه‌ته‌کی دروست بی.

عه‌لمانیه‌ت له زمانی عه‌ره‌بیدا زیاتر ترجمه‌که‌ی سه‌رفیه، نه‌گینا له‌رووی ناوه‌رۆکه‌وه، عه‌لمانیه‌ت هه‌یده‌ی رووخساری نایدۆژی و سیاسی وه‌رگرتوه، نه‌وه‌نده ره‌نگدانه‌وه‌ی نه‌و بواره مه‌عریفه‌ش نیه که له‌ناوه‌خنی سه‌رچاوه‌کاندا هه‌یه، به‌دیدکی نه‌گه‌ر عه‌لمانیه‌ت له روانگه‌ی بایه‌خدان به‌م دونیایه‌وه هاتبی، به داب‌رینی هه‌رچی کاریگه‌ری دونیای غه‌یب و نایین هه‌یناویه‌تی، نه‌وه زۆر له پارت و گروپه عه‌لمانیه‌کان له ده‌سه‌لات له مواعزه‌ره‌بیدا له‌دونیای سه‌یه‌مدا نه‌ک دونیای خه‌لکیان پی ناسۆده نه‌کراوه به‌لکو بوونه‌ته مایه ویرانه‌یی نه‌م دونیایه. له روانگه‌یه‌وه که عه‌لمانیه‌ت له علیم و زانسته‌وه هاتبی، نه‌وه.

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

کەواتە دەگەینە ئەو قەناعەتەیی وەکۆ زۆر لە زاراوە و گوزارشتەکان دوو خۆیندنهوه بوۆ دەگری بوۆ عەلمانیەت، ئەوانیش خۆیندنهوهی زمانەوانی و خۆیندنهوه زاراوەیی یان ناوەرۆکیە، بە واتانی عەلمانیەت یان عیلمانیەت لە رووی واتاوە، مانایەک هەڵدەگری، مەرج نیە ئەم مانایە پڕ بە پیستی ناوەرۆکەکی بیئت.

بەروردی نیوان ناوەرۆک و زاراوە، هەیه کت و مت رەنگدانەوهیەتی و هەیه لیک نزیکو و هەیه لە وشەیهکەوه سەرچاوەی گرتووه، دوو دنیای جیاوازن لەگەڵ بەرانبەرەکی. نمونه وەکۆ (قیتار) سەرچاوەی وشەیهکە شیتکەو ناوەرۆک شتیکی تره.

پەيوەندی نیوان عەلمانیەت لە رووی زاراوە و ناوەرۆکەوه کۆمەلێک دژ بە یەک هەیه، لەوانە عەلمایەت بە (سەری عەین) کە بەمانایی دنیایی: واتە ناپرووحی و نادینی، لێرەدا عەلمانی دژی پیروزی دەوەستیتەوه. لەراستیدا بە خۆیندنهوهی

زنجیرە پەیسەکانی رینۆین ..... فیکری ئەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

سەرچاوەکان بۆ ئەلمانیەت و مومارەسەى ئەلمانیەت، زۆر لە ئەلمانیەکان لە باوەرە دا نین، دامالینی دین و پیروزی بی لە ژیاى مروڤه‌کان بەلکو دامالینی دین و پیروزیه‌کان لە سیاسەت و حوکمرانی. لە کاریگەری بەسەر یاسا و ئیدارەدانى کۆمەڵگا، بەلام لە بواری تاک مروڤه‌کان ئازادن لەوهی مومارەسەى دین بکەن.

یان عیلمانیەت بە (ژیری عەین) لەرووی زمانه‌وه لەگەڵ لە زانستی بوون و دونیای ئەزموون و تاقیکردنه‌وه یه‌کانگیره، که‌چی لە ناوهرۆکدا گه‌شه‌سەندنى زانست و مەعریفه‌ هاوناست نیه‌ لەگەڵ دونیای بایه‌خدان بە عیلمانیەت. هیچ مەرج نیه‌ سیستمه‌ عیلمانیه‌کان لە بواری زانست و پیشکەوتن هەنگاوی بەرچاویان هەبێ، یان عیلمانیترین سیستم لەبەرانبەر پەر زانست و مەعریفه‌ترین سیستم بێ. زۆرسیستم و دەولەتی پراوپر لە بانگه‌شەى ئەلمانی هەیه، که لە ناوهرۆکدا لە دواکەوتویی و بێ مەعریفه‌یی دا دەژی.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویژن ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

که‌واته لیڤه هر ساتی بنوسین عه‌لمانیته یان عیلمانیته نه‌وه هر دوو مه‌به‌ست ده‌گه‌یه‌نی و پیویست ناکات هر دوو وشه له به دوای یه‌کدا به‌کاربه‌نین. کات نه‌گرین له ئاست ناوه‌ینانی نه‌و گوزارشته به عه‌لمانی پیمان وابی ئه‌وه‌ی دیکه راست تره یان به پیچه‌وانه‌وه.

به‌گه‌رانه‌وه بو دونه‌ی سکیولاری رۆژاو ده‌گه‌ینه نه‌وه ره‌ئه‌نجامه‌ی که عه‌لمانیته له به‌رانبه‌ر نه‌و تیگه‌یشته‌نانه دی. یه‌که‌م/ ناپرووحی و نادینی، لیڤه‌دا عه‌لمانی دژی پیروزی ده‌وه‌ستیتته‌وه.

دووه‌م/ عه‌لمانی ده‌چیتته پال نه‌قلانی یان سوودمه‌ندی به‌شیوه‌ی گشتی یان تایبه‌ت.

سییه‌م/ هه‌ندی جار وشه‌ی عه‌لمانی به مانای ناپیروژ "مدنس" و irreligious "به‌کاردیته، کاتی عه‌لمانی به‌کاردیته، واته له‌واقیعه‌دا شتیکه په‌یوه‌ندی به‌ئاینه‌وه نیه..

زنجیرە پەيامەکانى رېتوئېن . . . . . فىكىرى عەلمانى لە نېوان واقىعى بوون و خەيالدا

چوارەم / ھەندى جار بۆ پاشەکشە يان وازھىنان لە ئيمان و بىروباوەرى ئاينى و کلاسیكى قوناغىكى ديارىکراوە بەکار دىت .
لەگەل ئەو دا دواى بە دوا داچوون فىکرى خۆمان کۆپکەينەو
لەسەر پىناسەو ناساندن بۆ عەلمانىت دواى دەگەرینەو بۆ
سەرەتا بەو عەلمانىت يەك شىووە روخسارو دىدگا نىە، بە
پى بۆچوون و شروڤەى بىر يارو ژىنگەى سياسى و کۆمەلايەتى و
ئابوورى ھەتا لە ئەوروپا گۆرانی بەسەردا دىت، ئەمە لە ئەوروپا،
ئەدەى لە دونىاي ئاسيا و ئەفريقيا، لە دونىاي سىيەم، بە
دنياييەو چەندان مۆدىلى عەلمانىت ھەيە .

سىيە ۵ / سەرەتاي بىرۆکەى عەلمانىت و کارىگەرەکانى لە
رېنگەى تورکە لاوھکان، يان کۆمەلى ئىتحادو تەرەقىو ھاتنە ناو
دەولەتى عوسمانى، ئەستەنبول بوو يەكەم وىستگەى
سەرھەلدانى ئەو بىرۆکەيە، قسەمان لەسەر چۆنىەتى ھاتنى ئەو
بىرۆکەيەو گەشەکردنى دىدى تازە نىە لە ناو دەولەتى عوسمانى
کە لە چارەكى کۆتايى سەدەى ۱۹ھو مەقمۇى خستە ناو والى و
فەرماندە سەربازى و بەرپرسە ئىدارىەکانى دەولەتى عوسمانى،

سهره‌تای کردنه‌وه‌ی دهرگای ئیداره‌دانی ده‌وله‌تی عوسمانی له‌گه‌ل سهره‌تای هاتنه سهر حوكمی سولتان عه‌بدولحه‌مید له سالی ۱۸۷۶ به دامه‌زاندنی ئه‌نجومه‌نیک له شیوه‌ی په‌رله‌مان و ده‌ستووریک سهر شیوازی ئه‌وروپی، دوایی په‌شیمان بوونه‌وه‌ی سولتان له‌و دوو گوژانکاریه، بووه سهره‌تایه‌ک بو مملانیی چونیه‌تی ئیداره‌دانی ده‌وله‌تی عوسمانی، تا جاریکی تر هه‌م سولتان عه‌بدولحه‌مید خو‌ی ریکخسته‌وه‌و هه‌م ئیحادیه‌کان بو مملانیه‌تی تازه، دوا جار کۆده‌تای ۱۹۰۸ی به دوا‌داهات، لیروه ئایدۆلوژیای ئیتیحادیه‌کان له علمانیه‌تی‌ه‌ک که داواکاری ده‌وله‌تی موئه‌سه‌ساتی بووه تاو‌یته بوو له‌گه‌ل علمانیه‌تی نیستبیدادی و ناسیونالیستی تورکی.

به‌لام وه‌کو بیراری تونسی "راشید غه‌نوشی" ده‌لی: له‌ئه‌وروپا سولته‌گیری خواردبوو به‌ده‌ست دینه‌وه، علمانیه‌ت هات بو رزگارکردنی سولته له ده‌ستی دین، لای ئیمه‌ دین‌گیری خواردوو به ده‌ست سولته‌وه.

له واقعی به‌رجه‌سته ئه‌م قسه‌یه‌ی غه‌نوشی زۆر راسته، ده‌وله‌تی عوسمانی ده‌وله‌تیکی دینی نه‌بووه به‌و ناوه‌رۆکه‌ی له

زنجیره‌ی پهمه‌کانس رینوین ..... فیکری، عالمانی له نیوان واقیعی بوون و خیالدا

ئه‌وروپا هه‌بووه، سوڵتان شه‌ریه‌تی له ئاینه‌وه وهرنه‌گرتووه، به‌و مانایه‌کی دامه‌زراوه‌یه‌کی ئاینی هه‌بی و شه‌ریه‌ت به‌ سوڵتان بدات، ئه‌وه‌ی هه‌بووه، که‌لتوریکی حوکمرانی درێژکراوه‌ی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست بووه، ئه‌م سیسته‌مه پشتاوپشت بووه، دامه‌زراوه‌یه‌کی سه‌ربازی و کارگیری که‌وره‌و فراوان بووه، به‌لام له په‌یوه‌ندی نیوان دین و ده‌سه‌لات زۆر جیاواز بووه، لی‌ره‌دا ئیسلامی نه‌ هاوشیوه‌ی پاپاو دامه‌زراوه‌ی که‌نیسه‌ی هه‌بووه، نه‌ ده‌سه‌لات سیوکراسی بووه، نه‌ دادگای ته‌فتیش هه‌بووه و نه‌ بلیتی ناوانزه‌وین و نه‌ وه‌قفی زۆرو دارایی زه‌به‌لاح و نه‌ ده‌یستیوه‌ردان له‌ کاروباری ده‌وله‌ت و مونافسه‌ی نیوان ده‌سه‌لاتی دینی و ده‌سه‌لاتی دنیایی، هه‌تا له‌ رووی پشتگیری کۆمه‌لگا بو‌و له‌مانیه‌ت دوو دنیای زۆر جیاواز بووه، له‌مانیه‌ت له‌ ئه‌وروپا زوو له‌لایه‌ن کۆمه‌لگاوه‌ پینشوازی لی‌کرا، که‌چی له‌ دنیا ئیسلامی هه‌ر به‌رده‌وام هه‌لگرانی بیری له‌مانیه‌ت که‌مینه‌ بوون.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی پیتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

ئایینی ئیسلام وه‌کو بیرکردنه‌وه و ئه‌عیده‌وی خواپهرستی و به‌شداری ئایینی ئیسلامی له جو‌مگه‌کانی حوکمرانی له‌گه‌ن ئه‌وه‌ی له ئه‌وروپا هه‌یه دوو دونیای جیاواز بوون، ئه‌ی پرسیاره‌که لی‌ره‌دایه پاساوی عه‌لمانیه‌تی رۆژه‌لاتی دونیای ئیسلامی چی بووه، کامانه ئه‌و دروشمانه‌ی دژی دین هه‌لیانگرتبوو؟

ئه‌وه‌ی ببوره دروشمی ئیحادیه‌کان، وه‌کو هی‌زیک‌ی عه‌لمانی به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی سولتان بووه، هی‌چ دامه‌زراوه‌یه‌کی ئایینی هه‌میشه‌یی نه‌بووه ئیحادیه‌کان دژی بووه‌ستنه‌وه، ئایین، ئه‌وه له رۆژنامه‌و گو‌فاره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی زمانحالی ئه‌و ره‌وته هه‌یه سه‌باره‌ت به‌ ئایینی ئیسلام و که‌سایه‌تی پی‌غه‌مبهر درودی خوای لی‌ جو‌ری‌که له گه‌چه‌ل پیکردن و شه‌ر پی‌ فروشتن، نه‌گینا ئه‌وه‌ی له‌ویدا هاتوو به‌وه‌ی ئیسلامی رینگربوووه له‌به‌رانبهر پیش‌که‌وتن و شارستانیته‌ت. لی‌ره‌دا کۆپیه‌کی راسته‌وخۆی ئه‌و دیده ئه‌وروپیه‌یه گواستراوه‌ته‌وه بۆ گو‌تاری

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌بالدا

عه‌لمانیه‌تی رۆژه‌لاتی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ئایین ریگره‌وه ده‌بی
په‌راویز بخری، هه‌موو ئه‌و پاساوانه‌ی له‌سه‌ر له‌سه‌ر دژایه‌تی
ئایین کرابوونه دروشم، له دوو خویندنه‌وه به‌ده‌ر نه‌بوون،
یه‌که‌میان: ویناکردنی سوڵتان عه‌بدولحه‌میدی دووم وه‌کو
دیكتاتۆر و پیشیلکاری سیستم و هه‌لوه‌شیتته‌وه‌ری په‌رله‌مان و
کارکردن به ده‌ستوور. دووم: تاوانبارکردنی ئیسلام به جوړی
که پاساوه‌کانی ئه‌و تۆمه‌تبارکردنه‌وه یان موماره‌سه‌ی
مسوڵمانه‌کانه یان دانانی وینایه‌ک بو ئیسلام به‌جوړی ئه‌و
ویناکردنه مه‌سیحیه‌ت و دامه‌زراوه‌ی که‌نیسه‌ی کاسو‌لیکی
ده‌شی نه‌ک بو ئیسلام و دامه‌زراوه‌کانی.

له‌ریگه‌ی ئیحاد و ته‌ره‌قی عوسمانیه‌وه عه‌لمانیه‌ت گوازیه‌وه
بو ناو کورد، به‌شیکه‌ی بنه‌ره‌تی دامه‌زیننه‌رانی کۆمه‌له‌ی ئیحاد و
ته‌ره‌قی کورد بوون، دوا‌ی کۆده‌تای ۱۹۰۸ تورکه ئیتیحادیه‌کان
ئاراسته‌ی حوکم‌پرانیان به‌ره‌و ناسیونالیستی تورکی برد،
کورده‌کان به ئایدولوژیای عه‌لمانیه‌تی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی و به

نېچىرىس پەيامەكەنى پىنچوئىن ..... فىكىرىس عەلمانىس لە نىنوان واقىئەسى بوون و خەيالىدا

كارادەنەوھى ئىتىھادىيە توركەكان كۆمەلەو رىكخراوھى سىياسى كوردىيان دامەزراندو سەرەتايەكيان لە خەباتى نەتەوھىيە بە نايدۆلۆژىيانى عەلمانى لە ناو كورد دەست پىكرد.

لىرەوھە ئاراستەيەكى تازە بۆ بزاڧى نەتەوھىيە كوردى زياد بوو، ئەويش ئاراستەيى نەتەوھىيە بە خويندەنەوھى عەلمانىانە، پىنچتر بزاڧى نەتەوھىيە لە ناو كورد لە سەردەستى شىخ عوبىدوللئاي نەھرى لە سالى ۱۸۸۰ دەستى پىكردبوو، ئەو بزاڧە ناويتە بوو بە (نەتەوايەتى - ئىسلامى بە خويندەنەوھى سۆڧىگەرى).

بە درىژاىي نىوھى يەكەمى سەدەى بىستەم ئەو دوو ئاراستەيە نەتەوھىيە لە ناو كورد ھەبووھە، ئاراستەيەك نوخبەى خويندەوار لە ژىركارىگەرى خويندەنەوھى ئەوروپا بۆ ژيانكردن و ئاراستەيەكى ئىسلامى خۆمالى، شىخانى تەرىقەت و زانايانى ناينى ئىسلامى نوينەرايەتى دەكرد.

ئاراستەى ئىسلامى بۆ بزاڧى نەتەوھىيە لە بزاڧە مىللىيەكەى مەلا سەلىمى بەدلىسى ۱۹۱۴ و شىخ سەعیدى پىران و كورانى

زنجیره‌ی پهایه‌کانس ریتوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌بالدا

شیخ عویبدوئلای نه‌هری و ژماره‌یه‌ک پارت و ریکخراو به‌رجه‌سته بوو.

ئاراسته‌ی دووهم له کوپانی به‌درخان و ریه‌رانی کۆمه‌لی خۆیبوون و هیواو ژیکاف به‌رجه‌سته بوو.

راسته ئەم دوو ئاراسته‌یه له بزافی کوردیه‌تی هه‌بووه به‌لام ناکری ئەو پۆلینه وه‌کو دابه‌ش بوونیکی کۆنکریتی وه‌ربگرین. له نیوان ئەو دوو ئاراسته‌یه ئە‌گه‌ر وه‌کو ره‌ش و سپی وینه‌ی بۆ بکیشین وه‌کو شیوه‌ قاوه‌یی و بۆری هه‌بووه.

ئه‌وه‌ی ده‌مینیت‌ه‌وه لی‌ره‌دا ئاماژه‌ی پی‌ بکه‌ین، وه‌کو خه‌سه‌له‌تی به‌ش‌داری هه‌ردوو ره‌وتی ئیسه‌لامخوازی و عه‌لمانیخوازی کورد له بزافی سیاسی و رۆشنییری و کۆمه‌لایه‌تی کورد له‌و قۆناغه‌ی هه‌ردوو ره‌وت به‌ ناشکرا له بزافی کوردایه‌تی هه‌بووه.

سه‌باره‌ت به‌ ره‌وتی عه‌لمانیخوازی کورد ئە‌وه هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه وه‌کو نوخبه‌ به‌دیارکه‌وتوو، له بزای رۆژنامه‌گه‌ری و

زنجیرەس پەشامەکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نیهان واقعە بوون و خەیاڵدا

پێکھێنانی پارتی سیاسی و بەشداری لە بزاقی مەعریفی رەنگی داووتەو، بەلام بە نوخبەیی ماوەیەو، کاریگەری نایدۆلۆژیای بەرپۆهچوونی بزاقی مەعریفی و ژیاڕی ئەوروپی لەو قۆناعە بەسەر رەوتی عەلمانیخوازی کوردیەو و روژن و دیاڕە.

خالی لاوازی رەوتی عەلمانیخوازی کورد بە تاییبەت رەوتی سیاسی لەو قۆناعە دەستەووەستان بوو لە سەرکردایەتی کردنی بزاقی میلی و وەکو نوخبەییەکی سیاسی دابراو لە بەگەرخستنی جەماوەر ماوەتەو، دەستەووەستانی کۆمەڵەئی ئیستیقلال بەسەرۆکایەتی خالد بەگی جیرانی و پەنابردن بۆ شیخ سەعیدی پیران لە شوێشی ۱۹۲۵ لە کوردستانی باکورد و دەستەووەستانی سەرکردایەتی کۆمەڵەئی ژێکاف لە بەگەرخستنی جەماوەر و پەنابردن بۆ قازی موحمەد، یەکیک لە گوزارشتە دیاڕەکانی دەستەووەستانی ئەو رەوتیە لە بەگەرخستنی هەموو چین و توێژەکان لە سایەئی ئەو نایدۆلۆژیایە.

لە خەسلەتە باشەکانی رەوتی دینداری لە بزاقی سیاسی کورد، توانایەکی باش بوو بە گەرڤخستنی جەماوەر بۆ بەگژاچوونەوی داگیرکەران، بەلام دەستەووەستان بوو لە دابینکردنی پرسنسیپی شوڤرش و شیوانی بەگژاچوونەو.

دەستەووەستان بوو لە دارشتنی تیوری کوردایەتیک کە ئاوێتە بێت بە دین و تیزی ئیسلامەتی بۆ ئەو رەوتە زۆر لاواز بوو لە دارشتنی ئەدەبیات و گرتنە خۆی توێژە خویندەوارو خاوەن خولیای کورد. بۆ هەمیشە شوڤرش و راپەرینی عەفەوی و بی پرسنسیپ لە ژێر سایەي ریبەراییەتی ئەم توێژە ئایینیەي کوردستان پەیدا بوو بە زوویی کۆتایی هاتوو.

ئەمرۆ کاتی ک دەمانەوی بە میژووی بەشداری بیری ئیسلامەتی لە بزاقی سیاسی کوردایەتی دا بچینەو، ئەم بەشداریە لەسەر توێژە میلیە گشتیەکان زۆر کاریگەرە بەلام لەسەر نوخبە کەمترە، لە ناو پانتایی جەماوەر کاریگەرەو لەسەر لاپەرەي چاپکراوەکان کەمە. راستە بەشداری کۆمەلێک

رنجبرهه په پيامه كانس رېټونين ..... فيكرهه عه لمانه له نيوان واقيعه بوون و خه يالدا

موفه سيرو شه ر عزانمان هه يه، كه روليان ديوه له هوشيار كړدنه وهى كومه لگاي كوردى به نايينه كهى بهس نه وانه زياتر خويان له قهرهه نه و باسانه نه داوه كه ره هه ندى نيشتيمان و نه ته وه، داگير كړدن و چه مكه سياسيه كان له خو ده گرن.

ليړه وه موحه مدهى جلهى زاده ده بېته زانايه كى كه م وينه له و بواره دا، كه خه مى نه ته وه و نيشتيمان و خه مى ديندارى پيڼكه وه گريڼداوه. له كاتيكدا نه م جوړه بير كړدنه وه يه له ناو نه ته وه كانى ده ورو به زمان هه بووه، له گه ل سهره تاي سهره لدانى چه مكى تازه له سهر نه ته وه، له كو تايى سه دهى رابردو، جه ماله دينى نه فغانى و موحه مه د عه بده و موحه مه د ره شيد ره زا و عه بدولحه ميد بادس و عه بدولره حمانى كه واكبي نه و بوشاييه يان له بزافى سياسى و مه عريفى عه ره بى پر كړدو ته وه.

چاره هه / په يوه ندى عه لمانه ت له گه ل ليبراليه ت و مه د نه يه ت و ديموكراسى، ناريشه يه كى تره له سهر نه و پرسه.

زنجیره‌ی پهمه‌کانی پیتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعیسی بوون و خه‌یادا

چونکه رهوتی ئیسلامی له کوردستان له‌سه‌ره‌تاوه مامه‌له‌ی تهن‌دروست و نه‌کادیمی له‌سه‌ر نه‌و چه‌مکانه نه‌کردوه، چونکه رهوتی عه‌لمانی له کوردستان و نه‌و ولاتانه‌ی کوردستانیان به‌سه‌ردا دابه‌ش کراوه، چونکه رهوتی عه‌لمانیته له یه‌ک کاتدا بانگه‌شهی بو دیموکراتیه‌ت و لیبرالیته‌ت و دیموکراسی کردوه و له واقعیشیدا ئیستیبداد و چه‌وسانه‌وه‌ی موماره‌سه کردوه. له دیدی رهوتی ئیسلامی زۆری ده‌وی هه‌تا جیا‌کردنه‌وه‌ی نه‌و چه‌مکانه له فره‌هنگی رهوتی دینداری هه‌ریمی کوردستان لیک جیا ده‌که‌یته‌وه.

لیبرالیته‌ت که گوازشته‌ت له ئازادی و دابه‌ش‌کردنی ده‌سه‌لاته‌کان و سه‌ره‌وه‌ری ئاسا و ئازادیه‌ که‌سیه‌کان ده‌کات، له سه‌رچاوه‌ و مه‌وسوعیه‌کان چه‌مکی جیا‌وازه له‌گه‌ل عه‌لمانیته‌ت. مه‌ده‌نیته‌ت که په‌یوه‌ندی به‌ ده‌ولته‌تی ها‌ولاتی و ها‌ونیشتیمانیه‌وه هه‌یه، په‌یوه‌ندی به‌ یه‌کسانی ها‌ولانیانه‌وه هه‌یه به‌رانبه‌ر یاسا و نه‌رک و مافه‌کان، په‌یوه‌ندی به‌ کارابوونی ریک‌خراوه‌کانی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نیه‌وه هه‌یه، په‌یوه‌ندی به‌

د ژايه تي توندو تيزه وه هه يه له بهر انبه ر جياوازيه ره گهزي و ناييني و نه ته وه يي و رهنگ و نايډولوزيا و بيروبوچونه جياوازه كان. ديموكراسي به گوزارشتي مه وسوعه و له ديدى بيريرو زاناياني بواري فيكرى و حوكمراني و له مومارسه ي ولا تاني نه مريكي و نه وروپي و اته ميكيانيزميك كه بتواني له و ريگه وه چه ند پرنسپييك دابني بو پيشپركي لايه نه سياسيه كان بو نالوگوري ناشتيانه ي ده سلات. يان فرمانه و ايه تي به نوينه رايه تي گه ل، نه م نوينه رايه تيه ش له ريگه ي سندوقه كاني دهنگدانه وه ده بي. نينجا دارشتني ياساو په سند كردني په پره و كردن له سياسيه تي گشتي له ريگه ي نه نوينه رانه وه ده بي كه متعانه ي گه ل و ه رده گرن.

ديموكراسي ترين رژيمي حوكمراني نه و رژيمه يه كه باشتري نوينه رايه تي و توختري رهنكدانه وه بيروبوچوون و خواسته كاني گه ل بي. له بهر انبه ردا نازادي سياسي و فيكري فره م بو قسه كردن له سه ر چو نيه تي حوكمراني. ليروه و ه رده كه وي كه

زنجیره‌ی پیام‌کنان رینوین ..... فیکس‌ی‌مانی له نیوان واقعی بوون و خدایادا

دیموکراسی ته‌نیا دروشم نیه و ناسینه‌وه‌ی رژیمه
دیموکراسیه‌کان.

چه‌مکه‌کانی دیموکراسی و مه‌دنیه‌ت و لیبرالیه‌ت چه‌مکی
جوانن، له موماره‌سه‌ی ته‌ندروست له‌گه‌ل‌ئو چه‌مکانه ولات
به‌ره و پیش ده‌پروات.

به‌لام ده‌بی‌ئوه‌ی وریای بین، مه‌رج نیه‌ئو رژیمه‌ع‌لمانی
بی‌دیموکراسی بی‌ت و مه‌رج نیه‌ئو رژیمه‌ی دیموکراسی بی‌
مه‌رجه‌ع‌لمانی بی‌، هه‌تا سه‌ره‌لدانی بیری‌ع‌لمانیه‌ت له
ئه‌وروپا نه‌به‌سترابووه به دیموکراسی و مه‌دنیه‌ت و لیبرالیه‌ت،
ئه‌مه رژیمه دیکتاتوریه‌کان بوون له پال موماره‌سه‌ی نیستیب‌داد
بانگه‌شه‌ی دیموکراسیان کردووه، به‌پال‌ع‌لمانیه‌ت
پوپوزسیونه‌کانی خویمان به تایبعت له ره‌تی نیس‌لامی به
ریگه‌ی توندوتیژی له ناوبرده‌وو، چه‌مکی مه‌دنیه‌ت‌یان له
ره‌قس‌ی سه‌ماو یانه‌ی شه‌واشه‌گورت‌کردوت‌ه‌وه، چه‌مکی
لیبرالیه‌ت‌یان له تمشه‌پرکردن به نایین‌گوزارش‌ت کردووه.

زنجیرەس پەيامەکانی ریتنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

ئەمە لە کاتیگدا عەلمانیەت لەگەڵ دیموکراسی و مەدەنیەت و لیبرالیەت جیاوازن، مەرج نیە پێکەوه لەگەڵ کۆبەنەوه و ناگری ئەوانە باجی عەلمانیەت بدەن. یان بە گشتی هیچ چەمک و زاراوه و ئایدۆلۆژیەک باجی یەکتەر بدەن.

پینچەم / لەوەتەی بیرم دی، لە کوردستان عەلمانیەت یانی بی دینی و خوانەناسی، عەلمانیەت واتە بی ئیمانی، لە دیدی ئیسلامیەکانی کوردستانیش لە دواي راپەرین، ئەم زاراوهیە وەکو کوفرو بەتکردنەوهی ئاین وینا کراوه، عەلمانیەت واتە بەرۆژاویی کردنی سەرپای رەهەندەکانی ژیان، عەلمانیەت واتە رەتکردنەوهی کەلتووری خۆمالی بە چاک و خراپەوه، ئەمە بەشیک لە هەقیقەتی تێدایە بانگەشەکارانی عەلمانیەت لە کوردستان بە گوێزارو هەلسوکه وتیان ئەو قەناعەتەیان لای بەرانبەرین دروست کردووه.

لە کوردستان عەلمانیەت تێکەڵ بە بیری مارکسیەت و ئیلحادی بووه، لە دیدی ئیسلامخوای کوردستان عەلمانیەت واتە خستەرووی ئاین وەکو تیزیکي دواکەوتوویی، کۆسپ

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی ریتنۆین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

له‌به‌رده‌م دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی کوردی، ئیستیغلاکردنی هه‌ستی دیندارانی خه‌لکی کوردستان، چه‌ندان گوزارشتی وه‌کو: کوردستان به‌زه‌بری شمشیر له‌لایه‌ن مسو‌لمانه‌کانه‌وه‌ کاتی خۆی داگیر کراوه، له‌مه‌ینه‌تیه‌کانی کورد برا مسو‌لمانه‌کانی ده‌رودراوسی زۆر خراب بوون له‌گه‌ڵ کورد، ئایینی ره‌سه‌نی کورد زه‌راده‌شتیه. سه‌لاحه‌دینی ئه‌یوبی ده‌وله‌تی بۆ کورد دروست نه‌کردوه، سه‌لاحه‌دین خزمه‌تی عه‌ره‌بی کردوه نه‌ک کورد، ئیسلام رینگه‌ له‌به‌رده‌م پێشکه‌وتن، هۆکاره‌ بۆ توندوتیژی دژ به‌ ژنان. کوردستان ولاتیکی فره‌ ئایین و مه‌زه‌به‌، زیاده‌بوونی پینگه‌ی ئایین له‌ حوکمرانی و دامه‌زراوه‌ فه‌رمیه‌کان و کایه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان یانی دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی دینی، نه‌مه‌ش تێک ده‌گیری له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی مه‌ده‌نی.

لی‌ره‌وه‌ پرۆژه‌ی ئیسلامخوازی تێکه‌ڵ ده‌کری به‌ ده‌وله‌تی دینی و دژایه‌تی هاو‌لاتی بوون و مافخواردنی که‌مینه‌ ئایینه‌کان و بره‌ودا به‌ توندوتیژی.. لی‌ره‌وه‌ ره‌وتی عه‌لمانیخوازی کورد،

ئىسلام بە شىۋازىك وينا دەكات، كە نە دەچىتە خەسەتەى
ئىسلام و شوناسى ئىسلام و نە دیدى ئەم سەردەمەيە.

دیدى سەدەكانى ناوەرەست، هى زەمەنى رابردوو، تىكەل بە
دیدى عەلمانى بۆ ئاینى مەسیحى، ئەوجا ئاینى مەسیحى سەدە
نۆز دەو بیست نا، بەلكو دیدى ئاینى عەلمانیەت بۆ ئاینى
مەسیحى لە پىش سەدەكانى چاخى رینىسانىسى ئەوروپى.

من پىم وایە هەردوولا واتە رەوتى عەلمانى خوازی كوردی و
رەوتى ئىسلامخوازی كورد، شەرو مەملانییەكى تەندروست ناکەن و
لە چەند شىۋازو چۆنیەتى ناکۆكى هاوبەشن وەكو:

یەكەم/ هەردوو پىویستیان زیاتر بە ناسینى ئەو
بیربۆچوون و چەمکانە هەيە، كە بەرگری لى دەكەن، یان دژى
وەستاو نەتەو، واتە رەوتى ئىسلامخوازی زیاتر پىویستى بە
ناسینى ئىسلام هەيە، بە تاییبەت لەسەر چەمكەكانى پەيوەست
بە حوكمرانى.. هەرەها پىویستى زیاترى بە ناسینى
عەلمانیەت و مەدرەسە جیاوازهكانى و جیاوازی لە نىوان
عەلمانیەت و دیموکراتیەت و مەدەنیەت و نوێگەرى هەيە.

زنجیرەس پەيامەسکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نینوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

لەبەرانبەرانبەردا رەوتی عەلمانیخوازی کورد پێویستی زیاتر بە وردبوونەوە هەیە لەو چەمکانەی پەيوهستن بە عەلمانیەت و داکوکیان لی دەکات و هەروەها پێویستی بە ناسینی زیاتری ئیسلام و میژووی ئیسلام هەیە.

دووهم/ هەردوو رەوت لە هەریکی کوردستان لەو هەواوەشن کە خویندنیوەی زەمەنیکی جیاوازی واقیعیکی جیاوازیان هەیە بۆ عەلمانیەت و ئیسلام، هەردوو کە واقیعی ئیستای ئەم سەردەمە ناکۆلنەوێ و نموونە ئەو مەعریفەیی قەناعەتیان لەسەر بنیات ناوە، باکگراوندە بە میژوو، هەروەها باکگراوندە بە ژینگەییکی جیاوازی. دەبێ جارێکی تر خویندنیوەی ئەم سەردەم و ئەم هەریمەیان پێی بێ بۆ گفتوگۆ.

سییەم/ ناتەواوی هەردوو رەوت لەو هەواوەدا یە کۆر دەبەستن و دەنوسن و چاوپێکەوتن دەکەن و روونکردنەوێ لەسەر یەك دەدەن، هەندی جار زمانی زبیر بەکار دەهێنن، بەلام ئەو هەمی پێویستە

زنجیره‌ی پەیامه‌کانی رێنۆین ..... فیکری عه‌لمانی له نێوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

نه‌نجامی ناده‌ن، ئه‌ویش گه‌توگۆی راسته‌وخۆ و هێواش له‌سه‌ر خۆیه‌.

ئه‌وه‌ی خالی ئه‌رێنیه‌و ده‌بی پهره‌ی پی بدریت، ئه‌وه‌ی لایه‌نی ئیجابیه‌و ده‌بی پیشوازی زیاتر لی بکری له‌ مملانییه‌:

یه‌که‌م/ له‌ پرۆی سیاسیی و ته‌ده‌خولاتی پارتیه‌ سیاسیه‌ عه‌لمانیه‌کانه‌وه‌ که‌مه‌تر ناکۆکی ئیسلامی - عه‌لمانی زه‌ق ده‌کریته‌وه‌، ئه‌مه‌ له‌ناو ره‌وتی ئیسلامی خه‌ریکه‌ بپیته‌ ئه‌رکی توێژیکی دیاری کراو به‌ناوی بانگخوازان، له‌ناو ره‌وتی عه‌لمانی زیاتر نوخبه‌ی فیکری له‌سه‌ر ئه‌و پرسه‌ دیته‌ سه‌ر خه‌ت. واته‌ خه‌ریکه‌ ناکۆکی و رکه‌به‌ری عه‌لمانی - ئیسلامی له‌ هه‌ریه‌می کوردستان له‌ ئه‌رکی پارتیه‌ سیاسیه‌ نایدۆلۆژیه‌کانه‌وه‌ بپیته‌ ئه‌رکی کاراکته‌ره‌کانی ده‌ره‌وه‌ی کایه‌ی سیاسیی. ئه‌مه‌ش کارێکی باشه‌.

دووه‌م/ وه‌کو کۆتایی سه‌ده‌ی رابردوو، هه‌ندی جار ناکۆکی ئیسلامی - عه‌لمانی توندوتیژی تی ده‌که‌وت، به‌ریه‌ک که‌وتن زۆر بوو، ناکۆکیه‌کان ده‌گه‌یشتنه‌ زه‌ری، به‌لام ئیستا خا‌بوته‌وه‌، زیاتر

زنجیرەسی پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکری سەلمانى لە نیوان واقیعی بوون و خەيالىدا

بۆتە مەملانێى ئاکارو کردار، سەردەمى دروشم بازى کال
بۆتەوه، کۆمەلگای کوردیش هوشيارانهتر مامەنە دەکات.

سێیەم / خۆیەکانى راگەيانندن و تەکنەلوژیا روۆلى بەرچاوى
هەيە، لە خستنه‌پرووی ئەوهی هەردوو پەوت لەریگەى
کەرەستەکانى راگەيانندنهوه پێيان باشە بیگەيەنن.

چوارەم / تەقسیمبەندى کۆمەلگا لەسەر ئینتیمانى
ئایدۆلوژی و تیکەل کردنى بە ئینتیمای سیاسى، شکل و
شیوانى تازەى وەرگرتووه، دیوانى نیوان ئەو دوو دیدگایە لە
چاوا لەیەکتەر سوورکردنەوهوه، بۆتە ستایلیک لە نیوان مۆرە
لەیەکتەر کترو یەکتەر قبول کردن.

له کۆتاییدا وای ده‌بیم:

یه‌که‌م/ ئە‌مه‌ی له ناکۆکی عه‌لمانی - ئیسلامی هه‌یه له کوردستان له ناو نوخبه نه‌چۆته خواری و نه‌بۆته که‌لتوری لیکترازانی نیوان ناکه‌کانی کۆمه‌لگا، هه‌ر قول کردنه‌وه‌یه‌ک به ناپاراسته‌ی لیکترازانی کۆمه‌لگا به زیانی هه‌ردوولا ده‌شکێته‌وه.

دووهم/ جووری ئە‌وه دیده‌ی پێشکه‌ش ده‌کری له‌سه‌ر عه‌لمانیه‌ت له‌لایه‌ن عه‌لمانیه‌کان و ئیسلام له‌لایه‌ن ره‌وتی ئیسلامیه‌وه زۆر پێویسته، به‌گوزارشتی ئە‌مرۆ ئە‌وه که‌والیته‌ی ده‌خړیته‌ روو. چونکه هه‌م ئیسلام و هه‌م عه‌لمانیه‌ت له ئە‌نجامی پرۆسه‌ی مومارسه‌وه شروقه‌ی جیاواز ده‌یان قوتابخانه‌وه مه‌زه‌بی جیاواز په‌یدا بووه ئە‌مه بۆ هه‌ردووکیان راسته، بۆیه پێویسته ره‌وتی عه‌لمانی له هه‌ریمی کوردستان و ره‌وتی ئیسلامی له هه‌ریمی کوردستان ئە‌زمونی ده‌رووبه‌رو ولاتان کۆپی نه‌که‌ن، به‌لکو له شیوازیک بگه‌ڕین ده‌روازه‌ی پیکه‌وه ژیان و یه‌کتر قبول کردنێ تێدا به‌رجه‌ست بکری.

زنجیرسی پیامه کمانی ریٲنویٲن ..... فیکری سے لمانی له نیوان واقیعی بوون و خدیالدا

زنجیره‌ی پیامه‌گانی ریتنویز ..... فیکره‌ی عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

نه‌وه‌ی یه‌که‌می عه‌لمانی

کورد

نووسینی: مسعود عبدالخالق

زنجبیره پەيامەکانی رېنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

کوردیش وەك باقی میلهتانی ناوچهكه له كۆتایی سەدهی ۱۹ بیری عەلمانی پێگەیشیت، له سەرەتای سەدهی بیستم ئەو بیره بەرجەسته بوو له هەندی جم و جوۆی سیاسی و فکری و ئیداری و یاسای تا گەیشته دروست کردنی کۆمەڵە و دەسته و حزب، بەلام بۆ هەر هەمیان میژوویەکی هاوبەش له دروست بوونی زەمینەیهك بۆ جیبوونەوهی عەلمانیەت له نیو ئەو رەوشەنیرانی ئەو میلهتانه، هەڵدەدەین بە کورتی ئەو سەبردانە باس بکەین که خۆی له دیاری کردنی پێشەیهکی فلسفی عەلمانی و ھۆکارەکانی سەرھەلدانی و چۆنیەتی هاتنی بۆ جیھانی ئیسلامی و ئینجا پیناس و سروشتی عەلمانی و کاریگەریەکانی بەسەر کوردستان بە سەلبی ئیجابیەوه باس دەکەین .

پێشە قەتسە قەی عەلمانیەت :

ھەرچەندە لایەنگرانی عەلمانی له تەقەلایەکی بیووچانن بۆ ئەوهی خۆیان له بیدینی دورخەنەوه، بڵێن عەلمانی له گەل

مولحیدی لیکجیایە، بەلام نەیان توانیە، چونکە ریشەکە ی لەوی دیت ئەگەر چی لەو سەردەمە عەلمانی باوەرداریش گەلی زۆرە لەهەمو ئاینەکان، راستە مولحید و گوماندار و بیئاین و... هەموی لیکجیان، خەریکە بئین مولحیدی تەواو نەبوونی هەبوە نە دەیبی، دوا ی ووردبوونەو لەنوسینەکانی ئەوانە ی ناویشیان نراوە مولحید دەردەکەوی زیاتر گومانیان هەبوە نە ک مولحیدی تەواو، کە بۆچوونەکانیان بە ووردی دەخوینێوە وایان لیبەدی ناکری، هەندیکیان باوەرپکیان هەیه لەگەل ئەو سەردەم ناگونجی، سوکرات و جۆردانو و... تەنانەت زینفون (٤٣٠ پ زیش کە بە مولحد و دەهری ناوژەد کراوە کە چی ئەو بەرجەستە کردن و بەمرۆف چواندنی خوا ی رەتکردهوه، ووتی ئەو روپا وادەزانن چاوی خودا شینە، ئەفریقی بە رەش، ئاسیای سەروو چاوی خودا بچوک... ئەوانە ی رەت کردەوه ناویان نا مولحیدە، ئەوانی تریش زیاتر (دوودلن نە ک مولحد) هەتا (دیگۆراس) کە بەیە کەم مولحدی ئەو روپی هەژمار دەکریت

زنجیرەس پەيامەکانی رېنۆین ..... فیکری سەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

دەردەکەوی مۆلحد نەبوە دوودی وگومانی هەبوە، بۆیەش ئەو نامارە زیاتر نزیکە لەپراستی کەدەلیت ئیستا ریزەوی مۆلحیدی تەنها لە ۲٪ی جیھانە، واتە مۆلحیدی تەواو نەک متردد.

هەندی ئینسکلۆپیدی و توێژینەوهی تایبەت بە فەلسەفەیی میژووی یەکەم فەیلەسووفی دژ بە (ئایین و باوەڕ) دەگیرنەوه بۆ مەدرەسەیی هندی و دەلین یەکەم مۆلحید (سومخیا) لە (۴۵۰ پ.ز) بوە، بەشیکی تر بۆ مەدرەسەیی یۆنانی لەویش بۆ حەکیمی گەرە (پیللاس ۵۵۰ پ.ز) یان دیاگراس ۵۰۰ پ.ز، ناوی هەریەکە لە (ئەناکسیۆگوراس ۵۰۰ پ.ز، ئەناخسیماندەر، تیۆدۆرس، گریتۆس، ئەبیکۆر) (۳۴۱-۲۷۰ پ.ز)، (شیشرون ۱۰۶-۴۲ پ.ز، سینکا ۵-۶۵ ز).. هاتوو، دواي دەلین ئەوانە لە مەدرەسەیی (نازانم- گومان) ی مۆلحیدی سەری هەلداوه.

^۱ بۆ ئەو ریزەییە بڕوانە: دەندان ابراهیم - مدخل الى معرفة الاحادوبرها ان النظم (مطرفة البرهان وزجاج الاحاد) ص ۲۲

بە وردبوونەوەیەکی فراوانتر وادەردەکهوێ میژووی ئیلحاد
کۆن ترە، هەر بەگۆیژەری قورئانی پیروۆز و هەندی کتیبی تری
ناسمانی هەر لە دوای (ح.ئادەم) بی باوەری شان بەشانی
باوەری پەیدا بوو، بەلای کەمەو لەسەردەمی (ح.نوح) بی
باوەری زۆر فراوان بوو، باوەردار کەمایەتی بووینە.

تویژینەوێکانی (تەتەوری و مادی) هەولیان داوێ قۇناغ
بەندیەکی وابکەن بە پینی گەشەیی عەقلانی ئاین بخەنە پاشو
ریشە بۆ عەلمانیت بدۆزنەزە، بیکەنە میژووی گەشەیی
عەقلانیت، جاریش وایە عەلمانیت و علمیشیان تیکەل کردوێ،
کەچی وانیە ئاینی و نائاینی بەتەریبی هاتوێ، گواپە سەرەتای
کۆمەلگە (شیوعیە البدائیە) بیئاینی بوویت، ئەوێ ئەسلی
نیە، زۆریە زانایانی ئەنسروپۆلۆجی و شیوینە واراناسان کۆکن کە
لە میژوودا میلتان بی کۆشک و تەلار بوێ، بی فەلسەفە و هونەر بوێ
بەلام هەرگیز بی ئاین و پەرستگا نەبوێ، لە (معجم لاروس) میشت
هاتوێ کە لە تاکی درندە ترین میلتانیش مەیلی ئاینی تیدا بوێ،

زنجیرى پەيامەتلىرى رېتورىكى ..... فىكىرى مەلۇماتى لى نىۋان ۋاقىتى بۇيىق ۋە خەيالىدا

لە قورئانىش ئامازە بەۋە كراۋە بۇ ھەموو نەتەۋەيەك پىغەمبەرىك
بەزمانى خۇيان رەۋانەكراۋە (وما ارسلنا من رسول الا بلسان
قومه لىبىن لهم فىضل الله من يشاء ويهدى من يشاء وهو العزيز
الحكيم)^۲، مولحدەكان مىژۋويەكى ئەسلىيان نىە، ھەرەك دەبىينى
فەيلەسوفە مولحيدەكانىۋەك: ھركلىت، سومخيا، پىلاس،
دىاگراس، مىۋس، ئەناكسىۋگوراس، شىشروڭ، تىۋدۇرس،
گرىتۋس، سىنكا،... لايەنگرى ۋايان بۇ دروست نەبۋە لەسەر ئاستى
مىللى، تەنھا لەسەر ئاستى تۋىژى فەيلەسوف ۋ زانا ۋ عاقلەندان
بۋە، كۋا ئىستا مىلەتىك لەسەر پارەۋى مولحدىكى مىژۋويى
بۋەت، ئەۋەتا جىھان دابەش بۋە بەسەر مىلەتانى پىغەمبەرەكان، ئەۋرۋپا
بۇ مىسح ۋ جىھانى ئىسلامى بۇ محمد ۋ يەھۇدى بۇ موساۋ، چىن
ۋناسىياى رۇژمەلات بۇ كۇنفۇشىۋس، ھندبۇ بوزاۋرەدەشت ۋ... بوزاۋ
كۇنفۇشىۋس ۋرەدەشتىش بە تەئكىد سەرچاۋەى ئانىيان ھەيە مادام
توخمى (ئەخلاق) سەرەشقە.

^۲سورة إبراهيم - آية ۴ .

جگە لە پیغمبەرەکان شان بەشانی ئەو فەیلەسوفانەش
فەیلەسوفانی ئایینی هەبوو (یۆنانی و هەرسی مەردەسەس
سەرەکی ئایینی و نائایینی و مام ناوەندی لێ خەمڵی)،
مەردەسەس ئایینی (یان نزیك لەئایینی) بریتی بوو لە
فەیلەسوف و زانایانی وەك (فیساکۆرس و ئەمبادیکلس و
نەنكسیمونراس تا دەگاتە سوكرات)، (المقدسی) دەلی باپیرانی
نەفلاتون لە پیغمبەرەکان (واما الحرانية فإنهم يقولون لن تحصی
اسماء الرسل الذين دعوا إلى الله وان مشهورهم اراني واغثا
وذيمون وهرمس وسولن جد افلاطن لأمه)^٢. ئەو هی پوونە
هەریكە لە فیساکۆرس و ئەنمبادیکلس قوتابی (ح.سولیمان) و
(ح.داود) بووینە، بۆیە ئەوانە خاوەنی دەعوەش بوونە، لەگەڵ
هاتنی ئەسكەندەر بۆ رۆژەهلات دوو قوتابی فیساکۆرس بەناوی
(مەرزنۆس وقلانۆس) فەلسەفەو باوەری فیساکۆری

^٢ البدء والتاریخ ص ١٥٠

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتنۆین ..... فیکری مەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

وھیلنیستیان لە فارس و ھند بلاودەکردووە^۴، بەالی ئاینیەکان چالاک تر و دڵسۆزتر بووینە، بەلام دوای ئەزمونی ئەوروپا نۆرەى ئانائینیەکان ھاتەو، ئیتەر فەلسەفە و زانستی بى باوەرى بەردەوام بوو تا سەدەکانى ۱۷ بەدواوە تەکانى بە خۆدا، گەرەترینیان سپنوزا و ھۆبز شوبنھاوەر، دىفید ھیوم، جون دیوی، برتراند راسل،... پینیان وابوو ئاین و شەرعیەت لە یاسا وەردەگیرى نەك لە (راستی گەردوونى)، یاساش فەرمانى دەسەلاتەوێك ھۆبز(۱۵۸۸-۱۶۷۹ ز) دەئیت، واتا ئاین لە خودا وەردەگیریتەو ھۆنیو دەولەت^۵. بەشیکیش بە کتیب و توێژینەوێ زانستی و فەلسەفی ئایدۆلۆژیا ھاتنە مەیدان دژ بە ئاین، لەوانە: (النسق المسیحیة)ی شوبنھاوەر، (جوهر

^۴ - ابی الفتح الشەرستانی - الملل والنحل - تحققت محمد عبدالقادر الفضل، بیروت، طبعة الأولى ج ۳ ص ۷۹ - له (قصة الحضارة - ج ۱۲) له ۵۲۹ز باس لە رویشتنی زۆریك لە فەیلەسوفان كراو ھۆنو شوینانە.

^۵ (ھۆبز- مبادئ القانون - نوووش بە دوو بەش چاپکرا لە ۱۶۴۰ ز) (الطبيعة الانسانية)، (الهيئة السياسية) .

زنجیره‌ی پهمه‌کانه‌ی ریتونین ..... فیکریه‌ی آلمانیه‌ی له نیوان واقعی بوون و خه‌بالدا

المسیحیه‌ی فیورباخ (۱۸۴۱)، (الوجود والعدم) ی سارتر،
(مستقبل الوهم) ی فروید.. ئەوانه کتیبی هه‌ره مولحیدودژ به
خواو ئاینن^۱، ئینجا مه‌کیافیلی به (میر)، ئیفان بافلوژ (۱۹۳۶-
۱۸۴۹) له‌باره‌ی (محاضرات فی عمل نصفی الكرة الموحیة)،
سپیونزا (۱۶۲۲-۱۶۷۷) (الرساله فی اللاهوت و السیاسه)...،
له‌دوای شوپشی فرنسا ۱۷۸۹م بۆیه‌که‌م جار بربار به‌ناوی گه‌ل
درا له جیاتی به‌ناوی خودا، له‌دوای ئەوانه‌ش: فریدریک نیتچه
(۱۸۴۴-۱۹۰۰) خاوه‌نی دروشمی (مه‌رگ به‌ر خودا)، داروین
(اصل الانواع)، مارکس ئەنجلس لینین له‌باره‌ی شوعیه‌ت،
تاده‌گاته سارته‌رو براتراند راسل و هواقیهد (۱۸۶۱-۱۹۴۷)،
هه‌مو ئەوانه زه‌مینیه‌کی فکری و میژوییه بۆ له‌دایک بوونی
عه‌لمانیه‌تیکی توند، له‌گه‌ل گه‌یشتیان به‌دۆخی ئەوروپای
شله‌ژاو له‌پووی ئاینی و سیاسی و ئابووری و زانستی ئەو
جوړه‌عه‌لمانیه‌ته له‌دایک بوو، به‌لام که ده‌سه‌لاتیان گرتنه ده‌ست و

^۱ - المعجم الفلسفی الشامل... ص ۸۹

زنجیریں پہیامہ کانس ریٹنویژن ..... فیکری عہ لمانس لہ نیوان واقیعی بوون و خہ بالدا

تووشی شہرو پیکدادان ونہاتی ہاتن جاریکی تر خویمان
ہہ موار کردہ وہ سہر عہ لمانیہ تیکی میانرہ و کہ لہ بنہ چہ دا
دہ گہ ریٹہ وہ بو مہ درہ سہی سییہ می فہیلہ سوفانی یونانی .
دیاری کردنی ناسنامہ ی عہ لمانی لہ فکری فہلسہ فیذا :

لہ سہرہ تا دا عہ لمانیہ ت سیستہم نہ بوہ وک نیستا، زیاتر
ئہ وانہ بووینہ کہ لہ فکری فلسفی بوچوونی تاییہ تیان ہہ بوہ
لہ بارہ ی پھیوہندی خوا بہ سروشت یان ہر لہ سہر خودی
نیمان، ئہ و کاتی دہریان پیدہ ووترا وک (جیمس پروین) لہ
کتیبہ کہ ی (الإلحاد الغربی Western Atheism) دہری
لہ پیش سوکرات دہست پی^۶ دہ کا و ہریہ کہ لہ (ہرکلیت و
ئہ ناکسیمینس و ئہ بیکوڑ و ئہ ناکسیماندر...) دہریان پی^۷ و
تراوہ^۷، لہ بہر ئہ وہ ی پانتاییہ کی زوری عہ لمانیہ تیش دہ چیتہ وہ

^۶ مانای دہری لہ سہر چاوہ جیا جیا کان بہو شیوہیہ ہاتوہ: ا-لسان العرب (ابن
منظور مادہ: دہر): الدہر اسم المدۃ العالم (عمر الدنیا)، رجل الدہری ای الذی لا
یؤمن بالآخرۃ. / ب- راغب الأصفہانی فی (مفردات الفاظ القرآن- مادہ: دہر) رجل
الدہری ای الذی لا یؤمن بالآخرۃ. / ج- منجد ص ۲۲۷، الدہری ہو الملحد.

سه‌ر ده‌هری، ئەوانه‌ پاریان وابوه ئەو بونه‌وه‌ره ده‌کریّ دروست بیّت بیّ ئەوه‌ی پیویستمان به‌ خوا و (خالق) و دروستکاریک هه‌بی، ده‌شکریّ به‌رده‌وامیش بیّت به‌هوی سروشت، ئەوه‌ رای کۆنی (ده‌هریه‌کان) و (naturalism) بوه‌ رای کۆنی هرکلیتی‌شه‌ که و تبووی (بوونه‌وه‌ر یه‌که‌وه‌که‌سیش دروستی نه‌کردوه‌، هه‌رواش ده‌مینیت‌ه‌وه‌، به‌ریک و پینکی ده‌گۆری) ^٨، له‌دواییش ده‌قی ئەو گوفته‌یه‌ له‌لایه‌ن فریدریک ئەنجلیس له‌سه‌رده‌می نوی هاتوه‌ده‌لیت: ده‌توانین له‌و گه‌ردوونه‌ بگه‌ین چۆن دروست بوه‌ و چۆن کار ده‌کا بیّ ئەوه‌ی پیویستیمان به‌ خودا (یان هه‌ر زیاده‌کی نامۆ‌هه‌بیّت)، لاپلاس و هۆلباخ و زۆری تر وه‌ک لینین وتویانه‌: هه‌رچی هه‌یه‌ بریتیه‌ له‌ ماده‌ی جولاو ^٩، به‌و شیوه‌یه‌ ده‌هری کۆن و ماده‌ی سه‌رده‌م یه‌ک ناسنامه‌ی فکری فلسفیان هه‌یه‌، عاده‌ته‌ن ئەو جوړه‌ زاناو‌بیریارانه‌ له‌ خزمه‌تی ده‌سه‌لاتینکی سته‌مکاربوینه‌، دژی ئازادی و دیموکراسی ئەو سه‌رده‌می

^٨ ملاحظات فلسفیه - ط روسیه ص ٢١٨

^٩ لینین - مۇلغات ص ١٦٢

بووینە، لایەنگیری دوور خستنهوهی ئاین و ئەخلاق و بەزەیی
بووینە لەکارەکانیان.

یەكەم زانا كە هەولێ جیاكردنەوهی ئاین و سیاسەتی داوه
سینکا (٤-٦٥م) فەیلەسوفی دەهری رۆم بووه^{١٠}، بەهەمان شیوه
فەیلەسوفی یونانی كۆن (هركلیت) هەم دەهری بوه هەم دژبە
بنەمای نازادی و دیموکراسی بوه، ئەوانە ی دژی بنەمای ئایینی
و دیموکراسی و میلهت بووینە زۆربەیان دەهری بووینە، زیاتر
لایەنگیری دەسەلات بووینە، دەسەلاتیکی دیکتاتۆر
ستەمکار و داگیرکار، لەوانە زینۆن (٣٠٠ پ.ن) بۆ پاپای ئەسینا،
مارکۆس ئۆلیتۆس و ئیکتیپۆس (٦٠-١٢٠) بە نۆكەری ئیمپراتۆر
بە ناوبانگ بوو. ئەوانە بە (سەتۆیلی) ناوژەد دەکران
واتە ماستا و چی، بە هەمان شیوه میکافیلی بۆ بنەمالە ی
حوکومداری مدیچی و ناواش لاپلاس و هۆیز و... زانای هۆلەندی
هۆگۆ گروتیۆس (١٥٨٣-١٦٤٥) بە دامەزرینەری یاسای دەولی

^{١٠} موسوعة علم الاجتماع ص ٣٣٩

وسێستەمی عەلمانی هەژمار دەکری کەچی لایەنگری کۆیلەداری بوو... وزۆری تر، رۆفائیلی هونەرمەند وینەیی ئەرسەتۆ و ئەفلاتونی لەتەنیششت یەک وادروست کردبوونەفلاتون پووی لە ناسمان و ئەرسەتۆش رووی لە زەوی بەو مانایەیی یەکەمیان لاهوتی و دوهمیان ناسوتی، یان سادەتر یەکەمیان ناینیانە و دوهمیان عەلمانیانە، ئەفلاتون ئاینی ولەپریزی میلەت بوو وەک جون لوئیس دەلی دەنگی میلەت وشاری بوو، ئەرسەتۆش لە خزمەت داگیرکەریکی وەک فیلیپی مەقدونی بوو^{۱۱}، دوایش بوو فەیلەسفی رەسمی ئیمپراتۆریەت و مامۆستای ئەسکەندەری مەقدونی مۆنەزیری دەولەتی بەندایەتی بوو، سینکای دوهم مامۆستای نیرونی زۆردار بوو کەدوای خووی دەماری بپری و سینکای کوشت^{۱۲}، مانای ئەوەنێه سەرچاوەی عەلمانی

^{۱۱} سبینوزا-رسالة فی اللاهوت و السياسة ص ۲۱۱

^{۱۲} د. عدنان علی رضا النحوی - المسلمون بین العلمانية و حقوق الانبيسان
الوضعیة، ط ۱ ۱۹۹۷م، ص ۱۰.

زنجیرەس پەیاوەکانی رینۆین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقعەس بوون و خەیاڵدا

مولحیدی بیټ، نە ئەوەشە گواوە بیلاوەن بووبیټ، نە خێر، بە وردتر بو دیاری کردنی ناسنامە ی فکری عەلمانی دەبی بگەرینەووە سەر پوانگە ی سی جۆرە بیرکردنەووە لە بەبارە ی (خودا و دروستکەرەووە) لە مەدرەسەکانی یونانی کۆن بەو شیووە ی خوارەووە:

۱. ئینکاری خوا و حوکمی سروشت ئەووە فەلسەفە ی مادیه‌کانە بریتی بوون لە (هرکلیت، دیموقریتس، لویکیب، ئەناکسیمینس، ئەبیکۆر، ئەناکسیماندر...) هەر یەکە بە جۆریک باوهری بەووە نەبوو خودا داھینەری بوونەووەرە، دیموکریټ ولوکریشیس ووتویانە بناغە ی هەموو بوونەووەر ئەتۆمە نەك خودا^{۱۳}.

۲. پێیان وایە خودا هەم دروست کەرە هەم حوکمی شە ی راستەوخۆیە لە سەر ژیان و بی ژیان و سروشت، ئەووە یان زیاتر

---

^{۱۳} لە کتیبی (دیالکتیک الطبيعة ص ۲۱۶ دەلی یەکەم ژانا کە ووتی جیهان لە ئەتۆم پیک هاتووە لۆکییۆس بوو نەك دیموکریټس، لە ص ۵۷ یش دەلی ئەووە ی کیشی ئەتۆمی شە دۆزیووە دالتون نەبووە بەلکود یوجین لایرسی بووە.

راي نايښه په تيه كانه، نزيكه له سيسټه مي
سيوكراتي، فيساگورس وسوكرات و..

۲. خوا دروستكاره به لام هقي به سر گهردوون و بونه وهر
وسروشت نه ماوه، ليره نه بيقور له مولحيدې پله يه ك داده به زي و
ده لي له خواي ناوه شيته وه حوكم له و بوونه وهره له سر مارو
بووق وئاوو ئاگر بكا و خوې بچوك بكا ته وه وازي
ليه نايه^{۱۴}، نه وانه گه لي زورن نه رستو پيشره ويانه زياتر ديزميان
پنده ووترې،

نه وه ي ئيسټا له جيهاني نوې حوكم دهكات له و به شهيه،
له سرده مي نوې (هربرت تچيرپوري ۱۵۸۲-۱۶۴۸) به يه كه م
دامه زرينه وه ي ديزمي هه ژمار ده كړي^{۱۵}، ديكار تيش يه كه م
كه سه كه ياساكاني سروشتي ناوا دارشت وده لي: خوا سروشتي
دروست كرده ووازي ليه نايه، سروشت وژيان بي خدا كاري
خوې به هوې ياسا سروشتيه كان دهكا، بويه له تويزينه وه ي

---

^{۱۴} موسوعة الفلسفية المختصرة . ص ۲۲ .

^{۱۵} موسوعة الفلسفية السوفيتية ص ۲۲۷

زنجیرەس پەيامەکانی پینوین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقعەس بوون و خەیاڵدا

(خواوەند) تەنھا بۆ یەكەم پرۆسە (خلق) پێویستە^{١٦}، وەك
وەسفی (ویل دیوران)ت) خودا بە سیستەمی (مەلەکی دەستووری)
شای بەریتانی چواندووە چۆن خواوەنە نەك حاکم ئەویش ھەر
دروست کەرە نەك فەرماندەرد،ەتوانین بڵێن فکری عەلمانی
بەگشتی پشت بەو فەلسەفەییەو رایەس سییەم دەبەستی، وەك
بەشیک لە لیک جیاکردنەوہی (حاکم) و (خالق) ئاین بۆ خودا و
حوکمیش بۆ ئادەمیزاد، خلق بۆ خودا وئەر بۆ مرۆف، لە
سروشیتیش (خلق) بۆ خوا و بەرپووەبردنیش بۆ
سروشیت. دیزمیەکان لە فەلسەفەس یونانی.. تادەگاتە عەلمانیەتی
ئەو سەردەمە کە دەلین (خلق) بۆ خوا دەگەریتەوہ بەلام (امر) بۆ
ئیمە، کاروباری ئاسمانی بۆ خواو زەویش بۆ ئیمە، دەیانەوی
بڵین ئەو دنیا یەس نزیك لە ئیمە -سروشیت وژینگەس ژیان وەك
بونەوہر نیە ھەمو کارەکانی لە دەست خوئی بیت، کاری
دوئیا (سروشیت) بۆ مرۆف بە جیہیشتوہ، ھەندی لە ئاینەکانیش

^{١٦} الفیزیا و وجود الخالق ص ٢٥

نهو پرايه يان هيه، قه شه (وليام سامبل) - له كنيسه كتنېرى بهريتانى ده لیت: (خوا به ته نها ياساو ثاينى بو دنيا دانه هيناوه بهلكو وای كرده مروفیش به شداری بكا)^{۱۷}، هرچی (مارتن لوسه) پرايه كى نريك له وهى هيه وه لى: (نه ندازيارو دروستكهرى گهردون خوايه به رپوه بردنه كه نيشى بو خه لكى به جيهيشتوه)^{۱۸}، واته وهك شای بهريتانيا ناسا (يملك ولا يحكم)، ده يانه وى بليين خوا دروستى كرده و به رپوه بردن نيشى بو نيمه به جيهيشتوه، بهو شيويه ههروهك چون عه لمانيه تى نيستا له ليكجيا كرده وى ثاين و سياسه ت هاتوه، فكرى فلسفى يه كه شى له و ليكجيا كرده نانه وى سهرو و هاتوه، نه وهش ناسنامه ي فكرى له لسه فيه كه يه تى.

---

^{۱۷} هه ليزاردن له نيوان عه لمانى و نيسلامى - نوستر ص ۱۲

^{۱۸} شبلي عيسى - العلمانية ودولة الدينية - ص ۲۲

سەرھەڵدانی عەلمانی وھاتنی بۆ جیھانی ئیسلامی

یەكەم جار عەلمانیەت بەسانایی لە رۆژئاوا سەری ھەلدا
ئینجا پەریەوہ بۆ جیھانی ئیسلامی، بەلام نەك بەئاسانی، بەلكو
پییوستی بە جەنگ و ئاگروئاسن و پروخانی ئیمپراتۆریەتیک
وجەنگیکی جیھانی بوہ، ئینجا نۆرہ عەلمانی لە جیھان دیت وەك
سیستەمیکی نووی ژیان، بۆیە لەپیشدا پییوستی بە پیناس
و پراڤەییەکی كورت ھەییە.

مانا و پیناسی: لەو سەردەمە كە سیستەمی عەلمانیەت زۆر
گەشەیی كردوہ و زۆربەیی جومگە سیاسی ویاسایە دەولی
و دەقەریەکانی گرتۆتوہ، پەلی ئاویشتوہ بۆ بواری كۆمەلایەتی
و فکری وزانستی و زۆرلای تر، لەو سەردەمەیی كە بلۆکی
شیوعیەت شكستی ھینا و بزوتنەوہ ئیسلامیە كلاسکیەكانیش
كەوتونەتە قەیران، ھەول دەدری سیستەمی عەلمانیەت وا پیشان
بدری كە دەرمانی ھەمو دەردانە ولە سەرووی ناكۆکی و پراپرو
مەدرەسەكان بییت، جاروہییە دەلین بیلائیەنەھەتا بەرامبەر
ئاینەكان، بەلكو سودبەخشەو نیوانی ئەوانیش ریکدیخی، بەو

انجبرس په پيامه كاني رينويزن ..... فيكرس عه لمانس له نيوان واقيس بوون و خه بالدا

شيوه تيكه لي ده كنه له گهل زانست وعه قلاني وديموكراسي،
له فرهنگي حزبى به عس (تعريفات ببعض المصطلحات) له
مادهى (علمانيهت) واهاتوه (كلمة مشتقة من العلم والعالم
وهو بخلاف رجل الدين)، له مه به سته كاني (مل ملائى
شارستاني-هندگتون) ده يه وي مانا كه ي به (علم) گوزارش بكا،
وا خزمه تي ستراتيجه تي پي ده كرى، به لام له نه سلدا ماناي
(سيكولاريزم) زانستى (علم science) ناگريته وه، به لكو له
(سايكولم) ي نه گريكي هاتوه، فه ره نسويه كه ش (لائيكى-
Laigue) له لايكسى يوناني هاتوه به ماناي ره مه كي (عامى)، له
بنه چه دا به پي ي هه ندى سه رچاوه (سيكولار) له پرمای كوڼ و
دواتر نه و عه وام و كه سانه بووينه كه پاى ي نايينيان نه بووه له
كه نيسه^{۱۹}، نينجا عه لمانيه تيش نوى نيه به لكو هه ر شيوازيكى ترى
ملمانى نايينى و نائينيه.

^{۱۹} بۇ زياتر سه رنج بده : ا- العلمانية تحت المجهرب- موسوعة السياسة ج ۴
ص ۱۷۹ ج- معجم الشامل للمصطلحات الفلسفية.

زنجیرەس پەيامەتگانی ریتوین ..... فیکسەس عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

لەسەر و لە ناسنامە فکری و فلسفیه کەسێ دەردەکەوی یەک
جۆر عەلمانیەت نیە، دابەش کراوە بۆ عەلمانیەتی توند و میانرەو
یان عەلمانیەتی شمولی و نیمچە عەلمانیەت، بەلام بە تیکراکۆمە ئێک
مانای جیا جیای پی دراوە ماھیهتی ھەریەکە، لە لایەن ھەندی
فقهی ئاینی بە کوفر و ھەسف کراون، تیروانینی بنچینەیی لە
ئەکا دیمیهتی ئیسلامی لە پیناسی دا ئەو ھیه، ئەوانە مرۆف بە
(سید الکون) دەزانن عەلمانی، کەچی ئیسلام بە (خلیفە
الارض) ی دەزانی.

ھەرچی فەرھەنگ و زانایانی عەلمانی خۆشیان، بە
دنیا، دنیا پەرستی، نا ئاینی، باوەر بە کاروباری دنیایی و
خۆشەویستی دنیا و باوەر نەکردن بە دەرەو ھی ئەمانە) .. یان
وێک لە ھەموو فەرھەنگەکانی ھاتووہ جیا کردنەو ھی دەوڵەت لە
ئاین، جم و جۆلی سیاسی لە ئاین، گێرانەو ھی کاروباری مرۆف لە
خوایەو ھە بۆ بە شەری^{٢٠} .. واو ھەسف کراوە، دائیرە ھی مەعاریفی

^{٢٠} کيالی - الموسوعة السياسية ج ٤ ماده: العلمانية.

زنجیرسی په پامه کانی پښتوین ..... فیکری عملانی له نیوان واقیسی بوون و خپالدا

به ریتانی، عملانیهت: بزوتنه وهیه کی کومه لایه تیه مه بهستی
وهرگیزانی پووی خه لکی له دوا روژ به ره و واقع و دنیا به تنها،
فرهنگی (العالم جدید-لابستر): سیسته میکی دنیا ییه تیکه لی
عیبادت و پروای ثانی ناییت، له مه وسوعی بریتانی ۲۰۱۱
به و ساده ییه ی گزارش کرده: any movement in
society directed away from otherworldliness to
life on earth ، فرهنگی نوکسford به دهسه لاتیکی دژ به
کنیسه، هرچی مه وسوعو نوکانی جیهانی نیسلامیه له وانه
الموسوعه العربیه العالمیه: ده لیت بریتیه له جیا کردنه وهیه کی
ره های نیوان سیاست و ناین، نه وه عملانیه ته.

سره ه لسانی (نه وه ی یه که می) عملانیه ت:

له سه روو پښه و سه برده مان باس کرد ده رکوت گزارش
له میژوه کی قول دهکا، به لام وهک به رجهسته بوونی به رسمه له
سالی (۱۶۴۸) له مؤکردنی ناشتی (وستقالیا) به کارهات که
ده ولته تی نه ته وهی پی دروست بوو له جیاتی سیوکراتی، یه که م
کوماری عملانیس له دوا ی شوپشی ۱۷۸۹ له فره نسا دروست

بوو، لہ دوای پابوونی ئه وروپیش باوی وەرگرت، کاریگہری شوپشی ئه مریکاش لہ بینا کردنی دہولہ تیان پوون تر لہ وہ دیت کاتی ویلا یه تی فیرجینیا لہ سالی ۱۷۸۹ ویستی ئاینی فہرمی مسیحی بیت، جیفرسون فیتوی دژ بہ بہ کارہینا بو ئه وہی دہستور جیی بنہ ماکانی مسیحی و دہسہ لاتی کنیسہ بگریتہ وہ و بوہ ہوی لیک جیا کردنہ وہی تہ واوی ئاین لہ دہولت بہ شیوہی فہرمی، دوایش ناوی نرا (اعلان الحقوق)، ئیتر زوربہی زانا و فہرہ نگہ کوون و نوپکان ئہ و سہرہ تایانہ بہ میژووی سہرہ لدانی عہد نامیہ ت دہ ژمیرن^{۲۱}، دوای وا باو بوو بہ خو مالی کردنی دام و دہزگاکانی کنیسہ بو دہولت یان مہدنیہ ت دہگوترا سکولا کردن، کاتی کہ پیاوانی کنیسہ ستہم و زوردار یہ کی بی سنوریان لہ خہک دہ کرد لہ باج وەرگرتن، سہرانہ، فروشتنی پسولہی ئی بووردن، ئہ شکہ نجہی زانایانی و ہک (کوپہرنیکوس، گالیلو، جوردانو، دیکارت، پیکون، چون لوک، سپینوزا،...)، پاوان کردنی دہسہ لات بہ ناوی نوینہ رایہ تی خواوہند و لاہوت

^{۲۱} کتیبی (تیارات الفکر العربی المعاصر ص ۲۰۴) زیاتر بہ لای شورشی فرنیسیہ نک شورشی نمریکی .

يان وەك پى'يان دەوت (پادشاوەك خواى سەر زەوى - Diving right of the king) ... لە كاردانەرهى ئەو بارودۆخە زياتر پەرهى سەند، هەندىكى تىرىش لە بنچينه‌دا دەيگىرېتەوه بۆ (مىكاڤىلى) و ئەو كاريگەريانهى لەسەر (هۆبى) هەبوو لە بارهى دەسەلاتى سياسى لـه دژى بەها سياسىيەكانى مەسيحيەت، هەرچەندە هۆبىز بە بېپروا بەناوبانگە بەلام واپىناچى' ئەو دەلى: دووجۆر رېنمايى بۆ كۆمەلگە هەبوو يەككىيان لە داھينانى بەشەرى بوو بۆگشتى كەسياسەى بەشەرى پى' ووتراوه بەشەكەى تىرىش كەلەلەين خواوه هاتوه سياسەى ئىلاھى پى' ووتراوه تايبەت بوو بە حوكمى قورخكاروزۆرداران^{٢٢} ، هۆبىز پى' وايە ئەو دوودەسەلاتە ليك جياكریتەوه حوكمى مەدەنى و بەشەرى پەپرهو بكریت، لىرەوه مانا فراوانەكەى (فصل المطلق بين السياسة و الدين) بووه عەلمانىەت^{٢٣} ، لە پىشەكەى عەرەبىيەكەى كتیبى (رسالة اللاهوت و السياسة) سپنوزاى دانەر

^{٢٢} تۇماس هۆبىز-الفيثان (الأصول الطبيعية والسياسية لسطة الدولة) - ت: ديانا حارب

ص ١١٩

^{٢٣} لەوانە (الموسوعة العربية العالمية - ج ١٦ ص ٤١٥)

بە پێشەنگی ئەلمانیەت دەژمێری کە ئاینی لە سیاسەت دور خستەوه و نھێنی و دەستکارییەکانی ئینجیل و تەوراتی ئاشکرا کرد، ھەروەھا بەپێی زۆربەیی (سەرچاوە زانستییەکانی) تریش ھەریەکە لە (یاساناسی ھەرنسی فۆدین، سیاسەتمەداری ئەلمانی-ئەتسیوی، پارێزەری ھۆلەندی چۆرتیۆس) دەوری ھەرە گرنگیان ھەبوو لە بە دەوی کردن و دارشتنەوهی یاسای ئەلمانیەت، ھەموو ئەوانە و زەمینە فیکریەکی ئەو سەردەم و شوێنی ھەرنسی و ھەلمەتەکانی ناپلیۆن و وەچەرخانی ئیمپراتۆریەت بۆ دەولەتی نەتەوهی و رابوونی زانستی ئەوروپی و شکستی کۆنسیسە و بەرنامەکانی تەبشیر و ھەلمەتەکانی ئیمپریالیزمی دواي سەرھەلدانی شیوعیەتیش.. بناغەکانی بلابوونەوهو پەیدا بوونی ئەلمانیەتن، زانایان (لوك، لیبنتز، رۆسو، لینچ،...) زۆری تر لە لایەك باوەرپیان بە خودا ھەبوو بە ئەلمانیەتیش، ھەمان پارەوهی (رېبویەش-Deism)^{۲۴} کە لەسەر و باس کران، لە دواي تاوتۆکردنیکی زۆری تر (جوون

^{۲۴} لە (موسوعه الفلسفیه ص ۲۲۷) ی سۆفییەتی دەلیت: ھیرت شیربۆری (۱۵۸۲-۱۶۴۸) باوکی رېبویە و اتە ئەو دایھیناوه .

میلونک-۱۸۱۷-۱۹۰۶) وهك چه‌مکیکی سیاسی مانا‌کهی (گوایه به‌بی لایه‌نانه) داپشت که تا ئیستاش زیاتر به گشتیه‌کهی ئه‌و مانایه ده‌به‌خشی: (ده‌توانری به له‌باری ئاین دوورخری له چاکردنی کاروباری مادیانه‌ی مرؤف)، واته جم و جوئی سیاسی و کومه‌لایه‌تی و ئابووری و دروست کردنی دام و ده‌زگاو پارتی سیاسی بی ئه‌وی په‌یوه‌ندی به ئاینه‌وه چ دوور چ نزیکه‌وه چ سه‌لبی چ ئیجایی نه‌بی، ئاینیش له گۆره‌پان بکشیتیه‌وه ناو کنیسه و دلی ئاده‌میزاد، یان وهك (د.ک‌یالی) ده‌لئیت: مانای مرؤف به‌خوی ببه‌ت خاوه‌نی خوی، به‌ره‌و مرؤفایه‌تی، به‌ره‌و ئه‌وی مرؤف دوامه‌به‌ست بی‌ت له‌و گه‌ردونه^{۲۰}، ئه‌وی به‌ خیرایی تی بینی ده‌کریت (هولیک) له پیناسه‌کهی (بی لایه‌ن) نیه به‌لکو ئاینی به‌خشکهی خانه‌نشین کردوه له سیاست و ده‌ولت و له ژیانیشیان جیاکرده‌وه... به‌و شیویه له ئه‌وروپا له‌گه‌ل ئه‌و فاکته‌رانه‌ی سه‌روو له‌گه‌ل ریکه‌وتنی ویستفالییا له ۱۶۴۸ به ئاسانی آلمانیه‌ت سه‌ری گرت، له پاش شوپشی فره‌نسی یه‌که‌م کۆماری آلمانی له سالی (۱۷۸۹) دروست بوو، ئیتر

^{۲۰} الموسوعة السياسية ج ۴ ص ۱۸۰

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

ته‌قیه‌وه، له سه‌ده‌ی (۱۹) به‌دواوه سه‌رانسه‌ری ئه‌وروپای گرته‌وه، دوا‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌میش جیهان به‌گشتی، زه‌ق‌ترین ریکه‌وتن که‌تانیستاش زیاتر ولاتانی عه‌ره‌ب و عه‌لمانیه‌تی توند‌ره و داوا‌ی ده‌کا ئه‌ویه که‌له‌نیوان موسولینی وپا‌پا کرا له ۱۹۲۹ به‌و شیوه‌یه: مرو‌ف له‌بوونیه‌وه بو‌ موسولینی بی‌ت تا مردن له‌وی به‌دواوه هه‌تا قیامت ببه‌ عایدی پا‌پا!! نیت‌رو‌ی ئاینی مه‌سیحی که‌وته دوا‌ی مردن، یان له‌باشترین د‌وخیدا په‌یوه‌ندی خ‌وی وخوا‌ی خ‌وی.

مقه‌ومات وگه‌ش‌ی عه‌لمانی:

ئه‌گه‌ر به‌ووردی سه‌رنج بده‌ینه هه‌ورازونشیوی عه‌لمانی و ده‌هری وپه‌یوه‌ندی‌داره‌کانی ده‌بینین له‌کۆنه‌وه تا ئه‌و ساته مقه‌وماتی وپاسا‌وی‌مانه‌وه و گه‌ش‌ی ناوه‌ستیته سه‌ر هو‌کاره ناوه‌کیه‌کانی خ‌وی، به‌لکو ده‌که‌ویته سه‌ر ستان‌ده‌ر نه‌بوونی پیاده‌ی ئاین له‌ناوکۆمه‌لگه، هه‌له‌ بکه‌ عه‌لمانی ناماده‌یه به‌دروستی و داد‌گه‌ری ئاین پیاده‌ بکه‌ عه‌لمانی ئوتۆماتیکی نه‌ماوه، زیاترله‌ پاسا‌و مقه‌وماتی عه‌لمانی له‌ میژ‌وو وله‌ ئیستا ده‌رده‌که‌وی به‌و شیوه‌یه‌ی خواره‌وه:

له میژوودا: ناکری ئه‌وه‌موو زانیاری و پربازه دور و دریزهی عملانی وده‌ری به سادهی و نه‌زانی و (ناره‌زوو به زولم) پۆلین بکه‌ین، ده‌توانین بلّین به‌لای که‌می ئه‌واقیعه‌ی ئیستای جیهان له پیشکه‌وتن و خوشگوزهرانی و په‌یوه‌ندیه نیوده‌وله‌تی و مافه‌کان و مه‌ده‌نیه‌ت و دیموکراسی و سه‌روه‌ری یاسا و بنه‌مای هاوولاتی بوون. له‌لای فه‌لسه‌فه‌ی نائینی هاتوه، بابزانی گرنه‌ترین ئه‌و هۆکارانه چین که یارمه‌تی عملانی ده‌دا، زۆر به کورتی ئه‌وانه‌ن:

۱. له دوا‌ی دورکه‌وتنه‌وه‌ی (زه‌مانی و مه‌کانی) په‌یامی نائینه‌کان له سه‌رچاوه‌کانی (واته دوا‌ی نه‌مانی پیغه‌مه‌به‌ره‌کان) ئه‌وا کۆمه‌لیک گۆرانکاری به سه‌ردیت به‌هۆکاری جیا‌جیای نه‌ریت و ئاستی زانیاری خه‌لکی و هه‌ندیکیش به ئه‌نقه‌ست له‌لایه‌ن ده‌سه‌لاتدارانه‌وه، نائین په‌روه‌ریه‌که کال و ساده ده‌بیته‌وه، گه‌لی جار له ناوه‌رۆک و قورساییه زانسته‌که‌ی ده‌پچرێ، ده‌بیته نه‌ریت و کاری سۆفیگه‌رایی و پاک‌کردنه‌وه‌ی ده‌رون، ئه‌وکاتیش هه‌موو بوداویک ده‌دریته پال خودا، ئه‌وه‌یان له‌سی نائینه‌ خاوه‌ن

کتیبه ئاسمانیه‌کش به‌دی ده‌کری، له‌ته‌ورات و ئینجیل به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ، له‌ ئایینی ئیسلام ئه‌و خه‌له‌له‌ له‌خودی قورئان و فهرموده‌ی دروست به‌دی ناکری به‌لام له‌ فیهی ئیسلامی و عه‌قیده به‌دی ده‌کری، ده‌لین هه‌رچی پروده‌دا له‌باران بارینه‌وه له‌ بروسک و گپرکان و مانگ و رۆژگیران تا پروداوه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان و مردن،... هه‌مووی ده‌لین به‌ ئه‌مری خودایه‌(تیوری المشیئه) پشت به‌و ئایه‌ته‌ی (والی الله ترجع الامور)^{۲۶} ده‌به‌ستری، له‌ نیو مه‌سیحیه‌کانیش نه‌ک قه‌شه‌کان به‌ئکو فه‌یله‌سوفه‌کانیشیان له‌ رهدی سپینۆزا ده‌یان ووت هه‌رچی پروده‌دا به‌ ئیراده‌ی خوا پروده‌دا راسته‌وخۆ^{۲۷}، وادینه‌ به‌رچاو که‌ خودا زۆرسه‌رقال و ماندوو بی‌ت به‌ سوپانی ئه‌ستیره‌و زه‌وی و پۆژومانگ و مه‌خلوقاتی تر، نه‌یان زانیه‌ خوای گه‌وره‌ یاسای بۆ هه‌مو (خلق) داناوه (الا له‌ الخلق والامر) واته‌ خودا خه‌لقی نه‌کردوون به‌ عه‌به‌سی به‌ئکو (امر) و یاساشی بۆ داناون، که‌ پێیان ده‌لین یاسای سروشتی، به‌تایبه‌تی (قانون السببیه) کپۆکی

---

^{۲۶} سورة الحديد ایه ۵

^{۲۷} سپینۆزا له‌ کتیبی (الاخلاق) وه‌لامی ئه‌وانه‌ی داوه‌ته‌وه - دیالکتیک الطبیعة ص ۲۳۱

زنجیرەس پەپامەکانەس پیتۆن . . . . . فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

فەلسەفی ئاینیه، پوون نەکردنەوهی ئەو بڕگەیه سەرچاوهی زۆر بهی خالهکانی تری خواروودەبیّت کهوهک پارادۆکسی دینی دەردەکهوی.

۲. زاناو بیریارانی عەلمانی لەلای ئاینی گوئیان لیّدەبیّت دەلین خودا بوّ خووی هەمو کارەکانی زهوی و ئاسمان دەکا، کهچی.. لەسەرەتای سەرھەلدانی مرۆفایەتیەوه تانەو ساتەلەکاتی پیویست و کارەساتی سروشتی و کۆمەلایەتیدا، لەکاتی زولمی بەشەری لەزۆرکاتی تر هەست بەبونی راستەوخوی دەستی خوایی ناکری بوّ کۆتایی هینان بە مەینەتیەکان.

۳. هەر لەپەییوەست بە خالی (۱) وکارەساتەکان زۆر لە خوا دەپارینەوه کهچی هەر زۆردارە بەسەر هەژار سەردەکهوی، یەکی لهعەلمانیە توندەکانی عەرەبی ئەو سەردەمە دەلی: لەسالی ۱۹۴۸ هوه عەرەب ویهک ملیار موسوّلمان دوعا دژ بە ئیسرائیل دەکەن کهچی سەرکەوتن هەر بوّ ئیسرائیلهو شکستیش بوّ عەرەب، له ئەنفالەکان زولمی ئەوەندەگەرە له ژن و مندالی کورد بە

زنجیره‌ی پهمایه‌کانی ریټویژن ..... فیکری عملانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

شیوه‌یه‌کی وا کرابه زیندووویی له ژیر خاک بنرین... که‌چی هه‌ردوعا ده‌کراو وه‌لامی ده‌ماوده‌ست نه‌بوو، وه‌ک لائیکیکی کورد ده‌لی هه‌مو ئه‌و دوعایانه ناکاته به‌رگریه‌ک که به‌ده‌ستی خۆت ده‌یکه‌ی، له زۆربه‌ی هه‌ره زۆری خانه‌واده کۆنه‌کان (ئیس‌تاش) هه‌ر دوعای (کوڤ) بوون کراوه که‌چی ریژه‌ی کچ وه‌ک کوڤه نه‌گه‌ر زیاتر نه‌بی^{٢٨}، که‌چی کوڤ بوون و کچ بوون یاسای مه‌ندل دیاری ده‌کا... کاری رۆژانه‌مان و ژیان بریتیه له په‌یره‌وی یاسای سروشتی و (هۆوئه‌نجام) نه‌ک دوعاو ته‌وه‌کول، بۆیه (هینزپاچلین) له‌کتیبی (دستور الکون) ئه‌و یاسایا سروشتیانه‌ی ناونا ده‌ستوری گه‌ردون^{٢٩} ..

٤. له‌سه‌ر ئه‌و بنچینه‌ی ئه‌و دوو خاله‌ی سه‌روو هه‌ر هه‌ولدراره یاسا بدۆزیته‌وه بۆ پووداوه‌کان هۆکار بدۆزیته‌وه، که (لاپلاس)

^{٢٨} له‌کتیبی (نافه‌رت له نیوان عملانی و ناینیدا) نوسه‌ر به‌دریژی باسی هۆکاره سروشتیه‌کانی ریژه‌ی زیاد‌ی نافه‌رت به‌رامبه‌ر پیاو کراوه.

^{٢٩} بېروانه: بۆل دیفییز- الإقتراب من الله- ص ٩٨ ئه‌و کتیبه له بنچینه‌دا ناوی (Mind of God) وای به‌شیاو زانیوه ناوای وه‌رگیزی.

کۆمه‌لیک یاسای سروشتی دۆزراوه‌ی ریژکرد، له وه‌لامی پرسیاریکی ناپلیۆن (که وتبووی کوا رۆل خودا له فه‌لسه‌فه‌ی نو) وتی: پیۆیستمان به‌ خوا نه‌ما یاسامان دۆزیته‌وه^{۲۰}، یان وه‌ک هولباخ له (نظام الطبيعة) بلی ئه‌وه‌ته یاساکانی سروشت و (هۆئه‌نجام) م دۆزیه‌وه له سروشت چیتر پیۆیست ناکا بلین به‌ ته‌مای خوا، ئیتر هه‌رچی دۆزینه‌وه و پیشکه‌وتنیک تۆماتیکیانه‌ گورزبوه له ئاین (له ژیر ئه‌وجۆره فه‌قه ئاینیه) و سه‌رکه‌وتن بوه بو عه‌لمانیته‌ت، تۆماس هۆبزیش پیش ئه‌و یه‌که‌م جار به‌بێ په‌رده له سالانی ۱۶۵۱ وتی کتیبی موقه‌ده‌س و عیساو موسا هیچ په‌یوه‌ندیان به‌یه‌که‌وه نیه، ئیکۆن له ۱۷۷۹ زۆر به‌توند تر دابه‌زیه سه‌ر کتیبی موقه‌ده‌س و به‌ خرافیات و ه‌سف کرد، سپینوزا له کتیبی (رسالة فی اللاهوت والفلسفة) به‌یه‌کجاری کتاب المقدسی ته‌رت و ویران کرد، هه‌ریه‌که له جورج ئه‌لیوت، جیمس فرود، جون ستوارت مل.. به‌و مه‌نه‌جه تونده دژ به

^{۲۰} دیالکتیک الطبيعة ص ۲۲۹

زنجیره‌ی پیام‌گمانی رینوین ..... فیکری عالمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

مسیحی و بیری ناینی بووینه، همو نه‌وانه وای کرد سهرده‌می ناین به‌گشتی به (سهرده‌می تاریکی) وه‌سف بکه‌ن، سهرده‌می عالمانیه‌ت به پووناکی وه‌سف بکه‌ن.

۵. ناکوکی نیوان فلسه‌فه‌و ناین: له‌دوای بانگی پیغه‌مبه‌ره‌کان عاده‌ته‌ن وا هاتوه نه‌وانه‌ی خو‌یان به میراتگری ناینی زانیوه له‌گه‌ل عاقله‌ندان پووبه‌پرووده‌بیته‌وه، نه‌وه‌یان له میژووی نیسلامه‌تیدا زیاتر شیوه‌ی ناکوکی نیوان فقهو فلسه‌فه‌ی وه‌رگرتوه... به‌و شیوه‌یه نه‌و ناکوکیه تونده له نیو نیسلام به توومه‌تی توندی کافرو مولحید ده‌ستی پیکردو له ناو مسیحی‌ش به سوتان وئیعدام ده‌ستی پیکرد، له کتیبه فقهیه‌کان هه‌ریه‌که له نین سینا و فارابی و توسی و جاحیزو سیف الدین نامیدی و زوری تر به کافرو ده‌ری وه‌سف کراون، هه‌ندیکی به نمونه وهرده‌گرین (پروانه په‌راوین)^{۳۱} ابن تیمیه: (کان ابن سینا و امثاله

---

^{۳۱} إغاثة اللهفان ج ۲ ص ۲۶۷، شفاء العلیل ص ۱۴، درء التعارض ج ۱ ص ۲۸۹
الجواب الصحیح ج ۴ ص ۴۶۳ ...

زنجیره‌ی پیامه‌کانش ریٲوین ..... فیکرسه لهمانی له نیوان واقیعی بوون و خدیالدا

وهؤلاء وامثالهم من رءوس الملاحدة الباطنية إلحادا أعظم من إلحاد اليهود والنصارى)^{٢٢} له (ج ١ درء التعارض) لیستیکی دورو دریٲژی له فیهله سوف ومدرسه‌کان ریٲز کردوه (جگه له وانهی سه‌روو هه‌ریه‌که له: ابن عربی ومبشر بن فاتک، سروردی، سوٲفیه‌کان، ئیخوان سه‌فا، موعته‌زیله، کلابیه، شیعه، سالمیه، تراقیه..)

٦. له‌ه‌موی گرنکتر زوربه‌ی ئاینه‌کان له‌دوای پیغمبه‌ره‌کان دووچاری ده‌بوو دورده‌که‌وتوه له پیاده‌کردنی دادگه‌ری (شه‌ریعت) وگرنگی دان به دنیا، به خیرایی دیمه‌نی دنیا وژیان به ناش‌رین پیشان ده‌دری، دنیا بوگه‌نیوه هه‌لخه‌له‌تینه‌رهو.. بهو شیوه ئاین په‌روه‌ری وته‌رکی دنیا پیگوه به‌سترا، ئهو بوچوونه له‌نگه یه‌که‌م جار له‌سه‌ر ئاستی ده‌ق له‌لای مسیحی هات، له ئینجیل هاتوه: (فلا تهتموا للغد. لأن الغدیهتم بما لنفسه. یکنی الیوم شره)^{٢٣}، هه‌مان فتوا له‌لایه‌ن ئیمامی شافیعی به

^{٢٢} درء التعارض العقل والنقل ج ١ ص ٢٨٩

^{٢٣} کتاب المقدس-العهد جدید مت (٦: ٣٤).

زنجيرىس په يامه كانه ريتويين ..... فيكرىس عه لمانى له نيوان واقيعى بوون و خه يالدا

شيعر هاتوه:

سهرت اعين ونامت عيون   في امور تكون او لا تكون
فادرا اله ما استطعت عن النفس   فحملانك تكون الهموم جنون
إن ربا كفاك بالأمس ما كان   سيكفيك في غد ما يكون

له و ليكجيا كړدنه وانه ي دنيا و قيامت و ناسمان و زه وى و
واى كړدوه له كومه لگه ي نه قامى نه ركى خودا كانيش ليكجيا
بكاته وه، بيړوكه ي خواى دنيا و خواى ناسمان هات، نه و فره
خواييانه و ليك جيا كړدنه وه ي نه ركيان و ههروه ها نه و جوړه
بوچوونه ي فقهو نه و ده قانه ي ئينجيل بوه هوى ليك
جيا كړدنه وه ي چه مکه پي كوه نوسا وه كاني ترى وهك: دين و دنيا،
لا هوت و ناسوت^{٢٤}، عه قل و نه قل، زانا و ده سه لاتدار، شريعت
و ده ستور، پياوى ئاينى و ره شو كى، تاده گاته ئاين و ئاين په روه ران
و ياسا، عه لمانى له وليك جيا كړدنه وانه هات، له ميژوى

^{٢٤} - معجم الفلسفى الشامل... مادة: ناسوت ص ٨٦٧، اللاموت: عالم الغيب،
آخرة، و الناسوت عالم الشهادة اى الدنيا .

زنجیرەس پەیمانەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ئەوروپا و هەتا لە ناو جیهانی ئیسلامیش کاری خۆی کردووە، لەسالی ۱۷۳۷ز بەرجەستە بوو لە رێکەوتنیکی دەگمەن لە ناوجەرگەیی ئاین لە نێوان زانای ئاینی (محمد بن عبدالوهاب) لەگەڵ (حمد بن سعود)کە ئاین بۆ یەکەم و دەسەلاتیش بۆ دوهم^{۳۵}، ویچووی رێکەوتنی مۆسۆلینی (سەرۆکی بزوتنەوێی فاشی ئیتالیا) و پاپای سالی ۱۹۲۹ بۆ دابەشی دەسەلاتی ئاینی و دونیایی... هەرلەوێشەوێ ئاین درایە پال چینی چەوسینەر، زۆر دەقی ئینجیلی واهیه، بەلام بە پوون تر قەدیس ئۆکستین لە کتیبی (ملکوت الله) دەلی^{۳۶} (بۆیە خوا عەبدایەتی داھیناوەک سزا بۆیە هەرتهقەلایەک بۆ هەلوەشاندنەوێ سیستەمی عەبدایەتی ئەوێ یاخی بوونە لە فەرمانی خودا)^{۳۶}. لەفقھی ئیسلامیش ئەو دۆخە بەدی دەکری چەندین ئیمام و توویانە ئەگەر ستمت لیکرا

---

^{۳۵} حركة الاستقلال العربي، رسالة الماجستير - جامعة المستنصرية، بغداد ۱۹۸۸

ص ۱۲-۱۳

^{۳۶} مارکسیە قرن عشرین ص ۱۴۶

زنجبرى په يامه كسانى رينويين ..... فيكرى عملمانى له نيوان واقيسى بوون و خه بالدا

به رگرى مه كه هه ليگره بو دوا روژ خوا تولهت بو
ده كاته وه، وتويانه: (اذا كان الحاكم عادلافه الأجر و عليك الشكر
و اذا كان ظالما فعليه الوزر و عليك الصبر)^{٢٧}، (و نقل عبد الكريم
الخطيب قول الحسن البصري: الا لا تسبوا الولاة فإنهم ان
احسنوا فلهم الأجر و عليكم الشكر، و ان اساؤوا فعليهم الوزر
و عليكم الصبر، وإنما هم نعمة ينتقم الله بهم ممن يشاء فلا
تستقبلوا نعمة)، له وه وه (بارون دولباخ) و وتى نايين هونه رى سږ
كردى ميله تانه تا هست به چه وسانه وه نه كه ن^{٢٨}، دواى نه ويش
رئىساي (ناين تلياكى گه لان- الدين افيون الشعوب) له لاي ماركس
هات^{٢٩}، نه و ليك جيا كرده ناوانه هه له يه چووبوه نيور هه نديكى

^{٢٧} د محمد شحرور- الكتاب و القرآن ص ١٠١ ص ٦٢٠

^{٢٨} روجيه غارودي - ماركسية قرن عشرين ت: نزيه الحكيم ص ١٤٣

^{٢٩} دهقى و تهكهى ماركس له كتيبى (نحو نقد للفلسفة الحق الهيكلية - ١٨٤٤م)
وانوسراوة: إن الهم الديني هو في الوقت نفسه تعبير عن هم واقعي واحتجاج علي
هم واقعي. إن الدين هو آفة الخليفة المضطهدة، هو قلب عالم لا قلب له، مثلما هو
روح وضع بلا روح. إنه افيون الشعب.

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

تری گرنگ، وەك (اخوان الصفا) لە بەشی (مثنویة الإنسان) دەلین: مرۆڤ پێك هاتووە لە دوو دژ (جەستەیی مادی) و (دەررونی پووحانی) یەكە میان بۆ دنیا كاردەكا و دوەمیش بۆ دوا پوژ هاتووە^{٤٠}، ئەوە ببووە تەنزیر بۆ لێكجیا كردنەوهی ئاین و سیاسەت لە نێوان پاپا و ئیمپراتۆر: هەر وەك مرۆڤ لە دوو لای مادی و روحی پێك هاتووە دەبێ دەسەلاتیش لە دوو لایە پێك بیت، ئاین و پاپا بۆ روحی و دوا پوژ مرۆڤ و دەولەت و ئیمپراتۆریش بۆ جەستە و دنیا... ئەوەیان دواى بوە بنچینەى سیستەمى عەلمانى، تا واى لێهات لە لێكجیا كردنەوه نەهەستا بوە پووبە پووبوونەوهى: عەقل و نەقل، زانست و ئاین، تەكنەلۆژیا و دوعا، موختەبە روفیقم، مۆدێرن و فەكرى كۆن...، وەك (ابو علی المعری) و (هوایتەد) - لە سەدهى بیست دووبارەى كردهوه) و وتیان: سەرکەوتن بۆ زانست

---

^{٤٠} رسائل اخوان الصفاء و خلان الوفاء - رسالة رقم: ٣٠ ص ١١٢-١١٣

زنجبیرس پەيامەكانى رېنووېن ..... فېكرى عەلمانى لە نېوان واقىس بوون و خەبالدا

و مۆدىرنەو شكستىش بۆ ئاين^{٤١}، ھەرلەوھەشەوھ (ھەنكوای) دەلى بەسروشتى خۆى ھەمو عاقلېك بېئائىنى دەبى، بى عەقلىش ئائىنى دەبى، ماركس پىى واىھ بۆ ئەوھى ئائىندار بېت پىوئىستى بە ئەقلىكى لەنگ ھەيە ئەقلى دروست ئائىنى قەبوول نىھ^{٤٢}، واتە بۆ جىبوونەوھى ئائىنى لەكۆمەلگە پىوئىست بە عەقلى لەنگ ھەيە، مەرگى ئاين لەگەل پىشكەوتنى عەقلە. زۆربەى موفەكىرانى عەلمانى عەرەبىش ئەو پرايەيان ھەبوھ لە نوئىيەكەيان عبدالمەنعم الحفنى دەلىت: سەرم سورماوھ لە ھەندى عاقلەند چۆن يەكسەر تەسلىمى فەلسەفەى مادى وعەلمانى نابن كە تاكە چارەنوسىانە^{٤٣}.

^{٤١} شبلى عيسى له (العلمانیه والدوله الدينيه ص ١٠٥) دەلىت شىخ محمد عەدەش ئەو بۆچوونەى ھەبوھ: ((اذا تعرض العقل والنقل اخذ بما دل عليه العقل) تا رادقيه ك (رازى) يش ئەو بۇضونەى ھەبوو.

^{٤٢} ١١ كارل ماركس-بؤس الفللسفة ص ٢٥٦ نامەكەى ماركس بۆ ئىننىكۆف.

^{٤٣} المثالية والمادية وازمة العصر ص ٩٥

ئەوێ ئێو پرایانە گەواهی دەدا پەوتی فکری ئێو جۆرە
ئاینپەرورەرانەییە، عەقل و حیكمەت و فلسفە لایان جیگەیی ریز
نیە، تەنانەت عەقلانیەت توومەتە، بۆیەش لەگەڵ ھەر داھینانیك
یەكەم جار پووبەرووی بووینە ئینجا تەسلیمی بووینە، ئەگەر
بەورد تر سەرنج بەدین دەبینین ئیمانداران لەسەرھاتادا دژی
دەزگای چاپ بوونە یەكەم جار لە سالی ١٦١٠ دەزگای چاپ ھاتە
لبنان زانا فقھیەكان یەكەم جار حرامیان كرد گوتیان ئێو
دروستكراوی كافرە، بەرەبەرە شلیان كردو ووتیان تەنھا قورئان
نابی چاپ بكری دواي ئەویش نەما، دیسان بۆ رادیو، دواي
چونە سەرمانگ، بەكورتی دژی خویندنیس بوونە و بە عیلمی
شەیتان وەسفیان كردووە، دواي تەسلیمی ھەموویان بوون،
ھەرە دوايەكەیی كە زۆر دژی حیزب بوون، ئیستا وا حیزبی
ئایینی دروست دەكەن..

ئەوانە ھەموو زەمینەییەکی سایكۆلۆجی وا نامادە دەكا
(كەگوايە) عەقل و كاری مەرؤف ئەسلە و ئایینیش لاواز و
شوینكەوتەییە و جییی لەسەردەمی مودیرنەو شارستانی نوی
ناییتەرە.

زنجیره‌ی پیامه‌کانه‌ی رینوین ..... فیکریه‌ی سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

له‌پاساوه‌ی نوینکانیان: نه‌گه‌ر پاساوه‌ی کۆنه‌کان زیاتر نه‌زه‌ری
وفلسفی وفکری بووبن نه‌وا پاساوه‌ی نوینه‌کان زیاتر مه‌یدانین، له
باشتری نه‌زمونی حوکمی سه‌لمانی دیت له حوکمی ئایینی،
حوکمیکی ئایینی ره‌سه‌ن نا، به‌لکو جوړه‌ی سیۆکراتیه‌ک، سته‌م و
باچ ومیراتی، هه‌ر یاخیبوونیکیش لییان سزایه‌که‌ی زۆر توند
بوو وه‌ک نه‌وه‌ و ابو له خودا یاخی بیت، له‌ په‌یامه‌کانی (پۆلسی
ژ: ۱۳) بۆ میله‌تی پۆمان هاتوه‌ ده‌سه‌لات ته‌نها بۆ خودایه‌ هه‌رچی
پووبه‌پرووی ده‌سه‌لات ببیته‌وه‌ له‌ خوایاخی بووه‌ -
ده‌قه‌که‌ی: (۱) / لتخضع كل نفس للسلطين الفائقة، لانه‌ لیس
سلطان الا من الله، والسلطين الكائنة هي مرتبة من الله، ۲/ حتی
ان من يقاوم السلطان يقاوم ترتيب الله، والمقاومون سياخذون
لانفسهم دينونة..^{۴۴}، سیۆکراتی ده‌ی (ان الحكم الا لله) نه‌وه‌ یان
له‌ هه‌مو ئایینه‌کانه‌، خه‌لیفه‌ی سیبهری خودایه‌ له‌سه‌ر زه‌وی، ئیبن
ته‌یمیه‌ش وه‌سفی سولتان واده‌کاو ده‌ی (ان السلطان ظل الله في

---

^{۴۴} کتاب المقدس - رسالة بولس الرسول الى اهل رومية اصحاح ۱۳

الارض^{۴۵} زىياتر لەوہش لەلایەن ئىمامەكان ووتراوہ ۶۰ سال لە سولتانىكى زالم باشترە لەوہى يەك شەو بى سولتان بىن، خراتر لەوہش ئوقرە گرتن بەرامبەر دەسلەتاتى ئاواو دەسلەتاتى ستمەكار بە عىبادەت ھەژماركراوہ، يان ھەلگرتنى ئەو توورەيىيە بۇ رۇژى دواى لە ئىنجىل واهاتوہ: ((.. ومن اراد ان يخاصمك لياخذ ثوبك، فاترك له رداك ايضاً))^{۴۶}، كاتى زاناو فەيلەسوف دژ بەو ھەنگاوہ دەوہستان ناووناتۆرەى كافرو مولحيدو لائىكىيان لىنراوہ، بۆيە دەبى ئاگادارىين لەو توومەتانە گەئى جار پىچەوانەيە. لىرەوہ (ئايىن تىياكى گەلان- الدين افىون الشعوب) لەلای ماركس ھ وبارون دولباخ وزاناي ترهات، ھەرلەوہشەوہ توومەتى جياجيا پووبەپرووى ئايىن بوويتەوہ، تا رادەى جياکردنەوہ لە ژيان.

بەو شىوہ دەتوانىن بە خىرايى خالەكانى ھوى

^{۴۵} مجموع الفتاوى ج ۲۸ / ۲۹۰-۲۹۱

^{۴۶} - متى ۵ (۳۹ - ۴۱) الكتاب المقدس العهد الجديد-

گەشەکردنی عەلمانیەت لە ئەوروپا و داوایش لە جیهانی ئیسلامی
کۆبکەینەوه لە:

١. بارودۆخی سەلبی ئایینی بەگشتی و ئایینی مەسیحی
بەتایبەتی و نەبونی شەریعەت لەو ئاینە.

٢. گەشەى زانست و دۆزینەوه گەردوونیه‌كان و تیۆری
پەرەسەندن.

٣. سەرھەڵدان و گەشەى فەلسەفەى مادى.

٤. گەشەى سەرمايه‌دارى و كەرت و بەرژەوه‌ندى تايبەت، لە
بەرامبەر هەموو ئەوانەش ئایین لە كێشانه‌وه بوو، بەشیۆه‌یه‌ك
عەقڵ و ئایین كەوتبوونە دوو بەرەى دژبەیه‌ك.

٥. وەرچەرخانەى ئیمپراتۆریەت بۆ دەولەتى نەتەوه‌یى و دروست
بوونی یەكەم ئەزموونی عەلمانی لە فەرەنسا.

٦. دارمانى خەلافەتى عوسمانى و وه‌ستانى بزوتنه‌وه‌ى
وشیاری لە جیهانی ئیسلامی.

زنجیره‌ی پهمه‌کانی ریتونین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

بهو شیوه‌یه عه‌لمانیه‌ت له ئه‌وروپا سه‌ری هه‌لدا (یان راستر بلین زیندوو بۆه بهو ناوه)، راسته‌وخۆتر له زه‌مینه‌ی واقیعی سه‌لبی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئاینی سه‌ری هه‌لدا.
به‌ره‌و جیهانی ئیسلامی:

زه‌مینه‌ی عه‌لمانی له‌جیهانی ئیسلام ناکاو و نوێ نه‌بوو، له‌پیش ئیسلامیش بزوتنه‌وه‌یه‌کی فره‌هنگی به‌ناوی (هیلنیستییه) * له‌گه‌ل داگیرکردنی رۆژه‌لآت له‌لایه‌ن ئه‌سکه‌نده‌ری مه‌كدونی له ۳۳۳ پ.ز. ده‌ست پێ ده‌كا، ئه‌وكاتی (قیساگۆرسیه‌كان) چه‌ند مه‌درسه‌یه‌کیان دروست كرد له هند و فارس بۆ ئه‌و مه‌به‌سته، له‌دوای سه‌رده‌می زیڕینی ده‌سه‌لاتی دادگه‌ری پیغمبه‌رو هه‌ر چوار خه‌لیفه، نۆره‌ی وه‌رچه‌رخانی مه‌ترسی دیت، به‌زه‌بری هیز کۆتایی به ئیسلامی راسته‌قینه ده‌هینریت و ده‌سه‌لاتی ئه‌مه‌وی بنامه‌له‌یی و زۆرداروگه‌نده‌ل

---

* هیلنیستییه پێك هاتوه له‌دوو وشه‌(هیل كه له‌هیللاس هاتوه) - جاران نه‌گه‌ریكه‌كان به یونانیان ده‌روت بلادهیلاس، دوای به مانای ره‌چه‌له‌ك-یان باپه‌ره - یونانی هات، وشه‌ی دووم نیست واته پۆژ هه‌لاتی، كه‌واته هیلنیستییه به‌و شارستانیه پۆژه‌هه‌لاتیانه ده‌ووتی كه له ره‌گی رۆژئاوایی و یونانی پێك دیت .

زنجیریں پہیامہ کھانی رینوین ..... فیکس سے لمانس له نیوان واقیعی بوون و خہ یالدا

دہست پیدہ کات، یہ کہم ہنگاوی جیا کردنہ وہی (قورئان) و (سولتان) ی داپشت، گہیشتہ رادہ یک خلیفہ ی ئەمہوی باوہری بہ خودا نہ بوو، (ولید بن یزید ۸۸-۱۲۶ھ) ئەو خلیفہ یہ یہ ئین قوتہ یبہو زوربہ ی شارہ زایان بہ بی باوہری وەسفی دہکن^{۴۷}، شیعی رہیہ گالتہ چاری بہ خواو قورئان دہکا کاتی له قورئان بینویہ تی باسی (سزاو پاداش) دہکا دہلی:

تذکرنی الحساب ولست ادری احقاما تقول من الحساب

فقل لله یمنعنی طعامی وقل لله یمنعنی شرابی^{۴۸}

له سہردہمی ئەمہوی وعباسی را ہہردوو زاروہی ئەہلی قہلہم (زانایان) وئہلی سہیف (دہسہ لاتداران) لیك جیا بوویہ وہ، ئیترپرسی تہسہوف و تہرکی دنیا.. ئەو پیشانہی ہہیہ، بہرہ بہرہ نائینی راستہ قینہ له دہسہلات و سیاسہت دور خرایہ وہ له جیاتی فقہیکی خزمہت بہ دہسہلات ہیشترایہ وہ، ئەہلی عہقل

^{۴۷} ابن قتیبۃ الدینوری - المعارف - تحقیق: ثرۃ عکاشہ ص ۲۶۶، د محمد

عمارة له (المعتزلة والثورة ص ۷۲) بہ زہندیقی وەسف دہکا

^{۴۸} د محمد عمارة - المعتزلة والثورة ص ۷۲

زنجیرەس پەيامەتکانى پېتھوین ..... فىكىرى عەلمانى لە نېوان واقىسى بوون و خەيالدا

وقەلەم بەرەبەرە پەراوێز خران، بۆه هۆی زیادبوونی کاریگەری
فەلسەفەى یۆنانى لە سنورى خۆى زیاتر کارى لە هەندى زانای
ئىسلامى کرد، لەوانە دروشمى (إخوان الصفا و-کە بریتى بو لە:
فەلسەفەى یۆنان و شەریعەتى ئىسلامى یەکتەر تەواو دەکەن) ^{٤٩}،
لە سەردەمى خەلافەتى عوسمانىش بەرەبەرە ئەزمونەکانى
دواى (ویستقالیا-١٦٤٨) وشۆرشی فەرەنسا ١٧٨٩ ھاتە نیو
خەلافەت لە رێکخستنى سوپا و ئىدارە و دەستوور و... ئى دى
ئەو گۆتانەى وەك (دەسەلاتى ئاسمان و دەسەلاتى زەوى، پیاوى
ئایىنى و پیاوى سیاسى، نەقل و عەقل، پیاوى ئایىنى بۆ
مزگەوت و پیاوى سیاسىش بۆ دەولەت، زەوى بۆ مروؤف و
ئاسمانىش بۆ خودا، ئایىنى ئاسمانى و یاسای زەوى،...) لىك
جیاکرانەو، ئەو لىك جیاکردنەوانە بنەمایەكى بەھىزى بۆ
عەلمانىەت سازدا، تا ئایىن و دەولەت تەواو لىك بترازى، سلیمان
قانونى (قانون نامە) بلاوکردهوہ سوډى لە یاسای جیھانى نا

^{٤٩} مسعود عبدالخالق-رەوشى فلسفى سەدەى ٢١ ل ٨١

زنجیرى پەيامەكانى رېنۇۋېن ..... فىكىرى عەلمانى لە نىۋان واقىسى بوون و خەيالىدا

ئىسلامى وەرگرت، دوایش ھاوسەرى لەگەل رۆكسىلا کرد که خانمىكى يەھودى زۆر ژىر بوو، لەو وەھەندىك پىيان وايە پىشەى عەلمانى لە جىھانى ئىسلامى بۆ ئەو خانمە دەگەرپتەو، لە سالى ۱۸۲۶ز بۆ يەكەم جار بەرگى سوپاي خەلافەت بوو ئەوروپيانە لە سەردەمى سولتان محمودى دووم، لە سالى ۱۸۲۹ لە سەردەمى (سولتان عەبدولمەجىد) دەستورنىكى تىكەل بەنيوہ عەلمانى (پىك ھاتو لە بنەماكانى شورشى فرىسى) و نيوہ ئىسلامى داپژا، بۆ يەكەم جار لە ميژووى خەلافەت* دەستورنىك داپژا كە (سەرچاوى بەتاقى تەنھا شەرىعەتى ئىسلام نەبى)، تا كۆتاي سەدەى ۱۹ بارودۇخ زۆر گۆرا، چەندىن نووسەر و فەرھەنگ نووس و پىبازى عەلمانى لەگەل بزوتنەوہى مەشروتىيەت (دەستورى) لە نىو عوسمانى

---

* لە سەردەمى سەلىمى قانونى (گول خانە) دەرچو دوایش (خگ ھمايۇنى ..) ھەندى فەرمانى تىرىش بەلام ئەو شىوازەى وەرنەگرت بىتە شرىك لەگەل شرىعەت .

زنجیره‌ی پیام‌کنان ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

دروست بوو، له‌سالی ۱۸۷۶ عوسمانیه‌ی لاو دروست بوو، دوا‌ی حیزی نیتحاد‌ته‌عالی و ته‌ره‌قی تورکی له ۱۸۸۹ له‌یادی سه‌د ساله‌ی شورشی فرنسی دروست بوو، تیایدا بیری نه‌ته‌وه‌یی و لیبرالی له جیاتی بیری نیسلامی داهینا، نکین نهل (۵) به‌رگی (توران) ی نووسی وه‌ک تیؤری نه‌ته‌وه‌ی تورک له جیاتی شه‌ریعت، چهن‌دین ناوه‌ند و سه‌نته‌ر و حیزی تری عه‌لمانی له سه‌رانسه‌ری سنووری خه‌لافه‌ت دروست بوو، چهن‌دین ره‌وشه‌نبیری عه‌لمانی‌ش له تورکه‌کان وه‌ک نه‌وه‌ی یه‌که‌می عه‌لمانی هه‌ژمار ده‌کرین له‌وانه: مدحت پاشا، نامق پاشا، تکیلن نهل، زیا نهل کۆک، انور پاشا،.. تا په‌یدابوونی نه‌تاتۆرک خه‌لافه‌تی هه‌لوه‌شانده‌وه له ۱۹۲۴/۳/۳ یه‌که‌م کۆماری عه‌لمانی دروست کرد، که‌واته نه‌و بزوتنه‌وه‌یه له معاویه ده‌ستی پیکرد له نه‌تاتۆرک کۆتایی هات، نیت‌ر به‌ره‌به‌ره سیسته‌می عه‌لمانی هه‌مو جیهانی نیسلامی گرته‌وه.

زۆربەى ئەفریقایا و ئاسیاشى گرتەوه، لەلایەن ئەتاتۆرکەوه شەش بنەماکەى عەلمانى لای ئەندۆنیسیاش بنەماکانى پانسلیشای عەلمانى چاردران، زۆر سەرکرده و سیاسەتمەدارى جیهانى تر پۆلیان بینى لە هینانى عەلمانیەت، کاریگەرییان لەسەر جیهانى ئیسلامى و عەرەبى هەبووه، لەوانە: سوکارنۆ، نەهرو، سوھارتۆ، غاندی،.. لە جیهانى ئیسلامیشدا رابوونیکى عەلمانى سەرتاسەرى سەرى هەلدا و بەرەبەرە جیى خەلافەت و شەریعەتى ئیسلامى گرتەوه، خدیوی ئیسماعیل لە ۱۸۸۲ یاسای فەرەنسى هینا ناو میسر، هەندى و لاتیش لەگەڵ داگیرکردنى لەلایەن رۆژئاوا عەلمانیەتیان هینا جیى شەریعەت، لەوانە جەزائیر ۱۸۲۰، عیراق و ولاتى شامیش لەگەڵ دروستکردن و داگیرکردنى، تونس یاسای فەرەنسى لە ۱۹۰۶ پەیرەوکرد. مەغریب لە ۱۹۱۳، زۆربەى ئەفریقایا و ئاسیاشى گرتەوه، لەلایەن ئەتاتۆرکەوه شەش بنەماکەى عەلمانى لای ئەندۆنیسیاش بنەماکانى پانسلیشای عەلمانى چاردران،... نیتەر

زنجیره‌ی پیام‌کنان ریتوین ..... فیکری علمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

له و کاتی‌هه چه‌مکی علمانی‌هت بلاوترین زاراو‌یه، به پی‌ی
هه‌یه‌که له (د. محمد عماره، د. احمد فرج...) یه‌که‌م (فه‌ره‌نگ) که
علمانی‌ه‌تی له جیاتی سیکولاریزمی ئینگلیزی و لائیکی
فه‌ره‌نسی به‌کاره‌یناوه فه‌ره‌نگی (عه‌ره‌بی-فه‌ره‌نسی) لو‌یس
به‌ستهری میسری بوو له سالی ۱۸۲۸ که له ری‌زی سوپای
فه‌ره‌نسی داگیرکهری میسر نیشی ده‌کرد^{۵۰}، بو‌یه (علمانی)
داناوه تا به‌ره‌ی "علم" وهرگرئ، واته نه‌نقه‌ستی تیابووه، سه‌رنج
بده له کوردیش (رامیار) له‌جیاتی سیاست هاتووه واته
(مه‌کریان) که گوزارش له ری‌بازی میکافیلی ده‌کا، نه‌ک هه‌موو
سیاست به‌ه‌مان شیوه‌ش هه‌ل‌ب‌ژاردنی وشه‌ی علمانی‌هت
وایه، لو‌یس به‌ستهر (Laigue) فه‌ره‌نسیه‌که‌ی واته‌رجه‌مه
کردووه به (علم)، چونکه له Lagos ی فه‌ره‌نسی مانای (علمه)،
جو‌ره‌ دزیه‌که. وه‌ک سه‌رقافل‌ه‌ی داگیرکهر هه‌رده‌م نووسهر و

^{۵۰} - معرکة المصطلحات - د. محمد عماره ص ۶۴. ب- علمانی و علمانیه-

زنجیرس پھیامه کانسی ریٹوین ..... فیکری عہلمانی لہ نیوان واقعی بوون و خہ بالدا

رہوشہ نبیری وا ہہ بووینہ و ہنہ، بو جی گیرکردنی چہمک و پیناس و پیوانہ کانیان، عہلمانیہت و بہ شیک لہ عہلمانیہکان لہ ئەسلدا ئەو پیشہنگہ بووینہ.

لہ ناو عہرہبیش نہوہی یہکنہمی عہلمانیہت بریتین لہ: (نجیب عازوری، احمد لطفی سید، ساطح الحصری، اسماعیل مظهر، قاسم امین، طہ حسین، محمد عزہ دروزہ، سہلامہ موسی، انطوان سعادہ، علی عبدالرزاق، بطرس بستانی، شبلی شمیل، فرج انطوان، میثیل عفلق، جمال عبدالناصر...) لہسالی ۱۹۱۸ لہ میسر راستہوخو حزب دروست بوو بہناوی (حزبی عہلمانی دواي ناوی گوڤا بو حزبی وہفد(ئیستاش ماوہ)، پیشووتر خدیوی ئیسماعیل لہ ۱۸۸۳ یاسای فہرہنسی ہینا ناو میسر، ہندی ولاتیش لہگہل داگیرکردنی لہ لایہن روژئاوا عہلمانیہتیان ہینا جی شہریعت، لہوانہ جہزائیر ۱۸۳۰، عیراق و ولاتی شامیش لہگہل دروستکردن و داگیرکردنی، تونس یاسای فہرہنسی لہ ۱۹۰۶ پہیرہوکرد. مہغریب لہ ۱۹۱۳،

زنجيره من پيامه كانى رينوين ..... فيكرى علىمانى له نيوان واقيسى بوون و خيالدا

نهوى يهكه مى حزبه كانى عربى دروست بوون، يهكه ميان الجمعية السورية له ١٨٥٧ دروست بوو، دواى جمعية العربية له ١٨٧٥، دواى ئهوانهى خواره وهش دروست بوون:

١. جمعية العربية، ١٨٧٥م له دمشق و تهرابلس. ٢. جمعية بيروت
- سالى ١٨٨٠م. ٣. — جمعية حقوق المرأة، ١٨٨٠م. ٤. —
- جمعية السورية الفتاة. ١٨٨٩، سه روكه كهى جميل معلوف ٥. —
- جمعية الوطن العربي دامه زرينه رى خيرالله خيرالله، ١٨٩٥م
- له بارييس. ٦. — جمعية رابطة (الوطن العربي)، نجيب عازورى
- دايمه زانده له ١٩٠٤م له بارييس. ٧. — جمعية الشورى العثمانية،
- مصر. ١٩٠٧. ١٩٠٨م. ٨. — جمعية الأخاء العثماني. ١٩٠٨م له
- استانة. ٩. — جمعية القحطانية، خليل حماده دايمه زانده له
- ١٩٠٩م. ١٠. — جمعية العربية فتاة له بارييس، ١٩١١م. ١١. — حزب
- اللامركزية، ١٩١٢م. ١٢. — جمعية بيروت الإصلاحية، ١٩١٢م،
- لقه كانى چوه: دمشق، بيروت، حلب، بغداد، البصره،
- الموصل. ١٣. — حزب العهد، ١٩١٢م له نيوانه فسهرانى

زنجیرەس پەڕیامەکانی ریتنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

عراقییەکان. ۱۴- جمعیة العلم الأخضر، د. فائق شاکر . ۱۹۱۳م.

۱۵. جمعیة العلم . ۱۹۱۴م^۹.

نەوێ یەكەمی عەلمانی كورد:

هەرۆك لەسەرۆو باس كرا بۆ هەر میلەتێك هۆكارو
زەمینی گشتی هەبۆه بۆهاتنی عەلمانیەت لەهەمان كات هەندی
هۆكاری تایبەتیش هەبۆه، بۆ كوردستانیش هەمان شیوازی
وەرگرتۆه، بەشەگشتیەكە ی هاوبەش بوە لەگەل میلەتانی
ناوچەكە لە تورك و عەرەب و فارس و ئەوانی تر، وا دەردەكەوی
یەكەم جار تورك پیشرەو بووبیت یان عرب یان فارس.. ئاوا نیە،
زۆربە ی پیشرەوانی عەلمانی نیو دەولەتی عوسمانی تورك
نەبووینە، زۆربە ی عەلمانی نیو عربیش مسیحی بووینە،
گۆتە ی (تا ئەوروپا لە كۆت و زنجیری ئایین پرزگاری نەبوو پیش

^۹ . لەو سەرچاوانە ی خوارەو وەرگیراوه: لـ الموسوعة الميسرة.. ص ۴۴۴-۴۴۵،

ب- دراسات في الوطن العربي... ص ۶۰-۶۴. ج - الصحوة الرجل المريض..

ص ۲۱۱ د. الاسلام والعلمانية... ص ۸۱

زنجیرەسە پەیمانەسەکانی پیتوین ..... فیکری سەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

نەكەوت، ئاواش ئیمەى جیهانى ئىسلامى تا لە ئایینهكەمان
پزگار نەبەین پيش ناکەوین (زۆر باوى هەبوو، لەنیو تورك
لەلایەن ئیتیحاد تەرەقى و كەمالى و تۆرانیهكان دەگۆترا
سیستەمى ئىسلامى و عوسمانى زىانى بەیهكپىزى جیهانى
تورك هینا و شكستیشى لەجەنگى جیهانى یەكەم (۱۹۱۴ -
۱۹۱۸) زیاتر توندى كردوون، بەتایبەتى دواى سەردانەكەى
شای ئەلمانیا (فلهالم دوهم) لە پيش جەنگ كە ئامۆزگارى
كردبوون تورك گرنگى بە ئاسیای ناوهراست بدا كە هەمووى
تورك ن باشترە لەرۆژەلاتى ناوهراست .

لە نیوعەرەبیش دەلین عەرەب بوە قوربانى ئىسلام، ساتیع
حصرى دەلى عەرەبایەتى پەسەن ترە لە ئایین، لەكاتیکدا سى
ئایین گۆرا بەلام عەرەب هەر عەرەبە، مەلیك فەیسەلیش لە
وتاریكى و تېبوى (ئیمە عەرەبەین پيش محمد و عیسا و موسا)^۲ ،
(ئیبراهیم احمد) ی شاعیر و بیریارى كوردیش بەهۆنراوه دەلى :

^۲ العلمانیة والدوله الدینیة ص ۳۹ .

زنجبیرس پەیمامەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ئیمە کوردین و هەرکورد دەبین،..پیشی ئەدیان هەر کورد
بووینە..

هەردوو لای عەلمانی تورک و عەرەب پێیان وایە ئیسلام
هۆکاری دواکەوتن و پارچە پارچە بونیانە، لە هەموان خەست تر
شبلی شمیل لەکتیبی (فلسفة النشوء والإرتقاء) بانگێشی
ئەوێ دەکرد کە (ئاین فاکتەری پەرتەوازی ئومە عەریبە)،
هەرچی پێشە عەلمانیە لە کوردستان لەمیژوودا لە دوا
ئیسلام سەریهەلنەداوە، ئەو تومەتە دەرە کە دراووتە هەندی
زانای گەورە کوردی وەك سیف الدین ئامدی ئەوا
لە چوارچێوەی مەلانی نیوان فقهو فلسەفە بوە، شوێش و شەر
لەگەڵ سولتانی ئایینی کراوە، بەلام دەهەری وئیلحادی لێ
دروست نەبوو، ئەگەر سەرنج بدەینە ئەوێ یەکەمی
رۆژنامەوانی کوردی هەر ئاینی و دوور لە عەلمانی بوە، جگە لە
گوێفاری مەشروتیە (کە شریف پاشا سەپەرشتی دەکرد
(جار جاربە لای لائیگی و عەلمانی دەچوو، سەرنج بدە لە

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتنویژن ..... فیکسەری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بلاوکراوەی (مەشروتیەت) بە پینووسی (شەریف پاشا) ی کورد لە (ژ: ٤٠ ساڵی ١٩٠٣) چۆن نووسیویەتی: (ئەوێ دەیسەلمینی کورد ئازاد بووینە و ئازادبخوازان ئەوێهە کە ئافەرەتانیان هەرگیز پەچە ناپۆشن)^{٥٢}، ئەوێ پێی دەوتری تاک و تەرای عەلمانی کورد دروست ببوو زۆرەیان لە ژینگە یەکی بیانی، لە لایەن ئەوانەو هەمان بەلینی پیشکەوتنی تەکنۆلۆجی و سەر بەخۆیی بە کورد درا. ئەو مانای پیش کەوتنی وەرگرتبوو، بە هەمان پووکار هەندی لایەنی هونەر و وێژە ی کوردی بەرە بەرە ناوەرۆکیکی عەلمانی وەرگرت.

بەو شیوێهە لە ناو کوردستانی ش لە سەرەتا بیری عەلمانی لاواز بوو، زەمینە ی میژووی کە مەر گونجاو، بۆیە ئەوێ یە کە می عەلمانی ئەوێهە کی خۆمالی نابیت، عەلمانی کە یان لە هۆکارو زەمینە ی کوردستانی نە شوونمای نە کردو، بە لکو لە زەمینە گشتیە کە ی عوسمانی سەری هەلداو، دوا ی ئەوێ

^{٥٢} بڕوانە : رۆژنامە گەری کوردی بە زمانی فەرەنسی.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی رینۆین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

پرسی نه‌ته‌وه‌یی بو کورد دروست ده‌بیټ له‌دوای سالانی ۱۹۰۸ نینجا به‌ره‌به‌ره نه‌و بیره له‌کوردستانی‌ش له‌گه‌ل بیری نه‌ته‌وه‌یی و‌کوردایه‌تی تیکه‌ل ده‌بیټ، عه‌لمانیه‌تی کورد له‌ پرسی دۆزی نه‌ته‌وه‌یی هاتۆته ناو کوردستان، یه‌که‌م جار وه‌ك بآلیك له ناو نه‌وه‌ی یه‌که‌می حزبه‌ کوردیه‌کان.

نه‌و نه‌وه‌یه و نه‌وه‌ی یه‌که‌می حزبه‌ کوردیه‌کان:

له‌سه‌ره‌تا‌دا سیسته‌می عوسمانی دژی دامه‌زراندنی حزب بوو، فتوای شیخ الاسلامی عوسمانیش هه‌بوو، به‌لام له ۱۹۰۹/۸/۳ یاسای (الجمعیات)ی عوسمانی ده‌رچوو، پێدرا حزب و‌کۆمه‌ل دروست بکریټ، ئیتر حزبه‌کان له نه‌ینیه‌وه هاتنه مه‌یدانی ئاشکرا، هه‌روه‌ك یه‌که‌م جار بیری عه‌لمانیه‌ت نه‌هاته ناو کوردستان یه‌که‌م جزبی عه‌لمانی له‌ناو کوردستان دروست نه‌بوو به‌لكو له‌ناو تورك دروست بوو، بریتی بوو له ئیتحادو ته‌ره‌قی كه‌له سالی ۱۹۸۹ دروست بوو، (۲) له (۴) دامه‌زرینه‌ره‌که‌ی (اتحاد الترقی) کورد بوینه. دامه‌زرینه‌ره‌کان بریتی بوون له: دعب‌الله

جودت له عربيگر له دايك بوهو كورد بوه، ئيسحاق سكوتلى له دياربه كر كورد بوه، ئيبراهيم ته مو- نه رنائوتى بوه، محمدرشيد چهر كه سى بوه.. هيچيان تورك نه بوون، نه وانى پوځى گرنگان بينى له ته غريبى عوسمانى ووه چهر خانه گوره كانى كوڼاى عوسمانى عه يره تورك بووينه، به شيكى زوريان كورد بووينه، نه وانى به شيكن له نه وهى يه كه مى عه لمانى كوردش، برىتين له: د. عبدالله جوت، د. ئيسحاق سكوتلى، فكرى لوتفى، زيا نلب كوځ، عصمت ئينينو، به شيك له به درخانه كان، شريف پاشا.. زورى تريس، به پيى هه نديك سه چاوه نه وهى بناغى په يوه ندى نيوان نه لمانياو عوسمانى ريځست وله دوايدا پي كه وه كه وتنه به ريه كى جهنگ شريف پاشاى كورد بوه، نه وهى پيتى لاتينى هينا ناو عوسمانى هر كورد بوو (د. عبدالله جودت) بوو- له راستيدا نه و پياوه مونه زيرى توركيائى نوى بوه نه كه مستهفا كمال، ره وشه نيرانى تورك و عه ره ب كه ميك له پيش سه دهى (٢٠) بيروباوه پرى

زنجیرەس پەيامەکانی رېنۆیین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واتەیس بوون و خەیاڵدا

نەتەواوەتیان لە نێو بلاوببۆوه، زیا کۆک ئەلبیش ھەر کوردبۆه
خاوەنی تەنزیری تۆرانی بوە، بەو شیوەیە نەوہیەکی ئەفەندی
کاریگەر بە ئارستەیی پیچەوانەیی عوسمانی لە نێو جەرگەیی
عوسمانی دروست بوو زۆرەیی کوردبوون، ھیشتا ئەرجم و جۆلە
نەگەیشتبۆه ناو کوردستان، دواي ئینقلابی ئیتحادوتەرەقی لە
۱۹۰۸ و دواي لادانی سولتان عبدالحمید ئینجا ناسنامەیی
ئیتحادیەکان دەرکەوت و کوردایەتی و حزبی کوردیش دروست
دەبیئت.

لەبارەیی یەکەم حزب لە کوردستان رای جیا جیا ھەییە،
بەپێی چەند سەرچاوەیەکی (یەکییتی محمدی) کە لە سالی
۱۹۰۸ دروست بوە یان ۱۹۰۹) بەسەرۆکایەتی سعید نورسی
یەکەم بوو، بەلام بەپێی بەلگەنامەکانی ئەرمنی (یەکییتی کورد)
بە رابەراییەتی (شیخ عبیدالله نەری) لە سالی ۱۸۸۰ دروست

بووه** ، به‌پینی چه‌ند سه‌رچاوه‌یه‌کی تریش (کۆمه‌له‌ی عه‌زم- عزم قوی جمعیتلر) له‌سالی ۱۹۰۰ دروست بووه بریتیه له‌یه‌که‌م حزب^۰، له‌لایه‌کی تریش له‌سالی ۱۹۰۷ له‌شاری ده‌وک له‌مالی شیخ محمد بریف‌کانی له‌کۆبوونه‌وه‌یه‌کی فراوان (په‌یوه‌ندی کورد) به‌سه‌رۆکایه‌تی شیخ عبدالسلام راگه‌یه‌نرا، له‌ به‌لگه‌نامه‌کانی به‌ریتانی و فرنسی ناوی ده‌سته‌یه‌ک له‌کۆمه‌ل و ریک‌خراوی سیاسی و نا سیاسی تر به‌و شیوه‌هاتوه: ده‌لی کۆمه‌له‌ی عه‌زم له‌سالی ۱۹۰۰ از دروست بووه له‌ئه‌سته‌مبۆل به‌سه‌رۆکایه‌تی ئه‌حمه‌د رامز، جه‌معیه‌تی نه‌شری مه‌عاریفی کورد له‌ ۱۷/۱۷/۱۹۱۲ له‌ئه‌سته‌مبۆل - عبد الرحمان بدرخان،

** له‌سالی ۱۸۸۰ له‌نه‌هری کۆبوونه‌وه‌یه‌کی فراوان بۆ سه‌رۆک عه‌شیره‌ت و که‌سایه‌تیه‌کان کراو تیایدا شیخ گوتاریکی ناینی و سیاسی خوینده‌وه و وتی : پینش نزیکه‌ی ۶ سه‌ده‌عوسمانی ده‌سه‌لاتی گرتۆته ده‌ست بی ده‌نگ بووین به‌لام نیستا به‌ره‌و عه‌لمانیه‌ت ده‌روا حه‌تمه‌ن تیک ده‌چینت، کاتی یه‌که‌گرتمان هاتوه، به‌و شیوه‌یه‌ کۆمه‌له‌ی کورد له‌وی راگه‌یه‌نرا ، بۆ زیاتر به‌روانه : جلیلی جلیل - الإنتفاچه و خالفین - صراع علی کوردستان و الکورد والدوله‌ العیمانیه .

^۰ به‌روانه‌د عبدالله جودت و القومیه‌ الكردیه - ص ۲۷ .

زنجیرى پەيامەتلىرى پىئوتېن ..... فىكىرى غەلىمانى لە نىۋان ۋاقىئەسى بوون ۋ خەيالىدا

جەمئىيەتى ھېقى كورد، جەمئىيەتى موھىبى كورد، (يان كوردستان مۇھىبى جەمئىيەتلىرى . د نورى دەرسىمى)، كۆمەلەھى جىھانزانى، كورد ئىستىقلال قومىيەتى، كۆمەلەھى ئىرشاد لەئەرزەرۇم، كۆمەلەھى دىفاع لەھەژاران، كۆمەلەھى برسىيان، كۆمەلەھى دۆستايەتى كورد،.. ناۋى زۆر دەستە ۋ تاقم ھاتوون، بەلام بەشى زۆرى مېژووناسانى كوردو بەلگەنامەكان يەكەم حزبى گەورە (تعالى ۋ ترقى كورد جەمئىيەتلىرى) دروست بوە لە ۲/تشرىن يەكەم / ۱۹۰۸، دامەزىنەرانى برىتېن لە: زو الكفل، ئەمىن عالی بەدرخان شىخ عبد القادر ئەمىن،..)، خەلكىكى مافناس ۋ ئاينى ۋ ئەفسەرى تىابوو، لەوئىش تاك ۋ تەراى غەلىمانى تىدا بوو، دوو ئارستەھى تىدا بوو، زۆربەھى دامەزىنەرانى ئەوانە بوون لە ئىتھاد ۋ تەرەقى توركى ھەلگرا بوونەو، بەشىكىيان بە ھۆى غەلىمانى بوونى ئىتھاد ۋ تەرەقى بەشەكەھى تر بە ھۆى تۇرانیەتەكەھى، ئەو دوو لایە يەكرا نەبوون لە پرسەكان، لە دنيا بىننەكان دواى ۋەك بالى

زنجیرە پەیمانەکانی پێتۆتین . . . . . فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

عەلمانی و ئایینی لێ دەرکەوت، بە ئی عەلمانی بیسەر و بەر بوون، بە تەئیبەتی (شەریف پاشا) نوێنەرێکی وریای کورد بوو لە رێکەوتنەکانی ناشتی لە پارێسبەشدار بوو، بە لام ماندووناس و پیاوی رابواردن بوو، لە بەرە پە یوهندیان بە عوسمانی و پرسی مافی چارەنوسی کوردستان دوورای جیای تێدا بوو یە کە میان داوای سەر بە خویی تەواوی بوو کوردستان دەرکرد دوو هە میان کۆنفیدرالیەک بە ناوی جامیعی ئیسلامی.

یە کەم زیان و (شکستی) کوشندە یان:

لە بەر ئەو هە نەو هە یە کە می عەلمانی کوردی زاده و هە لقولای بارە کۆمە لایە تیه کانی کوردهواری نە بوون، زۆر بە ی خە لکانیک بوون لە دەرهو هە نە ریتی کوردهواری دروست ببوون، بۆ یە زیانە کانیان زیاتر لە ئاستی نیشتمانی بوو نە ک کۆمە لایە تی، ئە وانە لە قۆناغیک وەر چەر خان بوون، هە ندیک دلسۆزیشی تێدا بوو بە لام قۆناغی داها توو لایان پوون نە بوو، بۆ یە کە و تە هە لە ی کوشندە، هەر لە لایە نگیریان بۆ ها تنی

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

عه‌لمانیه‌ت وئینجا ئیتحادوت‌ه‌ره‌قی و ئینقلابه‌که‌ی ۱۹۰۸ تا ده‌گاته مملانی‌ی نه‌تاتورك و سولتانی عوسمانی، خراتر له‌وه عه‌لمانی كورد خۆیان نه‌خسته پال هاوپه‌یمانان، چونكه نه‌وان (رۆژئاواییه سه‌رکه‌وتوه‌كان له جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م) شاره‌زا تر بوون، نه‌وان نه‌و دیوی قو‌ناغی نوییان لی‌دیار بوو، نه‌و میله‌تانه‌ی به‌هۆی ئینتداب یان رینمایی تر نیستعماریان له‌ پشت بوو باش تر بوون له‌وانه‌ی بی‌پشتیوان بوون، نه‌وه‌ی یه‌که‌می عه‌لمانیه‌تی كورد له‌و باوه‌ره‌ دابون كه چاره‌نووسی كورد به‌عه‌لمانی چاتر ده‌بی نه‌ك ئیسلامی، له‌سه‌ر نه‌و بنچینه‌یه‌ لایه‌نگری نه‌تاتوركیان كرد له‌ دژی سیقه‌ر و عوسمانی له‌ نیوان ۱۹۲۰ تا ۱۹۲۳، بۆیه له‌نیو كوردیش به‌وه‌هۆیه‌وه‌ بونه‌ دوو به‌ش، له‌ راستیدا سه‌رچاوه‌ی به‌شبو‌نیان له‌وه‌وه‌ دیت ئاینیه‌كان بانگی‌شه‌ی برایه‌تی تورك و كوردیان له‌ چوارچۆیه‌ی جامعیه‌ی ئیسلامی ده‌كرد، له‌و پوه‌شه‌وه‌ رینكه‌وتنیکی باش له‌ نیوان وه‌فدی بالای كوردو عوسمانی مؤر كرابوو، سولتان له‌گه‌ل كورد رینكه‌وت بو

زنجیره‌ی پهمه‌کانی ریتونین ..... فیکری عه‌لمانی له نیتوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

سه‌به‌خویی پیدان، دوا‌ی دوو وه‌فد پیک هات له هه‌ردوولا، نوینه‌رانی کورد پیک هاتبوو له: عبدالقادر شه‌مزینی (سه‌رۆک)، ئەمین عالی بدرخان، مراد بدرخان، مه‌ولان زاده رفعت به‌گ، له لایه‌ن نوینه‌رانی عوسمانیش پیک هاتبوو له: دوو‌ه‌مین که‌سایه‌تی نیو عوسمانی شیخ الإسلام صبری زاده (سه‌رۆک)، ئەحمه‌د عبوق پاشا، عونی پاشا له چوارچێوه‌ی جامیعه‌ی ئیسلامی .

له‌سه‌ر ره‌زامه‌ندی هه‌ردوولا سوڵتان قایل بو که ئەو ریکه‌وتنه‌ بپیتته به‌لگه‌نامه‌یه‌کی جهانی و بویه ناوه‌رۆکی ئەو ریکه‌وتنه‌ له ۱۰/۸/۱۹۲۰ له‌سیفهریش به‌رجه‌سته‌کرا، ئەگه‌ر به‌ورد‌تریش بچینه نیو بابه‌ته‌که ده‌بینین ئەو ناوه‌رۆکه یاسایی و سیاسی له‌ سیفهر هاتوو، هه‌مان نه‌خشه و پلانی سه‌رکرده کورده‌کانی ئەوسایه، به‌تایبه‌تی شیخ عبدالقادی شه‌مزینی و مالی به‌درخانیه‌کان (ئەمین عالی به‌درخان)^{۰۰} که به‌داخوه به‌شیک

^{۰۰} . بپوانه: (فایلی دواپۆژی کوردستان . به‌ریقانی) له ۸۲، (کوردوکوردستان له به‌لگه‌نامه‌ی به‌ریقانی . که‌مال مه‌زه‌ر)

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی پرتوئین ..... فیکسری سه‌لمانی له نێوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

به‌شیوه‌یه‌کی تری لێ تیگه‌یشتوون، پێیان وایه ئه‌وه له ده‌سکه‌وتی سه‌لمانیه‌تی کورده‌و مانیه‌که‌ی شیخ عبدالقادر ئاینیه‌کانی تر بوه، پوونیان نه‌کردۆته‌وه که ئه‌و پێکه‌وتنه له لایه‌ن عوسمانی مۆرکراوه نه‌که‌مالیه‌کان، له‌وانه میژوونوسی کورد د. که‌مال مه‌زه‌ر^{٥٦}، هه‌روه‌ها بېروانه ناپارزیه‌کانی تر له (ل ٧٦ ی کتێبی مالمیسانژ: القومیه‌ الکوردیه‌ و د. عبدالله جودت)، هه‌روه‌ها کریس کۆچیراش وای بۆچوه... به‌لام هه‌ر هه‌مان کتێبی (د. که‌مال) ده‌قی گه‌فتوگۆیه‌که‌ی (شیخ عبدالقادر) له‌گه‌ڵ پۆژنامه‌ی (ئیقدام) تۆمارکردووه به‌جوانی ئه‌وه پونکراوه‌ته‌وه که شیخ عبدالقادر و ئاینیه‌کان چیان ده‌وێ، پێیان وابوو له چوارچێوه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی ئۆتۆنۆمی وه‌رگیرێ بۆ ماوه‌یه‌که‌ وه‌ری ده‌چرخینه‌ سه‌ربه‌خۆیی ته‌واوی کوردستان^{٥٧}،

^{٥٦} بېروانه: (د. که‌مال مظهر. کورد و کوردستان... ل ٧٦)

^{٥٧} - بۆ ئهم مه‌به‌سته بېروانه کورد له به‌لگه‌نامه‌ی به‌ریتانیا ژماره: ٤٠،

١٩٢٠/٤/٨. ٢٧١/٥٠٦٨ بۆ وه‌زاره‌تی ده‌روه ٨/٤/١٩٢٠.

زنجیرى پەيامەتلىرىنىڭ رېتۇنىڭ ..... فىكىرىسى ئەلمانىس ئە نېتوان واقىئەسى بۇيۇن ۋە خەيالىدا

بۇ زىياترىش بېروانە دەقى نامەكەى شىخ عبدالقادر بۇ فەرەنسا
كە لە ۱۹۲۰/۶/۲۵ نوسىتى^۸، ئەو پېرۇژەيە لەلایەن فرىد پاشاى
سەرۇكەزىرانى دەولەتى عوسمانى (ئەستەمبۇل . سولتان
واحدالدىن) بە فەرمى مۇركراۋە^۹، دىقىد ماكدۇنالدىش ھەر وای
بۇچوۋە لە كىتەبەكەى خۇى ۋ ئۇتۇنۇمى سەرەتای سەرەبەخۇى
بۇە چ لە پىى ئىنتىداب چ لە پىى ئۇتۇنۇمى . لەبەلگەنامەيەكى
ترىسى بەرىتانى (FO. ۲۷۱/۵۰۶۷) كە لە ۱۹۲۶ى ھەمان
سەرچاۋە ھاتوۋە دەلى: فەرىدپاشاى سەدرى ئەغزەمى عوسمانى
لایەنگىرى دروست بونى دەولەتى كوردى كوردو، ئىنجا دەبى
ئەۋەش ۋەبىر بەننىنەۋە كە(سولتانى عوسمانى ۋ فرىد پاشا)
على ئىحسان پاشاىان راسپارد بە بروسكەيەكى فەرمى لە

^۸ - كۆمەلەرىكخراۋە كوردىەكان لەبەلگەنامەكانى بەرىتانىاۋ فرىسالا بەلگەنامەى
ژ: ۴۴ ۋ ۱۵۹ بىلۇركراۋەتەۋە

^۹ د عثمانى على - دراسات فى الحركة الكوردية المعاصرة ص ۳۲۵، ھەرۋەھا
بېروانە: بە لگەنامەى برىتانى Air ۵۱۲ تەلەگرام لە ۱۹۱۸/۴/۱۹

زنجبیرس پەیمانەکانی ریتنۆیز ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

١٩١٩/١٠/٣٠ مومتلەه کاتی عوسمانیان تەسلیمی حکومەتی
شیخ محمود کردو دانیشیان پێدا هینا ..

هەرچی ئەو بەشە عەلمانیە کورده بوو بانگێشەیی براهەتی
کورد و تورکیان لە چوارچێوەی دەولەتی مۆدیرنی تورکیا بە
سەرکردایەتی ئەتاتۆرک دەکرد^{٦٠}، بە پێی بەلگەنامە بەریتانیەکان
کە لەسەر زاری (بیرترام دیکسون) وەرگیراوه لە سەرانسەری
کوردستان لە هەلچوون بووینە دژ بە ئیتحادی و زالکردنی
تورکیایەتی و دابەشی کوردستان، سەرجهەم بە سەرکردایەتی ئەو
(٦) سەرکرده نایینە بوە لەدوای ١٩٠٨ تا دوای جەنگ: (مەلا
سلیم بدلیس، رشید ناغەیی سلیمانی، عبدالرحمن شەرناخی،
شیخ نوری برفکانی، شیخ عبدالسلام بارزانی، شیخ سعید
الحفید)^{٦١} هەریەکە لە شیخ عبدالقادر شەمزینی و شریف

^{٦٠} بۆ تیگەیشتن زیاتر بە ووردی میژروی دعبدالله جودت بخوینەوه لەکتێبی:
(القومیە کردیە و دعبدالله جودت) خۆی بە نازناوی کوردی- تورکی ناوژەد
کردووه.

^{٦١} دراسات فی الحركه الكوردية المعاصرة ص١٥٤

زنجیریں پیامہ کانی ریٹوین ..... فیکری سے لمانی له نیوان واقعیس بوون و خدیالدا

پاشا^{۶۲} و شیخ سہ عید پیران و نہرہسی و ہندی لہ بہدرخانیکان و ہندی دہستہی تری کوردی و ٹایینیہکان^{۶۳}.
پییان و ابوو ئہوہی مستہفا ئہتاتورک دہ یکا فروفیل و تاکتیکہ و دہستکہوتہکانی کورد لہ ئہستہمبؤل و پھیماننامہی سیفہر ہلدہوہشینیتہوہ^{۶۴}، دواى ئہوہی عوسمانی بہرہو ہلہوہشانہوہ

^{۶۲} - بەشیک لہ کوردہ نیشتمان پەرہرو بیر تیزہکان زوو تر ہستیان بہوہ کرد کہئوہی ئہتاتورک دہیکا مال ویرانیہ بؤ کورد زوو لینی ہلگہرانیہوہ ، شریف پاشا لہ سہرہتا زور بہلای پرؤژہکانی ٹایینی وئہستہمبؤل دا نہبوو دواى ئہو ہلویستہی وەرگرت کہ بینی ہادی پاشای نوینہری سولتان نامادہیہ بچیتہ سیفہر لہسہر مافی تہواوی کوردستان مۆری بکا ، نینجا لہ ۲۳/۴ / ۱۹۲۰ شہریف پاشا بروسکہی ریزی بؤ سولتان لیدا لہ بہرامبہر ہلویستی چاکی بہرامبہر کورد.

^{۶۳} . دیفید ماکدؤنال ناوی لہوانہ نابوو کوردی ئہستہمبؤل.

^{۶۴} - بؤ وورد تر ہروانہ ئہو بہلگہنامہیہی بریتانی چون عبدالقادر شہمزینی نامؤژگاری ئہفہندی وسەرؤک عہشیرہتہکان دہکا کہ دواى ئہتاتورک نہکەون: مذکرہ حول السید عبدالقادر الشمزینی وسمکو من المندوب السامي البريطاني / القسطنطينية (۲۰ مایس ۱۹۲۲)

..... واشتکی السید عبدالقادر بان کل المناشدات التي قدمها للحكومة صاحب الجلالة لم تلق اذانا صاغية و انه فشل في كسب ثقة جلالته. وكرر، كما فعل ذلك

زنجبیری په پامه ګانې پینوین ..... فیکسې له لمانی له نېوان واقیعی بوون و خه پالدا

پوښت ئاینیه ګان دروشمی سهر به خوږیان هه لگرت، هه روک له
نه رشیفی وه زاره تی دهره وهی به ریتانی یاداشتی (یانهی ناوهندی
کوردستان) تیدایه له بهرواری ۲۰/۳/۱۹۲۰ داوای سهر به خوږی
ته واوی کوردستان ده ګا، به شه ګه ی تر (لائیکیه ګان) وه ګ له
به لګه نامه ی به ریتانی له لایه ن جیګری مهن دوی سامی به ریتانی
له ۱۸/ مایس/ ۱۹۲۰ نار دوه و ده لئی (ناحه زانی سهید عبدالقادر)
بریتین له دهسته یه کی زور له یه ګ نه چوو هی ئه وتوږیان تیدایه زور
حه زیان له سهر به خوږی کورد نیه، زیاتر له ګه ل ئه تاتورک
پوښتون^{۶۰}، به شیکې تریش سیخوږیان ده کرد وه ئه و کومه له
رهو شه نږیره کورده ی له ده وری (میچر سوږن) له هه و لئی ئه وه بون

عدة مرات، بانه كان في موقع يساعده على السيطرة على الكرد في الولايات
الشمالية الشرقية، لو اعطيت له الفرصة للتحرك. واكد هذه المرة وثيقة على
قدرته بإقناع سمو للعمل وفق مصالحنا واطاف انه لا طائل من الاعتماد على
اشخاص مثل مصطفى باشا وآخرين الذين يحومون هنا وهناك. هؤلاء ليس لهم
تأثير حقيقي على الكرد.

^{۶۰} — ده قی ئه و به لګه نامه یه له (ئیجا بیه ګانی سیلهر — ده قه ګانی سیلهر
وخویندنه وه یه کی تر) بلوکرایته وه.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی رینوین ..... فیکس‌ی سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

به‌ریتانیا له شیخ محمود بره‌نجینن به‌ناوی ئه‌وه‌ی شیخ ناینیه^{٦٦}، (وهك لازاریف) ده‌لیت: هه‌ندیك له بنه‌ماله‌ی به‌درخانیه‌کانیش (لانیکیه‌کانیان) خه‌ریکی دانوستان بون له‌گه‌ل نیتیحادیه‌کان داوای پارچه‌زه‌وی گه‌وره‌و ٢٠٠٠ لیره‌یان کردبوو^{٦٧}، ره‌فیق حلمی فه‌روه‌یه‌کی به‌دیاری له‌لایه‌ن شیخ محمود بو سولتان له‌ئه‌سته‌مبۆل بردبوو، له‌پینگا رای گوژی و کردیه‌یاری بو ئه‌تاتورکیه‌کان له‌ئه‌نقهره، ئه‌و ده‌رده‌گه‌یشتبوه کورده‌کانی ده‌ره‌وه‌ی ولات، له‌به‌لگه‌نامه‌ی به‌ریتانی ژ: ٢١ له ١٨/٤/١٩٢٩ بو وه‌زیری ده‌ره‌وه‌ی به‌ریتانیا نوسراوه‌ ده‌لیت: مانگانه یارمه‌تی \$٦٠.٠٠٠ یان بو ئه‌تاتورك ده‌نارد تا بزوتنه‌وه‌ی خو‌یبون تیانیگه‌یاندا که ئه‌تاتورك چیه و یارمه‌تیه‌که‌ی پی وه‌ستاندن، ته‌نانه‌ت ئیجسان پاشاش که له‌داوییدا له ١٩٢٧ به‌ شوێشی ئاگریداغ هه‌لسا، لایه‌نگیری

^{٦٦} - پروانه: احمد ته‌قی - خه‌باتی کورد ل ٩٢ له‌روه‌ما (دراسات فی الحركه اکوردیه المعاصره ص ٢٧٤)

^{٦٧} .دراسات فی الحركه اکوردیه المعاصره ص ٢٥٢

زنجیرى پەيامەتلىرىنىڭ رېتېنۇمى ..... فىكىرىي ئەلەمانى لى نىيوان ۋاقىئىسى بويىن ۋ خەيالىدا

ئەتاتۈركى كىرد ۋ ئەفسەرى بەرپىرس بوو لى سەربازگەى
ئەستەمبۇل ۋ تەسلىمى ئەتاتۈركى كىرد لى دژى سولتان^{٦٨}، لەلاى
سەرۇك عەشىرەتەكان زۇر زىياتر، ئەۋەندە متمانەيان بە ئەتاتۈرك
هەبوو ببوۋ راۋىژكارى عەشىرەتە كوردەكان، لە كۆبونەۋەيەكى
(ھاۋپەيمانى ھۆزەكان) لە ۱۹۱۷/۱۱/۱۵ نامەيەكى (۵)
پىرسىارىان بۇ ئەتاتۈرك نووسى، تىايدا داۋايان كىردبوو بۇيان
پوون بىكاتەۋە ئاخۇ ئەۋىش ۋەك سولتان ئامادەيە بەتەۋاۋى دان
بە سەر بەخۇيى كوردستان بىنيت، ھەلەبەتە ۋەلامى درۇزنانىش
ئامادەيە.

بەو شىۋەيە كوردە رۇشنىبىر ۋ لائىك (عەلمانى) ۋ سەرۇك
عەشىرەتەكان بەشدارىيى ۋ پىشت گىرىيان لە دام ۋ دەزگا ۋ
حكومەت ۋ پەرلەمانى ئەتاتۈرك كىرد لەژىر ناۋى (براىەتى كوردو
تۈرك لە دەۋلەتى تۈركىيەى نوئى)، حسن خەيىرى سەرۇكى
فراكسىۋنى كورد بون لە ئەنجوومەنى مەزنى تۈركىيا لە ئەنقەرە

^{٦٨}. بېروانە: شۇرشى ئاگرى داغ. نوسىنى ئىحسان نورى پاشا. ل. ٢٢

کە ئەتاتۆرک دروستی کردبوو، ٧٢ ئەندامی کوردی تێدابو، ئەتاتۆرک وەفدیکی لی ریکخستن بەسەرۆکایەتی عصمت ئینینۆ، دوو کوردیشی بەگەردا (برنجی زادهو زولفی بەگزاده)، ئەوان لەوی چوونە لۆزان بەناوی کورد قسەیان کرد، وتیان: ئیمە و تۆرک براین، دەمانەوی پیکەو بەژین، نامانەوی جیا ببینەو مەدەکانی ٦٤.٦٢ دەبی هەلگیرئ، (حسن خەیری) لە ئەنجومەنی ئەنقەرە بروسکەیی لایەنگری بەناوی هەمو کورد بۆکۆنگرەیی لۆزان دەکرد^{٦٩}، تاوای لیهاات وەفدی ئەنقەرە بەشداری پی کراو وەفدی عوسمانی دەرکران لەو کۆنگرەییە، لەلای عیراقیش وەفدی لۆزان کورد بوە، بەریتانیا (بەسەرکردایەتی کیرزۆن) سەرپەرشتی دەکردن بەشداربوان جعفر عسکری (کوردە) و توفیق سویدی، بەوشیۆهییە ریکەوتنی سیقەر گۆرا بەلۆزان کە پیک هاتبە لە

---

^{٦٩}. بەیتار دەرسیمی لە ل ٢٢١ی کتێبەکی خۆی (دەرسیم لە میژووی کوردستان) دەئ حسن خەیری بە خۆی هەمو ئەو قسانەیی بۆ گێڕامەو کە چۆن بروسکەیان بۆ کۆنگرەیی مەسلەتی لۆزان لێداو .

۱۴۲ ماده ۱۲۸ جار ناوی تورکیای ئی هاتوه تاکه ناویکی کوردی

تیدا نه‌هات

له‌ومیان‌ه‌دا زانایانی ئاینی کوردستان له‌وانه شیخ عبدالقادر، شیخ سعیدی نه‌وره‌سی، شیخ سعیدی پیران، شیخ محمود، ... زۆر ناقایل بون به‌وه‌نگاوه، به‌لام چینی عه‌لمانیه‌تی کورد داوایان له‌وانه کرد نه‌وه‌نگاوه‌یان رزگاری کورده‌و ده‌وله‌تیکی عه‌لمانی تورکی مافی کورد مسۆگه‌ر ده‌کا، له‌لای نه‌و زانایانه له‌سلیمانی و کوردستانی سه‌روو به‌به‌یانی ره‌سمی له‌گه‌رمه‌ی کیشه‌ی ویلایه‌تی موسل له‌سالی ۱۹۲۴ ده‌رچوو، کوپیشیان نارد بو (عصمه‌ الامم) تیایدا هاتبوو که کوردو تورک هیچ په‌یوه‌ندیه‌ک یه‌کیان نابه‌سته‌وه جگه له‌ئاین، ئاینیش نه‌ما له‌سه‌رده‌ستی نه‌تاتورک ئیتر کوا برایه‌تی کورد و تورک، بۆیه‌زانایانی ئاینی ره‌وشه‌نبیر داوای سه‌ربه‌خۆیی کوردستانیان کرد، کۆمه‌لێک له‌ ره‌وشه‌نبیران و نیشتمان په‌روه‌رانیش لاگیری نه‌و رایه‌ی زانایانی ئاینی بوو، به‌لام

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

ئه‌وانه‌ی به‌ناوی مؤدیرنی و سیکولاری بانگی‌شه‌یان ده‌کردو سوربون له‌سه‌ر رای خو‌یان، زانایانی ئاینیش بواریان پی دان تا گه‌یشتنه بنه‌سه‌ت، دوای ئه‌وه‌ی ئه‌تاتورك زال بوو به‌سه‌ر ئه‌سته‌مبۆل و به‌یه‌كجاری خیلافه‌تی هه‌لوه‌شانده‌وه و كۆماریکی تورکی عه‌لمانی له‌سه‌ر بنچینه‌ی تورکایه‌تی دامه‌زراند له ۱۹۲۳، له‌ ده‌ستور (ANA YASA) نكۆلی له‌ كورد كرا و ده‌ستی به‌ داخستن و قه‌لا چۆكردنی دام و ده‌زگا‌و فره‌نگ و كه‌لتووری و سیاسی كرد، كه‌ پیشتر تا راده‌یه‌کی باش به‌ئازادانه له‌ئسته‌مبۆل ئیشیان ده‌کرد، محمد زه‌کی به‌ك ده‌لێت(هه‌مو ئه‌و جمعیه‌ت و حزبه‌ کوردیانه‌ی كورد دروستی کردبون له ژێر سایه‌ی خیلافه‌ت ئازاد بون، به‌لام .. له‌گه‌ل تسلیم بونی ئه‌سته‌مبۆل به‌ حكومه‌تی كمالی هه‌موی داخستن) ^{۷۰}، به‌رنامه‌یه‌کی ترسناكیش د‌ارشرا بۆ قه‌ده‌غه‌کردنی زمان و جل و

^{۷۰} - خولاسه .. ۲۱۴ل . له ۲۱۵ل باس له داخستنی رۆژنامه‌كوردیه‌كانیش به هه‌مان شیوه ده‌كا .

زنجیره‌ی پهمه‌کانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

به‌رگی و ته‌وای فره‌هنگی کوردی... به‌وانه‌ش نه‌وه‌ستا هه‌ئسا به‌گرتنی هه‌مو نه‌وانه‌ی یارمه‌تیان دا، دادگایه‌کی ریک خست به‌سه‌رۆکایه‌تی (صائب پاشا) بو له‌سی‌داره‌دانی سه‌رکرده کورده‌کان، ئه‌و دادگایه‌ گه‌یشه‌ته هاریکاره‌کانی نه‌تاتورکیش، له‌وانه‌ زۆربه‌ی ئه‌و عه‌لمانیانه کوردانه‌ی هاریکاریشی بوون.

به‌و شیوه‌یه له‌ناوچه‌وانی نه‌وه‌ی یه‌که‌م ونه‌وه‌ی دوه‌می عه‌لمانیه‌ت زیانیکی ستراتیجی به‌ر بزوتنه‌وه‌ی رزگاری خوازی کوردستان که‌وت، به‌لام ئه‌و کاتی به‌ره‌ی عه‌لمانی و به‌ره‌ی نیشتمانی و ئاینی لیکجودا نه‌کرا بووه، بو‌یه ئه‌و شکسته نه‌بوه شکستیکی به‌رچاوی ئه‌ونه‌وه‌و مه‌درسه‌که‌یان، بو‌یه عه‌لمانیه‌ت له‌کوردستان هه‌ر به‌رده‌وام بوو له‌ جیگیربوون وه‌له‌کشان.

زهمینه‌ومقه‌وه‌ماتی عه‌لمانیه‌ت له‌کوردستان:

ئه‌و مقه‌وه‌ماتانه هه‌ندیکی گشتین وه‌ندیکی تایبه‌ته به‌کوردستان، گشتیه‌که‌ی ئه‌وه‌یه ده‌لین (دیموکراسی و کۆماری و

مافی مروؤ و فره لایه‌نی و دروست کردنی کوّمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و بازاری نازاد، گه‌شه‌کردن، یه‌کیّتی نیشتمانی.. ته‌نیا به عه‌لمانیه‌ت به‌دی دیّت)، له‌لایه‌کی تریش‌ه‌وه ده‌لیّن: ئه‌و میله‌تانه‌ی که زیاتر په‌یوه‌ستن به نایین ئه‌وا زیاتر دواکه‌وتوترن، نه‌و پرؤسه‌یه‌ش له‌سه‌ره‌تای عه‌وله‌مه و سه‌ره‌تای دروست‌بوونی ده‌وله‌تی مؤدیرن و سیسته‌می جیهانی زیاتر پوون تر ده‌رکه‌وت، له ئه‌وروپا تا له نایین پزگار نه‌بوون گه‌شه‌یان به‌خؤ نه‌بینی و تابوونه پیش‌ه‌وه، ئه‌وانه‌ی زیاتر په‌یوه‌ست بوون به نایین بوونه قوتابی و گوئیگری ئه‌وانه‌ی په‌یوه‌ست نه‌بوون به نایین، له‌وه‌وه ته‌نزیری نیستیعمار ئه‌وروپای مامؤستا و بنه‌مای (ملتون) سه‌ری هه‌لدا^{۷۱}، تا ئه‌و راده‌یه ولاتانی عه‌ره‌بی و ئیسلامی قایل بوون بچنه ژیر سیسته‌می ئینتیدابی که له‌به‌شی (۱)ی ماده‌ی (۲۲) ی کوّمه‌له‌ی گه‌لان ده‌رچوو، ئه‌وان بینه‌ قوتابی و ئه‌وروپیش

---

^{۷۱} د علی وردی -لمحات من تاریخ العراق... ج ۵ ص ۵۶ بنه‌مای ملتون وادقل:

((لا تدع بريطانيا تنسى رسالتها في تعليم الامم كيف تعيش))،

زنجبیرەس پەيامەکانی رېنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

مامۆستاو فێرکەر، لەسەر ئەو بنچینەش وولاتانی عەرەبی ئیستا دروست بووینە، لەوەش زیاتر مامۆستایان بۆ ئەو میللەتەکانی مسولمان نارد کە فێری دەولەتداری و پیشکەوتنیان بکەن، لۆرانسی بۆ ولاتانی جەزیرەیی عەرەب، بۆ عێراق ھەریەکە لە (مس بیل) و (برس کۆکس) بۆ عێراق...، تا ئەو ساتەش وا بەدی دەکری لە ھەر شوێنێک کە کۆمەڵێک میللەت تێکەڵ دەبن دواکەوتووەکانیان ئەو میللەتەییە کە زیاتر بە ئاین پابەندە، ئەو لە پروکەش پاستی پیوھ دیارە، بۆ خەلکی عاقلەندیش لە قوولایی ھۆکاری ھەییە، بەلام زۆربەیی خەلکی ئەنجام و پروکەش دەخویننەو نەک ھۆکارو قوولایی، بیە ئەو ھاوکیشەییە گوتاری عەلمانی بەھیزدەکاو پاساومقەوھەماتی پتەو تر دەکات لە نیو جیھانی ئیسلامی.

ھەرچی تایبەتیەکی کوردستانی شە لەدوای شکستی نەوھییەکی عەلمانیەتی کوردیش ھەر ھۆکاری گەشەیان بەردەوام بوو، مادام شکستەکیان لەسەر شکستی بزوتنەوھیی

کوردایەتی هەژمارکرا، لەو کاتی‌ه‌وه بەرەبەرە عەلمانیەتی کوردی زیادی کردووە وەک کاردانە‌وه‌ی چەوسانە‌وه‌ی نەتە‌وه‌یی بوو، بەرامبەر ئەو زۆلم و زۆرە‌ی دە‌کری، دە‌بینین داگیرکەران بە‌پروکەش موسلمانن، واهەست دە‌کەن هەر دە‌ولەتە‌کان داگیرکەر و زۆردار نین بە‌لکو میلیەتی موسولمانی دە‌ولەتە‌کەش یارمەتی دە‌رن، کە‌متر بینویانە زانیانی ئایینی لە ولاتی عێراق و ئێران و تورکیا و سوریا سوۆزی ئایینی بیگری لە‌سەر کورد فەتوایەکی ئیجابی بدا، (جگە لە‌هەندی زانی شیعه) نە‌بی بە‌دە‌گمەن نە‌بوو، بە‌لکو بە‌پنجە‌وانە‌وه هەندیک لە‌زانا و موفتی و بزوتنە‌وه ئیسلامیە‌کانیش ناوی کورد بە‌پیلانگیر و سەر بە ئیمپریالیزم و ئیسرائیل وە‌سف دە‌کەن.

لە‌لایەکی تر دە‌بینین لە‌کاتی مە‌ینەتی و لیقە‌ومانی کورد کە‌متر ولاتی جیهانی ئیسلامی لە‌سەر کورد بە‌وه‌لام دین، زیاتر ولاتی پوژئاوا و غە‌یره ئیسلامیە، ئە‌وه کاریگەریەکی قول لە‌سەر ناخ و سایکۆلۆژیەتی تاکی کورد کردووە، با‌وه‌ری بە موسولمانان ئیسلامیش لە‌ق بی‌ت.

۱. بەشیکی تری شارەزای میژووی کورد ھۆکاریکی سەرباری تری بۆ دروست دەبیّت، کاتی دەبینین ھەندی مەزھەبی فیقی ئیسلامی و زانای موعتەبەر بەچاوی (مەوالی) و (علوج) و (رەچەلەک سوک) بەلای میژووی کورد داچوو، لەوانە مەزھەبی ئیمامی شافعی ئیمام سەعالبی و شیخ ئیسلام ئیبین تەیمیە و زۆری تر پێیان وابوو عەرەب پلە یەکەو کورد پلە دوو^{۷۲}.

بەشیکی رەچەلەکی کوردیان کردۆتە عەرەب یان جن یان (ئەعرابی فارس) ... بۆچوونی ئەو زانایانە لەگەڵ تەیارای عروبی ئیستا و بۆچوونیان لەبارەوی کورد دیمەنیکی زۆر ناشرینی ئاین دینیته پیش چا، ئەگەر زۆر بەوردی ئەو زانیاریانە لیک نەکەیتەو و فقھودەق لیکجیانەکەیتەو، رەفتاری مسولمان و ئەسلی ئاین لیک جیانەکەیتەو (کە ئەو تەقەلایەش زۆر کەمە) ئەوا ئەو رەوشە دەبیّتە زەمینەیکە زۆر چالاکی نەک عەلمانی ھەتا ئیلحادی لە کوردستان.

^{۷۲} پۆلی عەلمانی لەدروست بوونی مەینەتی کورد ل ۲۰۸-

ئه‌وه‌ی زیاتر ئه‌و قه‌یرانه قوول تر ده‌کاته‌وه تا ئه‌و ساته لایه‌نه ئیسلامیه‌کانیش نه‌هاتوون له‌گه‌ل رابوونی خۆیان پیشه‌نگ بن بو چاک‌ردنه‌وه‌ی ئه‌و دهرده مه‌زه‌هبیانه، به‌لکو زیاتر که‌وتونه ژێر کاریگه‌ری ته‌یاری عروبی که‌به‌سه‌ر زۆربه‌ی بزوتنه‌وه ئیسلامیه‌کانی عه‌ره‌ب زاله، ئیسلامی کوردستانی‌ش به توندو نهرمه‌وه له‌ژێر کاریگه‌ریه‌کی سه‌ختی ئیسلامی عه‌ره‌به به‌چه‌وت و پراستی‌ه‌وه، له‌وده‌مه سه‌ره‌تای ته‌قه‌لایه‌ک به‌دی ده‌کری بو زگاربوون له ژێر ئه‌و باره قورسه.

۲. میله‌تی کورد زۆر پێویستی به‌یه‌کریزی هه‌یه، که‌چی ده‌بینن ئه‌و هه‌مو کێشه‌یه‌ی مه‌زه‌هبی و فقه‌ی و سیاسی له‌ نیو موسو‌لمانی کورد هه‌بی، واده‌رده‌که‌وی ئاین مایه‌ی یه‌کریزی نیه.

۳. ئه‌وه‌ی ئیستا له‌به‌شیکی فراوانی عه‌لمانی کورد و با‌لی ئیلحادی ده‌بینری هیشتا زانیاریه‌ فله‌سه‌فی و زانستی و گه‌ردونیه‌کانیان زۆر کلاسیکیه، کتێبه‌کانی (هۆبن) و (نیچه) و (رۆسو) و (مۆنتسکیۆ) توخمه‌کانی فیکری پ‌وشنیری کورد پێکده‌هینی. پیشتریش کتێبه‌کانی مارکس و ئه‌نجلس و لینین و

زنجیرەس پەيامەتھانی رېنویژن ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

تروتسکی و ماوتسکی تۆنگ و کیم ئیل سوۆنگ و ج
پۆلیتزرۆ. کاریگەر بوون.

بەشیکی تری ھۆکاری تاییبەتی ئەوھێ زۆربەیی رۆشنییرانی
عەلمانی کورد دەردی لاسایی و (تقزم الثقافي) و دوور و قۆلیان
ھەبە، لەکاتیگدا لە کوردستان مارکسی گەرم بوو لە ۱۹۷۹
بەدواوە پاپەڕینیکی کرێکاری لەسەرانسەری ئەوروپایی
پۆژھەلات لەدژی مارکسی دەکرا بەتاییبەتی لە پۆلەندا بە
سەرۆکایەتی (لیخ فاونسا)، ئینجا لەھەمان سال ئێران
گەرەترین شوپۆشی جەماوەری جیھانی بە ھۆی ئایینی کرد،
لەپرووی زانستی و ئابوری و فەلسەفی و... مارکسیەت دووچار
قەیرانی گەرەبوو، دوای عەلمانیەتی کوردی بازیدا بۆلای
رۆژئاوای، بەو پێیە بەرەیی رەوشەنییری عەلمانی (لەو دەمە) زیاتر
بەلای رۆژئاواییە، لەبەرامبەریش رەوشەنییرانی ئاینیش زیاتر
بەلای عەقلى عەرەبە، بە تیکراییش قەیرانی عەقلىەتی کورد
دروست دەکا، ئیتر راستیەکان بزر دەبن و زیاتر لەقازانجی

زنجیرەس پەیمەرەکانی رێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

عەلمانیەتە، ھۆکاریکی زۆر تاییبەت بۆ بەردەوامی فکری عەلمانی لە کوردستان دەسازینی.

ئەوانە ھەموو وای کردووە عەلمانی لە کوردستان لە نامۆی دەرچیت، بە لۆکوزیاتر لە پڕی ی پرسی مەینەتی کورد و کێشەیی مەزھەبی و کێشەیی ئافرەت و مانی مڕۆڤە و ھەندی کەئینی زانستی تر بە کار دەھینی، رەواجیکی زۆری سیاسی و تەعلیمی پی بدری.

قەیران و بەردەوامی زیانەکانی عەلمانیەت:

ئەوروپا قازانجی لە ھەر چەرخانی ناینیەو ھە بۆ عەلمانی کرد، بەلام جیھانی ئیسلامی قازانجی نەکردووە بە تاییبەتی وولاتانی عربی، ئیستا لە دوا کاروانی میلەتانی جیھان، خەلکی کوردستان ئەو ھەموو زیانەیی بەردەکەوی لە گەل زیانیکی سەرباری تریش ئەویش زیانی نیشتمانی و دابەش و بیبەشی کوردستانە، واتە زیانەکان ئاویتەن لە دوو لاوە، لە پووی نیشتمانی و لە پووی کۆمەلایەتی، بەتیکەلی و بە کورتی باسیان دەکەین:

۱- تیکچوونی ریژی نیشتمانی - بزوتنہ وہی کوردایہتی تا زانای ئایینی سہرپہرشتی کردوہ لہ جیاتی ئایدیولوژیای عہلمانی ئەوا میللت یەک پارچەو بەھاریکار و کہم (خائین و گیرفان پرکەر) بووہ، بەلام دواى ئەو ھاوکیشە وەرگہراوہ بە پیچەوانەیی لہ گەل بە عہلمانی کردنی ناوہرۆکی کوردایہتی و سەرھەلدانی سەرکردەیی عہلمانی.

۲- ئەو مەدرەسە عہلمانیانە ھەرەک لہ پرووی دووہ لی نەبووہ پشتیوان بو کورد، لہ پرووی ناوہخۆش تەنھا بوونە ماندووکردنی شوپرش و کوردایەتیەکە، لہوانە: لیکترازان، تۆمەت، ناکۆکی، شەری براکوژی، تەسک بیرکردنەوہ، لاسایی کردنەوہ، داپووخانی بینای رەوشتی کوردەواری،... لہ کوٹاییدا ئەو دیارە دزیوانەیی پەیدا کرد: بی ئەمەکی، بی متمانەیی، دزی، تالان، دیل کوژی، خیانەت، جاشایەتی، بوونە بەعسی، بوونە عەرەب و تورکمان، مەبدە فرۆشی، لایەنگیری سەرکەوتوو، ناھەقی، فیلبازی،... ئیتر ئەوکولەگە بە ھیزانەن بوپەیدا کردنی

ئەو گەندەلییە وێرانکەرییە، هەرە دواییەکش لە کورتی دانی گیانی بەرگری و شەپە دەسەلاتیکی بە زەقی و کانتۆنیایەتی.

۳- بەرپرکەوت نەبوو لە گەل سەرھەلدانی ئەو مەدرەسە عەلمانییەتە لە ناوچەکەو لە کوردستان مەینەتی کوردیش سەری ھەلدا لە پەیمانی سایکس پیکۆ ۱۹۱۶ تا جەزائیر ۱۹۷۵ و تا ئیستاش، بەردەوامیەکی لە گەل بەردەوامی عەلمانییەتە، ئیستا کە ئاسۆی ئاوابوونی عەلمانییەت دەرکەوت، ئاسۆی ئومیدی سەرکەوتنی کوردیش تارا دەیک دەرکەوتوو.

۴- ھەر ئەو مەدرەسانەن بوونە ھۆی ئی تیکە ئبوونی ھەریەکە لە (پشتیوان، دۆست، بئیلایەن، ناحەز، دوزمن) لە ئیقلیمی و دەولی و ھەندی جاریش تەواو پیچەوانە.

۵- لە کۆی ئەزموونەکان، بەتایبەتی عەلمانییەتی نوئی تا ئەو ساتەش، ئەگەر وا ھەلکەوتبێ بەرژەو ھەندی نیشتمان و بەرژەو ھەندی حزایەتیەکی ناکۆک بن ئەوا ھەردەم نیشتمانییەکی ژیرکەوتوو.

٦- نەبوونی ستراتژیەتیکی بەدیدیکی قول و ھەمەلایەن و چارەنوس ساز.

٧- لەبارەى ئیستایاندا ھەمووی گوايە دیموکراسین، کەچی تا ئیستا دەستگۆژی دەسەلات لەناو خودی حزبە کە نیە و بواری ھەموو پەخنە یەکیش لە سەرۆکە کە نیە.

٨- دیاردەى لاسایی کردنە و ھێنانی نەریت و شەریعەتی ھەندەران، سەردەمیکی ئەو زاراوانە باوی بوو (پرۆلیتاریا، حتمیە تاریخیە، ئیمپریالیزم، دیالیکتیک، پەجعیەت، برجوازی، بەکرێگراو، سەرمایەداری، دیکتاتۆری پرۆلیتاری، زەحمەتکێش، صراع گبقی).. ئیستا بێ هیچ بنچینە یەکی کوردانە گۆراو ەو (دیموکراسی، مافی مرۆفە، دژەتیرۆر، ناشتی، دیالۆک..).

١٠- گوايە ئەو مەدرەسانە بو ئەو مەبەستەن ناوەرۆکی شۆرشی کورد لە خێلەکی و بێ سەرو بەری و بێ نەخشەیی پزگار بکات کەچی تەنھا ناوەکان گۆراون، ناغە نەما بەلام بەشیو یەکی توندتر دروست بۆو، بۆیە لە نوێترین کتیب (دیفید

ماکدویل^{۷۳} ده‌ئیت: شوێشی کوردیش سه‌رباری ئاغهی جاران ئاغهی نوێشی دروست کرد، مه‌به‌ستی به‌رپرسه‌کانه.

۱۱- له‌کووتاییدا به‌هۆی ئهو عه‌لمانیه‌ته‌ تونده و به‌پێی بنه‌مای (باکۆنین): (کل تحطيم للقاءم هو الخیر لإنسانية)^{۷۴} ئهو زۆربه‌ی بناغه‌ ره‌وشتیه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کانی کورده‌واری وێران کراو به‌دیله‌شی نه‌بووه‌ بووه‌ هۆی سه‌رچاوه‌ی هه‌موو ئهو دیارده‌ دزیوانه‌.. به‌تایبه‌تی جاشایه‌تی.

۱۲- ئیستاش حزبه‌ کوردستانیه‌کان له‌ کۆمه‌لێک قه‌یرانی فکری و سیاسی و گه‌نده‌لی ئیداری و میلی زۆر سه‌خت دان سه‌ره‌رای قه‌یرانه‌کانی دووبه‌ره‌کی و نیشتمانی و ئیقلیمی و ده‌ولی (که‌ لیژهدا بواری نه‌ باسی بکه‌ین)، چاره‌نووسی ئهو حزبانه

^{۷۳} به‌ ئینگلیزیه‌وته‌رجومه‌ نه‌کراوه- Amodern Historey of The Kurds ۱۹۹۵

^{۷۴} مبادئ الثورة - ئهو کتیه‌یه‌ که‌ ناوبانگی باکۆنینی پی‌ ده‌رچوو تیایدا داوا ده‌کا دام وده‌زگای ئیمپریالیزم هه‌لته‌کینری به‌ چاکوخرابه‌وه‌، ریکخراوه‌ تیرۆریسته‌یانه‌کانی وه‌ک بادرماینه‌وه‌ وئهلویه‌ نه‌لحمرا و... له‌و تیزره‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرن.

زنجبیرسی پەيامەکانى پېئوین ..... فیکرى عەلمانى لە نىوان واقىعى بوون و خەيادا

لەسەر ئەوسکەيه وئستگەکەى ديار و ئاشکرايه و بەرهو قەلۇشيە، ھەموو ھەنگاوەکان ناکوکە خۆبەخۆ، ھەر لە نمونەيەکی دووردا عەلمانیەتی کوردستان وەک عەلمانیەتی زۆربەى ولاتانى ئىسلام بەو تىپروانىنە سادەيان بۆ ئىسلام پاساوى تىۆرەکەى (صراع الحضارات) دەکەن کەچى خۆى بۆ نامادە ناکەن و بەپىچەوانەو ھىشتا زياتر داکوکی لە (شارستانیەتی پۆژئاوا) دەکەن کە بەو گفەتەيە بىت پۆژىک لەپۆژان يەکتر دەھارن، عەلمانیەتی جیھانى ئىسلاميش لەسەر شارستانیەتی ئىسلام حىساب کراو، واتە لایەنگیری شارستانیەکە کە سەرکەوتنى ھەم نەمانى عەلمانیەتە ژىرکەوتنیشى ھەر نەمانە، خۆى لەو مەملانییە خستۆتە خانەيەک لەشیۆھى (قۆلى پىنجەم).

۱۳- بەگشتى فاکتەرەکانى ئابىن و ئەخلاق و ئایدۆلۆژيا بەشیکە لەتەواوکەرى کەسییتی، ئەو ەش وادەکا کەسیکی لەرزۆک وپاراو کریگرتە نەبى، بەبەرگری بىت بەتایبەتی بەرامبەر داگیرکاری.

۱۴- ئەزمونی میژووییه کانیش به هاوار پیمان دەلین ئەوانه‌ی ولات فروشن ئاین و مەبادینو ئایدیۆلۆژیان نیو نەبوو، (ولید بن یزید) یه‌کیك له خەلیفه‌کانی ئەمەویه و باوەری به‌خودا و قورئان و زیندوو بوونەوه نەبوو^{۷۵}، چی به‌سەر نیشتمان هیناوه؟ خوراسانی فرۆشته (نصر بن سیار)، ولایه‌تیکی تری به‌(یوسف بن عمر) به‌ والی و کارمەنده‌وه فرۆشت، ئیتحادیه‌کانی عوسمانی (له‌دوای ۱۹۰۸) و عەرهبی که‌نداو فه‌له‌ستینیان فرۆشته یه‌هودیه‌کان به‌ دوو سینی لیره‌ی زیر^{۷۶}، لیبیایان فرۆشته ئیتالیا به‌ دوو به‌له‌می سه‌ربازی^{۷۷}، پووباری دیجله‌یان فرۆشته ئینکلیز به‌ (۲۵۰) هه‌زار لیره^{۷۸}، شیخه‌کانی که‌نداو مووچه‌ی مانگانه‌یان به‌ زیر هه‌بوو له‌به‌رامبه‌ر فرۆشتنی وولات.

^{۷۵} د محمد عمارة-المعتزلة والثورة ص ۷۲-۷۳

^{۷۶} - اليهود والدولة العثمانية.. ص ۲۲۹

^{۷۷} يقول جوليتي - رئيس الحكومة الإيطالية عام ۱۹۱۱م عن حكومة الإتحاديين:

لقد طلبوا منا اذا كانت ايطاليا مستعدة للتنازل لصالح تركيا كتعويض لها عن ضياع ليبيا، عن سفينتين من احسن سفن اسطولها. (الباحث- الإسلام والعلمانية وائرهما على نشأة الدولة العراقية الحديثة ص ۷۹)

^{۷۸} عباس العزاوي- العراق بين الاحتلالين-.. ج ۸- ص ۱۸۶

زنجیره‌ی پهیامه‌کانی پیتوین ..... فیکسری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

گۆقاری(شؤون خارجیة) له لندن دهرده‌چوو له کانونی دوه‌می ۱۹۲۷ز زانیاریه‌کی ووردی به‌ناوی (امراء العرب وداوتنغ بسکریت) ناوی هه‌ریه‌که له ئه‌میره‌ عه‌ره‌به‌کان وموچه‌ی سالانه‌ی ناشکراکرد به‌وشیوه‌یه: ﴿۱﴾ - ابن السعود ۱۰۰هزار جنیه، ۲- الملك حسین- شریف مکه- ۱۰۰ هزار جنیه، ۳- فهد الهذال هزار ۱۴۰ هزار ریبه، السيد الأدریسی ۱۲ هزار لیره... ﴿۷۹﴾.

ئهو دۆخه‌ بۆ کۆمه‌لگه‌یه‌کی بی‌ ده‌وله‌ت و یاسا به‌تایبه‌تی بۆ ئهو میلله‌تانه‌ی له‌ فه‌تره‌ی گواستنه‌وه‌ن یان له‌ فه‌تره‌ی پزگاری نیشتمانی (که‌ ده‌وله‌ت‌یان نیه‌) یه‌کجار زۆرتر پیویستیان به‌ نایین و ئه‌خلاق و ئایدۆلۆژیا هه‌یه‌، بۆئه‌وه‌ی به‌دیل بی‌ت بۆ حکومه‌ت و یاسا و پۆلیس و زیندانی بتوانی په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی و ژیرخانه‌که‌ی بپاریزی، ئهو فاکتهرانه‌ له‌و قۆناغه‌ ده‌بنه‌ پزگاری هه‌ره‌ گه‌وره‌ تا خۆویستی و خۆفرۆشی و گه‌نده‌لی

^{۷۹} عبدالرزاق الحسنی - تاریخ الوزارات العراقیة - دارالشؤون الثقافه‌ العامه‌ - بغداد ۱۹۸۸م ج ۱ص ۹۲ هه‌روه‌ها د.علی الوردی - لمحات.. ج ۵ ص ۲۷ هه‌روه‌ها (الإسلام والعلمانية واثرها على نشأة الدولة العراقية الحديثة ص ۷۹)

و.... دروست نەبێ، لەو قۆناغە کۆمەلگە پێویستی بە ھاریکاری و تەبایی و ئۆقرە و گیانی بەرگری ھەیە.

۱۳- بەکورتی ئەزمونی عەلمانی لە جیھانی ئیسلامی و لە کوردستانیش بەو شیوەیە بوە: ﴿۱﴾ - لەرووی ئابووری - گرانی، ۲- لەرووی ئیداری- گەندەلی، ۳- لەرووی کومەلایەتی - وێرانی بەھا و ئەخلاق و بەرتەوازیی، ۴- لەرووی زانستی - دواکەوتووی، ۵- لەرووی فەرھەنگی- لاسایی کردنەوہی بی داھینان(تقزم الثقافی)، ۶- لەرووی سیاسی - میکافیلیت، ۷- لەرووی حوکم رانیەوہ- دیکتاتۆریەت، ۸- لەرووی پەیوەندی- کراھیەت، ۹- لەرووی نیشتمانپەوہ- بی ئینتمایی (واتە ھەلوەشاننەوہی کوردایەتی) .. ﴿﴾ لەکوژتایی مارە بلیین ئەو جوڑە عەلمانیەتیە دیمەنیکی ناشرینی ھەیە، خۆی بەستۆتەوہ بە دەسەلات و سوپا و زل ھیزانی جیھان، ئەگەر تەنگا و بیت زۆر بەسانایی دەست بۆ دۆژمانی میللەتەکە ی دەبا و لە دژی ئۆپۆزیسۆنی، ئیستا دۆستەکانی رۆژئاوا زۆربە ی لایەنە عەلمانیە دیکتاتۆریەکانن، بۆیە رۆژئاوا لە جیھانی ئیسلامی دیموکراس خواز نیە.

ئەزمۇنۇن لى بارەى زىانە نىشتىمانىيەكانى:

رۇجى غارودى ھەرۋەھاش مەكسىم رۇدنسن دەلئىن ئىستىعمار بۇ جىگىر بۇونى خۇى لى ۋولاتانى داگىركراۋ ھەولى يەكەمى دەركىشانى ئاين ۋكەلتورى رەسەنى ئەۋ مىلەتە بوە، بۇيە تەبشىرى پىشەرەۋى ئىستىعمارە...^{۸۰}، مەبەستى بنچىنە تەبشىرى گۇرپىنى ئاينى داگىركراۋ بوە بۇيە پىشەنگى داگىركراۋ بوە^{۸۱}، تەنانەت داگىركەر ھەولى داۋە ئاينىكى بەھىزو بەرگر بگۇرپى بە ئاينىكى تىرى سادە، چۈنكە ئاينى راستەقىنە ھەرگىز ناشىت ۋنايىتە كەرەستەى ھىچ داگىركەرىك، جورج كامبل لى كىتپى (الأفرقا الإستوائية) لى گەل راي (جورج كارپنتر) ھارپان ۋدەلئىن ئاينى ئىسلام رۇلى سەلبى نەبوە لى داگىركراۋ، تەبشىرى بە پىچەۋانەى ئىسلام سەربەخۇى نىشتىمانى تىك شكاندوۋە لى

^{۸۰} رۇجى غارودى-ماركسىيە قىرن عىشرىن ص ۱۴۹ ۋص ۱۹۵ ھەرۋەھاش مەكسىم رۇدنسن لى كىتپى (الإسلام والماركسىيە) ئەۋ باسە دەكەت.

^{۸۱} ھارى ماجدۇف-الإمبريالية من عصرالإستعمار الى اليوم ص ۶۷

زنجیره‌ی پیامه‌کانه‌ی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

ئه‌فریقا^{۸۲}، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ش هیشتا ئاینیکی لاوازیش باشتره له بی ئاینی، نه‌گه‌ر به ووردی سه‌رنج بدهینه مانه‌وه‌ی گیانی به‌رگری میله‌تی کیبک له که‌نه‌دا ده‌بینین یه‌کی له هویه بنچینه‌یه‌که ئه‌ویه روچی ئاینیان هیشتوتوه وهک به‌شیک له سه‌ربه‌خویی (وهک له ناماره‌که‌ی سالی ۲۰۱۰ ده‌رکه‌وت).

له ئه‌زمونی ئه‌پارتایدی ئه‌فریقا ورودیسیای پیشوو سه‌رنج بده ئه‌و تیمه‌ی سپه‌کان دژ به ره‌شه‌کانیان دروست کردبوو به‌ناوی(عصابه‌ التمساح) تا ژیرخانی میله‌ت داخوړینن بو ئه‌وه‌ی به‌رگریان نه‌مینی، هه‌ول ده‌درا به‌هاو ئاینی په‌سه‌نیان بتوینه‌وه و فره‌هنگی ئه‌وروپیان به‌سه‌ردا زال بکه‌ن، هه‌ولده‌راوه جوړه عه‌لمانیه‌تیکی سه‌لبیان له نیو بلاوبکه‌نه‌وه^{۸۳}، له‌وه زیاتر (فرانتزفانون) ده‌لیت ئیمپریالیزم وداگیرکاری که‌سیتی و

^{۸۲} عباس محمود عقاد- مايقال عن الإسلام ص ۹۱ هتروقه‌ها: جورج کامبل-

الأفرقا الإستوائية ج ۲ ص ۲۷۶

^{۸۳} مايكل ريبون- النار السوداء حرب العصابات في روديسيا ص ۷۶-، ص ۱۱۷

زنجیرەس پەيامەسكانى رېنۆيىن ..... فىكىرسى عەلمانى لە نىۋان واقىيس بوون و خەيالىدا

سروشتى مرۆڤ تىك دەشيوينى و عەقلىشى دوا دەخا^{٨٤}، بۆيە لە بنەماكانى (تصفية الإستعمار) واهاتو: بۆ رزگارى يەكجارى پىويستە خۆت لە هەمو ئاسەوارەكانى ئىستعمار رزگار بکەيت بەسيستەمى عەلمانىشەو^{٨٥}، تەنانەت لە نىۋان وەسفى عەلمانى بۆ مرۆڤ (حيوان ناطق) و بەرەلا و ئارەزووباز. لەگەل وەسفى ئاينى بۆ مرۆڤ زۆر جيايە، لەيەكەمىان بەرژەوەندى پەرسى و خۆبەدەستەو دەر لەدوھما بەبەرگى و مرۆڤايەتى، لە راستيشدا زۆربەى فەيلەسوفانى رزگارى خواز مرۆڤيان بە (كائن متدين) وەسفى کردو، پىيان وابو بەبى ئاين كەسىتى مرۆڤ تەواو نابى^{٨٦}، نمونەگەلى زۆرە بۆمانەوھى ئىستىعمار و داگىرکەر تەقەلاى داوھ ئەو هەنگاوانە بىنئىتەدى:

^{٨٤} معذبو الأرض - ص ٦

^{٨٥} عبدالكریم العبيدى - تصفية المصالح الإمبريالية الأمريكية ص ٤٨

^{٨٦} المعتقدات الدينية لدى الشعوب ص ٧ بۆزياترلەوبابەتەبروانە: إدوارد سعيد

(الاستشراق والثقافة الإمبريالية - Orientalism ١٩٧٨، Culture &

Imperialism ,new york ١٩٩٢).

۱. میللہ تی داگیرکراو گہشہ نہکا بہرہو مہدہنیہت و پرووناکی و
شارہزایی.

۲. ہرہدم دہیہوی سیاسہتو ناین ومہبادینو گیانی نیشتمانی
لیک جیا کاتہوہ.

۳. یہکپارچہیی و گیانی ہاریکاری و زیندہکی و ہست بہ
نازادی و دیموکراسی نہکا.

۴. ہولڈہدا پھیوہندی نیوان خاک و میللہت ومیژوو لاواز بکات.

۵. ہولڈہدن بہرژوہندی تاییہتی و خوویستی زال بکن
بہسہر ہست بہہرپرسیاریہتی و بہرژوہندی گشتی و
خوشہویستی خاک و نیشتیمان و دژ بہ زولم و زورداری.

۶. بوہموو ئەوانہ ہول لہسہر کوئی ئەو ہنگاوانہ لہسہر
چاویہک دہکا ئەویش تہقہلای لاوازدنی ناین و ئەخلاق و
مہدہئہ لہناو ئەو میللہتہ، لہبہرامبہردا فہلسفہی مولحیدی
بلاودہکاتہوہ.

زنجیره‌ی پیام‌هاکانی رینوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

هه‌موو ولاتیک به‌تایبه‌تی میله‌تانی ژیر ده‌سته بو‌ئه‌وه‌ی نه‌تویته‌وه، بو‌ئه‌وه‌ی پرزگاری بی‌ت، ئەوا پیویستی به‌وه‌ه‌یه ژیرخان و بوو‌حی کو‌مه‌لگه‌که‌ی بیاریزیت که بریتیه له نایین و که‌لتور و فره‌ه‌نگی، به‌پینچه‌وانه‌ش ده‌بی هه‌ول‌بدا هه‌موو ئەو ده‌روازانه‌ی ده‌چیته‌وه سه‌ر بیرو فره‌ه‌نگ و که‌لتوری عه‌لمانیه‌ت ده‌ری کیشی، ئەوه مانای زالکردنی نایینیک به‌سه‌ر نایینیک نیه، لی‌بو‌رده‌یی یه‌کتر قبو‌لکردن و ته‌بایی بکریته بنچینه له چوارچیوه‌ی هاو‌لاتی هاو‌ئاده‌می بوون، خو‌ئه‌گه‌ر له‌ناو ئەو میله‌ته نایینیش نه‌بوو ئەوه نه‌ریته ئیجابیه‌کان و میژوو و فره‌ه‌نگ بکریته بنچینه، خو‌ئه‌گه‌ر هه‌ر عه‌لمانی بوون ئەوا ئەو جو‌ره عه‌لمانیه بن له‌سه‌ر بنچینه‌ی فه‌لسه‌فه و زانست بی‌ت باشتره له (نه‌فامی مولحیدی)، هه‌ر وه‌ک له قورئانیش ئەو پۆله‌ی پی‌باشتره ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ﴾^{۸۷}.

^{۸۷} الحج : ۸

لە کوردستان: ئەوەو ئەوەی سەر و تریش بۆ گشت وولاتە داگیرکراوەکانەو بە ناشکرا لە کوردستان بەدی دەکری، ئەوەی نۆر پوونەو بینوومانە قولبوونەوەی فەلسەفی ناوی کە داگیرکەران بە راستەوخۆ و ناپراستەوخۆ بە نیازی چیه لە کوردستان، بۆ ئەوەی داگیرکاریەکی پەسەن بکا هەلساوە:

۱. فەرھەنگ و کەسایەتی کورد هەلتەکیینی... بەھۆی بەتەماح کردنی و خوویستی و مادی بوونی و..

۲. هەولێ داوہ ئایین لە کوردستان لاواز بکا.. چ بە سوتاندن و ویرانکردنی مزگەوتەکان چ بە ناشیرینکردنی لە پێی ناوی ئایینی لە پڕۆسە عەسکەریەکانس دژ بە کورد.

۳. هەولێ داوہ ئەو تەبایی و هاریکاری و ئەخلاقە کۆنەیی کوردی لە ناو ببا کە جاران ناوی قورەیشی عەجەم بوە.. بەھۆی ناکۆکی خستنه ناویان و گواستنه وەیان لە شوینی خویمان و کۆکردنه وەیان لە کۆمەلگە و دروستکردنی (فوج) بۆ هەر عەشیرەتیک بە ناوی (افواج خفیفە) کە هەمان ناوہ لە سەردەمی

زنجیرە پەیاوەکانە رینۆین . . . . . فیکرە ئەلمانە لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ئیتحادیەکانی عوسمانی لەدوای سالانی ۱۹۰۸ بۆ کورد کرایەوه.

۴. لەکۆی ئەوانەش هەولێ داوه پەيوەندی نیوان کوردستان و کورد لەیەکتەر جیا بکاتەوه، پەيوەندی تاکی کوردیش بە (میژوو ئایین و فەرھەنگ و کورد و نیشتیمان) لێک بکاتەوه، تا ئینتیمای تاک بۆ میللەت و نیشتیمان لاواز بکا، کەسیکی یاخی و (لامنتمی) لێ دەرچی... بەهۆی ژياندنەوهی فاكتەرە ستونیه‌کانی عەشایەری و دروستکردنی فوج، تاکیش سەرقال بکا بە ئارەزو بازی و باقی کارە لاوه‌کیەکانی تر. ئەوانە ی داگیرکەرەن کردوویانە:

ئاسۆی ئەلمانیت لە کوردستان:

ئەلمانیتێ کوردی وەك ئەلمانیتێ عەرەب دووچاری قەیرانی سەخت هاتوون ئاسۆیەکی گەشیان لەپیش نیه، لە دوای قەلۆش بوونی ئەلمانیت لە جیهانی ئیسلامی بە تاییبەتی لە کۆتایی سەده‌ی رابووردوو تا ئیستاش بە فراوانتر گەرانەوه سەر

رنجبرەس پەيامەتلىرى پېنھۇن ..... فىكىرىسى ئەلمانىيە لى نېۋان ۋاقتىسى بۇيۇن ۋ خەيالىدا

بەكارھىننەن ئاينىن ۋ شاردىنەۋەي ئەلمانىيەت، ھەر لە سوۋىندى
ياساينى ۋ يادىكىدىنەۋەي بۇنە ئاينىيەكان ۋ قورئان خۇيىندىن ۋ
دەزارەتى ئەۋقاف ۋ.. بەلام لە كۇتايىدا ھەر بەكارھىننەن ئاينە
لە پىناۋ ئەلمانىيەت، مادام دەستورەكەي ئەلمانىيە، ئالېرەدا
ناسىنەۋەي ئەلمانىيەت پىۋەرىكى ۋردتەرى دەۋى، ئەۋىش
ئەۋەيە ئاخۇ لە نىۋان ئەزمونى بەشەرى ۋ ئاينىن كامەيان
(مىراجى دەستورە؟ يان ھەرپىسىيارەكەي (گىزۇ)ى فرىسى لە
جىھانى ئىسلامى بە گوزارشىكى تىر ھاتە مەيدان، كاميان رابەرى
كاميانن؟ دەستور يان ئاينىن؟ ئەلمانى توندو ئاينى توند رىك
ۋەلامەكەيان پىچەۋانەي يەكتە، تەييارى ئاينى مىانپەۋ
ۋەلامەكەي ئەۋەيە كە سەرچاۋەي دەستور دەكرىت ئاينىش
بىت ۋ ئەزمونى ئىجابى بەشەرىش بىت، لە رۇژئاۋاۋ جىھانى
مىسىحى تەبايىيەكىان لەنىۋان ئاينى ئىستايان ۋ ئەزمونى
بەشەرى رىكخستەۋ، لە دەستورى يۇنان لە مادەي (۱) ۋ (۴۷) باس
لە پابەندى ئاينىيەۋە دەكەن بۇ كۇمەلگەكەيان، دانمارك: ھەردوۋ

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

ماده‌ی (۱، ۲)، نه‌رویج: ماده‌ی (۱۲)، سوید: ماده‌ی (۴)،
کولومبیا: ماده‌ی (۵۴)، کورسیکا: ماده‌ی (۶۶)، سلفادور:
ماده‌ی (۱۲)، اسپانیا: ماده‌ی (۶)، برتغال: ماده‌ی (۲۴)، بارکوا‌ی:
ماده‌ی (۳)، ارجنتین: ماده‌ی (۲) .. سده‌ی (۲۱) به سده‌ی
ئاینی ده‌ژمیرن، ناسنامه‌کان ئاینینه، به لام له ئاینی مسیحی و
ئاینه‌کانی تر هر نه‌وه‌نده تینه‌ی تیدا ماوه بکریته سه‌رچاوه‌یه‌ک
له سه‌رچاوه‌کان بو ده‌ستور و ژیان، که چی ئاینی ئیسلام (به هوی
سه‌لامه‌تی ده‌قه په‌یامیه‌کانی) تین و ووزه‌ی زوری هه‌یه زیاد له
مونا‌فه‌سه‌کردن، بویه له جیهانی ئیسلامی عه‌لمانیه‌ت به‌ته‌واوی
به‌زیوه له‌به‌رامبه‌ر ته‌یاری ئاینی، بویه ناچاره ده‌سه‌لات
و پو‌ست و هی‌ز به‌کارده‌هینی بو مانه‌وه‌ی سیسته‌می عه‌لمانی،
ئه‌و شیوازه عه‌لمانیه له جیهانی عربی و کوردی زور زه‌قه، نه‌وه‌ی
پاساوی هیشتنه‌وه‌ی عه‌لمانی جاریکی تر پته‌و کرده‌وه
پیش‌کش نه‌کردنی نمونه‌ی جوانی نه‌زمونی بزوتنه‌وه
ئیسلامیه‌کانه، که به‌کورتی له‌سه‌ریان ده‌وه‌ستین و کوردستان به

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی ریتوین ..... فیکس‌ی عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

نمونه وهرده‌گیرین به‌و پرسیاره: ئایاده‌توانین بلیین ئیسلامیه‌کان له کوردستان شکستیان هی‌ناو جاریکی تر خه‌لکی به عه‌لمانیه‌کی گهنده‌ل رازی ده‌بنه‌وه؟

ره‌نگه وه‌لامی ئاسان نه‌بی‌ت چونکه له‌و سه‌رده‌مه له‌رژه‌ه‌لاتی ناوه‌پراست و له کوردستانیش ئاینیه‌کان تاکه مه‌درسه‌یه‌کن بی‌ فاکته‌ری ده‌ره‌کی له هه‌ناوی جه‌ماوه‌ر بخولقیین، خو‌ی ده‌توانی خو‌ی ئوتوماتیکیانه چاکساز بکات، به‌لام به‌ پی‌ی ئه‌و بارو دو‌خه‌ی تییدایه زۆر زه‌حمه‌ته نه‌فی کردنی ئه‌و پرسیاره‌ش، چونکه هه‌ر دام و ده‌زگا و کۆمپانی‌او بزوتنه‌وه‌یه‌ک ئه‌گه‌ر له‌و دو‌خانه‌ی خواره‌وه بوو به (فاشیل)پۆلین ده‌کری:

۱- دوینی و ئه‌و پۆی وه‌ک یه‌ک بی‌ت یان خراتر، ئه‌گه‌ر ئه‌وه به‌راوورد بکه‌ین ده‌بینینتا سالانی ۱۹۹۹ بزوتنه‌وه‌ی ئیسلامی کوردستان له‌لایه‌ن ئه‌مریکاوه به‌یه‌کی له ۷ لایه‌نه کاریگه‌ریه‌کانی عیراق پۆلین کرابوو ئیستاش هه‌روا له‌کورتی ده‌ده‌ن، به‌تایبه‌تی له‌ دوا هه‌لبژاردنی ۲۵/۷/۲۰۰۹

۲- کەتر لە معادەلەیهکی کارای ناوکی وەریمایەتی جیهانی نەبی بەراستەوخۆیان نارااستەوخۆ، هەرچەندە لەدوای دروست بوونی (بزوتنەوهی گۆران) ناسۆیهکی تریان بۆ هاتۆتە پیش.

۳- لە دۆخە جیاجیاکاندا گۆرانیان پی ناکری.

۴- هەموو دۆخ و نەزمونەکان شکستی هینابی، واتە بە نەزموونی جیهادی ناسایی (بزوتنەوه)، نەزموونی جیهادی توندی (ئەنسارولئیسلام)، بەنەرمی و نیمچە نەرمی (کۆمەل و یەکگرتوو) لە هەموو باریک هەر لە شکست دابی.

۵- ئەگەری دەربازت لە ناسۆ دیارنەبی، نێمکانیەتی گەشەو گۆرانی پەکی کەوتبیت.

۶- بەدیل نەبی بۆ دۆخە خراپەکانی بەرامبەریشت، . . . بە لای کەمی هەندیک لە بیرمەندانیان گەیشتبەنە ئەو قەناعەتی کە نەبوون و بوونی وەک یەکە.

۷- زۆربەیی ئەوانەیی دەچنە نیو حکومەت بە نوینەرایەتی لایەنە ئیسلامیەکان لەو تاقی کردنەوهیە دەرنەچووینە، وەک

گەندەلچییەکانی تەری حەزبە عەلمانیەکان کە وتونەتە ژێر
کاریگەری پارەو کۆشک و تەلار و ژن هینانی تر و مۆنیکاو..
۸- ڕیسیایەک هەیە لە کاریگەری بەلای ئەویش ئەو یە ئەگەر
دەزگایەک لادەو و کاریگەریەکی وای نەبێ لەدوای لادانی ئەوا
مانای بێ سوودە، لەو کاتە ۲۰۰۹ ئەو لایەنە ئیسلامیانە لە
کۆرەپان لادەو دەبینین کاریگەریەکی وای لەدوای خۆی بە
جیناھیلی.

هەمو ئەو ھۆکارانەی شکستی عەلمانی و قەیرانی ئیسلامیەکان
تەمەنی عەلمانی لە کوردستان درێژ دەکاتەو، ئەگینا ئاسۆی
عەلمانی لە جیھانی ئیسلامی و کوردستانیش تەنگ و لێلە، تائەو
رادەییە کەوتۆتە سەر مەدرەسەیی بەدیل، ھەردەمێک خۆی ستاندەر
بکا ئاسۆی مانەوہی عەلمانیەت زۆر بەرتەسک دەبیتەوہ. □

زنجیریں پہیامہ گانسی ریٹنویں ..... فیکٹری سے لمانی لہ نیوان واقعی بوون و خدیادا

چۆنەتی خویندەوہی خوینەرێکی

سیکۆلار

بۆ دەقی ئایینی

نامادەکردن؛ عبداللہ نصراللہ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله أجمعين:

بوچی خویندنه‌وه‌ی رۆشنبریکی سیکۆلار بو ده‌قیکی ئایینی جیاوازه له خویندنه‌وه‌ی ئایینداریک بو هه‌مان ئه‌و ده‌قه؟ بوچی ئه‌و که‌سه به شیوه‌یه‌ک ده‌خویننیه‌وه که جیاوازه له‌وه‌ی منیکی ئاییندار؟ بوچی که ئایینداره‌که ده‌خویننیه‌وه پێی کاریگه‌ر ده‌بیته و وه‌لامگۆی داواکارییه‌کانی ئه‌و ده‌قه ده‌بیته و ئه‌و ده‌قه خوازیاری هه‌رچی بیته پێوه‌ی پابه‌ند ده‌بیته، که‌چی کاتیکی که‌سایه‌تییه‌کی سیکۆلار که ئاستیکی زانستیشی هه‌بیته و توانا و زیره‌کیشی هه‌بیته، که ده‌قیکی ئایینی ده‌خویننیه‌وه سوودی لی‌وه‌رناگریته و هۆکاره‌که‌ی چیه‌؟

له‌راستیدا هۆکاری سه‌ره‌کی سوود وه‌رنه‌گرتن له ده‌قیکی ئایینی ئه‌وه‌یه که ئه‌و که‌سایه‌تییه‌ عه‌لمانییه به‌م شیوه‌یه مامه‌له له‌گه‌ڵ ئه‌و ده‌قه‌دا ده‌کات:

یه‌که‌م: باوه‌ری به‌وه نییه که ئه‌م ده‌قه ده‌قیکی پیروزیته.

دووم: پٲی وایه ده‌کریٲ ٲهو ده‌قه ته‌ئویل بکریٲ. واته مانایه‌ک هه‌لبگریٲ که ٲهو مانایه نه‌دات به‌ده‌سته‌وه که زوری‌نه‌ی هه‌ره زوری ٲه‌وانه‌ی پابه‌ندن به‌و ٲایینه‌وه که له‌وه ده‌قه تی‌ده‌گه‌ن، ده‌کریٲ جیا‌وازیٲ له مانای ٲایینه‌داره‌کان. به‌بو‌چوونی رو‌شنیری سیکولار ده‌کریٲ مانایه‌کی تر هه‌لبگریٲ.

که‌واته‌گرفته‌سه‌ره‌کییه‌که، هه‌روه‌ک له‌عیلمی‌که‌لام و فه‌لسه‌فه‌ی نی‌سلامی‌شدا باس ده‌کریٲ، له‌دوو شته‌وه سه‌رچاوه‌ی‌گرتووه:

- ا- به‌(ص‌حیح)ی‌نازانیت، واته‌به‌پراستی‌نه‌زانیت.
- ب- به‌(ص‌ریح)ی‌نازانیت، واته‌به‌پراشکاوی‌نه‌زانیت له‌وه مانایه‌دا.

چونکه‌پرسته‌یه‌ک یان‌بابه‌تیک یان‌ده‌قی‌ک کاتیک ده‌توانیت باوه‌ری پٲبکه‌یت و پابه‌ندبیت پٲه‌وی که ده‌بیت ٲهو دوو مه‌رجه‌ی سه‌روه‌ی تی‌دابیت که هه‌م(ص‌حیح) و هه‌م(ص‌ریح) بیت. واته هه‌م باوه‌رت و ابیت که پراسته، وه هه‌م دل‌نیاش بیت که ٲهو ده‌قه به‌پراشکاوی ٲهو مانایه ده‌گه‌یه‌نیت که تو‌لیی تی‌گه‌یشتوویت. ده‌ی‌گرفتی‌یه‌که‌می رو‌شنیری سیکولار ٲه‌وه‌یه‌که به‌

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانس ریتنویژن ..... فیکری عه‌لمانس له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

(صحیح)ی نازانیت و پی‌ی وانیه که ئەمه له سه‌دا سه‌د و ته‌ی خودایه، ئەو خودایه‌ی که دروست‌کەر و به‌دی‌هێنهری بوونه‌وهر و ژیان و ناده‌میزاده و پی‌ویسته ئەم باوه‌ری پی‌ بکات. وه‌ گرفت‌ی دووه‌میشی ئەوه‌یه که پی‌ی وایه ئەم ده‌قه راشکاو نییه سه‌باره‌ت به‌و پرسه‌ی که له‌باره‌یه‌وه ده‌دوینت و ده‌کریت مانای تر هه‌لب‌گریت. جا له‌به‌رئه‌وه‌ی ده‌کریت مانای تر هه‌لب‌گریت، نیت‌ر به‌ ئاسانی خۆی قوتار ده‌کات له‌وه‌ی که پابه‌ند بیت پی‌وه‌ی. که‌واته هه‌لو‌یستی رۆشن‌بیری سیکۆلار به‌رام‌به‌ر به‌و ده‌قه ئایینییه به‌م جو‌ره‌یه:

ا- باوه‌ری پی‌ ناکات، له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌ راستی نازانیت.
ب- پابه‌ندیش نابیت پی‌وه‌ی، له‌به‌رئه‌وه‌ی ده‌کریت ئەو مانایه نه‌گه‌یه‌نیت.

ده‌ی ئەم دوو گرفته سه‌ره‌کییه له‌لای که‌سیک که باوه‌ری به‌ ئاین نییه و پابه‌ند نییه پی‌وه‌ی و مامه‌له له‌گه‌ڵ ده‌قی‌کدا ده‌کات، زه‌مینه ساز‌کەرن بو‌ی که بونیادی فیکری مه‌عریفی خۆی سه‌باره‌ت به‌ خویندنه‌وه‌ی ده‌ق و پرسه‌کان له‌سه‌ر (ته‌ئویل) بونیاد بنیت.

(تەئویل) چىيە؟!)

زۆرىك لەو لىكۆلەر و تويزەرە سىكۆلارانەى لە جىهانى
نىسلامىدا ھەن لە نمونەى: (عەلى حەرب، محمد ئەرگۆن، طىب
تىزىنى، نەصر حامد ئەبو زىد، حەسەن حەنەفى، سەيد
ئەلقەمەنى، ھاشم صالح و زۆرىكى تىرىش) كە داكۆكى لەسەر
ئەم بىرورايە دەكەن، زۆر گىرنگى بەو دەدەن كە قوتابخانەى
(تەئویل) بكەن بە قوتابخانەى كەورە و پىيان و ابىت كە
بنچىنە و بنەپەتى ئەم قوتابخانەى لە ھەموو قوتابخانەى كە تر
كەورەتر و فراوانترە و دەتوانىت پرافە و شىكارى بۆ ھەموو جۆرە
دەق و پىرسىك بكات.

ئەمانە لەبەرئەوھى لەناو كۆمەلگەى موسلماناندا دەژىن،
خالى يەكەم پاناگەيەنن كە (باوەر نەبوونە بە دەقەكە). ئەم
كەسايەتتىيانەى كە بانگەشەى بە ئاشكرای سىكۆلارىزم دەكەن
بۆ كۆمەلگا و بۆ دەولەت، وە پىيان وايە دەبىت دەقە ئايىنىيەكان
لە دەولەتدارى و دەسەلات جىباكرىتەو، خالى يەكەمىيان زۆر
باس ناكەن و زۆر بە لايدا ناپۆن. واتە نايەن پاستگۆيانە و

راشکاوانه له راگه یاندنه کان و پوژنامه و گوڅاره کان و کوږ و سیمیناره کاندای بلین: "خودایهک له نارادا نییه و موحه ممد (ﷺ) پیغه مبهری خودا نییه و قورنای پهیامی خودا نییه". نه مه یان ناکهن، چونکه نه مه یان چهند کیشه و گرفتیکسی گه وره یان بو دروست دهکات. نه گه ری هه یه باز نه ی بانگه شه کردن و قسه کردنیان ته سک بیته وه یان نه گه ری هه یه زیندانی بکرین، چونکه کیشه و گرفتیکسی کومه لایه تی دروست دهکن و ئیتر دهسلات ناچاره که نه یه لیت نه مانه ببنه مایه ی پشینوی و ناراره یان نه گه ری هه یه بکوژرین یان نه شکه نجه بدرین یان له لایه ن که سوکاریان وه درایه تی بکرین. جا له بهر نه وه ی نه م هه موو نه گه ره هه یه که زیانیان پی بگات، له بهر نه وه هه تا بو یان بکریت به ناشکرا و بی پیچ و په نا و به راشکاوانه باسی نه وه ناکهن بلین: "خودا بوونی نییه" یان "موحه ممد (ﷺ) پیغه مبهری نییه" یان "قورنای پهیامی خودا نییه".

که واته زور قسه له سهر راستبوونی بابه ته که ناکهن، به لکو قسه له سهر به شی دووه می دهکن. که به داخوه نه م به شی

دوو مەبوو بە خۆرەیک نەك ئەوان، بەلكو زۆریك لە پۆشنییرە موسلمانەکانیش ئەوانەى ماستەر و دکتۆرایان هەیه و پێیان دەوتریت: "پسپۆر لە بوواری فیکری ئیسلامی" یان "شارەزا لە کۆمەل و گروپە ئیسلامییەکان"، ئەمانیش بەشیوەیهکی گشتی لەناو کۆمەلگەى موسلمانەکاندا زۆرتر گرنگی بە بەشى دووم دەدەن کە ئەمانیش پێیان وایە کە خودا هەیه و موحمەد (ﷺ) پیغەمبەرى خودایە و قورئانیش پەيامی خودایە، بەلام ئیمە مانایەکی تری دەکەین کە جیاوازه لەو مانایەى تۆ دەیکەیت.

خویندنهوهکەى بانگەشەکارانى سیکۆلار لەناو کۆمەلگا موسلمانەکاندا سەردەکیشیئت بۆ ئەوهى بازەنەى ئەو شتانەى کە پێیان دەوتریت (واجبات) یان هەر نەمیئیت یان زۆر کەم ببیتەوه، وه بازەنەى ئەو شتانەشى کە پێیان دەوتریت (قەدەغەکراو و حەرامکراوهکان) یان هەر نەمیئیت یان زۆر کەمى بکەنوه. واتە دەکریت کەسێک لە پووی فیکری و مەعرفییەوه باوەردار بیئت و پابەند بیئت، بەلام لە پووی کرداریسى و گوفتارییهوه و لە پووی ئاکار و هەلوێستەوه زۆر بە دەگمەن

پابه‌ند بیټ به ئه‌رکیکه‌وه که جیبه‌جی بکریټ یان دوره‌په‌ریز
بیټ له قه‌ده‌غه‌یه‌ک که نابیټ بکریټ.

له‌به‌رئه‌وه، ئه‌و ناوانه‌ی که له‌سه‌ره‌وه ناومان بردن، زۆر کار
له‌سه‌ر به‌شی دووم ده‌که‌ن. به‌ راشکاوانه کتیبیک نانوسن که
بلین: "خودا بوونی نییه" یان "موحه‌مه‌د (ﷺ) پیغه‌مبه‌ر نییه"
یان "قورئان په‌یامی خودا نییه" که ئه‌مه به‌شی یه‌که‌میته‌ی و
په‌یوه‌ندی به (صحیح) سبونه‌که‌وه هیه و ئه‌مه وا ده‌کات تو
باوه‌رت هه‌بیټ و پابه‌ند بیټ. ئه‌وان قسه له‌سه‌ر ئه‌م به‌شه‌ی
ناکه‌ن چونکه نایانه‌ویټ هه‌ست و نه‌ستی سه‌دان و هه‌زاران و
ملیۆنان موسلمان به‌ دایک و باوکی خۆیانه‌وه، به‌ کۆمه‌لگا‌کانی
خۆیشیانه‌وه، بریندار بکه‌ن. به‌لکو ده‌چیت بو به‌شی دووم که
پیی وایه ئه‌وه‌ی تو به (واجب) ی ده‌زانیت ده‌کریټ (واجب)
نه‌بیټ، وه ئه‌وه‌ی تو به (حرام) ی ده‌زانیت ده‌کریټ (حرام)
نه‌بیټ.

چۆن که‌سیک ده‌توانیټ به‌ئاسانی ئه‌م بریاره بدات؟! کاتیک
ده‌توانیټ ئه‌م بریاره بدات که بونیادی فیکری و معریفی خۆی

و میتۆدی خۆبندنهوه و تیگەیشتنی بۆ دهقهکان له پروانگهی (تهئویل)هوه بیئت نهك پابه‌ندبوون بهو دهقهوه. وهك خۆیان ده‌لین: "تیگەیشتن (فهم)ی دهق و راقه (تفسیر)ی دهق نییه"، نه‌مه‌یان به‌لاوه گرنگ نییه، به‌لكو (تهئویل)ی دهقیان به‌لاوه گرنگه.

جا (تهئویل) بهو شیوه‌یهی كه له‌لای زانایانی ئوممه‌تی ئیسلامیش هاتووه و ئهم سیکۆلارانەیش زۆر داکۆکی له‌سه‌ر ده‌که‌ن، بریتییه له: "صرفاً للفظ الی معنی یحتمله، بل یطمح الی اکثر من ذلك، إلی التفکیك الذی یقطع الصلة بین النص وقائله و بین المعنی واحتمالاته". واته: "لادانی وشه‌یه‌که بۆ مانایه‌که که نهو نه‌گه‌ره هه‌لبگریت، به‌لكو زیاتر له‌وه‌ش که لاتبدات له‌مانای راسته‌وخۆ و راشکاوانه‌ی ده‌قه‌که" نه‌مه‌یش نه‌وه‌یه که بتوانیت وه‌ك که‌سیک که خۆینه‌ری ده‌قیکیت نهو ده‌قه دابپریت له‌و کاته‌ی که لیوه‌ی هاتووه، وه‌ دای بپریت له‌و که‌سه‌یش که یه‌که‌مجار بۆی هاتووه. به‌لكو خۆبندنه‌وه‌ی خۆینه‌ری ئیستا و ژینگه‌ی ئیستا ته‌حه‌کوم بکات به‌سه‌ر نهو ده‌قه‌دا.

واتە وابكەن دەقیكى وهكو قورئانى پىرۆز كه سەرچاوهى سەرەكى و بنەرەتى ئایىنى ئىسلامە، دەلێن: "ئىمە پىویستمان بەوه نىیه كه بزانین پىغەمبەر(ﷺ) یان هاوێلانى بەرێز یان زانایانى پایەبەرزى پىشین چۆن لەم دەقه تیگەیشتون، چونكه ئەوه بۆ ژینگە و هەلومەرجى خویان بووه. ئىمە باوەرمان هەیه كه ئەم دەقه هەیه، بەلام دەیهینین خویندنهوهى سەردەمییانهى بۆ دەكەین و داىدەبڕین لەو ژینگەیهى كه سەرەتا تیايدا سەریهه‌لداوه و هەم دايشى دەبڕین لەو رافه‌كارانهى كه له ژینگەى یه‌كه‌مجاردا بوون. بەمەش ئىسته ئىمە مامەله‌ له‌گه‌ڵ دەقیكدا ده‌كەین كه ده‌كریت ئىمە به‌ جوړىك لى تىبگه‌ین كه هىچ كه‌سىك له‌ پىشینان به‌و شىوه‌یه لى تىنه‌گەیشتن".

له‌بەرئەوه‌ ناچاره‌ كه‌ ئەو وشه‌یه‌ یان ئەو دەقه‌ لابدات له‌ مانا راسته‌وخۆكه‌ى خۆى بۆ مانایه‌ك كه‌ ئەگه‌رى هەیه‌ ئەو مانایه‌ بگه‌یه‌نیت. لاىدە‌ده‌ن بۆ (احتمال مرجوح)، واته‌ ئەگه‌ر وشه‌یه‌ك مانایه‌كى راسته‌وخۆى هەبیت و راسته‌وخۆ ئەو مانایه‌ بگه‌یه‌نیت، ئەوه‌ پىی دەلێن: "ئەم وشه‌ مانایه‌كى (راجح)ى هەیه‌ و راسته‌وخۆ فلان مانا ده‌گه‌یه‌نیت، كه‌چى ئەمان ده‌یبه‌ن بۆلای

مانایەك كە ئەگەریكى زۆر دووری هەیه. بەلام ئەوان پێیان وایە هەلومەرج و بارودۆخەكان وا دەخواییت كە ئێمە وشەكان لە مانا راستەوخۆكانى خۆیان لادەین و بیانبەین بۆلای مانا ناپراستەوخۆكان، لەبەرئەوهى بگونجیت و بسازیت لەگەڵ ئەو ژینگە و هەلومەرجەى كە خوینەرى ئەو دەقەى تێدايە لەو شوینەدا".

واتە دەكریت هەر یەك دەقیش بێت، بێجگە لەوهى كە ئەم دەقیان داپریوه لە مانا و پرافە و تیگەیشتنى سەردەمى یەكەمى ژینگەى دابەزینی دەقەكە، تەنانەت دەكریت دايشى بچن لەو مانایەى كە زانایانى ولاتیكى دراوسى بەدەستیان هیناوه. واتە دەكریت هەر یەك دەق یان یەك دیڤەر لە (ئەستەنبول) مانایەكى بۆ بكن و لە (تاران) مانایەكى تر و لە (بەغداد، قاھرە و مەككە)ش یەكى مانایەكى تری جیاوازی بۆ بكریت. وە دەشكریت هەر پینچ ماناكە راستبن و هەر پینجیشیان درى یەكن. هەر یەكەیان گونجاو و لەبارن بۆ بارودۆخ و هەلومەرجىكى تایبەتى. كەواتە بەم پێشەش وشەكان مانا راستەوخۆ و پراشكاوهكانى خۆیان لەدەست دەدەن.

کەسێک کەوا بانگەشە بۆ ئەم جوړە سیکۆلاریزمە دەکات کە لە کۆمەڵگای خۆماندا ئەم حالەتە کەمە، وە ئەگەر ئەوانەى خۆمان شتیکی لەمەشیان هەبێت ئەوا دۆبلاژ و ورگیپراوی بانگەشەکارانی سیکۆلاری ناو ئێرانى و تورک و عەرەبەکانە، ئەگەرنا ئەوانەى لای خۆمان لیکۆلینەو و تووژینەو و یەکی هەلقولایى ناو کۆمەڵگەى خۆمانیان نییە، وە ئەگەر هەشبیئت زۆر کەمە.

با ئێمە ئەم دەقە ئایینییه (قورئانى پیرۆز) بکەین بە نمونە بۆ قسەکانمان، چونکە لەناو ئوممەتى ئیسلامیدا کە کلتورێکی زۆر بەرفراوان و گەورەى هەیه و دەتوانم بڵێم بە ملیۆنەها کتیبى (نوعى) هەیه لەناو ئەم کلتورەى رابردودا کە تەواوى کتیبەکانى (تەفسیر و حەدىس و فېقە و عەقیدە و ئەخلاق و سیره و فېقهى دەعوە و ئوصولى دەعوە و علوم القرآن و علوم الحدیث و ئوصولى فېقە و زانستەکانى زمانەوانى و هتد) هەموو ئەمانە کۆبکەیتەو، ئەوا زیاتر لە ملیۆنەها کتیبى جوړاوجوړى تێدايه. هەموو ئەمانەش دەبن بە دەقى ئایینی و با ئێمە لەناو

هەموو ئەمانەدا دەقیك هەلبژێرین کە لە هەموویان بەرپزتر و لەپێشتر و پڕۆزتر بێت کە (قورئانی پیرۆز) ۵. بۆچی کەسیك لەم بانگەشەکارانەسی سیکۆلاریزم کاتیک کە عەرەبییەکی باشیش دەزانیت و بگرە بە رەچەلەکیش عەرەبە، کاتیک کە قورئان دەخوینیتەوه باوەری پسی ناهینیت و پابەند ناییت پیوهی؟ ئەویش لەبەر ئەو دوو ھۆکارە سەرەکییە کە لە پێشتردا نامارژەمان پێدا. یەکەمیان بریتی بوو لەوهی کە (باوەری پسی نییە)، بەلام بە ئاشکرا دەرینا بریت. وە دووهمیشیان کە زۆر گرنگی پێدەدات بریتییە لەوهی کە (ئەو دەقە بە جوړیک رافە و مانا بکات کە ئەو مانایە نەدات بە دەستەوه کە خەلکی باوەریان پێیەتی و پیوهی پابەندە، بەلام بە شیوہیەکیش خۆی لی بدزیتەوه و خۆی لی ببویریت کە تۆ نەتوانیت راستەوخۆ و راشکاوانە تۆمەتباری بکەیت. ئەویش بە (تەئویلکردن) ی ئەو دەقە).

جا بونیادی (تەئویل) لای ئەو جوړە بانگەشەکارانە چەند پایەییەکی سەرەکی هەیە. واتە هەولیان داوہ کاتیک کە دەقیك دەخویننەوه، بەتایبەتی دەقیکی وەك (قورئانی پیرۆز)، بە چەند

پێوەر پرۆبەپرۆو ببەنەو لەگەڵ ئەو دەقەدا و بتوانن ئەو دەقە بەو شیوێهە لێبکەن کە خۆیان مەبەستیانە. وە ئەم چەند پێوەرەشیان لە کۆی خۆیندەو و لیکۆلینەو و پۆژەلاتناسەکان و سیکۆلار و لائیک و ناسیۆنالیستەکانی پۆژئاوا بۆ دەقەکانی ئینجیل و تەورات کە ئەو بابەتانە سەرپهه‌لداوە. بەهەمانشیوێهە ئەو شیوازی خۆیندەو و پۆژەلاتناس و سیکۆلار و ناسیۆنالیستەکانی ئەوروپا و پۆژئاوایان هیناوە و دەیچەسپینن بەسەر قورئانی پیرۆزیشدا. پۆژئاوا چۆن بە حسابی خۆیان پزگاریان بوو لە باوەرپوون بە دەقی ئایینی و لە پابەندبوون بە دەقی ئایینی و لە دەسەلاتی ئایینی، بە هەمان شیوێهە ئەمەش بگوازنەو بۆ ناو کۆمەلگای موسلمان و باشترین رینگەچارەش بە حسابی خۆیان بۆ ئەوێ گەنجان و پۆشنبیرانی ناو کۆمەلگای موسلمان پزگاریان ببیت لە باوەر بە دەقی ئایینی و پابەندبوون پێیەو و بە حسابی خۆیان پزگاریبوونی یاساکانی دەولەت لە یاسا ئایینییهکان، ئەوا دەبیت هەمان ئەو پێودانگ و ئامراز و ھۆکارانە بگریتەبەر کە

پۇرۇشەلاتناس و بەناو پۇشنىبىرەكانى پۇرۇشاوا گرتيانەبەر
سەبارەت بە مامەلەكردنىان لەگەل دەقەكانى ئىنجىل و تەوراتدا.
لە ئەوروپا ھەر لەسەرەتاوہ و دواى شۇپۇشى فەرەنسى كە بە
ناشكرا باسى نەبوونى خودا كراوہ و سووكايەتى بە خودا و بە
پىغەمبەرانى خودا كراوہ، بەلام زۇرىك لە پۇشنىبىر و بىرىار و
شارەزاكانيان گەيشتوون بەو باوہرەى كە "ئەگەر ئىمە دزايەتى
راستەوخۇى دەقە ئايىنىيەكان بكەين، ئەوا سەرکەوتوونى نابىن.
لەبەرئەوہ باشترىن چارەسەر ئەوہىە بەو خەلكەى رابگەيەنن كە
مەرج نىيە ئەم دەقە ھەر بە تەنھا ئەو مانايە بگەيەنىت كە
پىشەوايانى ئايىنى و رابەرانى سەرەتاي دابەزىنى دەقە
ئايىنىيەكان بۇيان كىردوہ. بەلكو دەكرىت ئىمە خۇشمان بە
مەسىحى يان جولەكە بزانىن، بەلام مانايەك بۇ ئەو دەقە
ئايىنىيانە بكەين لەناو ئىنجىل و تەوراتدا كە گونجاو و تەبا بىت
لەگەل ئەم ھەلومەرج و بارودۇخەدا".

لەبەرئەوہ دەبىنىت بەناو پۇشنىبىران و بانگەشەكارانى
سىكۇلار لەناو كۆمەلگەكانى موسلمانانىشدا ھەمان رىگە و

زنجیرمی پھیامه کانسی ریٹوین ..... فیکری علمانسی له نیوان واقعیس بوون و خدیالدا

شیوازیان گرتووه ته بهر که پۆشنیر و بیرارهکانی بهریتانیا و فەرهنسا و ئەلمانیا و ئیتالیا و ویلایه ته یه کگرتووهکانی ئەمریکا گرتوویانه ته بهر سه بارهت به مامه له کردنیان له گه له دهقه ئایینییهکاندا. ئەمانیش سه بارهت به دهقه قورئانییهکان هه مان مامه له دهکن که ئه ویش ئه و چهند یاسا سه ره کییه یه که به و لارییه دا ده یانبات که ئەمانه ن:

یه که م: (الأصل في الكلام التأويل)، واته: (بنچینه ی راست ئه وه یه که پرسته و ده رپرینه کان مانای راسته وخۆ و دیاریکراو نه به خشن)

پێیان وایه که بنه رته و بنچینه له قسه کردندا ئه وه یه که چهند مانایه ک هه لبگریته. له راستیدا زۆرینه ی زانایانی ئەم ئوممه ته ده فهرموون که (الأصل في الكلام الحقيقة). واته قسه یه ک که ده کریته، ده بیته راسته وخۆ ئه و مانایه بگه یه نیته که ئه و وشه یه ی بو دانراوه. به لام سیکۆلاره کان به پیچه وانوه پێیان وایه به تایبه تی سه بارهت به و ده قانه ی که ده قی پیروزی ئایینیان یان ده قی شیعرین یان ده قی فهلسه فین، ئه واه له صل وایه که

چەند مانايەك ھەلبىگرن، نابىئەت يەك مانا ھەلبىگرن. لەراستىدا نەمەش ياسايەكە كە خۇيان دايانناۋە و پىچەۋانە و دژى تىگەيشتەنە لە قورئان لە پروانگەي خودى قورئانەۋە، ۋە دژى تىگەيشتەنە لە زمان، چونكە ھەموو نەتەۋە و كۆمەلگايەك كاتىك بە زمانىك قەسەدەكات، ئەگەر بتەۋىت دادگايى بىكەيت و پوۋبەپوۋى بىيىتەۋە بە قەسەكانى خۇي، ئەۋا دەبىئەت ماناي راستەقىنە لە قەسەكانى ۋەربىگريت، ئەگەر ماناي (تەئۋىلى) بىئەت، ئەۋا ھەموو كەسىك دەتوانىت لە ھەموو قەسەيەكى خراب بەئاسانى دەربازى بىيئەت و لە ھەموو گرىبەست و ماملەيەك خۇي قوتار بىكات و بلىئەت: "من مەبەستەم ئەۋە نەبوو". دەتوانىت ھەركاتىك رىگاگە تەسك بوۋيەۋە يان بابەتەكە بوۋ بە بابەتلىكى جىددى، ئەۋا خۇي لە ھەموو جۆرە بىروباۋەرىك قوتار بىكات و بلىئەت: "من مەبەستەم ئەۋە نەبوو"، ئىتر ۋاي لىدئەت ئەم مەبەستە ھەر دەرناكەۋىت. بەلكو لە راستىدا مەۋزۇ ھەمىشە لە كۆمەلگاكەندە قەسەي بە راستەقىنە كىردوۋە و ئەۋ و شانەي كە دانراون بۇ ئەۋ مانايانە راستەۋخۇ ھەمان ئەۋ مانايانە دەگەينەن

زنجیره‌ی پیامه‌کانی پرتوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خیالدا

و هر ئەوانەش بەرباسن و هەركاتێك و یسترا بە وشەیهك مانایەکی تر بگەیه‌نرێت، دەبێت حساب بۆ سی شت بگەیت که ئەوانیش بریتین له (علاقة، قرينة و سياق). واتە تۆ بزانیته له چ شوێنێکدا ئەم قسەیه کراوه، که له‌بەرئەوه ئەو مانایە‌ی تر هەڵدەگرێت، وه هەم نیشانه‌یهك هەبێت بێباته‌وه سەر ئەو مانایە‌ی تر، وه هەم په‌یوه‌ندییه‌کیش هەبێت له نیوان ئەم قسەیه و قسەکه‌ی تردا.

به‌لام ئەوان پێیان وایه ئەصل له قسەکردندا بریتیه له (ته‌ئویل). له راستیدا زیاتر (نه‌صر حامد ئەبو زه‌ید) له کتێبی (مفهوم النص) و (طیب تیزینی) له کتێبی (النص القرآني) و (حسن حنفي) له کتێبی (من العقيدة الى الثورة) و که‌سانی تریش زۆر داکۆکی له‌سەر ئەوه ده‌کەن که بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ ده‌قیکی پیروزی وه‌کو قورئاندا ده‌بێت پیمان واییت که "الأصل في الكلام التأويل". ته‌نانهت په‌کیکیان ده‌لێت: (لأن فهم النص لا يبدأ من قراءة النص وإنما يبدأ من خلفية القارئ وثقافته والدوال

المكونة لهذه الثقافة وآفاقه المعرفية و بين النص^{٨٨}. واته:
"تیگه‌یشتن له دهق له‌ویوه ده‌ستپیناکات که ده‌قه‌که
بخوینیته‌وه، به‌لکو له‌ویوه ده‌ستپیده‌کات که بزانیان باگراوندی
خوینره‌که‌ی چییه، وه پو‌شنبیری ئه‌و چهنده". واته خوینره
ده‌توانیت ته‌حه‌کوم بکات به‌سه‌ر ئه‌وه‌دا که مانای ئه‌م ده‌قه
چییه، ئه‌گه‌رنا ئه‌و ده‌قه له خودی خویدا مانایه‌کی دیاریکراوی
نییه.

له‌راستیدا ئه‌م بیروکه‌یه گرفتینی گه‌وره‌یه. واته به بو‌چوونی ئه‌و
ده‌کریت زور به ئاسانی شتیک له پروانگه‌ی ئه‌و ده‌قه‌وه که
قورئانی پیروزه و به (واجب) دانراوه، به‌پیی خوینره‌کان
بگوریت و ده‌کریت خوینهریک به (واجب) سی نه‌زانیت و
خوینهریکی تر به (مندوب) سی بزانییت و یه‌کیکی تریان به
(مباح) سی بزانییت و ئه‌ویتریان به (مکروه) سی بزانییت و له‌وانه‌یه
دانه‌یه‌کی تریشیان به (حرام) سی بزانییت. جا به‌مه‌ش هیچ مانایه‌ک

^{٨٨} مفهوم النص، نصر حامد ابو‌زید، لا: ١٠١

نامینیتہ وہ بۆ وشهکان، چونکہ پینی وایه باکگراوند و تہمن و خوینہواری و ئامانج و مہبہست و شیوازی خوینہرہکھی دہریدہخات کہ ئہو دہقہ بۆچ مانایہک ہاتوہ. تہنانت (طیب تیزینی) لہ شوینیکی تردا دہئیت: (والقرآن علی ذلک کلہ متشابہ وفيہ دلالات محتملة لاتحصى وتتيح للکل ان ينطقوا باسمه)^{۸۹}. واتہ: "لہسہر بنہمای ئہم مامہ لہ کردنہ ہموو قورئان موتہ شابیہ، وہ کۆمہ لیک مانای زۆری لہ ژمارہ بہدہر ہلہدہگریت، وہ ئہو دہقہ رینگہ دہدات بہ ہموو کہسیک کہ بہ زمانیہ وہ قسہبکات" کہ ئہمہش مانای ئہوہیہ بہ قسہی ئہو قورئان یہک ئایہتی تیدانییہ کہ مانایہکی تر ہلنہگریت. جا وەرہ بیرى لى بکەرہوہ کہ ئہو کاتہ بزانه چہند بہ ناسانی دہتوانریت لہ ہموو مانایہکی رۆشنی ئایہتہکان مانایہکی تاریک وەرہگریت.

^{۸۹} النص القرآني، طیب تیزینی، لا: ۲۴۲

زنجیرە پەیاوەکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بۆیە هەندیکجار دەبینین هەندیک بەناو پۆشنیری
موسلمانیش زۆر بە سادەیی و ئاسانی دەئێت: "من
خویندنهوی خۆم هەیه بۆ قورئان" یان "خویندنهوی تایبەتم
هەیه بۆ قورئان". واتە بەو مانایە بەس تایبەتە بە خودی
خۆیەوه کە بەلای خۆیەوه دەکریت جۆریک لێی تیبگات کە
کەسی تر وای لێی تینەگات. قسەکە ئێمیش واتە ئەو وشانە
راستەوخۆ ئەو مانایانە خۆیان ناگەیهنن.

(نصر حامد ابو زید و علي حرب) و هەموو ئەوانی تریش
داکۆکی لەسەر ئەوه دەکەن کە دەئین: (إنّ النصّ المحکم الذی
لا یحتمل إلاّ دلالةً واحدة، لا وجود له فی الأرض). واتە: "دەقیکی
موحکەم" کە یەک مەبەست زیاتر هەلنەگریت لە سەر زهویدا

---

^{۱۰} لە پێناسەی زانیانی ئوسولی فیهیدا بە دەقیک دەئین (محکم) کە (واضح
الدلالة) ە واتە ماناکە پۆشن و پوونە. (متشابه) واتە مانایەکی سادە
دەگەیهنیت، بەلام مانایەکی قولتر هەیه لە پشتیبەوه کە دوایی دەبییت کەسێک
دەرکی بکات کە توانا و ئاستیکی بەرزی هەبییت و ئەو کاتە ئەو مانایە تر
بگەیهنیت.

زنجیرى پەيامەكانى رېنۆيىن . . . . . فىكىرى ئەلمانى لە نېوان واقىسى بوون و خەپالدا

بوونى نىيە". كەواتە ئەمانە پېيان وايە كە ھەموو قورئان موشابىھە. واتە ھەرچى لە قورئاندا ھاتووھ سەبارەت بە (ئەحكام، عەقىدە، ناو و سىفەتەكانى خوداى گەورە، ناو و سىفەتەكانى پىغەمبەران، سىفاتى پەيامەكانى خودا، ئەحوال و مەشاهىدى پۇژى قىامەت و ھتد) دەكرىت مانايەك ھەلبىگرن كە بەھىچ شىئوھىك ئەو مانايە نەدات كە ئەو وشە راستەوخۆ دەيگەيەنيت يان ئەو مانايە نەدات كە زانايان راقەيان كردووھ. واتە ئەگەر لەسەر زەويدا ھوت مليار كەسى ژىر و خوینەوار ھەبن، ئەوا دەكرىت ھوت مليار تىگەيشتن و راقەيان ھەبىت بۆ قورئان و ھى ھەمووشيان جياواز بىت لەوى تريان و ئەم كۆكردنەوى دژيەكيسانە لەلايان شتىكى ژىرانە و لوژىكيسانە بىت!

لەپراستىدا ھىنان و ھەرگرتنى ئەم بىرۆكەيە بنچىنەكەى دەگەرپتەوھ بۆ (ماركسىزم). كە يەككە لە بنچىنە و بنەپەتەكانى (ماترياليزمى دىيالىكتىكى) برىتییە لە (التناقض). واتە ھەموو شتىك لەناو خۆيدا دژەكەى خۆيشى ھەلگرتووھ و دواتر

سەردەکیشت بۆ شتیکی تر و دوایی ئەویش بە هەمانشیوە و ئیتر ئەم پرۆسە بەم شیوەیە هەر بەردەوام دەبێت هەتا بی کۆتا.

تەنانەت یەکیک لەو بەناو پۆشنییرانە کە (عەلی حەرب) هە دەلیت: (لأن النص المحکم في البعد الواحد الذي يكون أحادي التصور، نص امبريالي دکتاتوری)^{١١}. واتە: "ئەگەر دەقیکی موحکەمان هەبێت و یەک مانای پوون و پۆشنی هەبێت و مانای تر هەلنەگریت، ئەو دەقیکی ئیمپریالی و دیکتاتۆرییانە" پیی وایە دەق نابیت و ابیت، بەلکو دەبیت دەقیکی کراوە و فرەمانا بیت. ئەوان پییان وایە دەقە کە هەیه کە قورئانە، بەلام دەلین دەگریت جوړیک لیبی تیڤگەین کە جیاواز بیت لە شیوازی خویندنهوهی هەموو کەسیکی تر. پییان وایە ئەوانەشی خویندنهوهیان بۆ قورئان کردووە و پراڤەیان کردووە، ئەوا کەسە کە ژینگە کە سەرچاوەی ئەو جوړە خویندنهوهیەن نەک وشەکان خوێان و سیاقە قورئانییەکان.

^{١١} نقد النص، علي حرب، لا: ١٨

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانس ریتوین ..... فیکس‌ی سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

دوهم: (لاتوجدُ قراءة بریئة)، واته: (خویندنه‌وه‌ی بی‌خه‌وش نییه بۆ هیچ ده‌قیك)

پێیان وایه که هیچ جوړه خویندنه‌وه‌یه‌کی پاک و بی‌خه‌وش نییه که بلییت ئەم جوړه خویندنه‌وه‌یه له‌سه‌دا سه‌دا راسته و مانای تره‌ه‌لناگریت و ته‌نیا یه‌ک مانا ده‌گه‌یه‌نیّت، به‌لکو شتی واما نییه و هه‌موو خویندنه‌وه‌یه‌ک ده‌گریت بیریّت بۆ مانای تریش. به‌لکو خو‌یان و خوینه‌ریش ده‌خه‌نه ناو‌کەش و هه‌وایه‌کی پر له بیروبو‌چوون و تیگه‌یشتنی دژبه‌یه‌ک و نا‌کو‌که‌وه و گه‌لێک پێی خوش‌حال و شادمانن، وه پێی وایه ئەم وا خویندوویه‌تییه‌وه و مه‌رجیش نییه راست بیّت. ده‌ی ئەم جوړه بیرکردنه‌وه‌یه به‌رده‌وام مرو‌ژ له‌ناو دوودلی دل‌ه‌راو‌کێییدا ده‌هێلێته‌وه. وه ئەم وته‌یه‌ش که ده‌لێت " لاتوجدُ قراءة بریئة" له‌که‌سیکی پو‌ژئاواییه‌وه وه‌ریان‌گرتووه به‌ناوی (ئالتوسیر).

سێیه‌م: (لیس للنصوص معاني ثابتة او دلالات ذاتية)، واته: (ده‌قه‌کان مانای جی‌گیر و خودی‌یان نییه).

دهلین هیچ دهقیك له خودی خویدا مانایه کی جیگیری نییه. واته هه موو وشهیهك كه له ناو رستهیهكدا داده نریت و ده بیته دهقیك، مانایه کی جیگیری نییه و ده کریت مانای جیاواز هه لبریت. تهنانهت (نه صر حامد نه بو زید) ده لیت: (ولایمکن الوصول الی المعنی الحقیقی الموضوعی للنص والقصد الإلهی منه، لأنه لا وجود لهذا المعنی فالمعنی متغیر من عصر الی عصر)^{۹۲}. واته: "ناکریت و ناگونجیت نیمه بگهین به مانایه کی راسته قینه و بابته بی دهق و مه بهستی خودا له و ده قه، چونکه نه و مانایه بوونی نییه و مانا گوپانی به سهردا دیت له سهرده میکه وه بو سهرده میکی تر". واته پینی وایه ده کریت مانایهك بو قورئان بکریت كه به هیچ شیوهیهك هیچ زانایهك نه یکر دیت، وه له هیچ فرههنگیکی زمانه وانیشدا پینی نه بیته وه.

چوارهم: (تانسن النص القرآنی)، واته: (مانای قورئان خودایی نییه، مرؤفکرده)

^{۹۲} إشکالیات القراءة، نصر حامد ابو زید، لا: ۴۷

ئەم سىفەتە لای زۆرىنەيان رەنگىداووتەو و پىيان وایە كە ئەم دەقە قورئانىيە دەقىكى مروۇفكرده. ئەمە چۆن؟! دەلین ئەو ساتەى كە قورئان لای خوداوه دابەزىوہ بۆ (موحەمەد ﷺ)، ئەو ساتە دەقىكى خودایى بووہ و كە گەيشتە دەستى موحەمەد و گەياندى بە خەلكى، ئىتر لە دەقىكى خوداييانە دەردەچىت و دەبىت بە دەقىكى مروۇسى. ئىتر ئەو مروۇفە دەخوینىتەوہ و مانای دەكات و دەبىت بە دەقىكى مىژوویى و ئىتر دەقىكى خودایى نىيە. پىيان وایە ھەر لەو ساتەوہى كە لەلای خوداوه ھات بۆ مروۇف، ئىتر ئەو تايبەتمەندىيە خودايیە لەدەست دەدات و دەبىتە دەقىكى مروۇفانە، چونكە دەكاتە دەستى مروۇف و ھەر مروۇف دەخوینىتەوہ و مروۇفیش دەيگەيەنیت. (طیب تیزینى) دەلایت: (فمنذ ان نزل القرآن الى البشر اصبح نصاً تاريخياً لأنه تحول من كتاب تنزیل الى كتاب تاویل فأصبح كتاباً بشرياً تاريخياً وراثياً واجتماعياً)^{۱۲}. واتە:

^{۱۲} الإسلام والعصر، طیب تیزینى، لا: ۱۲۰

زنجبرىس پەيامەكەنى رېئوئىن ..... فىكىرى عەلمانى لە نىۋان واقىمىس بوون و خەيالىدا

"ھەر لەو كاتەوھى قورئان نىردرايە خوارەوھ بۆ مروۋ، ئىتر بوو بە دەقىكى مېژووى، چونكە كىتېبىكى ھاتووھ لەلايەن خوداوە گۆراوھ بۆ كىتېبىكى تەئويلكراو و ئىتر بوو بە كىتېبىكى مروىى لە رووى مېژووى و فەرھەنگى و كۆمەلایەتییەوھ". سەرنجبدە كە پىى وایە خودا ھەيە و دەشلىت دەقەكە لە بنچىنەدا ھى خودايە، بەلام بەم جوړە تو لارى دەكات بۆئەوھى ئەو رېز و حورمەتە بۆ قورئان دانەنىت كە بلىت دەقىكى خودايانەيە. ئىتر مادام كەيشتە دەستى مروۋ ئەوھ دەقىكى مروۋانەيە. يان دەلىن: (إنّ النصوص الدينية تأنسنت منذ تجسدت في التاريخ واللغة وتوجهت بمنطوقها ومدلولها الى البشر في واقع تاريخي محدد. إنها محكومة بجدلية الثبات والتغير، فالنصوص ثابتة في المنطوق متغيرة في المفهوم)^{۹۱}. واتە: "دەقە ناينىيەكان ئىتر رەنگ و شىوھى مروۋانە دەگرنە خويان لەو كاتەوھى لە سەردەمىكى ديارىكراودا سەريان ھەلداوھ، وھ بە زمانىكىش

^{۹۱} نقد الخطاب الديني، نصر حامد ابو زيد، لا: ۱۱۸ - ۱۱۹

نوسراون كە ئەو زمانەيە كە ئەو كۆمەنگەيە قەسيان پىكردووه و پىيان نووسيوه، بەم ھۆيەشەوھ دەبىتە مولكى ئەوان. ئەم جوړه دەقەنە برىار لەسەردراون بە پىي دەرهاويشتە و كىشمەكىشەكانى پرس و دياردە گوږاو و جىگىرەكانى كۆمەنگە، دەقەكان وشە و پىتەكانيان جىگىرن، بەلام مانا و اتاكانيان ھەمىشە لە گوږاندان". ئەمانە نالين "دەقەكە لاپە و بەكەك نايەت"، بەلكو دەلین: "داينى، ئەم دەقە پىروژە، بەلام نىمە خویندەنەوھى خۆمانى بۆ دەكەين". ئا بەم شىوھە خۆى قوتار دەكات لە بەشى يەكەم و نالیت: "من باوهرم بە بوونى خودا نىيە ھەك دروستكەرىك و بەوھى پەيامبەرىكى ھەبىت و پەيامى ھەبىت بۆ مروڤ"، بەلكو دەلین: "خودا ھەيە و پەيامبەرى ھەيە و پەيامى ھەيە بۆ مروڤ، بەلام لەبەرئەوھى لە ھەل و مەرجىكى مېژوويى و كۆمەلايەتى و ئابوورى و رامىارى و شارستانى تايبەتدا لە رابردوودا ھاتووتە خواروھ، كەواتە ئەو تىگەيشتنەى بۆ ئەو دەقە لە رابردووه بۆمان ماوتەوھ شتىكى پىروژ نىيە، ھە شتىكى خودايى نىيە و دەكرىت خویندەنەوھەكى

سه‌رده‌میانه‌ی بۆ بکریت که له‌سه‌دا سه‌دا جیاواز بیټ له خویندنه‌وه‌ی ئه‌وان". که‌واته ئه‌مه‌ش سه‌ر ده‌کیشت بۆ ئه‌و یاسایه‌ی خویان که ده‌لین: "ده‌قه پیروژه‌کان ده‌قی مروفن"، واته له‌به‌رئه‌وه‌ی بۆ مروفه‌هاتوون و مروفه‌ده‌یانخوینیته‌وه و ده‌یانگه‌یه‌نیت، که‌واته له ده‌قیکی خودایی ده‌رده‌چن.

پینجه‌م: (النسیه)، واته: (هه‌موو مانا و راقه‌یه‌ک ریژه‌یه)

پینان وایه که تیگه‌یشتن له هه‌موو ده‌قیکی تیگه‌یشتنیکی ریژه‌یه. واته ده‌کریت به‌ریزیکی ۲۰٪ له‌وه‌ده‌قه تیگه‌یشتنیکی و پینکابییتی و یه‌کیکی تر ۳۰٪ و ئه‌وی تر ۴۰٪ و که‌سیکی تر ۵۰٪ و.. که‌س نییه له‌سه‌دا سه‌د له ده‌قیکی تیگات. ته‌نانه‌ت ده‌لین: "له‌به‌رئه‌وه‌ی قورنان بوو به‌مولکی مروفه و تایبه‌تمه‌ندییه خوداییه‌که‌ی له‌ده‌ستدا، ئیتر له دیدگای سیکۆلاره‌وه که‌س ناتوانیت مانایه‌کی ته‌واوه‌تی و یه‌کلاکه‌ره‌وه بۆ قورنان بکات، چونکه ئه‌گه‌ر که‌سیک مانایه‌کی ته‌واوه‌تی بکات ئه‌وه‌خوی له‌جینی خودا داناوه" واته که‌س ناتوانیت بلیت ئه‌م مانایه‌مانای راستیی ئه‌و ده‌قه قورنایییه و ئه‌وه‌ش به‌لگه‌کانیه‌تی و مانای

تر ھەلناگرىت ۋ بۆيە پىيان ۋايە ھەركەس ۋا بلىت ئەو
خودايەتى دەكات بەسەر خەلکدا. ۋە زۇرجار ئەو قسەيەت لى
بيستون كە دەلین: "ئىمە حوكم نادەين بەسەر كەسدا، خۇ ئىمە
خۇمان لە جىيى خودا دانانين". ۋاتە تەنانەت رازىيان نىيە كە تۆ
پەيامەكەى خودا بگەيەنيت بەو شىۋەيەى كە پۆلینى
بيروباۋەرەكانىش بگەيت. رازى نابن، چونكە دەلین ئەكەر تۆ
پۆلین بگەيت، ئەو تۆ خۆت لە جىيى خودا داناۋە، بەلكو دەبىت
خودا خۆى پۆلین بكات. دەى خودا خۆى پۆلینى كىردوۋە.
كاتىكىش تۆ دەلنيت من ئاۋا لىيى تىدەگەم. ئەو دەلنيت مەرج
نىيە بە تىگەيشتىنى تۆ بىت. ھەرەك چۆن ھەندىكجار لە پوۋى
راميارىشەۋە سەرىكىشاۋە بۆ ئەۋەى كە دەلین: "خودا خۆى
بەرگرى ناكات لە ئايىنەكەى، ئىتر تۆ چىت تا بەرگرى لى
بگەيت؟ ئەگەر خودا بەرگرى دەكات با خۆى بىت بەرگرى لى
بكات. خۇ تۆ ۋەكىلى خودا نىت؟". ئىتر ئەۋان حساب بۆ ئەۋە
ناكەن كە لەۋ پەيامەدا ھاتوۋە كە ئەى مروۋا تۆ تاقى
دەكرىتەۋە. ئەگەر باۋەرت ھەبىت بە پەيامى خودا ۋ پابەند بىت

زنجیرسی په پیامه کانی ریتوین ..... فیکری سه لمانی له نیوان واقعیسی بوون و خه یالدا

نهوا پاداشت ده کرییت و باوه پرت نه بیټ و پابه ند نه بیټ، نهوا سزا ده دریټ. حساب بو نهوه ناکهن که به شیک لهو باوه پربوون و پابه ند بوونه گه یانندی نهو په یامه و داکو کیکردنه لهو په یامه و هلو یست و هرگرتنه سه بارت بهو په یامه. نهو پیټی وایه نه مانه به شیک نیین لهوه.

ته نانهت نه مانه بهم شیوه یه مانای نهو پرسته یه ی (فریدرک نیچه) ی فه یله سوئی نه لمانی ده کهن که و توویه تی: "خودا مرد."، نه مان پییان وایه مه بهستی نهوه یه که خویندنه وه ی پیش (نیچه) بو خودا و نهو جوړه خویندنه وه و قسه کردنه له سر خودا مرد. ده کریټ به شیوه یه کی تازه تر قسه له سر خودا بکه یین. نه مانه پییان وایه نهو خودایه ی پیش سه رده می (نیچه) قسه ی له سر ده کرا، خودایه کی درنده و سته مکار و بی به زه یی بووه و خودای تاریکی و نه هامه تی و هه ژاری و گهنده لی بووه. نیستا له دوی نهو سه رده مه وه ده بیټ باسی خودای خو شه ویستی و ناشتی و پیکه وه ژیان و نازادی و هتد بکه یین. که واته نه مان سیکو لارانه پییان وایه کاتیټ (نیچه) ده لیټ: "خودا مرد"، مه بهستی پیټی

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکری مەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

تێگەشتن و خۆبەدەستبوون بە بۆ بابەتی خودایە. بەلام باوەر بکەن ئەم قسەیهش خۆی (تەئویل)ە. چونکە (نیچە) لەسەدا سەد ھەر ئەو مەبەستەى ھەبوووە کە خودا مردوو، بەس ئەو راستگۆ و راشکاوی بوو لەگەڵ بیروبوچوونەکانی خۆیدا و کە باوەرێ بەو نەبوو کە خودا ھەیە، ئیتر راستەوخۆ دەریبڕیو. بەلام ئەمان باوەریان وەك (نیچە) وایە، بەلام لەبەرئەو نەتوانن راستەوخۆ وەك ئەو دەریبڕن، ئیتر ناچار دەبن دیسان قسەکانی ئەویش پینە و تەئویل بکەن و بە ئاقاریکدا ببەن کە بلێن مەبەستەى مردنی خودا نەبوو، بەلکو مەبەستەى مردنی ئەو جوړە خۆبەدەستبوو بۆ خودا.

تەنانت (موحەممەد ئەرگۆن) دەلیت: (فمن السُّخْفِ الحقیقی الذي نابأه على انفسنا ان نحدد اخيراً معنى الحقیقی للقرآن)^{۱۰}.
واتە: "ئەوپەری بۆچوونیکی پووچ و بیگەلکە کە پیمان وانبەیت کە نابەیت قورئان مانایەکی دیاریکراو و راشکاوی ھەبەیت"

^{۱۰} الوحي، الحقيقة، التاريخ، محمد (رکون)، لا: ۳۶

بەمانایەکی سادەتر لە دیدگای ئەو وە نابیئت قورئان مانایەکی راستەقینە ی پرون بدات. بەداخەو هەندیك لە مامۆستاكانیش زۆر جار لە مینبەرەکاندا دەلێن: "قرآن حمالة الأوجه" واتە: "قورئان چەند مانایەك هەلدەگرێت". ئانەمە ری خوشکەری ئەو یە کە بانگەشەکارانی وەکو (موحەممەد ئەرگۆن و نەصر حامد ئەبو زید و عەلی حەرب و طیب تیزینی و حسن حنفی و سید القمینی و محمد عابد الجابری و هتد) بە ئاشکرا بلێن خو ئەمە هەر قسە ی ئیمە نییە، ئەو هتا ریوایاتیشمان هەیه و پەئى زانایانیشمان هەیه کە دەکرێت قورئان چەند مانایەك هەلبگرێت. دە ی خوینەری بەرپز بەپیی ئەم قسانە بیئ ئەوکاتە هیچ مانایەکی جەومەری و جیگیر نامینێت بو قورئانی پیروز. یەکیکی تریان دەلێت: (فلیس للقرآن معنی محدد نهائی. إنه یقول کل شیئ دون ان یقول شیئاً)^{۱۱}. واتە: "قورئان مانایەکی سنووردار و کۆتایی نییە. قورئان هەموو شتیك دەلێت بەبی

^{۱۱} النص القرآني، طیب تیزینی، ۷: ۲۴۳

ئەھۋى ھېچ شەيخ بىلىت". ۋاتە تۇ ئاتتوانىت لەسەر يەككىك لە تىگەيشتنە ديارىكراۋەكان داکۆكى بکەيت ۋە ھەمىشە ھەر مانايەك بکەيت، ئەۋا دەبىت چاۋەرى بىت ۋە زۇر بەلاتەۋە ئاسايى بىت كە مانايەكى دژ ۋە پىچەۋانەى ئەۋ مانايە بدات كە بۇى دەكەيت. بەرپىزان ئەمەش ۋا دەكات كەس نەتوانىت دلى خوش بىت بەۋ باۋەرەى كە ھەيەتى، ۋە كەسىش نەتوانىت ۋە نەزانىت كە لەسەدا سەد دەبىت پابەند بىت بە چىيەۋە. ئەۋكاتە ۋاى لىدىت كە پەيامىكى خودامان ھەيە ۋە ھەركەس بە خويندەۋە ۋە دىدگای خۇى دەكرىت باۋەرەى بە چەندى ھەبىت ۋە بە چەندىيەۋە پابەند بىت. كەۋاتە ئەۋ كاتە ئايىنەكە دەبىت بە ئايىنىكى تاكە كەسى ۋە لەۋە دەردەچىت كە ئايىنى كۆمەلگا ۋە دەۋلەت ۋە دەسەلات بىت. بەپراستى ئەمەش گەرەترىن پى خوشكردنە بۇ ئەۋەى كە پۇژئاۋايىەكان مەبەستىانە لە پۇژھەلاتناس ۋە بانگەشەكارانى سىكۆلار ۋە لانىك ۋە ناسيۇنالىستەكان كە چەندىن جار لىتان بىستون كە دەلىن: "ئايىن تەنھا پەيۋەندى نىيوان عەبد ۋە مەعبودە". يان لە پەندى

کوردیدا بیستووتانە کە دەلیت: "عیسا بە دینی خۆی، موسا بە دینی خۆی" یان "کەس ناچیتە قەبری کەس" یان "دەست بگرە بە کلاوی خۆتەو بە با نەبیات" یان دەلین: "بەینی خۆت و خودا خۆشکە و حەقت بە خەلکی ترەو نەبیت"، ئەوکاتە وای لێدەکەن کە هەرکەسیک بە تەنیا خۆی پەیوەندی بە خوداوە هەبیت و چۆن لە پەيامی خودا تێدەگات نیتەر هەر وا تێبگات، بەلکو نیتەر ئەو شیوازی کۆمەڵکاری و جیبەجێکردن و پابەندبوونی گشتی و باوەڕی گشتی و ئەوشتانە نامینیت، چونکە هەرکەس خۆی بەتەنیا راستەوخۆ پەیوەندی هەیە و الله بەدیھینەرە و تویش بەدیھینراو و ئەو پەرستراوە و تویش بەندە و قورئان هێ خودایە و تویش خوینەرێ قورئانیت و دەکریت بە جۆریک لە قورئان تێبگەیت کە یەك موسلمان لەسەر زەویدا بەو شیووەیە لێی تێنەگات.

شەشەم: (لانهائية المعنى)، واتە: (مانا جیاوازهكان بى كۆتايين) دەلین: "مانای جیاوازی کۆتایی نایەت". واتە ئەو مانایە کە نێستا دەیکەیت، دەکریت نەك تا سبەینی، بەلکو کاتر مێریک

دوای ئەو مانایەکی تری بکەیت و مانایەکی تری بکەیت و
هەرەها بەو جۆرە. وەک ژمارە وایە، چونکە ژمارە لە یەکەو
دەستپێکە و بژمێرە و هەر برۆ و کۆتایی نایەت، ئەمیش پێی
وایە دەکرێت مانا بۆ دەقیك کۆتایی نەیت. نەك ئەوێ ئەگەر
حەوت ملیار کەس لەسەر زەویدا هەبێت، تۆ پێت وایت دەکرێت
حەوت ملیار مانا هەبێت، بەلکو بەپێی قسەکەمان ئەمان دەکرێت
لە یەک کاتدا حەفتا ملیار مانای هەبێت، وە دەکرێت هەر بەیانی
حەفتا ملیارەکە ببێت بە حەوسەد ملیار مانا. بیری لێ بکەرەو
بزانە چ فەوزایەک دروست دەبێت کە خوێنەوار و گەنج و
پۆشنیرانی کۆمەلگەیکە مەشغول بکەیت بەووە کە کەس
نازانێت مانای راستی ئەم دەقە چییە.

ئەمە سەردەکیشتی بۆ دوو شت، یا ئەوێ تۆش لە زۆنگاوی
مانا دژبەیکە و ناکۆکەکاندا وێڵ و سەرگەردان ببیت، یا ئەوێ
کە بە یەکجاری هەمووی سفر بکەیتەو و بلییت من بۆ خۆم داو
لەم هەموو ماندوو بوون و ناپەحەتی و سەرئێشە و دەمەقالە و
چەلەحانی و کێشمەکێشه و هەمووی وازلیبێنە و تۆش وەک

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتۆزین ..... فیکری سەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

مروّفه ساده‌کانی تر دەخوویت و دەخهویت و وەرزش ده‌کهیت و خه‌ریکی هونه‌ر ده‌بیت و ئیتر رابووێره و چیتداوه له‌م هه‌موو کیشه و گرفته فیکری و مه‌عریفییانه؟! واته یا به‌یه‌کجاری ده‌ستی لی به‌رده‌دهیت و وازی لیده‌هینیت یا هه‌تا ده‌مریت ناگه‌یت به‌راسته‌قینه و هه‌ر ناگه‌یت به‌وه‌ی که بزانیته‌م ده‌قه داوای چ جوّره باوه‌رێک ده‌کات. وه داوای چ جوّره ئا‌کار و گو‌فتاریک ده‌کات و هه‌ر بو‌ت سا‌خ نابیته‌وه. ئیتر به‌راستی له‌و په‌ری گو‌مپایی و سه‌رگه‌ردانیدا ژیا‌ن به‌سه‌ر ده‌به‌یت و مه‌گه‌ر تام له‌ سه‌رگه‌ردانی خو‌ت بکه‌یت و وه‌ک چو‌ن مر‌دوو ئا‌زازی پینا‌گات، ئیتر تو‌ش له‌ هه‌موو باوه‌ر و پا‌هه‌ندبوونیک قوتار بو‌ویت، نه‌وکاته به‌لاته‌وه ئاساییه که پو‌ژانه ده‌یا‌ن جو‌ر بو‌چوونی دژبه‌یه‌ک پیکه‌وه کو‌بکه‌یته‌وه له‌ فیکری خو‌تدا.

ته‌نانه‌ت ده‌لین: (ولذلك فلا يحق لأي تفسير ان يغلق القرآن.
لان النصوص تنتج دائماً دلالات جديدة مفتوحة مطردة)^{١٧}

^{١٧} النص القرآني، طيب تيزيني، لا: ٥٤

(والركون الى التفسير الحرفي موت للنص)^{۱۸} (ولذلك يجب ان يكون
التأويل بلاحدود)^{۱۹}. واته: "له‌برئه‌مه‌یه که‌وا به هیچ شیوه‌یه‌که
مافی هیچ جوره رافه‌یه‌که نییه که بازنه‌ی تیگه‌یشتن و رافه‌ی
قورئان دابخات و بلیت مانای تره‌لناگریت. چونکه ده‌قه‌کان
به‌رده‌وام مانای نوی به‌رهم دینن و کراوه‌ن به‌رووی مانا
جیا‌وازه‌کانی تردا، وه‌ته‌ن‌ها پابه‌ندبوون به‌مانایه‌کی
دیاری‌کراوی ده‌قه‌که‌وه بریتیه‌یه له‌کوشتنی ده‌قه‌که. که‌واته
له‌برئه‌مه‌یه ده‌بییت ته‌ئویل‌کردن بیسنور بییت". ئە‌مه‌ ئە‌وه
ده‌گه‌یه‌نییت مادام ده‌قیك جوره‌ها مانا هه‌لبگریت، که‌واته ته‌ئویل
چاره‌سه‌ره و ئە‌م‌رۆ به‌چی ئاسووده‌یت وا مانای بکه و دوو
به‌یانی ئاستی کۆمه‌لایه‌تی و رامیاری و زانستی و ته‌مه‌ن و
هموو بواره‌کانی تۆ ده‌گۆرپیت، ئە‌وا ئە‌وه کاته ده‌گریت مانایه‌کی
تری بکه‌یت. واته ئە‌م ده‌قه له‌خودای تۆوه بۆ تۆ هاتوو و
چۆنت پی‌خۆشه، به‌و شیوه‌یه‌لیتی تیگه و نیتر ئە‌مه ده‌قیك

^{۱۸}قراءة النص، حسن حنفي، لا: ۱۷

^{۱۹}سلطة النص، عبدالهادي عبدالرحمن، لا: ۲۰۲ - ۲۰۳

نىيە كە باوەر و بىرپارەكانى دىيارىكرايىت، بەلكو دەكرىت بو ھەر كەسىك مانايەكى جياواز ھەلبگرىت. ۋە يەكىكى تریان دەلىت: (نحن لانثق بالنصوص كل الثقة، ليس لأنها تتصف بالضعف والركاكة، بل بالعكس بسبب من قوتها بالذات) ^{۱۰۰}. واتە: "ئىمە بەتەۋاۋى متمانەمان بەھىچ دەقىك نىيە، لەبەرئەۋە نىيە كە ئەم دەقە لاوازە و ماناكەى لە ئاستىكى نىمدايە، بەلكو بە پىچەۋانەۋە لەبەرئەۋەى زۆر بەھىزە لە خودى خويىدا" سەرنجبدە لە بەشى دوۋەمى قسەكەى كە چۆن ۋا دەكات تۆ توپە نەبىت و ۋەك بلىنى پىت بلىت ئاگات لەخوت بىت قسەى ھەلە مەكە و تەكفىرمان مەكە. من مەبەستم ئەۋە نىيە و مەبەستم ئەمەيە كە ئىستا دەيلىم. ئاۋا خۇى دەدزىتەۋە لە باۋەردارىتى و پابەندبوون بە قورئانەۋە. لەناۋ كۆر و سىمىنار و مىزگرد و دىبەيتەكاندا كە لەم ۋلاتەدا دەكرىن، زۆرىك ئەم قسانە دەكەن و خويان بە پۇشنىر و پووناكبىر دەزانن و ئا بەم شىۋەيە قسە

^{۱۰۰} نقد النص، علي حرب، لا: ۲۷۶

دەكەن. دەلێن: "قورئان لەو گەورەترە كە يەك مانای هەبێت" یان "قورئان لەو پێرۆزترە كە بەس تۆ مانای بكەیت" یان "قورئان لەو گەورەترە كە بی جوغزینی لە بازنەى زمانى عەرەبیدا و دەكرێت مانای تر هەلبگرێت". ئاوا خۆى دەدزیتهوه و تۆیش وا دەزانیت سووكایەتى و بى ریزی بە خوا و پیغه مەبر و قورئان نەکردووه، بەلام بپروا بکەن ئەو ئەو پەرى سووكایەتى و بى ریزیە بە خودا و بە قورئان كە پى و ابییت خودایەك كە دروستكەر و بەدیھینەرى بوونەوه و ژیان و ئادەمیزادە و خودایەكى زانا و دانا و بەتوانا و خاوەن خواست و ویستە و مروف تاقى دەكاتەوه، كە چى پەيامىكى بۆ ناردووه كە پەيامىكى ناپوون و ئالۆز و بیمانایە. بزانی كە ئەمە ئەو پەرى سووكایەتیە بە خودا كە پیت و ابییت ئەو خودایە نەیتوانیوه پەيامى خۆى بە پوونى و پۆشنى بگەیهنیت بە ئیمە و پیغه مەبریش (ﷺ) نەیتوانیوه بە پوونى و پۆشنى بیگەیهنیت بە ئیمە، وه لوتكەى سووكایەتیە كە پیت و ابییت قورئان پوون نییه و ماناكانى لیئن لەكاتێكدا زیاتر لە شەست سیفەت هەن لە

خودی قورئاندا که داکوکی لەسەر ئەو دەکەن ئەم قورئانە پەيامینکی پوون و پۆشن و ئاشکرایە. لای ئەو قورئان کۆکەرەوهی دژە زاراوه و مانا ناکوکه‌کانە و پوون نییە و مەفهومەکانی هەموو گۆرانکارییان بەسەردا دیت. تۆ سەرنجبدە بزانه چۆن دیت سووکایەتی و بی‌پێزی بە خوا و پێغەمبەر و قورئان دەکات. راستەوخۆ نایەت وەکو (نیتچە) و (ستیفن هاوکینگ) و (ریچارد داوکیمن) و ئەوانە نالیت "من باوەرم بە خودا نییە و باوەرم بەوه نییە که خودایەك هەبیت و پەيامبەریکی هەبیت ناوی موخەممەد بێت و قورئانیش پەيامی ئەو بێت". وەکو ئەوان راستگۆ و راشکاو نین لەگەڵ باوەرەکانی خۆیاندا، بەلکو لە ڕیگەیه‌کی ترەوه هاتوون و دەیانەویت بڵین: "ئەو قورئانە مانای نییە و مانا ناگەیه‌نیت، نەك لەبەرئەوهی شتیکی پووچە، بەلکو لەبەرئەوهی زۆر بەهێزە و تۆ ناتوانیت مانای بکهیت و لەوه مەزنترە بتوانریت لە چوارچێوهی زمانی کۆمەلگەیه‌کدا قەتییسی بکهیت". ئەمەش بۆ ئەوهیه که خۆی بدزیتهوه لە باوەرپوون و پابەندبوون، وە واش بکات لە تۆ که

زنجیرەس پەيامەکانی پێنۆین . . . . . فیکری سەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

هەم باوەرێت نەبێت و هەم پابەند نەبیت، وە وا ش بکات کە ئەو
حالتە گشتگیرییە نەمیت و ئەو کاتە هەرکەسە و بۆ خۆی و
خودای خۆی و تیگەیشتنی خۆی بۆ ئەو دەقەیی کە لەلایەن
خوداوە بۆی هاتوووە. ئیتر ئەو کاتە حەقیقەتی سیکۆلاریزم بەو
شیۆویە دیتەدی کە ئیتر نایین پەیوەندی بە پەروەتی کۆمەلگا و
دەسەلات و کایە زانستییهکانەو نامینیت، چونکە جۆرەها مانا و
شتی دژبەییەک هەڵدەگریت. تەنانەت لە بازەنی زانستیشدا
نامینیت، چونکە زانست ئەزموون و داتا و پاپرسی و
لیکۆلینەویە و یاسا و بنەڕەت و بەلگەیی هەییە و ئەمیش هیچی
لەوانەیی نییە و دەکریت هەر کەسێک بۆ خۆی مانایەکی لێو
وەرگیریت و دەبیتە شتیکی تاکە کەسی و دەکریت باوەرێت
هەبیت و دەکریت نەتبییت، دەکریت پابەند ببیت و دەکریت
پابەند نەبیت و ئیتر هیچ پەیوەندییەکی بە کۆمەلگا و دەولەتەو
نامینیت.

حەوتەم: (الفراغات او مابین السطور)، واتە: (لەناو دەق دا
نەوتراوەکان زۆرتەن و دەکریت جیاوازی).

ده‌لین ئه‌و ده‌قه‌ی که هه‌یه، ماناگه‌لێک هه‌لده‌گریت که ئه‌و ده‌قه به هه‌چ شیوه‌یه‌ک ئاماژه‌ی بۆ نه‌کردوو. وه‌ک ئه‌وه‌ی تو‌شتیک بخوینیته‌وه که له نیوان دوو که‌وانه‌دا پرسته‌یه‌ک نووسرا‌بی‌ت و په‌یوه‌ندی پرسته‌وخۆ‌ی به‌ دێره‌که‌وه نه‌بی‌ت، به‌لام به‌ پیوست زانرا‌بی‌ت بۆ پرورکردنه‌وه‌ی زیاتر. ئه‌مانیش ده‌لین: "قورئانیش وه‌کو ده‌قی‌ک ده‌کریت ئه‌و مانایانه‌ی که پرسته‌وخۆ ده‌قه‌که راشکا‌وانه نایگه‌یه‌نی‌ت زۆر زیاتر و به‌جێتر و پیوستتر به‌ له‌وه‌ی که پرسته‌وخۆ له ده‌قه‌که‌دا هاتوه". واته شته‌ ناراسته‌وخۆ و نه‌وتراوه‌کان زۆر پیوستتر له‌ وتراوه‌کان! ناراسته‌وخۆ‌کان گونجاوترن له‌ پرسته‌وخۆ‌کان! ده‌کریت خوینهر شتانیک بخوینیته‌وه له‌ مانای ئه‌و ده‌قه‌وه که له‌ خودی ده‌قه‌که‌دا هه‌ر باسوخواسی نه‌بی‌ت!

له‌پرستیدا بنه‌رته‌ی ئه‌م جو‌ره‌ خویندنه‌وانه له‌ کلتووری رابردووی ئوممه‌تی ئیسلامیدا هه‌یه. ئه‌وه‌ی که ئه‌هلی فه‌لسه‌فه‌و ته‌صه‌وف کاتی‌ک خویندنه‌وه‌یان بۆ ده‌قی‌کی ئایینی کردوو، چ ئایه‌تی‌ک بی‌ت یان فرموده‌یه‌ک بی‌ت، شتانیک لی‌وه

هه‌لده‌هینجینن و دهرده‌هینن که به هیچ شیوه‌یه‌ک راسته‌وخۆ به‌لای ده‌قه‌که‌دا ناپرات، ئەوه ئەو (باتینیگه‌راییی (الباطنیة))‌یه که دروستبووه و دواتر سه‌ریکی‌شاوه بو‌بیروکه‌ی (وحدة الوجود) و (حلول) و (اتحاد) و (کشف الروحی) و (تجلیات الإلهی)، که هیچ شتیکیان بوونی نییه له پروانگه‌ی قورئانی پیروزه‌وه. مانایه‌ک هه‌لده‌گرن که وه‌ک ئەوه وایه که له باره‌ی شیعره‌وه ده‌وتریت: "المعنى في قلب الشاعر" واته به‌لای مانای ئەم شیعره‌ وایه، به‌لام مانا راسته‌قینه‌که‌ی له‌لای خودی شاعیره‌که‌یه. ئەمانیش به شیوه‌یه‌ک مانای ده‌قه‌که ده‌که‌ن که مانایه‌کی باتینی لێ ده‌گرن. هه‌ر ئەوه‌شه که زه‌مینه‌ی ئەوه‌ی سازکردوو که زۆریک له‌و فیره‌ق و تانیفه و مه‌زاهیبانه‌ی که لایانداوه له‌ ریگای گشتی موسلمانان، له‌ ده‌رگای ئەم ته‌ئویلاتانه‌وه بچنه ژووره‌وه. جاری واهیه به‌ شانازییه‌وه ته‌فسیری گه‌وره نووسراوه وه‌ک ته‌فسیری ئیشاریه‌ و ته‌فسیری باتینییه و زۆرجاریش ناوی ته‌فسیره‌که‌ نراوه که ئەم ته‌فسیره ته‌ئویله. جیا‌وزای ته‌فسیر له‌گه‌ڵ ته‌ئویل ئەوه‌یه که (تفسیر) واته

زنجیرى پەيلاسەكانى رېتوئىن ..... فىكىرى عملانى لە نىۋان واقىسى بوون و خەبالدا

روونکردنەوى مانا، بەلام (تأويل) واتە لادانى مانا، لە مانا راستەوخۆكى بۆ كۆمەلىك ماناى ناراستەوخۆكى بە زىھنى ھەموو خويىنەرىكدا نايت. لەبەرئەو ھەم مەزھىبە باتىنىيانەى كە دواىى زۆربەشيان لە بازنى گىشتى ئايىنى پىروۆزى ئىسلام بە ھەرچوو و لادەر ئەژماركراون، لە ھەروازەى ئەم تەئويىلە باتىنىيەو ھەم چوونەتە ژورەو. كە پىيان وايە ئەو ھەقە ھەكرىت كۆمەلە مانايەك ھەلبگرىت كە بە ھىچ شىوہەيك بەلای ئەو مانايانەدا نەپوات كە خەلكىكى شارەزا لەو زمانە و خەلكىك لە ژىنگەيەكى سادە و ساكاردا لەو زمانە تىبگات.

تەنانەت يەككە لەم سىكۆلارانە ھەلئىت: (يجب ان نبحت في النص عما لم يقله المؤلف فنجد فيه عكس ما يصرح به)^{۱۱}.
واتە: "پىويست ئىمە لەناو ھەقەدا بگەرپىن بۆ شتىك كە نووسەرەكەى-بىژەرەكەى- نەيوتووە، وە پىچەوانەى ئەو ھەش بدۆزىنەو كە نووسەرەكەى-بىژەرەكەى- مەبەستىيەتى". بۆ

^{۱۱} نقد النص، علي حرب، لا: ۱۵

نمونه واتە دەیهوێت بلیت کە ئەگەر قورئان بەلگە بیٔت لەسەر بوونی خودا، ئەوا دەکرێت بە جوړیک خویندنهوهی بۆ بکهین کە بەلگە بیٔت لەسەر نەبوونی خودا. یان ئەگەر قورئان بەلگە بیٔت لەسەر پوونی و پۆشنی خۆی، ئەوا دەکرێت جوړیک بخوینریتەوه کە بەلگەبیٔت لەسەر ناپوونی و لیلی خۆی. واتە دەکرێت دەروون نەخۆشانه لە بەرامبەر قورئانهوه مامەلە بکهین. زۆریک لەم کەسانە پاسا و بۆ قسەکانیان بە نایەتی حەوتی سورەتی (آل عمران) دەهیننەوه و دەلین: "ئیمە ڕیگەمان پیندراوه کە تەئویل بکهین و ئەوه نییه خودا خۆی دەفەرموویت: ﴿ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ مِنْ أَزْكَرِ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ... ﴾ دەلین: "ئەواتا قورئان موحکەمی هەیه و مۆتەشابهی هەیه. (محکم) واتە (واضح الدلالة)، وه (متشابه)یش واتە (غیر واضح الدلالة) و ماناکە پۆشن و پوون نییه و هەموو کەسیکیش نایزانیت". دەی دواي ئەوه دەفەرموویت: ﴿ قَالَتِ الَّذِينَ فِي الْقُرْبَةِ نَحْنُ قَبِيْلَةٌ مِمَّا نَتْلَبُ مِنْهُ ﴾ واتە: "ئەوانەي دلایان نەخۆشی تیدايه(بەو مانایەي کە باوەریان

پێی نییه، بەلام بەشوین بیانوو یە کدا دەگەرین بۆ ئەوەی خۆیان قوتار بکەن لە پەيامی خودا) شوینی ئەو نایەتانه دەکەون کە مۆتەشابیەن". بۆچی؟ لەبەر دوو هۆکار، یەکە میان ﴿ اَبْنَةَ اَلْمَثْوٰى ﴾ واتە: "دەیانەوێت خەلکی پێ تووشی فیتنە ی دڵپراوکی و گومان بکەن". مەگەر لە هەندیک مەجلیسدا نەتینیووە کە جاری وا هەیە کە سێک قسەکانی وا دەر دەکەوێت کە بەرگری دەکات لە نایینی پیرۆزی ئیسلام، بەلام پێک لە قوولایی ئیسلام دەدات بۆ ئەوەی گومان دروست بکات. بۆ نمونە لە مەجلیسی پرسە ی کورزاویک دانیشتوووە دەئیت: "بابە خەتای فلانە کەس نەبوو کە کوشتی، بەلکو هەر خوا نووسیبووی" بۆ ئەوەی ئەو پرسیارە بۆ کە سێک دروست بکات کە "چۆن دەبیت خودا شتی وا بنووسیت؟!". لەوانە یە وا هەست بکەیت ئەم قسە سەرزارەکیانە بەرگریە لە مەزنی و گەورەیی خودا، بەلام ئەو جۆریکە لە توانج. دوو میان ﴿ وَابْنَةَ تَابِیْهٍ ﴾ واتە: "دەیانەوێت تەئویلی بکەن". دە ی لە دواتریدا خودا دەفرموونیت: ﴿ وَمَا يَعْزُرُ تَابِیْهَ إِلَّا اللّٰهُ ﴾. واتە: "هیچ کە سێک تەئویلی ئەم مۆتەشابیەانە نازانیت جگە لە

خودا"، وه ئه وانه یشی که له زانستدا قولبونه ته وه ده لاین:
﴿ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَاْمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُو الْاَلْبَابِ ﴿٥﴾ .
له راستیدا ئه وان بهو جوړه مانای (ته نویل) ده کهن که پیشت
باسمکرد، به لام زور به کورتی ناماژهی پیبکه م ئه وه یه که له
پروانگهی قورنانی پیروزه وه مه به ست له (مُحَكَّم) هممو قورنانه،
به لام (مُتَشَابِه) ئه و ئایه تانه یه که په یوه سته به (به هشت) و
(دو زه خ) ه وه . بوچی؟ چونکه سه باره ت به (به هشت) و (دو زه خ)
تو ئه وه نده تیده گه یت که خودای گه و ره ده فهرمو ویت (به هشت)
شوینیکی خو ش و باشه و بو پاداشته، وه (دو زه خ) یش
شوینیکی ناخو شه و بو سزایه . به لام تو حه قیقه تی ئه م که لاه
ده رک ناکه یت هه تا نه چیته ئه و ی، چونکه (تاویل) اته " ما یوول
إلیه الکلام فی الحقیقه " اته: " ئه وه که دوا جار که لاه که له
حه قیقه تدا پنی ده گات " بهو مانایه ی که دوا جار مانای شته که
بیته دی. بو نمونه من ده لیم: " ناو ده خوم "، نه م که لاه لای نیوه
مه فهمه، نه ی ته نویل و ته تبیقی نه م که لاه کامه یه؟ نه و کاته یه
که من ناوه که م خوارد به بهرچاوته وه. که واته له لای تو مه فهمی

"ئاو ده‌خۆم" پرونه و ده‌زانیت ئاو چییه و ده‌شزانیت ئه‌و کاره‌ی که من ده‌یکه‌م چییه، به‌لام حه‌قیقه‌ت و ته‌ئویلی ئه‌م که‌لامه‌(ته‌ئویل به‌و مانایه‌ی ئه‌وان نا، به‌لکو له‌ پروانگه‌ی قورئانی پیروژه‌وه) کاتیکه که ئاوه‌که بخوریته‌وه. ده‌ی خه‌لکی موشریک له‌ کۆمه‌لگای پیغه‌مبه‌ر(ﷺ) دا ئه‌وه‌ی که زۆر به‌لایانه‌وه نامه‌نتیقی و نامه‌عقول بووه، بریتی بووه له‌ باب‌ته‌کانی (به‌هه‌شت) و (دۆزه‌خ) و (زیندوو‌بوونه‌وه). ویستوو‌یانه گومان و دودلی بو‌ خه‌لکی دروست بکه‌ن و بلّین: "ئیمه که ئیسک و پروسکمان پزی و بووینه‌وه به‌ خاک، ئیتر چۆن زیندوو ده‌بینه‌وه؟!". خو‌مانای ئه‌وه‌ی که "تۆ خودا دروستی کردوویت و ئیستا زیندوویت و دوایی ده‌مریت، پاشان زیندوو ده‌کریته‌وه و له‌سه‌ر کرده‌وه و باوه‌رپه‌کانت یان پاداشت ده‌کریت یان سزا ده‌دریت" مه‌علوم و پۆشن و پروون بووه له‌لای موشریکه‌کان، به‌لام له‌و پرووه‌وه موته‌شابییه که ئه‌و خه‌لکه لییان تیگده‌چیت و ته‌عه‌قول و ته‌سه‌وری ناکه‌ن که حه‌قیقه‌ته‌که‌یان ده‌رک نه‌کردوو. ده‌ی ته‌ئویل و حه‌قیقه‌تی ئه‌م

که‌لامه کاتیك ته‌تبیق ده‌بیٲت که بجیته قیامه‌ت. ئە‌ی ئە‌وانه بوچی ئە‌م گومانانه دروست ده‌که‌ن؟! یان ده‌یان‌ه‌ویٲت خه‌لکی تووشی گومان و دل‌ه‌پراوکی بکه‌ن و بلین هیچ قیامه‌تیك له ئارادا نییه و مروٲ چوٲن که بوو به‌ خاک زیندوو ده‌بیٲته‌وه؟ یان ته‌ئویله‌که‌یان ده‌ویٲت و ده‌لین: "ئە‌ی خودایه ئە‌گه‌ر راسته‌ تو خوداییت و توانات هه‌یه، ده‌ی پیشانمان بده" په‌له‌یان‌ه بو ده‌رکه‌وتنی سزای خودا. یان ده‌یانوت به‌ پیغه‌مبه‌ر(ﷺ) بلین: "ئە‌گه‌ر راست ده‌که‌یت تو پیغه‌مبه‌ریت، ده‌ی بلی به‌ خوداکه‌ت با سزمان بدات" هه‌روه‌ک چوٲن به‌ (عیسا)یان وت: "ئە‌گه‌ر راسته‌ تو پیغه‌مبه‌ریت، ده‌ی بلی با سفره‌یه‌که‌مان بو بیته‌ خواره‌وه له‌ ناسمان‌ه‌وه". واته‌ گرفت‌ی موشریکه‌کان له‌سه‌ر پاداشت و سزاکه‌یه و ده‌رکی حه‌قیقه‌تی پاداشت و سزاکه‌ ناکه‌ن. ده‌ی نابیٲت لی‌ره‌ ده‌رکی پاداشت و سزاکه‌ بکه‌یت، چوٲنکه‌ تاقیکردنه‌وه‌که‌ له‌سه‌ر ئە‌وه‌ بونیادنراوه. حه‌قیقه‌تی ته‌ئویلی ئە‌م که‌لامه له‌ دوای مه‌رگدایه و دواییش له‌و کاته‌دا فریای ئە‌وه‌ ناکه‌ویت بجیت بلیٲت: "خودایه داوای لی‌بوردن ده‌که‌م و

بمگێرەوه بۆ دنیا با کردەوهی باش ئەنجام بدەم"، تازە هیچ سوودیکی نییە. تەئویلهکە ئائەوهیە، چونکە مانای نایەتەکان برون و پۆشنە، بەلام حەقیقەتی تەتبیقی ئەو نایەتەکانی کە سەبارەت بە (بەهەشت) و (دۆزەخ)ە لە کوێیە؟ وەلامەکی ئەوهیە کە لە قیامەتدا.

هەشتەم: (التأویل انتاج للنص)، واتە: (تەئویلکردن دەق بەرھەمدار دەکات)

پێیان وایە کە تەئویلی دەق(بەو مانایە نا کە من لە پەروانگەیی قورئانی پیرۆزەوه کردم، بەئکو بە ماناکەیی خویان) بریتییە لە "صرف اللفظ من المعنى الراجح الى المعنى المرجوح". واتە: "ئەوهیە کە وشەیک لە مانا راستەوخۆکەیی لایەت و بیبەیت بۆ مانایە نا راستەوخۆکە گریمانەیی ئەوهی هەبێت". پێیان وایە کە ئەم جۆرە مامەلەکردنە لەگەڵ دەقدا مامەلەیکە بەرھەمدارە. چونکە پێیانوایە کە جۆرەها مانای تر دیتە ئاراوه و جۆرەها کتیبی تر دەنوسریت. کەچی بە بۆچوونی ئەو ئەگەر یەک مانای بکەیت، ئەوه شتیکی نەزۆکە و کورت و دیاریکراوه و ئیتر

بەرھەمىكى نوپى نىيە. لەلای ئەو كاتىك دەقىك بەرھەمى ھەيە
كە ھەر پۇژەي مانايەك ھەلبىگىت، بەلام بىر لەرە ناكاتەوہ كە
سەرگەردانى ۋە سەرلىشىۋاۋى ۋە دلەپراۋكى ۋە گومان ۋە دوۋلى بۇ
سەدان ۋە ھەزارەھا دروست دەبىت. بەوہى كە نازانىت ئەو
خودايە چۇن بناسىت ۋە باۋەپرى پى بكات؟! ۋە پابەندىت بە
چىيەوہ ۋە بە چىيەوہ پابەند نەبىت؟! پىيان وايە ئەگەر يەك
ماناي ديارىكراۋى ھەبىت، ئىتر ئەوہ سنووردار ۋە ديارىكراۋ ۋە
نەزۇكە ۋە بەرھەمدار نىيە. پىي وايە كە يەك شىۋە راقەكردن بۇ
قورئان برىتىيە لە فىلكردن لە قورئان ۋە تۇ ناھىلىت ماناي تر
بگەيەنىت ۋە بى بەرھەم ۋە نەزۇكى دەكەيت. ئەو پىت نالىت كە
قورئان بەكەك نايەت، بەلكو دەلىت ماناي تر ھەلدەگىت. ئەگەر
تۇ بلىت ئەو مانايەي ھەيە، ھەرچەند بە بەلگەشەوہ قسە
بكەيت، ئەو رەخنەت لى دەگىت بەوہى كە دەلىت تۇ قورئان
نەزۇك ۋە سنووردار كردوۋە ۋە سووكايەتى بە قورئان دەكەيت كە
يەك ماناي بۇ دەكەيت، چۇنكە دەگىت ماناي ترى ھەبىت بۇ
ئەوہى بەرھەمدار بىت.

له‌بهرئه‌وه، نهمه سه‌ریکی‌شاوه بو‌ئوه‌دی که به خراب که‌ک له‌و بابه‌ته وهریگرن که بلین قورئان قیرائاتی جیاوازی هه‌یه. له‌ویوه ئه‌و قسه‌یه‌یان هیناوه ده‌لین: "ئه‌وه نییه له‌ناو ریوایاتدا هه‌یه که قورئان به‌چهند شیوه‌یه‌ک ده‌خوینرته‌وه"، به‌لام دنیاتان ده‌که‌م که قورئانی پیروز به له‌جه‌ی (قوره‌یش) هاتووه، وه نهمه‌ی که له‌بهرده‌ستماندایه شیوه‌زاری قوره‌یشه، وه نیمه به‌مه‌یش موکه‌لله‌فین.

بو دنیایی، له‌م بواره‌دا خودای گه‌وره ده‌فه‌رموویت: ﴿الرَّيُّنَا
آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٥١﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٥٢﴾ يٰٓيُوسُفُ
﴿ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ
وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥٣﴾ إِبْرَاهِيمَ
﴿ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٥٤﴾ الْحَجَرِ.

یه‌کیک له‌و بانگه‌شه‌کارانه‌ی سیکولاریزم ده‌لینت: (فلا سبیل الی
إيجاد قراءة موضوعية لأي نص، ويتنظّل القراءة تجربة شخصية،
ويظل إنتاج الدلالة فعلاً مشتركاً بين القارئ والنص، ويظل النص
متجدداً بتعدد القراء من جهة، وبإختلاف الظروف من جهة

زنجیرى پەيامەتلىرى پۈتۈن ..... فىكىرى ئەلمانى لە نىۋان واقىسى بوون و خەيالدا

اخىرى) ^{۱۰۲}. واتە: "ھىچ رىڭايەك نىيە بۇ خويىندىنە ۋە يەككى باھەتتىيانە بۇ ھىچ دەقىك، ۋە بەردەوام خويىندىنە ۋە ئەزمونىكى كەسىتتىيە، ۋە بەردەوام بەرھەمھىنانى ماناكان كاريكى ھاۋبەشى نىۋان خويىنەر و دەقە، ۋە ھەروھا بەردەوام دەق نوي دەبىتتە ۋە بەپىي ژمارەي خويىنەرەكانى لە لايەكەۋە و، جىياۋازى بارودۇخ و ژىنگەكان لە لايەكى ترەۋە"

نۆيەم: (الرمزية في القراءه)، واتە: (ھىماگەرايى لە خويىندىنە ۋە دا)

ئەمە گرفتىكى گەۋرەيە تەنانەت لەلاي بەناو پۇشنىبىران و نويخۋازەكانى ئوممەتى ئىسلامىش كە لىرەدا نامەۋىت ناۋى كەسىان بېم. واتە بە شىۋەيەكى ھىمايى و نامازانە تىبگەيت لە دەقەكان و ۋابزانىت كە ھىچ شتىك ماناي راستەقىنەي خۇي ناگەيەنىت و برىتتىيە لە ھىماكارىي. بەمەش دەكرىت ئەۋرەمزە تۇ جۇرىك لىي تىبگەيت و منىش بە جۇرىكى تر تىي بگەم.

^{۱۰۲} مفهوم النص، نصر حامد ابو زيد، لا: ۲۰۰ - ۲۰۱

لہبەرئەوہ یەکیکیان دەلیت: (الإنسان یحیا بالرمز و فی الرمز وللرمز)^{۱۰۲}. واتە: "مرۆڤ بەهۆی هیماوہ دەژی، وە لەناو هیمادا دەژی، وە بۆ هیما دەژی". ئەمە مانای ئەوہ دەگەییەنیت کە بەلای ئەمانەوہ هیچ شتیکی مرۆڤ، نە خۆی و نە کارەکانی مانای کۆنکریتی و سنووردار و راستەوخۆی نییە، بەلکو دەکریت مانای جیاواز هەلبگریت.

لەبەرئەوہ پێیان وایە کە گوتاری قورئانی گوتاریکە پیکھاتووہ لە کۆمەلێک خوازە و ویکچواندن و هیما و ناماژەکاری کە مانای حەقیقی خۆیان نادن بەدەستەوہ. بۆیە دەبینیت کە (عرش) و (کرسی) و (جئے) و (جحیم) و (روح) و (ملائکة) و (جن) و (شیاطین) و هەموو ئەم شتانە تەئویل دەکەن و دەلێن ئەمانە هیچیان لەسەر مانای حەقیقی خۆیان نین و هەموویان ناماژە و هیمان بۆ ئەوہی کە تۆ لە دەقەکە تیبگەیت. بۆ نمونە دەلیت: "عرشی خودا لەوہوہ هاتووہ کە مادەم لە کۆمەلگای

^{۱۰۲} التاویل والحقیقة، علی حرب، لا: ۱۹

مروفايه تيدا دهژیت و پاشات بینیه که شوینی دهسهلات و تهختی پاشایهتی هیه، بوئهوهی تویش له بابتهی خودا تیبگهیت بویه عهرشی بو پریاردراوه نهگهڕنا عهرشیک له نارادا نییه "یان" پاشا لهناو دهسهلاتهکهیدا نهگهڕ کهسیک پابهندیت به بوچوونهکانییهوه، پاداشتی دهکات و کهسیکیش گوپرایه له نهییت، سزای دهکات. کهواته دهقه قورئانییهکهش هه بهو جوړه هاتوو که باسی پاداشت و سزایهکی بهرجهسته دهکات، ئهوه بوئهوهیه که تۆ لینی تیبگهیت، نهگهڕنا نه خواردن و خوړاک له بههشهتدا هیه و نه ئاگر و سزایش له دۆزهخدا هیه "ئیترا لهلای ئەمانه هه مووی دهییت به رهمز و به مهجاز و تهشبیه و ئیستیعاره و هیچکامیان مانای حهقیقی خوێ نادات. ههروهک چۆن مامهلهیان لهگهڵ (تهورات) و (ئینجیل)دا کردوو، هه بهو شیویهش مامهله لهگهڵ قورئاندا دهکن و دهلین: (لوم نتخذ هذا الموقف التعددي منهجياً لکنا طمسنا احدی خصائص القرآن الأساسية الا وهي قابليته لان يعنى اي لان يعطي معنى

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

باستمرار ویولد هذا المعنى) ^{۱۰۴}. واته: "ئه‌گهر ئیمه بهم شیوه‌یه مامه‌له نه‌که‌ین له‌گه‌ل قورئاندا، ئه‌وا زیانمان گه‌یاندوو بهم ده‌قه و قه‌تیسمان کردوو له مانایه‌کی دیاریکراودا و بچوکمان کردوو ته‌وه، وه و امان لی‌کردوو که به‌ره‌مدار نه‌بی‌ت و مانای نوی نه‌گه‌یه‌نی‌ت". پی‌یان وایه ده‌بی‌ت تو و ا مامه‌له له‌گه‌ل قورئاندا بکه‌یت که هر پوژه‌و مانایه‌ک بگه‌یه‌نی‌ت و به‌پی‌ی بارودوخ و هه‌لومه‌رجه جیاوازه‌کان له کۆمه‌لگا و کهسه‌کاندا بتوانیت سوودی لی وه‌برگرت. واته نه‌ک حه‌وت ده‌رمانه بکرت به حه‌وسه‌د ده‌رمانه و بو هر کۆمه‌لگایه‌ک به جوریک شتیکی لی دروست بکه‌ن و ته‌شبیها‌ت نه‌بی‌ت وه‌کو قورپی سه‌ناعه‌چ نمونه‌یه‌کیان به‌لاوه جوان بی‌ت نه‌وه‌ی لی دروست بکه‌ن و خو‌ی له حه‌قیقه‌تا مانایه‌کی دیاریکراوی نه‌بی‌ت.

ده‌یه‌م: خوینه‌ری سیکولار پی‌ی وایه: (ده‌قی قورئان له ده‌قه پی‌روژه‌کان و که‌لتور و ئه‌فسانه‌ی نه‌ته‌وه‌کانی پی‌ش ئیسلام وه‌رگیراوه)

^{۱۰۴} الفکر الإسلامی قراءة علمية، محمد ارکون، لا: ۲۷۴

که هه‌ندی‌کجار له نووسه‌رانی کوردستانیشدا ئەمه ده‌بینریت،
ئه‌ویش ئەوه‌یه که پینان وایه ئەو شتانه‌ی له قورئاندا هه‌یه هی
قورئان خۆی نییه، به‌لکو زۆربه‌ی وه‌رگیراوه چ له بیروباوه‌ردا و چ
له ئەحکامه‌کاندا و وه‌رگرته‌وه له ته‌ورات و له ئینجیل و له
زه‌بوور و له ئاویستا و له کتیبی ئەم و ئەو و موقه‌ده‌سه‌ساتی
که‌لانی پینشو. پینان وایه که موحه‌مه‌د(ﷺ) به‌ زیره‌کی و
بلیمه‌تی خۆی توانیویه‌تی سوودوه‌ر‌ب‌گریت له کتیبی پیروزی
ئاین و کۆمه‌لگه‌ جیاوازه‌کان و ئەم قورئانه دروست بکات و بۆ
نمونه هه‌ندیکی له ته‌ورات وه‌رگرته‌وه و هه‌ندیکی تری له
ئینجیل و زه‌بوور و ئاویستا و هتد وه‌رگرته‌وه. به‌ به‌لگه‌ی
ئوه‌ی که له‌لای ئەوانیش یاسا و ده‌ستووراتی هاوشیوه‌ی
ئوه‌ی ئیسلام هه‌یه و باسی نویژ و پۆژوو و چه‌ج و چی و چی
هه‌یه. ئیتر عه‌قلی بۆ ئەوه ناچیت یان عه‌قلی بۆی ده‌ورات و -
له‌گه‌ل پیزمدا- خۆی لی‌گیل ده‌کات که ئیمه ماده‌م باوه‌رمان
وابیت خودایه‌ک بوونه‌هر و ژیان و ئاده‌میزادی دروستکردوه،
وه هه‌رچیشی له‌سه‌ر ئەم زه‌وییه‌دا داناوه سنووردار و کاتییه،

وہ مروؤفیشى کہ لەسەر زەویدا دانارە تاقى دەکاتەرە، وە مروؤفیش لە کۆمەلگا سەرەتایىەکانەرە هەتا ئیستە بەردەرەوام بووہ و بو ہەر کۆمەلگایەک پیغەمبەریکی ناردووە، دەى مادام یەک سەرچاوە هەیه کہ خودایە و یەک سەر زەویش هەیه، کەواتە دەکریت پەياممان چ لە بیروباوەردا و چ لە خواپەرسى و خورەوشى و ئەحکامدا هاوبەش بیىت، چونکە لە یەک سەرچاوەوە هەلقولاوہ. خودای گەرە خوئى لە قورئاندا لە سورەتى (البقرە: ۱۸۲) دا دەفەر موویت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ .﴾ باشە بوچی من پىم وایىت کہ پیغەمبەر (ﷺ) پوژووی لە عیسا و ئینجیلی وەرگرتووہ؟! ئەى بو پىم وانەبیىت کہ لە خودای عیساى وەرگرتووہ؟! مادەم ئیمە پیمان وایىت کہ یەک خودا هەبیىت دروستکەرى هەموو بوونەر و ژيان و ئادەمیزاد بیىت و مروؤفیش لە یەک خیزانەرە سەرچاوەى گرتبیىت و بریاریش وایىت کہ خالى هاوبەشمان زۆربیىت، دەى کەواتە ئەو خودایە پەيامنکمان بو دەنیریت کہ خالى هاوبەشمان زۆربیىت. جا ئەوہ

زنجیره‌ی پیامه‌کانس ریتنویژن ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

له پووی بیروباوه‌ر و خواپه‌رستی و خوڤه‌وشته‌وه هه‌موومان
وه‌کو یه‌کین. له پووی شه‌ریعه‌تیشه‌وه به‌پیی بارودوڤ و
هه‌لومه‌رجه رامیاری و نابووری و کو‌مه‌لایه‌تی و پووشنبیری و
شارستانییه‌کان وا ده‌خوازیت که هه‌ندی‌کجار شه‌ریعه‌ت و
ئه‌حکامه‌که بگو‌ریت. هه‌روه‌ک خودا خو‌ی ده‌فه‌رموویت له
سوره‌تی (المائدة: ۵) دا: ﴿لِكُلِّ جَمَلًا مِّنْكُمْ شِرْعَةٌ وَمِنَّا جَاءَ﴾

ده‌کریت بو هه‌موو گه‌ل و هو‌ز و نه‌ته‌وه و کو‌مه‌لگه‌یه‌ک
له‌وانه‌ی پیشوو شه‌ریعه‌ت و مه‌نه‌جیکی تایبه‌تی دانابیت. نه‌ک
له‌به‌رئه‌وه‌ی دژی یه‌کن، به‌لکو له‌به‌رئه‌وه‌ی له‌و هه‌لومه‌رجه‌دا وا
ده‌خوازیت و هه‌لومه‌رجه‌که‌ی تریش نه‌وی تریان ده‌خوازیت. له‌و
قوناغه‌یاندا خودا به‌ جو‌ریک مرو‌ف تاقی ده‌کاته‌وه و له
قوناغه‌که‌ی تریاندا به‌ جو‌ریکی تر تاقی ده‌کاته‌وه. ئه‌مه‌ نابیته
به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی که تو‌ پی‌ت و ابیت له‌به‌رئه‌وه‌ی فلان شت له
ئاویستادا هه‌یه و ئاویستاش پیش نیسلام هاتوو، که‌واته
نیسلام له‌وی وه‌رگرتوو.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

یان له‌به‌رئه‌وه‌ی له ئینجیل و ته‌وراتدا هه‌یه و ئه‌وانیش له
پیش ئیسلامدا هاتوون، که‌واته ئیسلام له‌وانی وه‌رگرتووه. جا
ئه‌مه چ عه‌یبیکه هه‌یه؟! ماده‌م ئی‌مه پیمان وابیته یه‌ک خودا
هه‌یه و یه‌ک بوونه‌وه‌ر و سه‌ر زه‌وی و یه‌ک کو‌مه‌لگای
مرۆفایه‌تی هه‌یه، که‌واته ده‌کریت له‌وانه‌ی گه‌لانی پیشوو بچیت.
پێیان وایه له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌و ده‌قانه له‌یه‌کتری ده‌چن، که‌واته
له‌یه‌کتریه‌وه وه‌رگیراون. ئه‌مه‌ش بو ئه‌وه‌یه که گومان بو ته
دروست ببیته که وایزانیته پیغه‌مبه‌ر(ﷺ) نه‌گه‌ر به‌ منداڵی
جاریک یان دوو جار بو سه‌فه‌ری بازرگانی چوویت بو (شام)،
ئه‌وه له‌وی له‌ راهیبیکه مه‌سیحیه‌وه هه‌موو ئه‌م شتانه فی‌ربووه!
به‌لام تا ته‌مه‌نی چل سالی ئارام بگریته و زه‌مینه‌سازی بو بکات و
دواتر له‌پر بلیت: "من پیغه‌مبه‌ری خودام"!!!

ان شاء الله له‌ ده‌رفه‌تی‌کدا له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌دویم که به‌ چ به‌لگه
گه‌لیک بیسه‌لمینین قورئان په‌یامی خودایه و پیغه‌مبه‌ر(ﷺ) یش
پیغه‌مبه‌ری خودایه. نه‌گه‌ر قورئان په‌یامی خودا نه‌بووایه ئه‌وا

زنجیرى پەيامەكانى رېنويىن ..... فىكىرى سەلمانى لە نېوان واقىسى بوون و خەيالىدا

ئەو ھەنە و كەم و كورپىيانەى كە لە قورئاندا لە پىغەمبەر (ﷺ)
گىراو، دانەيەكيان باس نەدەكرا، چونكە ئەگەر ھى خودى خۆى
بووايە ئەوا پىى خوشبوو كە تىيدا نەبىت.^{۱۰۰}

---

^{۱۰۰} سوود لە كتيبي (العلمانيون والقرآن الكريم، د. احمد إدريس الطعان) وەرگىراو لە وەرگرتنى
وتەكانى بانگەشەكارانى سىكۆلارىزم سەبارەت بە خویندەنەويان بۆ دەقى قورئانى پىرۆز.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویژن ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

بو‌شاییه‌کانی نیوان عه‌لمانیه‌ت و کو‌مه‌لگه‌ی کورده‌واری

نووسینی : د عومهر عه‌لی

زنجیرەس پەيامەکانى رېتوئىن ..... فىكىرى عەلمانى لە نىئوان واقىعى بوون و خەيالىدا

پېش ئەوھى بچمە ناو بابەتەكەوھ دەمەوئەت ئەوھ بلىم ھەتا
بۆرەخساندى دەرفەت و قسەکردن لەسەر دۆخە ھەستيارەكانى
پەيوەست بە كۆمەلگەوھ ديسان بۆشايىھكى تر دروست كراوھ
لەنىئوان كۆمەلگەوھ عەلمانىتەدا! بەوھى ھەندىك كەس دەكەن بە
پالەوان و پىپۆرى بوارى عەلمانىت و لەبەرانبەردا زۆر دەنگى
تر دەخكئىنرئەت و كپ دەكرئەتوھ، ھەر لە راگەياندنەكانەوھ
بيگرە تا دەگاتە ھۆل و جىگە جياوازەكان.

بۆشايى ئەو دوو چەمكە لە كوئىدايە؟ ھۆكارى ئەو جياكارىھ
بۆ؟ ھاتنى ئەم بىرۆكانە بۆ؟ چ سوئىكمان لەم بىرۆكانە
وھرگرتووھ؟ بۆ ئەم بىرۆكانە سەركەوتوونەبووھ؟ بەردەوامى و
شەركردن لەسەر ئەم بىرۆكانە بۆ؟

پېش ھەموو شت دەبئەت ئەوھمان لەبىر بئەت دىن
پىداوئىستىھكى تاكەو بۆشايىھكە لە ناخى مرۆفدا ھەيەو ھەر بە
دىن خۆى نەبئەت پەر نائىتەوھ، زۆرچار دەبىنن پەنا بۆ دىنى
دەستكردىش دەبئەت بۆ ئەم پەرکردنەوھ.

وهك چۆن چهزو پیداو یستی خواردن و خواردنه وه و جنس و نه مانه له ناخی گشت تاکیکی تهنروستدا ههیه دینیش به هه مان شیوهیه، وهك چۆن برسیتی توینیتی ناشکیینیت نه واش لادان له دین و مانه وه ناشکیینیت، نه وه تهنها له پرووی په رستشه وه، ههروهك چۆن كه سیك كه برسی بوو ده بییت ئیتر نان بخوات، وه بو نه وهی جهسته تهنروست بییت ده بییت له و خواردنانه بخوات كه سودی بو جهسته ههیه، به لام خو نه گهر نه و خواردنانه شی دهست نه كه ویت نه وا هه ر ده بییت هه ر خواردنیك بییت بیخوات، گهرچی دواتر توشی نه خوشیشی بکات و هه مان نه خوشیشی بیکوژیست نه واش لادان له دین و نه بوونی دینیکی راستی مرۆقه کان له ناخه وه ده کوژن و زورجار وا له مرۆقه کان دهکات خوشی به دهستی خوئی خوئی بکوژیست، عه لمانیهت کراوه به به دیلی دین له م ولاته دا.

له دونیای کۆن و نویدا وه به گه واهی میژوو نه و سه رکردانه سه رکه و تنیان به دهسته ئیناوه كه حسابیان بو بیروباوه ری کۆمه لگه که ی خویان کرد بییت، گهرچی باوه ره که شیان ساخته و نا لۆژیکی بوو بییت، تهنها تاکه سه رکرده یه ک نه بییت له ناو

هەمووياندا جياوازبوو ئەويش پىڤەمبەر بوو محمد درودى
خوای لەسەر بىت، ھۆكارى سەرکەوتنەكەى ئەويش بۆ ئەو ھىزە
بەھىزە ئاسمانىە بوو كە مەبەستى بوو ئەو پەيامە بگات بە
گشت مرقۇفايەتى و رەحمەتەكەى كەس لىى بى بەش نەبىت،
بۆيە دەبينىن تا ئىستە تاكە دىنە دوای نەمانى سەرکردەكەى
زۆرتىن تەشەنەى بە دونيادا كرىبىت.

غاندى و جىڤاراو زۆرىك لەو سەرکردانەى كە ناوئىشانى
كارىزمایى و پالەوانىتى بوارى سىياسەت و سەرکەوتنىان پى
دەدرىت پشتيان لە باوهرى كۆمەنگەكەيان نەكرد، بە جيا لەو
سەرکردە كارتۇنيانەى ئەمرو كە بەردەوام چاويان لە پۆژئاوايەو
بەبى ئەوان خۇيان خاوەنى بىريارى سىياسى نىن، لە كاتىكدا
زۆرىنەى چاودىران و سىياسىيەكان نەقديان بۆ ئەم جۆرە
پاشكۆيى و دەستەمۆيە ھەيە.

ئەو ولاتانەش كە ھەك پاشكۆيەكى پۆژئاواو لەژىر ناوى
تازەگەرى و عەلمانىەت و زۆر ناوى بىرقەدارو خەلەتینەردا
دەركەوتن بىنيمان و دەبينىن چۆن شوپرش دوای شوپر بەرپا
دەكرىت بەسەرياندا، ھۆكارى ئەو شوپرش و بەھارو ناو

زنجیرمی په پیامه کانس پرتوین ..... فیکری عملانی له نیوان واقعی بوون و خه یالدا

جیاوازانهش فهشلی عملانیه ته له شهرقداو نهو پیناوهی که
به زور ویستووایانه له پینی میلیه تی بکن تهنگ بووه و به پینی
نه کردوون! ههروهک شاعیریک دهلی:

پینی په تی باشه تا پیناوی تهنگ
لانهی چولّ خوشه تا لانهی وه جهنگ

به نام نهو سه رکرده ساختانه ویستووایانه یان به زور نهو
پیناوه له پینی میلیه ته که بکن یان ده بیئت جهنگ هه لبرترین،
هه ربویه پوژه لاتی ناوه پراست به بهره وامی شه پرو جهنگی لی
نه براوه! دهسته چه وره کهش به نیسلامدا سپراوه، که سیکی وهک
سه دام، قه زانی، مبارک کی و کی که پوونه به چ ناراسته و چون
ناراسته کراوه که چی دواي شکستیان به نویژیکي مونا فیقانه
یان سه فهریکي سعودیه و له بهره کردنی بهرگیکی خیانهت به ناوی
هه مره وه شکسته کان ده دهنه پال نیسلام!

که ره میژووی سه رده می خه لافه تیشدا ناکوکی و شه ریک بوو
بیئت هه ره له چوارچیوهی نهو چاکسازیانده دا بووه که دینی

راستى ئىسلام خۆى ئاليەتەكانى پىيەو قبولى نەكردوو بەناوى دىنەو قورخكارى و پاوانخوазى بكرىت، ئەوھى ئەمرو وەك تانە لە ئىسلامى دەدەن و بە دىنىكى ئاژاوەگىرى وينا دەكەن، گریمان دىن ھەر بە شمشىرىش سەرکەوتبىت جا خو ھىچ مىللەتەك وەك كورد پىويستى بە شمشىر نەبوو! دەبوو كورد ئەو شمشىرە ماچ بكات كە ببىتە ماىھى سەرخستنى و بەدەستھىنانى مافەكانى، چما مىللەتانى تر سوڊيان لەو شمشىرە بىنوو و كورد سوڊى لى نەبىنەت، ئىستە كورد پىويستى بە چەك و تەقەمەنى ھەر ولاتەك ھەيە كە يارمەتى دەرى بىت و مافەكانى بو بسەنىتەو، بو؟ تەنھا شمشىرەكەى ئىسلام جىگەى قسە لەسەر كەرنە! بو توپ و تەيارەى نەيارانى كورد بە سوپاسەو و بە ناراستەوخوش قبول بكرىت بەلام ھىزى ئىسلام بەلەكەدارى باس بكرىت، بو چەكى ولاتانى دوژمن بەكارھاتوو بو دژى كوردو جىگەى قسەش نى يە.

عەلمانىھتى كوردى بەسەردىواردا خۆى سەرخستبىت و بەبى حسابكەردن بو كۆمەلگەو راوەرگرتنىيان بەزور ھەولنى خو

سەپاندنی داوێ قاجاخانە خۆی خزانددووەتە ناو کۆمەنگەس کوردەواری، ئەوێ کە ئەمڕۆ بەناوی عەلمانیەت و لەژێر بێرۆکەس ئیلحادیدا بەردەوام گومان بئاو دەکاتەوێ ئیسلام بەوێ ناشرین دەکات و دەلی باشە ئەگەر ئیمە ئیسلامیشمان قبول بێت چ جۆرە ئیسلامیک بێت؟ سعودی بێت! ئەفغانی بێت! یان عەرەبی و فارسی بێت! گەرچی دەکریت هەمان پرسیاریش پووبەرووی عەلمانیەکان بکریتەوێ بە هەمان لۆژیک هەمان پرسیارى خویان ئاراستە بکریتەوێ ئایا ئەس ئەگەر عەلمانیەتمان قبول کرد چ جۆرە عەلمانیەک بێت؟ ئەمریکی بێت! بەریتانی بێت! ئیسپانی بێت! یان..

هەرۆک چۆن لە پۆژئاوا شۆرشکرا بەسەر دینی مەسیحیەتدا دەکریت ئەمڕۆش ئەو ولاتانەس کە ناوی خویان ناوێ ئیسلامی شۆرشیان بەسەردا بکریت بەلام نەک بە هزریکی دەرەکی چونکە خودی ئیسلام ئەوێندە بەشی ئەو شۆرشگێریەس تێدایەو لە چوارچێوێ دەرە شەرعیەکاندا دەتوانیت مافەکانی خۆس بەدەست بەینیت، بەجیا لە دەرە دەستکاری کراوێکانی

مەسیحیەت کە گەر کێشەیهکیان بهاتایهتە بەردەست نەیان دەزانی چۆن حوکمی بکەن و پرسیاریان لە پیاو پیرهکان دەکرد کە جارێان ئەو کێشەیی چۆن چارەسەر کراوه.

ئەوهی کە پێی دەوتری عەلمانیەت لە کوردستاندا یان لە پۆژەهلاتی ناویندا بە گشتی وینایهکی بی دینی و ئیلحادیان لە میشکی تاکی کوردا دروست کردووه، لە کاتیگدا هەر بە پێوهره عەلمانیەتە کە ئەوهی لێره دەگوزەریت جیاوازی ههیه لەوهی لە پۆژئاوا کاری لەسەر دەکریت، چەند نمونەیهک و وهک بەلگهیی راستییتی لە پۆژئاوا بواری به مومارەسهی دین دەدەن و حسابی تایبەتی بۆ دەکەن گەرچی سیاسەتی ئەو وڵاتانە بە پێچهوانهیی لای خۆمان لە ناوخوادا سیاسەتیکی نەرمەو بۆ دەرەوه رەقە بەلام لە کوردستاندا لە ناوخوادا بۆخۆمان خراپین و بۆ دەرەوه نەرمین! ئەوانهیی لە قوناغیکی ژیانیاندا بە حەرامی شیریی ئیسلامیان خواردووه بەلام ئیستا بوونەتە تەتەری عەلمانیەتی کوردیی!

لێره بۆ دروستبوونی کێشە مەعبەدی زەردەشتی حکومەت بودجەیی زۆری بۆ سەرف دەکات دروستی بکاتەوه وه مزگەوت

لەسەر ئەركى خىرخوازىش رېڭگى لى دەكرىت و سنوردار دەكرىت.

ئەو بۆشايىيانەى كە لەنىۋان خەلك و عەلمانىەتدا دروست بوو يەكجار زۆرن لەم كۆمەلگەيەداو ھەمووشى دەگەرپتەوہ بۆ ئەو ئەقلىيەتە پاوہنخوזהى كە پىش كۆمەلگە خودى عەلمانىەتى ناشرىن كىردوہو خستوہتە ژىر پرسىاروہ! بەجۆرىك وىنەى عەلمانىەت لە زھنى تاكى كوردىدا دروست بوو واتە دژە دىن و دژ بە بەھا كۆمەلەيەتەكان، لە كاتىكدا ئەكرىت عەلمانىەت لەسەردەمىكدا وەك دژە دىن و بەرانبەر مەسىحيەت ئەو مانايەى ھەلگرتبىت كە بەرانبەر ئەو دەستەئاتداریەتى و ستەم و قۇرخكارىەى پىاوانى مەسىحيەت، بەلام لە بنەرەتدا وا نەبووہ عەلمانىەت دژى ستەمىكى پاوانخووزى كارى كىردوہو بۆ دەربازبوون لەو قەيرانانە ھاتن و دىنيان لە سىياسەت جىاكردوہ بە شۆرشكردن بەسەر ئاينى مەسىحيەتدا.

بە برۋاى من وەك چۆن ھىزىك يان لايەنىك لىرەو لەوى دروست دەبىت بەناوى ئىسلاموہ كارانىك دەكات و زانا

ئیسلامیەکان لێی بە دەنگ دین و دەیکەن بە ھەرا لەسەری و بەلگە ی بۆ دەھیننەو ھە کارەکانیان لە چوارچێوەی شەرعدا جێگە ی نابیتەو ھە یان لایداو ھە بوو پۆشنبیرانی ھە لە ئاست ھە و کەسانە بە دەنگ بەاتایەن کە عەلمانیەتیان تاپۆکردو ھە بۆ خۆیان! ھە لەبەرانبەردا دەنگێکی وا نی یە یان نابیستریت بەم کۆمەلگە بلایت ھە و یناکردنە پێچەوانە ی ھە و سستمە عەلمانیەتە یە کە ھە یە، عەلمانیەت بریتی نی یە لەبەراز خواردن و رابواردن و مەساج خانە و دیسکۆ ھە و جۆرە شتانە! نەھامەتیەکانی گەلی کوردیشی خستە پال ھەم جۆرە ھزرو بیرکردنەوانە بە شاھیدی میژوو ئیمە گەر بگەریننەو ھە بۆ میژووی ھەم حیزبە کوردستانیە ی کە ئیستە لەسەر عەلمانیەت پۆلین دەکریت و لە خەباتی شاخیانەو تا ھەم کاتە بە یی ھێچ دوو دلی و گومانیک دەتوانین بلین خواستەکانی گەلی کوردیان کردو ھەتە قوربانی ئایدۆلۆژی عەلمانیەت، ھەویش بە ھەلە واتە بەشیو ھەتە وینای عەلمانیەتیان لە ناخی تاکی کوردا کیشاو ھە کە واتە بی دینی لە کاتی کدا ھەم بی دینی بەرانبەر بە مەسیحیەت بو ھە نە

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ئىسلام! ھەربۆيە لە شاخەوہ تا ئىستە ئەو بۆشايیە لەنیواندا
دروست بوو!

ھۆکاری ھەرە سەرھکی دروستبوونی ئەحزابی ئىسلامی لە
كوردستاندا ھەر ئەمە بوو، چونكە گەر تۆزىك لۆژىكانە
بىرېكەینەوہ شتىكى زۆر نالۆژىكىيە ئەحزابی ئىسلامی لە وڵاتی
ئىسلامیدا ھەبىت! یانی چى مىللەتێك خۆى مسولمان بىت و
حیزبى ئىسلامى تىدا بىت! دەكرىت رىكخراوى جۆرەجۆرى
ئىسلامى ھەبىت بەلام حیزب و جیاكردنەوہى خۆت لە خەلكى
بەناوى ئىسلامەوہ جىگەى پرسىارە! بەلام ئەو بۆشايیەى
ئەحزابە عەلمانیەكان دروستیان كرد ئەویش بە دژایەتى كردن و
حساب بۆ نەكردنى دین تا ئىستە ئەم فەوزا لە كوردستاندا
دروست بوو و خەلكى دابەش بىت بەسەر ئىسلامى و عەلمانىدا
وہ لەسەردەمىكىشدا شەر بەناوى ئىسلام و كافرەوہ لەنیوانیاندا
پوویداوہ، دواتر دابەش بىت بەسەر چەندین بەناو فکرو
ئایدۆلۆژىیایى جىاوازدا، لە ھىچ شتىكدا لە عەلمانى غەربىش
ناچن و ھەركەس كورسىەكەى گرت نمونەيەك نى یە بەخۆشى

وەك ئەوەى لە پۆژئاوا ھەيە بەرى بدات، ھەردەبەت لەسەر كورسىيەكە بمریت يان بە شەق لايبەریت! ئەو ھەموو بۆشايى و لىك دورىيە كە زۆر جىگەى پرسىيارو سروشتى نى يە بۆ ھەرىمكى چكۆلانەى قەيراناوى و باوەرپېنەكراو، كە دەبوو ھەمووى پىكەوہ كارىيان بۆ ئەوہ بگردايە ئىنتىماى خەلكيان بۆ خاك و نەتەوہ دىنەكەيان ھەبیت و بۆشايىيەكە بەجۆرىك لى نەكەن كەسىكى دىندار خووى بەجياواز ببىنیت و ھەستى غوربەت و بى كەسى و ميوانى لەم وئاتەدا ھەبیت.

ئەگەر كىشەى ئەم بۆشايىيە نەبوایە بۆ كۆمەلىك مامۆستای ئاينى كە ھەمووى دژى بەعس بوو نەيانتوانى لەگەل ئەم ھىزە ئەگەر فعەلەن نىشتەمانىيە بتوانن كار بكەن، ئەوەى دواتر بزوتنەوہى ئىسلامى لى دروست بوو.

لە كەلار كەبىرايەكيان گرتبوو تا بردبوويانە ئاسايش بە نوکە تەفەنگ و شەق و چەپۆكە بەبى ئەوەى بزانیت لەسەر چى گىراوہ و بەبى ئەوەى قسەى بۆ بكەن، لەوى و تەبووى تەنھا پىم بلین لەسەرچى منتان گرتووە ئەویش و تەبووى تۆ ئىسلامىت! ئەویش

وتبووی کوره بهرم دهن با هه‌زار کفر نه‌که‌م له داخی ئیوه! هه‌رکه
وای وتبووی ووتبویان به‌ریده‌ن به‌خوا ئه‌وه ئیسلامی بوایه ئاوا
به‌ناسانی کفری نه‌ده‌کرد، دواتر ده‌رکه‌وتبوو به‌هه‌له‌ بووه‌و
ناوه‌که‌ی لی‌کچوو له‌گه‌ل که‌سیکی تردا! هه‌ر باش بوو
نه‌یانکوشتبوو چونکه‌ کوشتنی به‌هه‌له‌ی له‌م شیوه‌ش به‌داخوه
هه‌بووه‌و گرتنگی که‌سیکی‌ش له‌بری که‌سیکی‌تردا! ئه‌مه‌یه
عه‌لمانیه‌ت! عه‌مه‌یه‌ عه‌داله‌ت!؟

عه‌لمانیه‌ت هی‌زی خو‌ی وه‌ک کاسپی نیشانی خه‌لک داوه‌،
کابرایه‌ک ده‌یگوت ئه‌م چه‌کدارانه‌ چه‌که‌کانیانم وه‌ک خاکه‌نازو
قولنگه‌و ئالیه‌تی نیشکردن دیته‌ پیش چاو.

به‌نام له‌م وئاته‌دا هه‌رچی دژایه‌تی له‌گه‌ل دیندا هه‌بی‌ت له
زه‌مین‌ی واقعی‌دا ئاسانکاری بو‌ ده‌کریت، راقیسه‌یه‌ک موچه‌که‌ی
به‌رانبه‌ر سی مه‌لایه‌، جیگه‌ی گشتی ده‌دریت به‌ شه‌خس بو‌
کردنه‌وه‌ی مه‌شروبخانه‌و پیوه‌ره‌کان زور فشۆلن و به‌ مندا‌ل
مه‌شروب ده‌فروشریت و گو‌ی به‌ خه‌لکی ناوچه‌که‌ نادری‌ت گه‌ر

له‌گه‌ل ئه‌و کاره‌دا نه‌بی‌ت، له ئه‌وروپا ئیمزا کاری پی ده‌کریت و

ته‌نها یه‌ک دراوسی قسه‌کانی جیگه‌ی ئیعتباره به‌لام لی‌ره!

بۆیه ئه‌وه‌ی خۆی کردووه به‌نوماینده‌ی عه‌لمانیه‌ت له‌م

ولاته‌دا میزاجی شه‌خسی خۆی و چه‌زو ئاره‌زووه‌کانی کردووه

به‌ پی‌وه‌ر نه‌ک هیچ ده‌قی‌ک که له‌چارچیوه‌ی به‌ها

کومه‌لایه‌تیه‌کاندا جیگه‌ی ببیته‌وه که له‌ده‌ره‌وه زۆر به‌رز

ده‌رخینری‌ت و لی‌ره‌ی نرخ‌ی سه‌له‌که توریکی نی یه‌.

له‌ ده‌ره‌وه فکر ئازاده ده‌توانیت باسی فکره‌که‌ی خۆت بکه‌یت

هه‌تا هه‌ندی‌ک جار خودی فکره‌که یان دینه‌که جیاواز بی‌ت له‌گه‌ل

به‌رانبه‌رو پینچه‌وانه‌ی یه‌کت‌ریش بن، له‌ مزگه‌وت باسی یه‌کتا

په‌رستی بۆ خه‌لکی ده‌که‌ن، به‌لام له‌ که‌نیسه عیسا سه‌لامی

خوا‌ی له‌سه‌ر بی‌ت به‌ خوا وه‌سف ده‌که‌ن، له‌ مه‌عبه‌دی بووزیه‌کان

خواکه‌یان له‌به‌رده‌م بیناکه‌یان داناوه، له‌ مه‌عبه‌دی سیخه‌کان

مشک و مانگا، به‌لام مادام نه‌گاته ناست ئه‌کشنیکی نه‌خوازراه

هه‌موو ئه‌وانه ئاساییه، به‌لام لی‌ره له‌سه‌ر ووتاری‌ک پوژنامه‌نووس

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

کوژراوه، له‌سه‌ر قسه‌یه‌ک ده‌می خه‌لک هه‌راوه، له‌سه‌ر قسه‌یه‌ک له‌سلّ کراوه، له‌سه‌ر قسه‌یه‌ک گواستراوه‌ته‌وه.

هه‌ربۆیه دیمه‌نه‌کانی کوردستان له‌ماوه‌ی ۲۴ سالی رابردودا بهینه‌ره به‌رچاوی خۆت وه‌ک چۆن له تیفیه‌کانه‌وه ده‌لێن وینه‌کان ده‌دوین ئیتر پیویست به‌ قسه‌کردن ناکات.

به‌لام ئەمانه له‌بری پۆشنبری کاریان بو‌گه‌وجاندنی خه‌لک کردوه، وه‌ک ده‌وتریت ماسی له‌ ئاوی لی‌ندا زووتر راو ده‌کریت. کابرایه‌ک هه‌بوو جاش بوو سه‌رده‌می به‌عس و هه‌مووی ده‌زانیت موچه‌ی جاش ۸۰ دیار بوو مانگانه، که راپه‌رینه‌که بوو دواتر بوو به‌ پیشمه‌رکه زۆرجار پرسیاریان لی‌ ده‌کرد که موچه‌که‌ت چه‌نده؟ ئەویش ده‌یگوت به‌خوا هه‌ر ۸۰ دیناره‌که‌یه‌و زیادی نه‌کردوه.

په‌که‌که‌ دوا‌ی سالانیکی تولانی و خه‌باتی شاخ ئیسته ده‌گاته ئەو قه‌ناعه‌ته که بۆشاییان له‌ نیوان خۆیان و خه‌لکدا دروستکردوه‌و کۆنگره‌ی ئیسلام و دیموکراسی له‌ ناماده

زنجیرەس پەيامەکانی ریتۆزین ..... فیکری ئەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

(دیاربەکر) دەبەستیت تێیدا بە هەموو ئیعترافاتیکەوه لە
کۆنگرەدا دەوتریت ئەزموونی مەدینەوهو پیکەوه ژبانی
دەستەڵاتداریتی محمد درودی خوای لەسەر بێت چارەسەر
لێکچوووە لەگەڵ ئەزموونی ئیمەو ئیستەدا، دەمیرتاش بە یەک
وتەو پشتگیری هاوڕەگەزبازەکان بالانسی دەنگەکان دەگۆڕیت
ئاخر هەقی ئەوه نی یە تەمبێ بکریت که مافی ئەو نی یە ئەو
قسە یە بکات و هەلە ی ئەو دواتر میلیلتیک باجی دەدات.

ئەگەر ماوهی حوکمرانیەتی ئەم هەریمە حوکمیکی ئیسلامی
بوایە! پەلە یەکی رەشی گەرە دەبوو لە میژووی ئیسلامیدا.

ئەوانە ی که لە سەرەتاوه بە ئەلمانی هیناوییانە و هەشیانە
ئەلمانیەکی بە عسی بووهو دواتر بووه تە ئەلمانی کوردیی! ئەو
تاک و تەرا خوینە واره ی که نیازیان خراپ نیە بە لأم بە خوین
بزانن یان نا لە بواری کارو فیکری ئیسلامییدا که وتوونە تە ژیر
فشەو فشاری ئەلمانیە تەوه.

نهو نیسلامیه‌ی که عه‌لمانیه‌ت دهیه‌ویت:

نیسلامیکی کهم ئەندام و پهل و پۆ براو، نیسلامیک به عه‌ره‌بانه
بروات به‌پیره!

ده‌کریت خواسته‌کانی گه‌لی کورد له‌م جوړه فکر و ئایدولۆژیه
جیا بکریته‌وه به‌لام به‌داخه‌وه ئەوان سویدیان هر له‌م تیکه‌لی و
پیکه‌لیه و هرگرتووه هر بویه تا نیسته‌ش نه‌توانراوه حیزب له
حکومه‌ت جیا بکریته‌وه هر باسی باسی ئەوه‌یه دین له
ده‌سته‌لات جیا بکریته‌وه، ئاخ‌ر دین که‌ی ده‌سته‌لاتی هه‌بووه تا
جیا بکریته‌وه، له‌وه‌ته‌ی کوردستان هه‌یه یه‌ک نمونه‌ی پی‌ بلین
ده‌ستی دزیک برابیت، جه‌لد له‌که‌سیکی زیناکه‌ر درابیت،
که‌سیک هه‌لواسرابیت له‌سه‌ر تاوانی پینگه‌گرتن و تالانی کردن،
زۆر به‌داخه‌وه ئەزمونی ئیمه‌ له‌گه‌ل و لاتانی دهره‌وه‌دا به‌رده‌وام
تیکه‌ل ده‌کریت و تا نیسته‌ نه‌مانتوانیوه خو‌مان بین.

جینگه‌ی خو‌یه‌تی بووتریت که‌سایه‌تیه نیسلامیه‌کان له‌ ماوه‌ی
رابردووداو تا نیسته‌ چه‌ندین کۆریان سازکردووه و ه‌ک دیبه‌ت و

زنجیرەى پەيامەكانى رېنۆيىن ..... فيكرى عالمانى له نىوان واقىسى بوون و خەپالدا

بە ھاوبەشى ئەوانەى كە كاریگەرن بە فکرو ئایدۆلۆژى
عەلمانیهت و پوژئاوایی بەلام عەلمانیهکان خۆیان لەو جۆره
کوۆرو کوۆبونەوانە دەبورینن و هەولێ جیاکاری دەدەن و
بوۆشاییهکە دیسان قولتر دەکەنەوه، خاوەن فکریش ناییت
بترسیت لە پووبەرووبونەوهو بوو بۆ پەرخساندن، دواتر ئەوان
لە فەزایەك دەبن و کۆمەلگە لە فەزایەکی تر، جگە لەوهی ماوهی
حوکمرانیهتی ئەم هەریمەو لە ژێر ناوی عەلمانیهت و فکری
غەریبیدا هۆکاریکی گەوره بووه بۆ بە کافر زانیمنان و پەوایهتی
دان بەو گروپانەى کار لەسەر ئەو دەستەواژانە دەکەنەوه،
هەربۆیه دەبیّت عەلمانیهت بەبەرگیتی ترو حساب بۆ کۆمەلگە
بیّتەوه مەیدان و قەرەبوونی رابردووی بە تەوبەیهکی کرداری
بکاتەوه.

له دینی نیسلامدا شتگەلێکی جیگیر هەیه(الثوابت) ناییت
هیچ کات دەستی بۆ بربیت و بپراوتەوهو لە راستیدا ئەرکی
پەرلەمان سوکراوه له ناستیدا نەك بە پێچەوانەوه.

ئەگەر بە وردی سەیری ئەو جیگرو نەگۆرانە بکەین هیچ کات بە گۆرینیان هیچ بەرەمیکی پیشکەوتنی دونیای بەدوادا نایەت، بە لکو زۆر بە پێچەوانەو هەرکات ئەو شتانه گۆران شتی قیزەون و خراپ جیگە ی دەگریتهوه.

بۆ نمونە لە دینی ئیسلامدا یەکتا پەرستی هەیهو براوتەوهو هەرئەوهش لە بەرژەوهندی و سودی گشتیدا، ئەگەر تۆ بییت و وازت لەوه هیئا ئەوا بت و ئارەزووکان جیگە ی دەگریتهوه.

دزی براوتەوهو هەرشتیک بجیتە چوارچیوهیهوه، که تۆ بییت و وازت لەوه هیئا ئەوا سەدان یاسای داتاشراو دزیهکان سپی دەکاتەوهو یاساکە جیگە ی قورئانی پی دەگریتهوهو خۆی بۆ خۆی دەبیته دین و پیروز دەگریت لە بەرژەوهندی کۆمەلێک کەسدا نەک گشتی.

زینا براوتەوهو که واز لەوه دەهیئیت ئەو سەرگەردانیه دروست دەبییت نالییم لە ولاتانی خۆمان لە ولاتانی غەرب خۆی

زنجیرەس پەیمانەکانی ریتوئین ..... فیکسەس لەمانەس لە نیوان واقیعی بوون و خەبەلدا

پێوهی دەنالیین بە دەستی مندالی بی دایک و بی باوک و شەپرو
کیشەو نا ئارامی .

خواردی مادەس سەرخۆشکەر براوہو، کە واز لەو یاسا براوہ
خواییە دەهینریت ئەوا کیشەو کوشت و بپرو پیکدادانی
ئوتومبیل بەرھەم دەهینیت .

رێبا براوہتوہ کە واز لە رێبا دەهینریت ئەوا قەرزارو
سودمەند بوونی دەولەمەندەکانی لی دەکەویتوہ، کەسیک قەرز
دەکات لە کێ قەرز دەکات خۆ ھەزار پارەس نی یە بیدات بە قەرز
دەبیت لە دەولەمەندی بکەیت! دواتر ئەویش بە زیادوہ وەری
دەگریتوہو بەردەوام لە قازانجدا یە .

ھەموو ئەو شتانەس پێویستی بە گۆرانکاریە لە دینی راستی
ئیسلامدا نەک رێگری لی ناکات بە لکو ئەرکە دەبیت ئیجتھادی
تیدا بکریت، ھەتا لە ئوموری عیبادات و زۆر شتیشدا، ئەوہتا
موجتەھیدیک ھەر کە ھول دەدات خیریکی بۆ دەنوسیت ئەگەر
نەشی پیکیت، خۆگەر پیکای دوو خیری بۆ دەنوسیت .

بیناسازی و تەکنەلۆژیای هاتوچۆو هەرچی ئەو شتانه هەیە که پەیوەستە بە پیشکەوتنەوه هیچی دەقیکی رینگری لەسەر نی یە، بەلکو هەندیک شتیش هەیە که لیکدانەوهی هەلەئە بۆ دەکریت سەرەنجامی جەملە بەرانبەر دین، بۆ نمونە پیڤەمبەر درودی خوای لەسەر بیټ که ووتاری بۆ خەلکی دەداو خەلکی زۆر بوو بوون و لە دواوە نەیان دەبینی، کابرایەک وتی ئەئە پیڤەمبەری خوا بۆ شتیک دروست نەکەین بچیتە سەری و تا خەلکی بتان بینن، ئەویش فەرمووی دروستی بکەن، دواتر دارتاشیک میجراییکی بۆ دروست کرد که بە ۳ قادرمە دەچووہ سەری، ئیتر پیویستی ئەو کاتە هەر ئەوەندە بووہ و رینگری لئە نەکراوہ، ئیستە کەسیک دیت دەلئە بیدعەیه لە ۳ قادرمە زیاتر چونکە ئەوہی پیڤەمبەر درودی خوای لەسەر بیټ هەر ۳ قادرمە بووہ ئەوہ جەملە، خو دارتاش ئەوہی دروست کردووہ نەک موحتەهیدی شەرعی.

ئیمە گەر بگەریننەوہ بۆ سەرەتای سەرەلدانی عەلمانیەت درزی پیاوانی کەنيسە هەولئە ئەوان بۆ لابردنی ستەم بوو بەناوی

زنجیریں پہیامہ کانی ریٹوین ..... فیکری عہدمانی لہ نیوان واقعی بوون و خہیالدا

دینہوہ، گہرنا بہ ئیستہ شہوہ نہیان توانیووہ دینہ کہ بسپرنہوہو لہ گہل
ئہوہی دینی مہسیحیت بہ کہ لکی حکومہ تداری نایہت ہر
پیوستیشیان پنیہیتی و ناسنامہ یان ہر بہ مہسیحیہ ناسراوہ.

کیشہ ئہو سیاسیانہی کہ ئیستہ دین ہمووی وک یہک سہیر
دہکن نہ شارہزاییانہ بہرانبہر ئیسلام و یاساکانی وہیان
فیلزانیانہ.

لہ ئیسلامدا حوکم ہہیہ کہ لہ کتیبہ شرعیہ کانداندا
دہرہینراون و بہناوی ئایات ال حکام، ئہو ئایہ تانہی کہ حوکمی
تیدایہ.

ہرودہا لہ فرمودہ کانشدا ہہیہ.

عدالت بنچینہی حوکمرانیہ تہو یاساکانی لہ قورنانداندا بو
کیشراوہ کہ چ عدالتہ تہوہ چ نا عدالتہ تہ.

پیوستہ چیتر ئیسلام نامو نہ کریت لہ کو مہ لگہ داو ریژی لی
بگریت وک ہہ لبراردہیہ کی زورینہ گہر حوکمی گہ لیش بوگہل
بیٹ وک بنچینہ کانی دیموکراتی دہ بیٹ ئہو شت قبول بیٹ
ئہوان چی ہہل دہ بژین.

زنجیرەس پەڕیامەکانی رێنۆین ..... فیکرەس ئەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

پێویستە سنورێک بۆ ئەو کەسانە دا بنرێت کە خواستەکانی
کورد بە قوربانی قسە ی باق و بریق دەکات و بە کردەوه
فەشەلیمان لە بواری دەستەڵاتداریدا بینووه و کردەوهکانی بۆمان
دەدوێت.

زنجیرەس پەڕیامەکانی رۆژنۆین ..... فیکرەس بە لمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

جیا کردنه وهی دین له ده ولت

جیا کردنه وهی به هایه

له مروؤ

نووسینی: زانا سه لام تاهیر

ئیمڕۆ ولاتیکی تەکنۆکراتمان دروست کرد بە ژێرخانیکی پتەوهوه تەنها ئەوه ماوه تەبەنی دنیا بێنی سیکۆلاریتی بکەین، ئەویش لە سەر دەستی کی؟

ئەوانە ی ئیستا بانگەشە ی سیکۆلاریزم دەکەن بە شیکری زۆریان نەیان تۆنیوه ئەپدەیتی زانیارییەکانیشیان بکەنەوه یان تەنها توتوتین و نەقلی ئەفکارن هەتا ناتوانن ناقل فکریش بن، بۆ نمونە عەلمانیەتی (کەلە شەقی عەرەبی) تەواوی فکری سیاسی و دروشمی خۆی لەسەر پیناسەیهک بونیاد ناوه کە پیناسەیهکی چەقبەستووی ناو قاموسەکانە هی نیوهی سەدهی نۆزدەیهمه، ئەمە لە کاتی کدا و تراوه کە دەولەت کیانیکی بچوک بووه و بازنە هەژموونی ئەوەندە فراوان نەبوو بتوانی تەحەکوم بەسەر ژبانی تایبەتییهوه بکات، کەچی ئەم بە ناو رۆشنیریانەش بە کارهبا و تەسجیلی ئیڕە و بە قەوانی ئەوان دەیلینەوه هەتا ئیستا لە ئادۆنیسا تینەپەراند تا پەیدا بوونی تیۆرەکی (ئەلفرید ستیخان توینس توله ررانس) کە پینی وابوو

زنجیرەس پەیمانەکانی ریتوئین ..... فیکسە سەلمانە لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

دینیش دەبی پۆلی هەبێت لەگەڵ سیکۆلاریزم لیڤه و لەوی بوو بە هەراو ۆرک شوپ و میزگرد (خولاصە ی کەلام ئەم خزانە لەوی بانگەشە ی بۆ دەکەن ناتوانن ئیجتەهادییان تیدا بیّت خەلک لە بری ئەوان بێر دەکاتەو، سەیر لەو دەایە ئیّمە بە چەقبەستوو ناو دەبن پیمان دەلین کۆنە پەرست چونکە هەر قورئان دووبارە دەکەنەو دوا جار ئیّمە شەرم لە وتنەوی قسە ی خوا ناکەین و شانازی پێو دەکەین بەلام ئیّوہ چی ؟ وەک ووتە خەریکی گواستەنەوی بێر و ئاراستە ی خەلک، ئادە ی بزائەم کراوہ ی ئیّوہ لە چیدا یە ؟ ئەگەر (ئەلفرید ستیفان) نەبوایە هەر دەتان ووت دین لە دەولەت جیا هەر چەند هەندیکیان ئیستاش هەر دەیلینەو، وە ناشتوانن زانستی و بابەتی بن چونکە کۆمەلە خەلکیکی حاقید و پەرگین.

عەلمانییەت بۆکی ؟

سیکۆلاریزم ئاشکرایە لە کوی و بۆچی سەری هەلداو، ئیّمە ئەو دەزانین رەفتاری کلێسا لە سەدەکانی ناوەرەست چۆن بوو

له هه‌مبهر ژبانی تایبته و گشتی، وه مامه‌له‌ی چۆن بووه له‌گه‌ڵ زانست و زانیاری، که‌واته سیکۆلاریزم نه‌نجامی کاردانه‌وه‌ی کاریگهر و چه‌زیک‌ی سه‌رکه‌شانه‌یه بو‌ پزگار بوون له ده‌سه‌لاتی کلێسا، پوژ ناوا هه‌ر له سه‌ره‌تاوه بیروک‌ه‌ی ره‌ش و سپیان لا گه‌لاله بووه به تایبته‌ی بیری سیاسی ناینیان هه‌لبژاردوه له نیتوان مه‌له‌کو‌تی ئاسمان یان مه‌له‌کو‌تی زه‌وی ئهم هۆکارانه هه‌یچیان نادۆزییه‌وه له مندا‌لدانی ئیسلامدا به واتایه‌کی تر ئیمه چینی پیاوانی ئایینی‌مان نییه پیوکراتیته به ته‌واوی ره‌تکراوه‌ته‌وه له ئیسلامدا ده‌سه‌لاتدار پیروژ نییه نمونه عومهری کوپی خه‌تاب (ره‌زای خوای لیبیت)، ئهم مامانه داماو و بی‌ نیشانه بنیرنه‌وه ماله‌وه کو‌مه‌لگای ئیمه نه‌ حه‌ملی به عه‌لمانییه‌ته‌وه هه‌یه نه به ته‌ماشه .

وهك وتمان ئیستا عه‌لمانییه‌ت ئه‌وه‌ی تیپه‌راندوه که ته‌نها جیا کردنه‌وه‌ی دین بیته له ده‌ولته به‌لکو جیا کردنه‌وه‌ی به‌هاکانه له خودی ژبانی مرو‌ف، ئیستا بازار به‌هاکان دیاری

زنجبیری په پامه ګانې ریښوین ..... فیکسې له لمانسې له نیوان واقیعی بوون و خدیالدا

دهکات نهم پرستیه له وانیه شوکیک بیت لای هندیک خهک
سهیر بیت، له نهنلولو جیای نه خلاقدا واته چاکه بو چاکه
ستادارت چییه ؟ تنها به شیوهیهک بابتهی ده بیت که رهها ده بیت
که شرعییه ته کی له میتافیزیکه وه گرتبی چونکه له دهره وهی
دین شتیکی نییه به ناوی موچه رومات و چاکه و خراپه ی موتلهق
کاتی عه لمانیهت ده لیت دین له ده ولت جیا له دوا جار
جیا کردنه وهی مروقه له بهها رههاکان چونکه لای نهوان بههاکان
ریژهین و دهگورین و جیهانی مادی همور راسته قینهکان له خو
دهگریت، نهوان سهیری مروقه دهکن وهک به شیک له نه نزیمه ی
مادی به لام نیمه پیمان وایه ماده به شیکه له پیکهاته ی مروقه،
وهک چون جهخت له سر نه وه دهکنه وه ده بیت مروقه مروقه بوونی
خوی له بیر چیتنه وه تا بتوانی له گهل نه نزیمه مادییه کی
ژینگه کهیدا یهک بگریت، وه له ده ستدانی مه رکهزی بوونی مروی
خوی، لیله ده مروقه له بیروکی ناینی خودا داده بریت هه ولنادات
بگات به خوا به لکو نزمتره له وهی له گهل ژینگه مادییه کهیدا

تیکه‌ل بیّت خوئی به ره‌های به به‌شیک لهو بزانیّت، هموو به‌هاکانیش به شیوه‌یه‌کی ره‌ها ریژه‌یی بن (مه‌قوله‌که خودی خوئی هه‌له‌یه نه‌وان پییان وایه هموو شتیك ریژه‌ییبه له کاتیگدا هموو‌که موتله‌قه) لای نه‌وان به‌هاکان خودین وه نه‌گر هموو شته‌کان ماده‌ش بن که‌واته جگه له هیز هیچی تر نییه نه‌مه هه‌وله بو‌سه‌پاندنی تیروانینی نه‌خلاقى خودی، نه‌وه لای من جوانه به‌لام نه‌وه جوان نییه یان نه‌وه چاکه و نه‌وه‌یان چاک نییه، نابیّت نه‌وه‌مان له بیر بچیت له واقعی ماددی به‌ها ناداته مروّقه به‌لکو حه‌قانیقی عیلمیت ده‌داتی لیّره‌دا داپرانیک له نیوان راستییه زانستییه‌کان و به‌هاکان پوو ده‌دات بو‌نمونه نه‌گر که‌سیک بلیت مندال به‌گه‌رم کردن ده‌کشیت قسه‌که‌ی زانستییه نه‌خلاقى نییه، عه‌لمانییه‌کان یه‌که‌م جار مامه‌له‌ی عیلمیان له‌گه‌ل مروّقه‌کرد، یه‌که‌م جار نه‌وان بوون مروّقیان برده‌تاقیگه، نازییه‌کان مندالیکیان ته‌عزیز ده‌دا و منداله‌که‌ی تریان دینایه دیاری تا بزائن کاریگه‌ری چهنده ، دواتر پرؤسه‌یه‌کی عیلمی

زنجیرس په یاسه کانس رینوین ..... فیکرس له لمانس له نیوان واقیص بوون و خه یالدا

خالئ له بها په یدا ده بوو، چه کی کیمیا بیان به ره مهینا شه پری
خویناوییه جهنگه جیهانییه کانیا ن پیکرد، دواتر بردنی سامانی
خه لک و دابه شکردنی له نیوان خوینادا به شیوه یه کی داد گه رانه
مه گه ر نه مانه به ره هی عه لمانیه ت نه بوون ؟ بو له بیرتان
چووه ته وه نه مریکای لیبرالی که پیتالیست چون دروست بوو ؟
مه گه ر بناغه که ی به قه ر کردنی زیاتر له یه ک ملیون هینده
سوره کان دهستی پی نه کرد ؟ چونکه لای نه وان نه خلاق
پژیه ییه، با ورد بینه وه له م و ته یه ی نیچه ده لیت: گه ر جیهان
مادده بی ت هه مووی مادده جولآوه که واته جیگیری له جیهانا
نییه وه هه موو شتیک پژیه ییه وه نه گه ر هه موو شتیک پژیه یی
بوو که واته نه مانا هیه و نه نه خلاق هه موو قسه یه که له باره ی
نه خلاق و مانا وه وه من و مروؤ دایهینان، داستان زور شتمان
پیده لیت که هه شروعی پوژئاوا یه که مروؤ له بها دانه بریت، لیره دا
پرسیار له سیکولاریسته کان ده کهین، که نایا بها کان ده گوړیت ؟
که ده گوړیت نه و فاکته رانه چین ده بیته هو ی گوړانیا ن ؟

لاى ئەوان بەھاكان دەگۆرپن، چاكا و خراپەش بە مان ئەسلىيەكەى (بابەتى) بوونى نىيە كەۋاتە پەستانى كۆمەلەيەتى تەحكوم بەگۆرپانەكانەۋە دەكات، ئايا ھەر شتىك زۆرىنە پىنى ۋا بى باشە باشە ؟ ئايا لە ناۋ بردنى جولەكەكان لە لايەن ھىتلەرەۋە باش بوو ؟ خۇ زۆرىنەى كۆمەلگای ئەلمانىاي قەناعەت پىكرىد بوو، ئايا چونكە خەلك پىنى باش بوو باشە ؟ ئەمە تەنھا فكرەى رەھاي بەھاكان دەتوانى مسۆگەرى خراپى ئەمە بكات.

مەشروعى مۇدىرنە تەنھا خۋاي رەت نەكردوۋەتەۋە بەلكو خودى حەقىقەتى رەھاشى رەت كىردوۋە بەلام نازانم عەلمانىيەكانى ئىرە لەمە تىدەگەن يان نا ؟

ئايا عەلمانىيەت بەھاكان لە كويۋە دىنى ؟ ۋەك ۋوتمان ماناي ئەنتۆلۈجى چاكا و خراپە تەۋاۋ بەستراۋەتەۋە بە بىرۈكەى خۋا و ئايىنەۋە جەنابىشىيان دەلئىن دىن جيا كەينەرە لە فەزاي گشتى !!!!

يەكىك لە ئارگىۋمىننتە بەھىزەكانى سىكىۋولارىزم ئەۋەيە كە فرەدىنى لە كۆمەلگادا يان بوونى دىنى جياۋاز لەھەر

زنجیرى پەيامەتلىرى پېنۇن . . . . . فىكىرى ئەلمانى لە نېوان واقىسى بوون و خەيالىدا

كۆمەلگايە كدا پېويستى بە سيستەمىكى سيكيولار ھەيە چونكە دەتوانىت بىلايەن بىت لە نېوان دىنەكاندا و رېز لە نازادى ھەريەكەيان بگىرت بۆنمونه لە وولاتىكى ھەك كوردستاندا زياتر لە دىنيكمان ھەيە ئەم دىنانەيش ھەريەك لەوان خاوەنى تايبەتمەندى و خالى جياكەرەھەي خويانن ناكىرت يەكىك لە دىنەكان بسەپىنن بەسەر ئەوانى تردا ۋە نازادى تاكەكەسى ئەوانى تر فراموش بگەيت.

ۋەلام/ ئىمە دەزانن جياوازيەكانى بەرەي مرويى تەنھا لە دىندا قەتيس نامىنن و دىن يەكىكە لە جياوازيەكانە ئەگىنا جياوازيە سىياسى و ئابورى و كۆمەلايەتتەكانى زۆر بەھىزترن لە جياوازيە دىنەكان بۆنمونه شەپرى ئەمپرى جىھان لاي ھەمووان پرونە شەپرى ئابورىيە پەيوەندى وولاتانىش ھەر ئابورى بىنەماي بۆ دادەنىت پرونە كە ئىمە لە تىروانىنەكانماندا سەبارەت بە شىۋاز و سىياسەتى ئابورى لىك جياوازين ھەندىكمان پىمان وايە ئىشتراكىت -سۆشئالىزم- رىگەيەكى باشە بۆ گەيشتن بە ئابورىيەكى گونجاو و دادپەرەھەي

کۆمەلایەتی ، ھەندیکی تر پێیان وایە کە سەرمايەداری
سیستەمیکی بەھیزی ئابورییە و دەبیتە مایە ی گەشەسەندنی
کۆمەلگا ، ھەندیکی تر پێیان وایە سیستەمی ئابوری ئیسلامی
باشترین سیستەمی ئابورییە بۆ ھێنانە کایەوہی ئابورییە ک لە
خزمەت مرقۇدا و . . ھتد ، پرسیا ی ئیمە ئەوہیە ئەوہ بۆ بیر لە
نیزامیکی ئابوری بیلايەن ناکەنەوہ بۆنمونه مەرج نییە کۆی
خەلکی ئەوروپا لەگەل ئەوہ بیت کە سیستەمی ئابوری
سەرمايەداری بیت ، یان مەرج نییە خەلکی کۆریای باکور گشتی
لەگەل سیستەمی ئابوری ئیشتراکی بیت ، یان جیاوازییە
سیاسییەکان دەربارە ی سیستەمی حکومرانی و بەرپۆەبردنی
ولآت کە ھەندیک لەگەل سیستەمی کۆمارین ھەیە سیستەمی
دیموکراتی یان پاشایەتی یان پەرلەمانی دیکوکراسی یان
سەرۆکایەتی بیت . . ھتد ، کەسانی پەرۆشی سیکیولاری با بیر لە
سیستەمیکی بیلايەن بکەنەوہ بۆ کوردستان .

علمانیہت

چہمک و سہرہ لڈان و گہ شہ سہ ندنی و
ہاتنی بوؔ روژہ لات

نووسینی: مونا موحہ مہد بہ ہیہ دینی شافی

ومرگیزانی: نہاد جلال حبیب اللہ

(چه‌مکی عه‌لمانیه‌ت)

له‌م ساتانه‌ی دواییدا عه‌لمانیه‌ت له جیهانی ئیسلامیدا
بلا‌وبوونه‌وه‌یه‌کی به‌رفراوانی به‌خویه‌وه‌دی تا نه‌وه‌ی چه‌مکی
عه‌لمانیه‌ت بوو به‌یه‌کی له‌گرنگترین نه‌و چه‌مکانه‌ی که له
کو‌بوکونگره‌و نوسینه‌کاندا مشتومری له‌سه‌ر ده‌کریت.

سه‌ره‌رای به‌ربلاوی چه‌مکی عه‌لمانیه‌ت له‌ بواری کو‌مه‌لایه‌تی و
سیاسیدا به‌لام تا ئیستا واتا و لایه‌ن و سنوور دیاری نه‌کراوه،
نه‌مه‌ش له‌به‌ر نه‌م هو‌کارانه:

۱- به‌رفراوانی ده‌رفه‌ت و مو‌له‌تی واتا به‌خشی وشه‌که.

۲- راجیاوازی خودی هه‌لگره‌کانی نه‌و بیره له‌سه‌ر پیناسه و
دیاری کردنی سنوور و واتای نه‌و وشه.

۳- هه‌واداری ژماره‌یه‌کی زۆری بیریاران و فه‌یله‌سوف و زانایان و
ته‌نانه‌ت هه‌ندیك له‌ پیاوانی ئاینی رۆژه‌ه‌لات و رۆژئاوا. بو‌نه‌و
بیره، نه‌مه‌ وایکردوه‌و راجیاوازیه‌کی زۆر هه‌بی‌ت له‌ نیوان
مه‌زه‌به‌ه‌زری و ئابوریه‌کیانیدا، سه‌ره‌رای بوونی سنوریکی

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکسەس ئەلمانی لە نیوان واتیەس بوون و خەپالدا

هاوبەشی نیوانیان کە ئەویش بریتییە لە دوور گرتن لە
هەرشتیک کە ئاینییە.

٤- کوێر نوینی فرە لایەنە کە ئەلمانیەکان بۆ شاردنەوی هەر
لایەنیکی ئەلمانیەت کە دەبێتە مایە پراوە دوونانی موسلمانان
لە ئەلمانیەت و نەمانی جەماوەری بوونی دەیگرنە بەر، لە
خستنه پووی هزری ئەلمانیدا تەم و مژ و ئالۆزی بەکار دەهینن
لەبەر ئەوی ئەلمانیەت چەمکی بێبەرەت و پێشە و سەرھەلدانی
لە رۆژئاوا بوو بۆیە دەبێت لە بێبەرەتی زمانەوانی ئینگلیزیەوه
دەست پێ بکەین، وشە کە بە ئینگلیزی ئەم واتایە هەیە
(secularism) (سیکۆلاریزم).

ئەم وشە پێکھاتوو لە وشە لاتینی (saeculum) بە واتای
جیھانیان یان دنیا کە لە بەرامبەر کلیسادا دانراوە، چەمکی
سیکۆلار (secular) بۆ یەکەجار لە گەل و ژوو کردنی
رێککەوتنی و ستفالییا (١٦٤٨) بەکار هینا.

زنجیرس په پامه کانس پیتوین ..... فیکرس عه لمانس له نیوان واقیس بوون و خه بالدا

نهو ریکه وتنه کو تایی هینا به شهری هه لگرساوی نایینی نیو
نهو روپا و سه ره تایی ده رکه وتنی ده وله تی نویی نه ته وهی (واتا
ده وله تی عه لمانیه ت) ناماژهی کرد به عه لمانیه تی شمه کی
کلینسا. واتا گواستنه وهی بو ده سه لاتگه لیکي نائیینی واتا بو
ده سه لاتی ده وله تی مه ده نی واتای نه م وشه یه له سه رده سستی
جون هویوگ ۱۸۱۷ - ۱۹۰۶ ز به ر فراوانی به خو یه وه دی،
چونکه نهو به م جوړه پیناسه ی عه لمانیه تی کرد که بریتیه له
(بپروا بوون به توانای چاک کردنی باری مروّ له ریگا
مادیه کانه وه به بی وهستان له به رده م پرسى نیمان دا نایا به
ره زامه ندی بیت یان به به ربه رچدانه وهی بیت).

واتای عه لمانیه ت له فره هتگه بیانیه کان دا:

۱. له فره هتگی (المورد) دا به واتای دنیای یان مه زه بی دنیای
دیت.

۲. له دائیره تولمه عاریفی به ریتانیدا هاتووه: سیکولاریزم
بزا فیکي کو مه لایه تیه به ونیازه ی خه لکی لابدات و له

زنجیرس پەیسەمەکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

گرنگیدانیانەوه بەرهو پوژی دوایی ئاراستەیان بکات بەرهو گرنگیدان بە دنیا بە تەنها، چونکە لە سەدەکانی ناوەراستدا خەلکی حەزو ویستیکی زۆریان هەبوو بو دوورگرتن لە دنیا و پامان لە خواو پوژی دوایی، بەرامبەر بەم ویستە سیکولاریزم خۆی نواند لە پوانگە گەشەدان بە حەزە مروییەکانەوه، ئیدی لەسەردەمی رینیسانسدا خەلکی پەیووستی تەواویان دەنواند بو دەستکەوتە پوئشنبیری و مروییەکان و بوونی توانای بەدیھینانی و ویستەکانیان لەم دنیا نزیکەدا، ئەم ئاراستەش بە دریزای هەموو میژووی نوێ لە گەشەسەندندا بوو وەك بزاقیکی دژ بە ناین و مەسیحیەت).

۳. لە فەرھەنگی ئوکسفۆردا هاتوو: عەلمانیەت واتە:

۱- دنیای یان ماددی نەوەك ئاینی و پوئحی وەك پەرورەدی نائاینی ھونەر، موسیقای نائاینی، دەستەلاتی نائاینی یان حکومەتی نەگونجاو جیا لە کلێسا.

ب- ئەو رایەھی دەلیت: شیاو گونجاو نیە ئاین بنەرەت بیئ بو ئەخلاق و پەرورەدە.

له فرهه‌نگی عه‌رده‌بیدا عه‌لمانیه‌ت بهم واتایه هاتوو:

(عه‌لمانیه‌ت پینکها‌توو له (العلم) به‌واتای دنیا یان جیهان،

عه‌لمانی‌ش پیچه‌وانه‌ی نایینی یان که هه‌نووتیه).

لیروهه دهرده‌که‌ویت وشه عه‌لمانیه‌ت به‌فته‌حی سه‌ر

(عین)هاتوو و چاوگه‌که‌ی له (العلم) هوه‌یه، نه‌مه‌ش له‌گه‌ل

ره‌چاوی پینکها‌ته روژئا‌وا‌ییه‌که‌ی وشه‌که.

لیروهه دهرده‌که‌ویت وتنی (عیلمانیه‌ت) له دوو پروانگه‌وه هه‌له‌یه:

۱- عیلمانیه‌ت نه‌گه‌ر بکریت به‌ئینگلیزی واته (SCIENTISM)

نه‌مه‌ش واته مه‌زه‌به‌ی زانستی.

زو‌رجار نه‌م هه‌له به‌مه‌به‌ست ده‌کری تا خوینهر له‌به‌رده‌م

راستیدا کو‌یرین بی‌ت و وا بزانی‌ت نه‌و مه‌زه‌به‌ی زانستی‌یه که

شانو شو‌گی زانست به‌رزده‌کاته‌وه تا نرخ و به‌های پی‌بدات و لای

پوشنبیران قبول بکریت، نه‌مه‌ش دروست نیه. نه‌م تی‌که‌ل‌کردنه

وای کردوو خه‌ل‌کانی له‌دری بن و خه‌ل‌کانی‌کیش پالپشتی بن.

زنجیره‌ی پیام‌گانی ریٲوین ..... فیکریه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

پوخته‌کی: له پیناسه‌ی پینشووه‌وه بو‌عه‌لمانیه‌ت و به‌روانیه
چهند سه‌رچاوه‌یه‌کی دیکه دهرده‌که‌ویٲ عه‌لمانیه‌ت ناوی
مه‌زه‌بیک‌کی ه‌زی بیروباوه‌ری کو‌مه‌لایه‌تیه به‌و نامانجه‌ی خه‌لکی
وا لیٲکات له ژیاناندا له نایین دوربکه‌ونه‌وه، عه‌لمانیه‌تیش له
چهند بو‌ارو لایه‌نی‌که‌وه کارده‌کات، له‌وانه:

به‌ره‌ی سیاسی و نابووری: کارده‌کات تا یاسا دانراوه
مرویه‌کان ببنه بنه‌ره‌تی سیاست و نابوری و نرخ و بایه‌خ بو
نایین دانه‌نری.

به‌ره‌ی کو‌مه‌لایه‌تی: تا نیزامیک‌کی کو‌مه‌لایه‌تی وا دروست
بکات که به‌هاکه‌ی له فه‌لسه‌فه مرویه‌کان و بنه‌ره‌ته‌کانی
ته‌زامونی کو‌مه‌لایه‌تیه‌وه وه‌رگری و نایین له‌به‌ر چاو نه‌گیریٲ و
خه‌لکی چاو له‌سه‌ر پوژی دوا‌ی لایه‌ن و ته‌نها گرنگی بده‌ن به
خوشییه‌کانی دنیا.

به‌ره‌ی په‌روه‌رده‌ی و نه‌خلاق‌ی: ریٲنماییه نایینیه‌کان له
بو‌اره‌کانی هونه‌ر و په‌روه‌رده‌وه و نه‌خلاقدا دور بخرنه‌وه، و له
نیزامه هاوچه‌رخه‌کانی ژیانه‌وه ریٲنماییه وه‌رگریٲ.

به‌ره‌ی بیروباوه‌ری: پروابوون به ماده‌ی هست پیکراو و به‌ریه‌چدانه‌وه‌ی پروابوون به شتی که به پینچ هسته‌که هستی پیناکریت.

(سه‌ره‌لدانی عملانیه‌ت و هوکاره‌کانی دهرکه‌وتنی له روژئاوادا)

۱- سه‌ره‌لدانی عملانیه‌ت:

عملانیه‌ت له ئه‌وروا له‌سه‌ده‌ی حه‌قده‌وه دهرکه‌وت و به دریزئی میژوی نویی روژئاوا چهند واتایه‌کی له خوگرت. له‌سه‌ده‌ی حه‌قده‌وه هژده‌دا به‌و واتا ده‌هات (جیاکردنه‌وه‌ی نایین له ده‌ولت)، له‌سه‌ده‌ی نوژده‌دا واتاکه‌ی گوپا بو (دورخستنه‌وه‌ی نایین له ده‌ولت) له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا هه‌لویتستی ده‌ولت و تاکه‌کان به‌رامبه‌ر نایین که‌می هیواش بوویه‌وه، نهم گوپانه‌ش خوی ده‌نوینی له‌گه‌رانه‌وه‌ی ده‌سته‌لاتی زه‌مه‌نیدا بو کلنسیای کاپولیکي له‌سالی (۱۹۲۹ز) دا نهمه‌ش به بنیادنانه‌وه‌ی ده‌ولته‌تی فاتیکان وه‌که‌یه‌که‌ی سیاسی دواي نه‌وه‌ی ویلایه‌ته‌ پاپویه‌کان له‌مه‌له‌که‌تی ئیتالیا هر له‌سالی (۱۸۷۰ز) ه‌وه

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوئین ..... فیکس‌ی عملانی له نیوان واقعیس بوون و خدیالدا

تیکه‌لاوبوون. هه‌روه‌ها نه‌و گۆرانه‌ خۆی ده‌نوینی له‌ ریگه‌دان به‌ به‌رپاکردنی نامانجه‌ سیاسی‌ه‌کانی مه‌سیحیه‌ت له‌ چه‌ند ده‌وله‌تیک‌ی رۆژئاوادا.

پیش‌ لیکۆلینه‌وه‌ له‌ هوکاره‌کانی ده‌رکه‌وتنی عملانیه‌ت گ‌رنگ‌ نه‌وه‌یه‌ ر‌وونکردنه‌وه‌ بده‌ین له‌سه‌ر عملانیه‌ت که‌ مه‌زه‌بیک‌ی دژه‌ ئایینی‌ه‌ وه‌ک‌ پیشوتر وتمان له‌ نیو کۆمه‌لگه‌یه‌ک‌دا ده‌رکه‌وت که‌ ئایینی مه‌سیحیه‌ت تیایدا زال‌ بووه‌، هه‌روه‌ها دژایه‌تی عملانیه‌ت عملانیه‌ت بو مه‌سیحیه‌ت به‌لگه‌و بیانووی خۆی هه‌یه‌، چونکه‌ هه‌ر ئایینی‌ک‌ دوولایه‌نی سه‌ره‌کی و بنه‌په‌تی هه‌یه‌، یه‌که‌میان په‌یوه‌سته‌ به‌ په‌یوه‌ندی نیوان مروڤه‌ و مروڤه‌وه‌ (واته‌ نیوان خودی مروڤه‌کان) که‌ پی‌ی ده‌وتری (موعامه‌لات) (پیکه‌وه‌جولانه‌وه‌کان).

ئه‌گه‌ر بمانه‌ویت مه‌سیحیه‌ت وه‌ک‌ ئایینی‌ک‌ و توانای کارگیر‌ی بو کاروباری ژیان بخه‌ینه‌ ر‌وو ده‌بینین مه‌سیحیه‌ت بو لایه‌نی یه‌که‌م ریک‌خستنیکی ر‌وونی هه‌یه‌ سه‌ره‌پرای هه‌ندی

زنجیرس پمپامه کانس پیتوین ..... فیکرسه لمانس له نیوان واقیس بوون و خه یالدا

ناماژهی جیا جیا له ملا و له ویوه، به لام مه سیحیهت بهرنامه یه کی ته او و پراو پری نیه بو کارگی پری و کاروباری ژیان، بو یه دانانی مه سیحیهت وهک بهرنامه یه کی ژیان له سروشت و توانا و سه لاحتیاتی نهو نایینه نیه.

دهی نه مه له پوژئاوادا رویدا، واته پیاوانی نایینی هه ولیاندا مه سیحیهت وهک ریپازی په پیره و بکه ن که سه رکردایه تی دهوله تان و جولوه و بزواتی دنیا ی به ده ست بی، له بهر نه بوونی پیکهاته ی له باری بو هه ستان بهو پوله، جوژی له ده ستلات و فرمانپره وای بهر پابوو که پیی دهوتری فرمانپره وای (ثیوقراتی) به پییه پیاوانیکی نایینی فرمانپره وای دهوله ت دهکن که بانگه شه ی نه وه دهکن له سه ر بنه مای فرمان و ریگری خوای گه وره فرمانپره وای دهکن و په یوه نندیان به ناسمانه وه هیه و زانستی ته او ته نها لای نه وانه، نه وان خاوه ن و په پیره و کهری زانستی خودایین. پیاوانی نایینی بو چه ندسه دهیه ک (سه دهکانی ناوه پراست) بهو جوژه فرمانپره وای

زنجیره‌ی پیامه‌کانی رینوین ..... فیکری عملانی له نیوان واقعیس بوون و خه‌یالدا

ئه‌وروپایان کرد و له‌وماوه‌دا تاریکی و نه‌زانی و داخران و
دواکه‌وتووی هموو به‌شه‌کانی ئه‌وروپای گرتبووه‌وه.

له‌گه‌ل سه‌ره‌تای بیداربوونه‌وه و پاچله‌کانی عه‌قلی
ئه‌وروپیدا بو‌ی ده‌رکه‌وت پئی پاپه‌رین وه‌ستانه‌وه په‌یوه‌سته به
که‌نار خستنی ئه‌و نایینه‌و پیاوه‌کانی له‌فه‌رمانه‌روایی دنیا و
سه‌رکردایه‌تی بزائی ولاتیان. بو‌یه له‌سه‌ده‌کانی پانزه‌و و شانزه‌دا
ده‌ستیانکرد به‌به‌هیزکردنی بیروباوه‌ری توانا و به‌های عه‌قل
له‌به‌رامبه‌ر ده‌سته‌لاتی (نه‌قل) زانستی نایینی‌دا که له‌سه‌ده‌کانی
ناوه‌راستدا زال بووه. میژووی ئه‌و عه‌قله‌ی که‌له سه‌ده‌ی جه‌ده‌دا
ده‌ستی پیکرد له‌گه‌ل گه‌یشتنی به‌و بلاوی و بلاو دلیرییه – له
جیاکردنه‌وه‌ی ئه‌و نایینه‌و پیاوه‌کانی له‌دنیاو کومه‌لگه‌کانی
خه‌لك تا یه‌ك له‌دوای یه‌ك پیوه‌رو یاسا دابنی بو‌ریکخستنی
ژیانی خه‌لك، باره‌که له‌سه‌ده‌ی هه‌ژده‌دا به‌و جو‌ره به‌رده‌وام
بوو، به‌لام دوای به‌هیزبوونی شانو شکوی ئه‌و عه‌قله‌ زالبوو به
سه‌ر پیوه‌ره‌کانی ریکخستنی ژیاندا، سه‌ده‌ی نو‌ژده

زنجیره‌ی پهمه‌کانی رینوین ..... فیکری علمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

دروختنه‌وه‌ی ئه‌و ئایینه‌ی له ده‌وله‌ت به‌ خو‌وه‌ دی و پیاوانی
ئایینی مه‌سیحی له‌ کولگه‌ دورخسته‌وه‌ و بو‌ چهند ئه‌رکیکی
ره‌سمی ناردرنی بو‌ ده‌وله‌تانی دیکه‌و و چهند ناویکی بو‌ ئه‌و
ئه‌رکانه‌ دانا، موژده‌به‌ری پوژه‌ه‌لاتناسی، بو‌یه‌ سه‌ده‌ی نوژده‌ له
ئه‌وروپادا به‌ سه‌رده‌می مله‌وری ناسراوه‌.

ب: هوکاره‌کانی ده‌رکه‌وتنی علمانیه‌ت: چه‌ندین هوکار بوونه
هو‌ی ده‌رکه‌وتنی علمانیه‌ت، ده‌کری هه‌موو ئه‌و هوکارانه
بگیرنه‌وه‌ بو‌ سی‌ هوکاری سه‌ره‌کی:

یه‌که‌م: کلێسا وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی مه‌عریفه‌و
ده‌سته‌لاتی ئاراسته‌و رینمایی به‌خشین متمانه‌ی له‌ده‌ستدا.
دووه‌م: گه‌شه‌سهندنی لیکوئینه‌وه‌ی زانستی دژ به‌ هزری ئایینی
کلێساو دلخووشی خه‌لک به‌و ئه‌نجامه‌ی که‌ له‌ تیگه‌یشتن و
درکیانه‌وه‌ نزیک بوو.

سییه‌م: ئه‌وروپاییه‌کان هه‌لوێستی دژایه‌تییان به‌رامبه‌ر ئایین و
پیاوانی ئایینی گرتبه‌ر.

زنجیرس پیماسه کانس پینوین ..... فیکرس عه لمانس له نیوان واقیعی بوون و خه یالدا

یه که م: کلیسا وهك سه رچاوه یه کی مه عریفه متمانه ی
له ده ستدابوو.

چهن دین زانای مه سیحی و ره خنه گری مه وزوعی که خاوه ن بیری
نازاد بوون که وتنه ره خنه گرتن له بیری کلیسای، نه و ره خنه ش
که ناراسته یان ده کرد نه مانه ی ده گرته وه:

۱. سه رچاوه ده قه پیروژه کانی مه سیحیه ت: سه رچاوه کانی
مه سیحیه ت بریتین له چوار ئینجیله که، چوارده نامه که ی پوئس،
کاره کانی پیغه مبه رو نیردراوان نه و سیانه پییان ده وتری
سه رده می نوی (العهد جدید)، به ویزدانه مه سیحیه کان پاش
لیکولینه وه ی میژووی و به راوردی ئینجیله کان یه کده ننگن له سه ر
نه وه ی شتیکی نه گونجاوه ئینجیله کان سروشتی خوایی بن،
نه مه ش له بهر نه م هوکارانه ی خواره وه:

ا- نه زانینی نه و میژووه ی که ئینجیله کانی تیذا نوسراوه.

ب: نه زانینی یه که م زمان که ئینجیله کانی پینوسراوه.

ج- نه زانینی نه و که سانه ی ئینجیله کان یان نوسیون ئایا حه واری

مه سیح بوون یان که سانیکی دیکه بوون که ناوه کان یان ؟

د- نه زانینی ئو سرچاوهی که لیوهی وهرگیراون ئایا له خودی مه سیحه وه (علیه السلام) بووه؟ یان نوسخه ی ون بوون؟ یان توّماری گیرانه وهی زاره کین؟

۲. ئه و بیروباوه ری کلّیسا پنیگه شتبوو و هه ولیده دا بیسه پینیت به سر خه لکدا وه ک خویه تی مه سیح و تاوانی بوّ به جیماو.

۳. نهینیه کلّیسیاییه کان و ریوره سمه کانی په رستش: له وانه کردنی سیّ خوا به یه ک.

۴. پایه ی پیاوانی ئایینی (ئیکلیروس) له بنیادی کلّیسیاییدا: وه ک مافی بیبه شکردن له په حمی خوییی و پاککردنه وه له تاوان به داننان به تاواندا له به رده می پیاوانی ئایینیدا و بیروباوه ری بزگار بوون له ریّی پیشکه شکردنی قوریارنی و نیوه ند بوونی پیاوانی ئایینی و مافی ده رکردنی نه فرینه خوداییه کان بوّ که سانیّ ئاماده نه بن ده یه کی سامانیان بده ن به کلّیساو بیتوانایی هه رکه س بوّ نووسینی وه سیه تی و جیبه جیکردنی

زنجیرەسی پەمیاوەکانی ریتۆئین ..... فیکری مەلانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

مەگەر بە نامادەبوونی قەشەیهك تا لە میراتدا پشك و بەشداری
هەبێت.

۵. بەکەمروانینە عەقڵی خەك لەلایەن کلێساو وەك
لەگالته جاپی فروشتنی پسوولە ی لێخوشتبوون و بانگەشە ی
گۆزانی عەشای خوایی بو گوشت و خوینی مەسیح پوویدا.

۶. رافە ناموکانی بو راستی شتەکان.

دووهم: گەشەسەندنی لیکۆلینەوێ زانستی دژ بە بیر
کلێسایی:

لەو هۆکارانە ی بوونە تاقیکردنەوێ سەخت بو کلێسا، ئەو
لیکۆلینەوێ زانستیانە بوون کە چەند راستیەکی گەردوونی
زۆرگرنگیان لیکەوتەو و لە راستیدا پشکیان هەبوو.

لە پێشەوێ ئەو بیردۆزانەدا بیردۆزە ی گەردوونی (کۆپەرنیك
۱۵۴۳ز) دیت کە لە کتیبە کەیدا (حركة الاجرام السماوية) بلاوی
کردهو و دەیوت گەردوون مەلبنەدی گەردوونە و زەویش
بەدەوری زەویدا دەسوپێتەو، هەسارەکانی دیکەش بەدەوری

زنجیرس پهمه‌کانس ریتوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

خوردن ده‌سوپینه‌وه، ئەم بێردۆزه‌یه وهك موشه‌كێك وابوو كه له نیو په‌یکه‌ری په‌یکه‌ری کلێسادا بته‌قیته‌وه و کلێسای خسته به‌رده‌م ئالۆزترین کیشه له میژووی ناوه‌راستیدا. کلێساش خیرا کوپه‌رنیکی گرت و خسته به‌رده‌ستی دادگا‌کانی پشکنین له کاتی‌کدا له ته‌مه‌نی پیریدا بوو. پاش که‌مێک خوا که‌سیکی دیکه‌ی هینایه‌ رییان که سه‌رله‌نوێ بێردۆزه‌که‌ی کوپه‌ری ده‌خسته‌ روو ئه‌ویش بریتی بوو له (جردانوبرونو) ئه‌ویشیان به هه‌مان ده‌ردی ئه‌وی پیشو برد.

پاشان زانای گه‌ردونناس (گالیلۆ) بێردۆزه‌ی گه‌ردوونی پیشووی گرت به‌رو هه‌نگاوێ فراوانتر به‌ره‌و پیشه‌وه‌ی برد، گالیلۆ نامیره‌ مه‌ترسیداره‌که‌ی داهینا (تلسکۆب) و به‌ شیوه‌ی کرداری و نه‌زموونی پشگیری بانه‌گه‌وازه‌که‌ی پیشووی کوپه‌رو برونووی کرد. خیرا کلێسا ئه‌ویشی گرت و خسته به‌رده‌ستی دادگا، گالیلۆ له‌ سالی (١٦٤٢)ن مرد. له هه‌مان سالدا (ئیسحاق نیوتن) له‌دایک بوو تا له‌ دۆزینه‌وه‌ی چه‌ند راستیه‌کی نوێدا که

زنجیره‌ی پیام‌گانی ریتونین ..... فیکرمی سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

خوا له نهینی گه‌ردوونی فراوانیدا داینا‌بوو دریزه به‌و په‌وته بدات. له‌سه‌ر ده‌ستی نیوتن یاسای راکیشان ناسینرا که ده‌نگدانه‌وی خوئی هه‌بوو و پوداویکیکی گه‌وره‌ی وابوو که پیوانی نایینی و که‌سانی دیکه‌ی خاوه‌ن پشکی پو‌شنیری له چینه‌کانی دیکه‌ش له‌به‌رده‌میدا سه‌رسام وه‌ستان. له‌وکاته‌ی که نیوتن بیردوزه‌ی راگه‌یاند، لی‌کولینه‌وه‌کان گه‌یشتبوون به‌ بیردوزه‌که‌ی کوپه‌رنیک و برو‌نو و گالیلو و لی‌ی دنلیا و بی‌ گومان بوون. بو‌یه سه‌رکه‌وتنه‌که‌ی نیوتن ب‌روای دوو به‌رام‌به‌ر بو، متمانه‌ی خه‌لک بو‌ دو‌زینه‌وه‌کانی زانایان زیاد‌ی کرد و دارمانی کلئیسایش زیاد‌ی کرد و یه‌ک له‌دوای یه‌ک پیناسه‌کانی له‌ په‌لوپو‌ ده‌که‌وتن. له‌گه‌ل نه‌وه‌ی نیوتن ب‌روای به‌ خوا هه‌بوو به‌لام کلئیسا له‌گه‌لی جه‌نگان و چه‌وساندنیانه‌وه و وتیان (بیردوزه‌که‌ی ده‌بیته‌ هوئی نکولی له‌ یارمه‌تی خوا) کلئیسا له‌و پیش‌بینییه‌یدا راستی کرد به‌لام نه‌و راستکردنه‌ی به‌رام‌به‌ر به‌ که‌مته‌رخه‌می مله‌جیری له‌وبواره‌دا دادی نه‌دا.

ئه‌گه‌ر کلئیسا ئه و دوزینه‌وانه‌ی له بواری بانگه‌واز کردن بو
نیماندا بقو‌ستایه‌ته‌وه و بیتوانیایه په‌یوه‌ندی نیوان ئه و
یاسایانه و نیوان توانا و دانایی و خودایی بخاته‌پوو به
دلنیا‌یی‌ه‌وه پیره‌وی میژووی ئایینی له ئه‌روپا ده‌گو‌پردرا. به‌لام
کلئیسا په‌نای برده‌ به‌ر ده‌ستبه‌سه‌راگرتنی بیرو هزره‌که‌و ئه‌وه‌ش
له‌به‌رده‌م راستی دوزینه‌وه‌کان و ده‌رکه‌وتنی شوینه‌واره‌کانیاندا
هیچی ده‌ست نه‌که‌وت.

لیزه‌دا کلئیسا متمانه‌ی خو‌ی تا ناستیکی به‌رچاو له ده‌ستدا
و خه‌لکی به‌گشتی و پو‌شنبیران به‌تایبه‌تی په‌نایان برده‌به‌ر
چهند سه‌رچاوه‌یه‌کی نو‌ی بو‌وه‌رگرتنی مه‌عریفه و پرویان له
کلئیسا وه‌رچه‌رخاند و خو‌ری کلئیسا به‌ره‌و ئاوابوون چوو.

له‌سه‌ده‌ی جه‌ده‌دا بیردوزه‌ی زانستی دژ به‌کلئیسا ته‌واو بوو
و به‌هموو نیوه‌نده‌کاندا بلا‌وبوویه‌وه و چهند ئه‌نجام و
ناراسته‌یه‌کی زور گ‌رنگ و مه‌ترسی لیکه‌وته‌وه. برتراند راسل
له‌م راستیانه‌ی خواره‌وه پوختی کردوونه‌ته‌وه:

زنجیره‌ی پهایمه‌کاسی ریتنوتین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

۱- دانپیدانانی راستیه‌کان پیویسته له‌سه‌ر تییبینی و ئەزموون بیټ نه‌ک له‌سه‌ر گیرانه‌وه‌ی بی پالپشت (واته ده‌قه نایینه‌کان).

۲- جیهانی نازینده‌وه‌ری - به‌ستوه‌کان بو خوی کارلیک و پیشخه‌ره، هه‌موو ئەو گوڤانانه‌ش که تیایدان له‌گه‌ل یاساکانی سروشت جیبه‌جی ده‌بن.

۳- زه‌وی مه‌لبه‌ندی بوون نیه و مروفتیش له‌وانه‌یه ئامانج له بوونی زه‌وی نه‌بیټ ئەگه‌ر بوونی هه‌ر ئامانجیکی هه‌بیټ، له‌سه‌رو ئەمه‌شه‌وه بیروکه‌ی ئامانج له پووی زانسته‌وه هه‌یج سوودیکی نیه.

سییه‌م: ئەوروپیه‌کان به‌رامبه‌ر نایین و پیاوانی نایینی هه‌لویستی دژایه‌تیان گرته‌به‌ر:

په‌رچه‌کرداری کلێسا به‌رامبه‌ر دۆزینه‌وه زانسته‌ نوێکان گه‌وره‌ترین هوکاري ئەو دژایه‌تیه بوو، به‌لام چه‌ند هه‌له‌یه‌کی دیکه‌ی کلێسا بوونه هوکاري بی‌زاري هه‌ستی ئەوروپیه‌کان به‌رامبه‌ر کلێسا و پیاوانی کلێسا، له‌وانه:

۱- هاوپه یمانی کلنسا له گه لئوانه ی که سته میان ده کرد له گه لی.

۲- دادگا کانی پشکنین و به ندینخانه کان و بریاره کانه بیبه شکردنی تاکه که سی و به کو مه ل له په حمه تی خوایی که کلنسا ده ریده کردن. ههروه ها گالته جاری پسوله ی لیخوشبوون.

۳- چه وساندنه وهی که مینه کان له خو ی ده نواند له شه ری پروتستانت و کاپولیک و چه وساندنه وهی جوله که کاندا.

سه باره ت به په رچه کرداری کلنسا به رام بهر عاقلان و خاوه نانی داهینانی زانستی نه وه بوو که له به رده م نه و گوژانکاریه مه تر سیداران هدا ده سته وه ستان نه وه ستا، به لکو له دوو به ره وه به رنگاریان بوویه وه.

یه که م: بو یه که مجار نه و لیسته پاپه ویانه ده رکه وتن که تیا یاندا ناوی نه و کتیبانه هاتبوو که خویندنه وه و گرنگی پیدانیان هه رام بوو، نه وان هه ش نه و کتیبانه بوون که تو مارو شیکاری بیردوزه زانستیه نویکانیان له خو ده گرت وه ک

زنجیرس پھیامه کانس ریتوین ..... فیکرس عه لمانس له نیوان واقیعی بوون و خه یاندا

بیروپراکانی گالیلو و نیوتن و کتیبی دیکه ی زانایان، هرکس یه کی له و کتیبانه ی پی بگیریه به بی رحم پیکردن دهره به دادگاکانی پشکنین.

دوهم: به دواکه وتنی زانایان و زورچوون له سزادان و چه وساندنه وه یاندا به هموشیوازیك. نه مانهش چه ند نه نجامیکیان لیکه وته وه که له به رژه وه ندی کلئسا دا نه بوون. به لکو توندی نیوانیان و نیوان خه لکیان زیاتر کردو له همووو لایه که وه دهنگی نارهازای سرکه شی کلئسا به رزبوویه وه.

دو زینه وه زانسته یکان به شدارییان کرد له داهینانی بیریکی نانایینیدا که سره تا لاواز بوو دواتر پوژبه پوژ به هیز ده بوو تا له نه نجامدا دوو ناراسته ی گه وره دهرکه وتن که هه ریه که یان بانگه شه ی نه وه ی ده کرد نه و تاکه سرچاوه ی مه عریفیه له دوا ی پوو خانی کلئسا له و بواره دا. دوو ناراسته نو یکه ش بریتیبوون له:

یه که م: ناراسته ی عه قلی یان ده سه لاتداری عه قل.

دوهم: ناراسته ی وه چعی یان ده سه لاتداری هه ست.

ئو دوو ناراستہش ریشہو توئی بوون بو داری پیسی
علمانیت.

* ناراستہی عہقلی:

دہرکہوتنی ئو ناراستہیہ پەرچہکرداریکی راستہوخو بوو
بہرامبہر لہدہستدای متمانہ لہلاین کلنساوہ بہو پییہی خوئی بہ
تاکہ سہرچاوہی مہعریفہ دادہنا، ئو ماوہی کہ ئم ناراستہ
عہقلیہی تیا دہرکہوت لہ میژووی فہلسفہی ئوروپیدا پیی
دہوتری سہردہمی روشنکگری، ماوہکشی بریتیبوو لہ نیوہی
دوہمی سہدہی ہہژدہ. لہوماوہدا دژایہتی نایین بہسہر بیری
عہقلیدا زالبوو دواي ئو شکستہ توندہی توشی کلنسا بوو لہبہردہم
ئو گوپرانکاریہ کتوپرانہدا کہلہ مہیدانی ہزری ئو کاتہدا
دہرکہوتن. ئو دیدہی کہ فہلسفہی عہقلی یان وک ناوی لینرا
فہلسفہی میپالی لہسہر دہوستا. تہنہا عہقل تاکہ سہرچاوہی دُنیاو
دروستی مہعریفہیہو مافی ہہیہ سہرپہرشتی ہمووو ناراستہکمانی

زنجیرەس پەڕیامەکانی ریتنۆیز ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ژیان بکات لەوانەش سیاسەت و یاساو ئاكارو پەروەشت و ئایین، مروئایەتیش ئامانجی ژیاڵە بوو هەموان، خوا یان کۆمەڵگە ی تاییبەت یان دەولەت ئامانج نیە.

ئەم ملهوپرپیە چەند بانگەوازکارو پشٹیوانیکی هەبوو لەوانە: فۆلتیر لە فەرەنسا (١٦٩٤ز-١٧٧٨ز) پۆسو (١٧١٢ز-١٧٧٨ز) بیلی و لامتری، بارکلی وولف لە ئەلمانیا، لسنج ولوک لە ئینگلتەرا، دیکارت (١٥٩٦ز-١٦٥٠ز) و هۆبز.

جیی باسە بۆ بووونەوهی دیدی عەقڵی و هەلگران و بانگخووانی و دۆژمنایەتییان بۆ کۆلیساو دەستەلاتی کۆلیسا هاو دەم بوو بە هاو پاریی دروشمەکانی شوپشی فەرەنسیدا، ئەمە بوویە هۆی لە دایکبوونی یەکەم حکومەتی نا ئایینی فەرەنسی لە سالی (١٧٨٩ز) دا. ئەمە جەخت لە وه دە کاتەوه که سەرکردهو فەیلەسوف و وتارییژانی شوپری فەرەنسی بانگەشە کە رانی عەقڵانیەتیش بوون، بۆ نمونە جان جاک پۆسو کتیبی پەیمانێ کۆمەلایەتی هەیه که بە ئینجیلی شوپرش دادەنرا، میرابو بە وتارییژو سەرکردهو فەیلەسوفی شوپرش سەیر دەکرا، فۆلتیرو

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتنۆین ..... فیکری عەمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

جگە لەوانیش، (١٦)، دوروشمی شوپرسی فەرەنسی ئەوەبوو (کوئا پاشا بە ملیوانی کوئا قەشە لەسێدارە بدەن) بەمە شوپرس هەلە ی بەهەلە یەکی دیکە چارەسەر دەکرد.

* ئاراستە ی و مزعی :

بە کوئایی هاتنی سەدە ی هەژدە پاش نزیکە ی نیوہ سەدە سەردەمی پوئشنگەری عەقلی کوئایی پی هات، هەلوئستی بەرامبەر بە ئاین (مەسیحیەتی کاپۆلیک) دوو فاقە بوو، هەیانبوو لەدژایەتی بوو لەگەڵیدا وەک دیکارت، هەیانبوو زیاتر دەچوو وەک فوئلتیر، بەهەر حال سەردەمی پوئشنگەری عەقلی سەرکردایەتی و ئاراستە ی لەدەست ئاین سەند و بانگەشە ی ئەوہی کرد کہ تەنھا عەقل سەرچاوە ی راستی مەعریفە و جگە لەوہ هیچی دی نیہ.

لەسەرەتای سەدە ی نۆزدەهەمەوہ لەمەیدانەکەدا پرکەبەریکی مەترسیداری ئاین و عەقلیش دەرکەوت کہ لە پیش سەدە ی نۆزدەشدا بوونی هەبوو بەلام لە مەزھیبکی خاوەن فەلسەفە ی

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری علمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

تایبته له نیو مه‌زه‌به فهلسه‌فیه‌کانی نه‌وروپادا ده‌رنه‌که‌وتبوو تا له‌سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی نو‌زده‌مه‌مدا ده‌رکه‌وت، نه‌ویش بریتیبوو له (ده‌سه‌لاتداری هست) یان (وه‌چعی بوون) وه نه‌و ناوه‌ی لی‌ی تراوه و به‌وه ناسراوه.

هه‌لگرانی نه‌م مه‌زه‌به ده‌لین ئایین و عه‌قلیش له‌ری‌ی هه‌چکامیانه‌وه ناتوانین بگه‌ین به مه‌عریفه‌ی دل‌نیایی به‌لکو تاکه سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه بریتیه له نه‌و تی‌بینی و نه‌زموونه‌ی که ماده‌ بابته‌ی و تایبه‌تمه‌ندیه جیا‌جیا‌کانیه‌تی و ری‌گه یان پی‌ناوه‌کانیشی پی‌چ هه‌سته‌که‌ن، هه‌رچیه‌ک له پی‌چ هه‌سته‌که هه‌ستی پی‌یکه‌ن نه‌وه بوونی هه‌یه، هه‌رچیه‌ک هه‌ستی پی‌یکه‌ن بوونی نیه و ته‌نها هه‌لخه‌لتاندن و خه‌یال و نا‌راسته‌یه.

* بانگه‌وازان‌ی وه‌ضعیه‌تی ماده‌ی:

نه‌م مه‌زه‌به ده‌دری‌ته‌وه پال فه‌یله‌سوفی فه‌ره‌نسی ئوکست کونت له‌سه‌ده‌ی نو‌زده‌دا (۱۷۹۸ز-۱۸۵۷ز) پیش کونت نه‌م مه‌زه‌به له‌سه‌ر فه‌یله‌سوف فرانسیس بیکون (۱۸۶۱ز-۱۶۲۶ز)

زنجیرس په پیاوړه کانس ریتونین ..... فیکسری سه لمانس له نیوان واقیعی بوون و خه یاندا

فهیله سوفی سکوتلهندی هیوم (۱۷۱۱ز-۱۷۱۶ز) وسان
سیمون (۱۸۱۲ز) بنه ماو توپی خوئی چاندبوو، به لام له سر
دهستی کوئت چه سپا، پیش خوئی به مزه بهی نه زمونی
ناسرابوو، به لام له سردهمی نه ودا به مزه بهی وه سعی ناسراو
نه و دیده ماددیانهی که دواتر دین وهک ماددیتهی مشتومری یان
ماددیتهی شیوعی دهگه پینه وه بو نه و.

نه و بنه په تهی که کوئت نه و مزه بهی له سر دانا بوو نه وه بوو که
وهک (فندلبند) له لیدوانیدا له سر فلسفه هی کوئت وتوویتهی
روانیویه تییه میژووی مه عریفه هی مرویی و له وه وه بووی
دهرکه وتوو که به سی قوناغدا تیپه ربوو:

یه که م: تیایدا سرچاوهی معریفه نایین یان سروشتی خواپی
بووه.

دووه م: سرچاوهی مه عریفه تیایدا میتافیزیکا یان عقل یان
فلسفه هی میپالی بووه.

سییه م: سرچاوهی معریفه تیایدا واقعیه ته.

زنجیره‌ی پیام‌کافی ریٲٲوین ..... فیکری عه لمانی له نیٲوان واقعی بوون و خه پالدا

ئه م سیانه‌یه‌ش کوٲت داینا تا ببٲته یاسایه‌ک بوٲ پشگیری
ئه و مه‌زه‌به وه‌ضعیه‌ی که ده‌لٲت ماده‌ی سروشت و کاری
تٲبٲنی وئه‌زموون تیایدا به‌ته‌ن‌ها ده‌توانن بتگه‌یه‌ننه مه‌عریفه‌ی
دروست، نه‌ک نایٲن و عه‌قل.

مارکس دوا‌ی کوٲت فه‌رزه‌گه‌سه‌سندووٲیه‌ی گرت‌به‌رو له
مه‌یدانی نابوو‌ریدا جٲبه‌جٲیکرد وه‌ک چوٲن کوٲت له مه‌یدانی
مه‌عریفه‌دا جٲبه‌جٲیکرد.

وه‌ضعیه‌کان چهند هوٲکارو بیانووٲیه‌ک دٲننه به‌رباس بوٲ
سه‌پاندنی مه‌زه‌به‌ی وه‌ضعی وه‌ک تاکه سه‌رچاوه‌ی مه‌عریفه‌له‌و
هوٲکارو بیانوانه‌ش برٲتٲن له:

۱. شکستخواردنی کلٲسا له پٲشکه‌شکردنی رافه‌یه‌کی دروست
بوٲ مه‌عریفه و داکه‌وتنی ئه‌و مه‌عریفه‌ی که به‌درٲژای ماوه‌ی
ده‌سته‌لاتی گرت‌بووٲیه‌ به‌ر.

۲. شکستخواردنی فه‌لسه‌فه‌ی عه‌قلی میپالی و مایه‌پوچ بوونی
له‌وه‌یدا که بانگه‌شه‌ی بوٲ ده‌کرد، چونکه فه‌لسه‌فه‌ی عه‌قلی میپالی

زنجیره‌ی پهمه‌کانی ریتوین ..... فیکرمی سه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌بالدا

هه‌ولێ ده‌دا ئایین- کلێسا- له ئاراسته‌کردنی مرویی دوربخاته‌وه، به‌لام سه‌ره‌له‌نوێ له‌سه‌ر ده‌ستی چهند که‌سیکی دیاری وه‌ک (هیگل) که‌پایه‌وه بو پالپشتی سروش و ئایین. دواجار فه‌لسه‌فه‌ی وه‌چعی که‌یشته چهند ئه‌نجامیکی ته‌واو مه‌ترسیدار، ئه‌وه نکولی کرد له بوونی خوا (دروستکه‌ر)، بانگه‌وازی کرد بو ئه‌وه‌ی زانستی وه‌چعی هه‌ستی شوینی لاهوت بگریته‌وه، ئامانجی مروۆ له‌بری (خودا) مروۆفایه‌تی بیت، ئه‌وه عه‌لمانیه‌ت بوو له کو‌تا شیوه‌یدا. پاش ئه‌وه‌ی پیشتر (جیاکردنه‌وه‌ی ئایین بوو له ده‌وله‌ت و سیاسه‌ت) بووبه (جیاکردنه‌وه‌ی ئایین له ژیان) دواجاریش بوو به (له‌ناوبردن و دژایه‌تی کردنی ئایین).

(گواستنه‌وه‌ی بیری عه‌لمانی بو‌روژه‌لات و گه‌شه‌ندنی ئه‌و بیره)

ئه‌وه‌عه‌لمانیه‌ته له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نو‌زده‌دا گوازیه‌وه بو‌ روژه‌لات و به شیوه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی گوازیه‌وه بو میسرو تورکیا و ئی‌ران و سوریا و تونس و له کو‌تاییه‌کانی سه‌ده‌ی نو‌زده‌شدا

زنجیره‌س په‌پامه‌کانس ریټونین ..... فیکرس عه‌لمانس له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

عیراقی گرت‌ه‌وه، سه‌باره‌ت به‌ ده‌وله‌تانی دیکه‌ی عه‌ره‌بیش نه‌و
عه‌لمانی‌ته له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا گوازیه‌وه بو نه‌و وولاتانه.

نه‌گه‌ر له‌کارخستنی حوکم کردن به‌ شه‌ریعه‌تی ئیسلامی
بکه‌ین به‌ پیوه‌ر بو به‌رزکردنه‌وه‌ی دروشمی ئاشکرای عه‌لمانی و
زالبوونی ه‌زری عه‌لمانی به‌ سه‌رگه‌وره کاربه‌ده‌ستانی
ده‌وله‌تاندان، نه‌وا ده‌کری نه‌م میژوانه بگرینه به‌رچاو:

۱- له‌ سالی ۱۸۳۰زدا جه‌زائیر حوکم کردن به‌ شه‌ریعه‌تی
ئیسلامی له‌کارخست.

۲- له‌سالی ۱۸۸۳زدا خدیوی ئیسماعیل یاسای فه‌ره‌نسی
هینایه‌ ناو میسر.

۳- له‌سالی ۱۹۰۶زدا یاسای فه‌ره‌نسی چوویه‌ ناو تونوس.

۴- له‌ سالی ۱۹۱۳زدا مه‌غریبیش به‌ده‌ردی نه‌وان برا.

۵- سه‌باره‌ت به‌ تورکیا و سوریا و لوینانیش پاش
هه‌لوه‌شانندنه‌وه‌ی خیلافه‌ت له‌سالی ۱۹۲۴زدا به‌رگی عه‌لمانیان
پوشی.

ئه‌مه له‌گه‌ل له‌بارچاوگرتنی ئه‌وه‌ی پیش ئه‌وه‌ی عه‌لمانیته دست بگریت به‌سه‌ر ولاتدا ماوه‌یه‌ک بوون و بلاوبوونه‌وه و گه‌شه‌سەندنی هزری عه‌لمانی له سه‌ده‌ی نۆزده‌دا هه‌بوو، هه‌ندی له بیریارانیش ئه‌و گواستنه‌وه‌یه به‌وه‌ی رافه ده‌که‌ن که عه‌ره‌ب له هه‌موو شتی‌که‌دا رینسانسی عه‌ره‌بی و رینسانسی ئه‌وروپیان پیکه‌وه په‌یوه‌ست ده‌کرد. بۆیه به‌و شیوه‌یه داها‌تووشیان په‌یوه‌ست کرد به ئه‌وروپاوه و له پیناو رینسانسی عه‌ره‌بیدا به‌ره‌و تیروانینی پوژناوایی عه‌لمانی چون له‌سه‌ر هه‌ردوو ئاستی هزری و سیاسی.

عه‌لمانیته‌ی هاوردی ئه‌وکات له دوو ئاراسته‌ی سه‌ره‌کیدای خوی ده‌نواند ئاراسته‌ی پو‌شنگه‌ری عه‌لمانی و بزوتنه‌وه‌ی چاکسازی ئایینی، ته‌یاری پو‌شنگه‌ری چه‌مکی چالاکی (ئه‌وره‌به‌) ی گرتبوویه به‌ر بو ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و هوشیاری کۆمه‌لایه‌تی له زۆربه‌ی ولاتانی عه‌ره‌بی ئه‌و کاتدا میسرو سو‌ریاو لوبنان.

زنجیریں پہیامہکانی ریتھون ..... فیکری عملانی له نیوان واقیعی بوون و خدیادا

جاله په نجاکانی سدهی پابردوودا بوترس بوستانی و فارسشدیاق و فرنسیس مرانش (۱۸۲۷-۱۸۳۸) و نه جیب مه دداد (۱۸۶۷-۱۸۹۹) بانگه وازیان کرد بو فیگردن و نازادی نافرته و کاریگه ربوون به باری نافرته له نه وروپا و پولی له پیشکوتنی کومه لایه تی نه ویدا. له سالی ۱۸۶۳ زدا بوترس بوستانی و نامیف یازه جی (۱۸۰۰-۱۸۷۱) ز) یه کهم خویندنگه ی عه ربییان له سه ر بنه مای نه ته وه یی نائایینی دامه زرانده له نیوه ی په نجاکانیشدا بیروکه ی عه ربگه ریی لای روشنگه ره خواجه سووریه کان ده رکه وت له بانگخوازانی نه و کاته بریتی بوون له ساتع حوسه ری بوترس بوستانی و سه لیم بوستانی نه دیب نیسحاق و چه ندیکی دی.

هه روه که له و ماوه دا دیدو پروانینه ناوچه ییه نیشتمانیه کان وروژان. نه وانه ی که خویمان ده نواد له (نیشتمانیه تی لوبنانی) لای نه حمده فارس شدیاق له گیرانه وه و چیروکه کهیدا (الساق علی الساق فیما هو الفاریاق) هه روه ما (نیشتمانیه تی سوری) لای

زنجیره‌ی پیام‌کافی ریتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌بالدا

بوترس بوستانی له ری بانگه‌وازکردنی له گو‌فاره‌که‌یدا
(البستان) و پروژنامه‌ی (نفیرسوریه).

سه‌بارت به بزوتنه‌وه‌ی چاکسازی ئایینی ئاراسته‌یه‌کی نه‌قلانی
بوو له روانینی بو‌ئیسلام، ئه‌م ئاراسته له کرو‌کیدا چه‌ند دیدیکی به‌ر
گومانی کارابوون، ئه‌و بزوتنه‌وه‌ گرنگی ده‌دا به نیشان‌دانی توانای
ئیسلام بو‌به‌خششی خواسته‌کانی سه‌رده‌می نوی.

سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی چاکسازی ئیسلامی تیکه‌ل ب‌بوو له‌گه‌ل
ره‌گه‌زو لایه‌نه‌کانی روشنگه‌ریدا، به‌لام چاکسازی و روشنگه‌ری
هه‌مان شت نه‌بوو، چونکه چاکسازی وایان ده‌بینی ئاین له‌دوای
چاکسازی ده‌توانی گه‌شه‌سه‌ندنن پیشکه‌وتنخوازی کو‌مه‌لگه
ده‌سته‌به‌ر بکات، له کاتیکدا روشنگه‌راکان پ‌بیان وانه‌بوو ئه‌و
گو‌پانه‌ پروبدات مه‌گه‌ر له‌سه‌ر ب‌نه‌ماکانی عه‌قل به‌هاریکاری
مه‌عریفه‌کان و روشنگه‌ری.

شیاوای باسه‌ ئاراسته‌ی پوختی عه‌لمانی روشنگه‌ری
له‌ب‌نه‌ره‌تدا وه‌ک ئاراسته‌یه‌کی مه‌سیحی ده‌رکه‌وت. به‌جو‌ری
هه‌موو ئه‌و پشتیوانانه‌ی که پیشتر باس‌مان کردن به‌ شیوه‌یه‌کی

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتونین ..... فیکری آلمانسی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

بنه‌ره‌تی له مه‌سیحییه‌کان بوون و ده‌کری به نوینه‌ری بیری
مه‌سیحی سه‌ده‌ی نوژده‌و بیسته‌می دابننن.

سه‌باره‌ت به پشتیوانانه بزوتنه‌وه‌ی چاکسازی نایینی که
نیشینگه‌ی بنه‌ره‌تی له میسر بوو و به شیوه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی
هموو پشتیوانه‌کانی له موسلمانان بوون، نه‌مه له‌گه‌ل
(طهطاوی) دا ده‌ستی پیکرد، نه‌م که‌سه له ماستاوجیه‌تی و
پیاه‌لدانیدا بو بیری نه‌ته‌وه‌یی خو‌ی نواند و میژووی میسری
عه‌ره‌بی پیش ئیسلامی په‌یوه‌ست کرد به میژووی نویوه و که‌وته
به‌رزداگرتنی میژووی فرعه‌ونی میسر، بیگومان پیشه‌نگخوازی
له میژووی فرعه‌ونیه‌وه له هزری ئیسلامی نه‌وکاتدا شتیکی
نوی بوو، نه‌مه‌ش کاریگه‌ری گرنگی دانی زانایانی میسری
شوینه‌وارناس بوو که له فه‌ره‌نسا بوون و گرنگییان دها به
میژووی میسری کون. دیاره ته‌هتاوی داوای ده‌کرد سه‌ره‌له‌نوی
نه‌و شوینه‌وارانه بگه‌رینینه‌وه بو میسر. هه‌روه‌ک سه‌رسامی
خو‌ی نیشاندا بو یاسای فه‌ره‌نسا و له کتیه‌به‌کیدا (تغلیص

زنجیره‌ی پیام‌هاکانی ریتوین ..... فیکس‌ه‌مانس له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

الابریز فی تلفیص بارین‌ه‌ندی لهو یاسایه‌ی وه‌رگی‌راوه،
هاوکات پی‌ی وایه نهو شارستانییه‌ته نوییه‌ی نه‌وروپا که له سه‌ر
عه‌قل وه‌ستاوه هه‌مان نهو نه‌نجامانه به‌دی ده‌هینی که
شارستانییه‌تی ثابین رینمونی بو ده‌کات. هه‌روه‌ک له ری‌ی زانین
یان بیناگاییه‌وه بارسازی کرد بو قبولکردنی یاسادانانی مرویی
که پشتی ده‌به‌ست به عه‌قل. پاشان به سه‌رسامیه‌وه قسه‌ی
کردوه له‌سه‌ر هه‌ندی نه‌ریتی کومه‌لایه‌تی پوزئاوایی، واته
له‌بری ره‌خنه لیگرتنی پی‌ی سه‌رسام بوو.

به‌و جوړه بو‌یه‌که‌م جار له جیهانی نی‌سلامیماندا
وروزاندنی چه‌ندسه‌ر بابه‌تی ده‌ستی پی‌کرد که پیشتر نه‌بوون.
نهمه‌ش له کاتی ته‌هتاوییه‌وه تا نه‌مرو بیرو هوشه‌کان ده‌وروزینن،
نه‌و بیرانه‌ش وه‌ک به‌دیلیک بو دیدو روانینی ثابین له کومه‌لگه و
مرو‌ف خوده‌نوینن، یان وه‌ک چه‌ند هزریک که ده‌کری بگن به‌وه‌ی
که روانینه‌کانی ثابین پی‌ی ده‌گن و زیان له‌وه‌دا نیه که خودایی
نین و مرویین ماده‌م هه‌مان نه‌نجامیان هه‌یه، دواتر نه‌و بابه‌ته

زنجیرس په پامه ګانې پرتوین ..... فیکرې عملانې له نیوان واقیعی بوون و خه یالدا

هزریه پوژناوایپانه له هزریکه وه ګوړان بو به دیل و داخوازی به رامبه رکی و ویستی به دیهینه ری هه مان نه و نه جامانه ی که ناین به دییان دهینی. به لام له ریگه یه کی مروییه وه نه ک خودایی، نه و دیده یه ګوګونجاندنه دواي ته هتاویش زال بو، عه لی موباره ک (۱۸۲۴-۱۸۹۳) و عه لی یوسف (۱۸۳۶-۱۹۱۳) و عه بدولان دهیم (۱۸۴۵-۱۸۹۶) و جه مال دهینی نه فغانیش (۱۸۲۸-۱۸۹۷) کاتی له میسر بوو نه مانه ګه شیان پیدا تا لای موحه مه د عه بده (۱۸۴۹-۱۹۰۵) ګه یشته لوتکه. نیمام موحه مه د عه بده له نیو هزریدا بانګه وازی بو شتی ده کرد که ریشه ی نه خوشی نه بووی. وه ک به رته سکردنه وی بواری غه یب له بیرو باوه ری نیسلا میدا تا له ګل ده سته کوت) ه زانستی ه پوژناوایپه ګاندا ری بپری وه ک به رپه رچدانه وه ی موعجیزه ګانې پیغه مبه ران وه ک نه وه ی موسا (علیه السلام) له چیروکی مانګا که دا مروقی زیندو کرد بیته وه وه یان عیسا (علیه السلام) نه وه ی کردبی یان له تکر دنی مانګ له لایه ن پیغه مبه روه (ﷺ) یان

زنجیرس په پامه کانی ریتونین ..... فیکری عه لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه پالدا

راهی جنوکه به میکروپ و بالندهی نه بابیل به میشووله و بردهی
(سجیل) به میکروپی پیستی و چند لیکنده وه یه کی دیکه ی
دو پوژناوایی.

هزری نیسلامی یه کگونجاندن لای موحه مد عه بده له و
وتهیدا دهرده که وی (ژیاری نوی له گه ل نیسلامدا ده گونجی و
له گه ل په وتی دواتردا گه یشتووه به و دیده یه کگونجانندنه که
له گه ل لوتفی سهید (۱۸۷۲-۱۹۶۳) ده ست پینده کات و له گه ل
ته ها حوسهین و نیسماعیل مه زهرو سه عد زه غلول و عه لی
عه بدو په زاق و جگه له وانیشدا برده و امده بیته تا ده گاته
جهرگه ی نه و هاو کیشهی که ده بیته و ته ی بنه په تی بو ی:
نیسلام له گه ل ه موو ها ورده ی ژیا ری نویدا ده گونجی، به و
واتایه ی نیسلام له وه وه که پیوه ری بی بو پیوانی ناستی په وایی
نه و هزره نوییانه ی له ژیا ری نویوه بو مان دیت (لای موحه مد
عه بده) و ده بیته به لگه یه ک بو نه و راو بو چو نانه ی که نه و
ده سته ی بیرارانه حه زده که ن له ژیا ری پوژناو او ه بیان نه یین له گه ل

زنجیرس پهمه‌کانس ریتوین ..... فیکرسه عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

ئه‌و نه‌وه‌و ده‌سته‌یه‌دا بزاقی قبول‌کردنی نیمچه ته‌واوی هزری
عه‌لمانی پوژناوایی ده‌ستی پیکرد. به‌و جوژه پاپه‌رینی عه‌ره‌بی
له‌سه‌ده‌ی دووه‌میدا (سه‌ده‌ی بیستم) گه‌یشته عه‌لمانییه‌تی
نیمچه ته‌واو بو ره‌وته چاکسازیه‌که‌ی. ئه‌مه دوا‌ی ئه‌وه‌ی پیشتر
عه‌لمانیه‌ت به‌شیوه‌یه‌کی گشتی له‌ره‌وته پوژشنگه‌رییه‌که‌ی
دیکه‌یدا هه‌بوو، ئه‌مه ده‌نگۆی په‌رسی خو‌ی هه‌بوو که له
ده‌ستووری ۱۹۲۳زدا خو‌ی نواند، ئه‌و ده‌ستووره‌ی که زالبوونی
یاسایی بو ئاراسته‌ی عه‌لمانی له میسر و کوتایی هینان به
خیلافه‌تی ئیسلامی له سالی (۱۹۲۴)زدا نواند. ئه‌مه‌ش
جه‌ختکردنه‌وه بوو له‌سه‌ر زالبوونی عه‌لمانی به‌سه‌ر ولاتانی
ئیسلامیدا.

له ئه‌نجامی ئه‌وه‌شدا په‌شایا و گه‌رده‌لوولی نیوده‌وله‌تی
ولاتانی عه‌ره‌بی و ئیسلامی به سه‌ختی په‌کخست ئه‌وه بوو دوا‌ی
ئه‌وه‌ی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م له نیو ده‌ولتانی ئیسلامیدا یه‌ک
ده‌وله‌ت نه‌ما که خاوه‌ن بریاری خو‌ی بی‌ت.

به‌لکو هه‌موو که‌وتنه ژیر ده‌سه‌لاتی ده‌ولاتانی روژئاوا،
تورکیایش له ئیسلامی بوونی شوورایه‌وه و به هه‌موو هیزی
دژایه‌تی ئیسلام کرا.

حه‌ز ده‌که‌م نه‌وه پوون بکه‌مه‌وه نه‌و زانایانه‌ی که پیشتر
باسمان کرد هه‌رگیز مه‌به‌ستمان نه‌وه نه‌بوو زیان بگه‌ینه‌ن به
کو‌مه‌لگه‌کانیان، به‌لکو به پیچه‌وانه‌وه مه‌به‌ستیان بوو چاکسازی
تیدا بکه‌ن و سه‌ر پنی بکه‌نه‌وه. به‌لام ریگه‌یه‌کیان هه‌لبژارد که
نه‌یانزانی تا چه‌نده ره‌نگدانه‌وه‌ی پیچه‌وانه‌ی ده‌بی له‌سه‌ر
ولاتیان به تایبته‌ت نه‌و کاریگه‌ریه‌ی دوای چه‌ند ده‌یه‌یه‌ک دوای
مردنیان ئینجا ده‌رکه‌وت، چونکه پله به پله سه‌رکه‌وت و
بلا‌وبوویه‌وه، نه‌مه‌ش له‌ئه‌نجامی په‌راگه‌نده‌یی روژنییری هه‌زی
روژئاوا‌ییدا ئایا به خراپه‌ بیته‌ یان به چاکه. واته له پووی
هه‌ولنی به جیگه‌یانندی یان سه‌لماندنی هیچی‌ه‌که‌ی تائه‌وه‌ی
دوای نه‌و ماوه میژوویه بوو به بنه‌ره‌تی بو‌جه‌ختکردنه‌وه‌ی
هوشی عه‌ره‌بی و ئیسلامی، ئیدی نه‌و هه‌زه زال و

دهسته‌لاتداربوو و هزری ئیسلامیش بوو به توّمه‌تبارو به‌رگری کارو له نیشتمانی خویدا نامۆ کهوت. ئەمه ئەو هه‌له‌یه بوو که به‌بی مه‌به‌ست ئەو زانایانه تییکه‌وتن، جا له بری ئەوه‌ی تیپوانینی ژیا‌ری ئیسلامی بو مروه کۆمه‌لگه دیاری بکن کهوتنه وهرگرتنی به‌لگه‌ی ئیسلامی بو‌یه‌رگری کردن له چند گومانیک‌ی ناو بنه‌په‌تی رینیسانسی هزری و زانستی پوژناوا، بو‌یه‌نه‌وینه به‌لگه‌ی ئیسلامی هه‌ولی نبوو بو دانانی بنه‌په‌ته‌کانی بنیادی کۆمه‌لگه ئیسلامیه‌کان به پینی ریره‌وی ژیا‌ری ئیسلامی، به‌لکو له پینا‌و به‌رگری کردن لی‌ی بوو، ئەوه‌ش شاراوه نیه که هه‌لویستی به‌رگریکار لایه‌کی نه‌ک به گشتی هه‌ستکردنه به که‌می. ته‌نانه‌ت نه‌گه‌ر هه‌سته‌که‌ش شاراوه بینه‌وکاری دیاریش ئەو چه‌قبه‌ستووییه ژیا‌رییه بوو که ئەو کات له‌سه‌ری بووین، ئەمه‌ش له‌چا‌و ئەو پیشکه‌وتنه ژیا‌رییه‌ی که ئەوکات پوژا‌وی تیدا بوو، بو‌یه هه‌میشه که‌سی شکسته‌خواردوو له‌پرووی ژیا‌ریه‌وه سه‌رمه‌سته به‌خو‌چواندن به لایه‌نی زالبوو، به‌و جو‌ره هزری

زنجیریں پہیامہ کانی پینوین ..... فیکری عہلمانی لہ نیوان واقیعی بوون و خہیالدا

پوژاویسی لہوماوہدا بہ چاکہ یان بہ خراپہ مہلبہندی بزاقی
بیریارانی نیشتمانی بوو. بوہ ہموویان بیانویان ہہیہ، بہلام
بہبی ویست دہروزہیہکیان کردہوہ بو نہو ہزرہ پوژئاواییہ کہ
خیرا بلاوہوویہوہ تا ناستی ہموو مہنہجہ ہزریہکانی دی
لہخوگرت و بارہکہ لہہولئی ہاتنہ ژووری عہلمانیہت و و مورکی
ہزری نہوروی لہدہستہیہکدا یان لہچواچیوہیہکی نیسلامی
خاوهن مورکی پوژئاواییہوہ گوڑا بو گواستنہوہی ناشکرای و
دواتر پراگہ یاندنی و ہک نیزامی پرسی دہولت، دواتر بو
دژیہتی ہرچہمکیکی دیکہی ژیاری، و ہک نیستای زوربہی
ولاتانی نیسلامی.

سہرچاوه: التیار العہلمانی الحدیث و موقفہ من تفسیر القران
الکریم، الطبعة الأولى، دارالبشائر، القاہرہ، سنۃ ۱۴۲۹، ص ۴۱-

عه‌لمانیهت و بوّ چون و هه‌لوئیستی

به‌رامبه‌ر

به ئیسلام و موسوّلمانان

نووسینی : م . محمد مه‌لا محمود

لەوتەى ئىسلام ھەيە و پەيامى ھەق و دادگەرى خوایی
دابەزىوھتە سەر زەوى و پىقەمبەران (علیهم السلام) دەستیان بە
بانگەواز کردووه، ئىسلام لە ھەموو چەرخیکدا و بە دریزایی
میزوو تووشى دەیان و سەدان کۆسپ و لەمپەر ھاتووه، پیلانی
بى شومارى بۆ دارپژاوه و چەندین پەوتى بەرھەستکاری بۆ
دروستکارووه، چەكى کاریگەر و پرندهى دوزمنان ھەمیشە
ئامادەباش بووه دژ بە ئىسلام و موسلمانان، ھەموو ئەم
پیلانانەش چەندین شیوھیان پى دراوه و بە دەیان بەرگی ئالوو
والاوه پیشانیان داون. ئەوھى مایەى نىگەرانی و مەترسى
زیاترە ئەوھى زۆرجار بە ناوى قەبەو قەبارە گەورە و بریقەدارووه
ھاتوونەتە سەر رینگا، زۆر جاریش بۆ چەواشەکاری موسلمانان
پیناسى خویمان گۆرپووه، جىی داخە کە ئىمەى موسلمان ھەندیک
جار دلپاکانە یان بى ئاگایانە دەکەوینە داوى ئەو تەلەکەبازانە،
بەلام ئەوھى مایەى خوشحالییە و متمانەى لای ئىمەى موسلمان
دروستکردووه ئەوھى کە پەرورەدگاری بەرز و مەزئمان بەلینى

زنجیریں پہ پیامہ کمانی پرتوین ..... فیکری مہمانی لہ نیوان واقعی بوون و خہ یالدا

پاراستنی پریگای راست و ئایینی حہقی داوہ و ئیسلام لہ دست فروفیلی دوزمانان ساغ وساف دەبیت.

یہ کیئک لہو پیلانہ جەرگپرانہی کہ بو ئیسلام وموسلمانان دانراوہ بریتیه لہ (عہمانیہت)، ئەم روانینہ زیانیکی زوری بہ حہقیقہت و کرۆکی تیروانین بو ئیسلام گہ یاندووہو ہر دەم لہ بو سہدایہ بو موسلمانان. بو یہ پیویستہ راستیہ کہی بخینہ روو، بہ لام ئەوہی گرفتی ئیمہیہ ئەوہیہ کہ ئەوان زور جار شوناسی خو یان دیاری ناکہن و راشکاوانہ لہ سەر مہ سہلہ کان نادوین، ہر وہک (دکتور قەرہ زاوی) دە ئیت: پیویستہ عہمانیہت پیناس خو ی لہ بہر دەم مہ سہلہ گرنگہ کانی ژیاندا ئاشکرا بکات، ئایا باوہریان بہ خودا ہیہ؟ ئایا برویان بہ پیغہ مہ رایہ تی محمد (ﷺ) ہیہ؟ ئایا چون بیر لہ پوژی دوایی دە کە نہوہ؟ بہ دہر برینیکی دی ئایا پیناسی عہ قیدہیی ئەوان چیہ؟ موسلمانان یا نا؟ پرسیارہ کەش بو تہ نگہ تاو کردن نییہ، بہ لکو بو یہ کتر

زنجیرەس پەيامەکانی رېتۆزین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

ناسین و لەیەک حالی بوون و دیاریکردنی مەنەجی مشتومرەو
وهیچی دی^{۱۰۶}.

ئیمەى موسلمان _ هەرۆك خوشیان پیناسەى دەکن_
پیمان وایە ئەگەرچی عەلمانیەت خۆی لە بنەرەتدا چەسپاوە کە
بزوتنەوێهەکی کۆمەلایەتیەو ئامانجی سەرەکی بایەخداوە بە
دنیاو دنیاگەرایى و دوور کەوتنەووە لە گرنگیدان بە ژيانى پۆزى
دوایى^{۱۰۷}، و حساب نەکردن بۆ خوا و پیغەمبەر (ﷺ) و
شەریعەتى خوا^{۱۰۸}. بەلام عەلمانیەکان خوشیان تا ئیستا پیناس

---

^{۱۰۶} - الاسلام والعلمانية وجها لوجه : القرضاوي ، كؤفارى نمانا ژمارە ۲
هاوینی ۱۹۹۹، خویندەنەوى كتیب : بكر حمە سدیق ل ۱۳۷.

^{۱۰۷} - هەرۆخا دائیرەتولمەعاریفی بەریتانی و فەرەنگی ئۆكسفۆرد گەلیك لە
فەرەنگەکانى دى بەم شیۆهیه اسەیان کردووه بۆ تیگەیشتنى تەواو لەم چەمكە
و بنج وبنەوانى بگەرێوه ئەم سەرچاوانە:

* صراع الأفكار فى المجتمع الإسلامى: الدكتور محسن عبدالحميد، ص ۹-۱۰.

* چەند مەسەلەیهكى باوى سەردەم: عەلى باپیر ، ۶۲-۶۶.

* ئەم رێچكانه بناسه : عەلمانیەت ..دانا عثمان حسن ، ل ۴

^{۱۰۸} - چەند مەسەلەیهكى باوى سەردەم: عەلى باپیر ، ۶۶.

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکسە ئەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەبەلدا

و پیناسەیهکی یەکلاکەرەوهیان بو خۆیان هەلنەبژاردوو و
بنەمایەکی راشکاویان نییە تا بە ئاسانی مرۆڤ بپارییان لەسەر
بدات. بۆ نمونە کەسیکی وەك (ئۆگەست کۆنت) کە ئەلمانیەکی
دنیاوییە و راشکاوانە دەلیت: ئیمە ئەلمانیین و باوەرمان بە ئایین
نییە و باوەرمان بە وەیه ئەمرۆ چەرخێ زانستە و دەبێ چەمکی
خووناسی وەلا بنریت، بێگومان گفتوگۆ لەگەڵ ئەلمانیەکی ئاوا
هیچ گرفتێکی تێدا نییە، چونکە پیناسی دیارو ئاشکرایە، و
مەنەجی گفتوگۆ لەگەڵیدا بە ئاسانی دیاری دەکریت^{۱۰۹}، کە بە
بێ هیچ گومان و دوودلیەک ئەم جۆرەیان بێ پروا و بێ ئایینە.

دەبیت ئاگاداری ئەوەش بین ناکریت هەر کەسیک ناوی
ئەلمانی لە خۆی نا بلیین بێ پروایە و لە ئایین دەرچوو، چونکە
ئەوانە ی ناوی ئەلمانیەت لە خۆیان دەنێن دوو بەشن، بەشیکیان
ئەوانەن کە لە ئەلمانیەت گەشتوون و وەك ریباز و ئایدۆلۆژیا
لیی نەویون و دەشزانن ئەلمانیەت چیه و چی دەلی و چی

^{۱۰۹} - گۆڤاری نمانا ژمارە ۲، بکر حەمە سدیق ل ۱۳۷

زنجیره‌ی پیام‌کانی ریتوئین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

دهوی، بویه دوا‌ی ده‌کون، که دیاره شه‌مه لادانه له ئیسلام و شه‌وانه هیچ په‌یوه‌ندیه‌کیان به نایینه‌وه نه‌ماوه، به‌شتیکی دیکه‌یان شه‌وانه هه‌روا به ته‌قلیدی و کویرانه به بی لیکۆلینه‌وه و تیگه‌بیشتن دوا‌ی سه‌لمانیته که‌وتون، وه‌ک چون ته‌قلیدانه به‌رگه‌که‌ی له‌بهر ده‌کات و به ته‌قلید نه‌ریتی شه‌روپا په‌یره و ده‌کات بی شه‌وه‌ی له فلسفه‌که‌ی تیگات، هه‌ر به و شه‌وه‌ش له پرو‌ی فیکریه‌وه به ته‌قلید ده‌لئیت سه‌لمانیته شتیکی باشه، دیاره شه‌و جوړه که‌سانه حوکمیان جیا‌وازه تا کاتی به‌لگه‌یان له‌سه‌ر شه‌واو ده‌کری و بیانوو‌پر ده‌کرین تا راده‌یه‌ک چا‌وپوشییان بو‌به‌کار ده‌هینریت^{۱۱۰}، (محمد عماره) ده‌لئیت: ده‌بیت جیا‌کاری له نیوان گروپه سه‌لمانیه‌کانیشدا بکریت، چونکه هه‌روه‌ک له ناو ئیسلامیه‌کاندا ره‌وتی توند و وشک و زبر هه‌ن و به‌ته‌واوی به‌رامبه‌ر ره‌ت ده‌که‌نه‌وه، به هه‌مان شه‌وه له نیو سه‌لمانیه‌کانیشدا چه‌ندین گروپ هه‌ن نه‌ک هه‌ر دا‌برینی ئایین له ده‌ولته، به‌لکو

^{۱۱۰} - چند مه‌سه‌له‌یه‌کی باوی سه‌رده‌م: عه‌لی با‌پر، ۱۰۲-۱۰۳.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویژن ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌پالدا

ده‌یانه‌ویت ئایین له کۆمه‌لگه‌ دابهرن، واشده‌زانم هه‌ر ئه‌م تاقه‌من
هه‌لده‌ستن به‌ تانه‌ وته‌شهردان له‌ نه‌حکامه‌ نه‌گۆره‌ ئایینی‌ه‌کان،
به‌لام عه‌لمانی‌ه‌ نه‌ته‌وه‌یی ونیشتمان په‌روه‌ه‌کان له‌گه‌ل
ئیسلامیه‌کان له‌ یه‌ک سه‌نگه‌ردان^{۱۱۱}.

سه‌باره‌ت به‌ عه‌لمانی‌ه‌ میان‌په‌وه‌ه‌کان، (دکتۆر که‌مال
ئه‌بولمه‌جد) ده‌لێت: ئێمه‌ هه‌ست ده‌که‌ین هه‌ندی‌ک له‌و عه‌لمانی‌ه‌
میان‌په‌وه‌وانه‌ په‌وایان مه‌شروعیان هه‌یه‌ ده‌رباره‌ی په‌یوه‌ندی
ئیسلامیه‌کان به‌ ده‌سه‌لاته‌وه‌، ئه‌وانه‌ له‌گه‌ل په‌وتی ئیسلامی
داده‌نیشن و ئاخاوتن ئالوگۆر ده‌که‌ن له‌سه‌ر ئه‌و دله‌پراوکی
مه‌شروعه‌ و پێیان ده‌لێن پارێزگاری له‌ ئیسلام و به‌ها
بنه‌په‌تیه‌کانی بکه‌ن، هه‌روه‌ها پێیان ده‌لێن: ئازادی خۆتان
له‌ده‌ست مه‌ده‌ن، چونکه‌ ئێمه‌ ده‌ترسین له‌ توندپه‌وه‌ه‌کانی ئێوه‌ که
پێشتان بکه‌ون، و ده‌سه‌لات بگرنه‌ ده‌ست و ئێوه‌ش بچنه‌ پرێزی

^{۱۱۱} - ئیسلامیه‌کان و حیوار له‌گه‌ل عه‌لمانی‌ه‌کان: میزگردی نیوان: د. محمد
عه‌ماره‌، د. طارق البشیری، د. که‌مال (ابوالمجد)، و مرگێرانی عمر بیژاوی ۱۴-۱۵.

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

ئۆپۆزسیۆنەوه، ئەمە ئەوەیە که ناوم برد بە دلە راوکییە
مەشروع، ئەمە ئەوەیە که دەبێت گفتوگۆیەکی بەپیزی لەسەر
بکریت. بەلام دەستەیک عەلمانی دی هەن لەژێر پەردە ی ترس لە
ئیسلامیەکان بازرگانی و موزایەدە و حسابات یەکلا دەکەنەوه،
باسەکه لای ئەوان بە شیوەیک لە شیوەکان بەرھەڵستی کردن
نییە لە توندپەروی، بەلکو پرق لیبوونەوهیەکه لە ناخیاندا و وەك
نەخۆشیەك وایە لە دلاندا، ئەوان رقیان لە هەر شتیک دەبیتەوه
که ئیسلامی بیت، من ئەوانە ناو دەنیم بە (منداڵانی هەلگری
بەرد بو یاری ماله باجینه)، هەلویستی ئەوانە هیچ نرخ و
کیشیکیان نییە و نابێ لیشیان دلنیا یین، ئەوان هەر وەك و تم
حسابات یەکلا دەکەنەوه و جی بە و تەکان دەگۆرن، و تۆمەت
ئالوگۆر پیدەکەن و هیزی خۆیان بەسەر لایەنی دیکەدا
دەسەپینن، دیارە ئەمەش ناپاکییەکی گەورەیه و زیانەکەشی
هەر گەورەیه.^{۱۱۲}

^{۱۱۲} - ئیسلامیەکان و حیوار لەگەل عەلمانیەکان: ل ۱۵-۱۶.

زنجبیرى پەيامەكەنى رېتوئىن ..... فېكەرى عەلمانى لە نىۋان واقىعى بوون و خەيالىدا

بەلام لەولاشەوہ كۆمەلىكى دىكەين بەم شىۋەيە بىر
ناكەنەوہ، كەسى عەلمانى ھەيە دەلىت مۇسلمانم، بەلام ناچىتە
عەقلمەوہ ئىسلام بەرنامەى ژيان بىت، يان دەلىت ئىسلام يانى
كەوا وسەلتە و پىش ھىشتەنەوہ.^{۱۱۳} كەواتە دىيارىكردنى چەمكى
مەسەلەكان خالىكى دىكەى گىرنگى گىتوگۇ كىردنە لەگەل
عەلمانىتەدا تا بىزانىت سنورى ئەو دژوارىيەى لەنىۋاندا ھەيە
چىيە؟ كەواتە جىي خويەتى لىرەوہ تىشكىك بخەينە سەر چەمك
ومەنەجىيەت و نامانجەكانى (عەلمانىيەت) و بىزانىن دەيانەوئىت
چى بكن وچۇن بن؟ دواتر حوكمىيان لەسەر بەدەين.

لىرەوہ تەوەرەكەمان بە جەختكردنەوہ لەسەر كار وپىرۇژە و
نامانجەكانى (عەلمانىيەت) چىر دەكەينەوہ و پوونى دەكەينەوہ تا
چەندە (عەلمانىيەت) خىزمەت بە كۆمەلگە دەكات؟ ئايا لەگەل
واقىعى مۇسلماناندا گونجارە؟ ئەى نامانج لەم فېكەرىيە چىيە؟
ھۆكارەكانى دروستبوونى چىن؟ پىشت بە خوا ئەمانە و گەلىك

^{۱۱۳} - كۇفارى نمانا ژمارە ۲ ، بىر حمە سدىق ل ۱۳۸

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویژن ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

پرسیاری هاوشیوه له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا ده‌خه‌ینه به‌ر باس و لیدوان.

له‌پێشدا کورته‌یه‌که‌مان ده‌رباره‌ی چه‌مکی عه‌لمانیه‌ت باسکرد، که بریتیه له دنیا گه‌راییی و پشت کردنه له ئاین، لی‌ره‌دا پیویست ناکات بگه‌رپینه‌وه سه‌ر ئه‌و باسه و ده‌چینه سه‌ر هۆکاره‌کانی دروست بوون و سه‌ره‌له‌دانی عه‌لمانیه‌ت.

سه‌ره‌له‌دانی بیرى عه‌لمانیه‌ت

سه‌ره‌تا ده‌بی‌ت ئه‌وه بزانی‌ن ئه‌و بیروکه‌یه‌ی که ده‌لی‌ت ده‌بی‌ت^{١١٤} ئاین له سیاسه‌ت جیا بی‌ت و ئاین حه‌قی به‌سه‌ر ژینه‌وه نه‌بی‌ت، ئه‌وه شتیکی تازه نییه و بێر و بۆچونیکی زۆر کۆنه و عه‌لمانیه‌ت وه‌ک ئیستا زاراوه به‌کار ده‌هینریت و په‌یدا بووه، ئه‌گینا هه‌ر کات مروۆ ئیمانی به‌ خوا نه‌بووبی‌ت ئه‌وا هه‌ولی داوه په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ خوای خۆیدا بپه‌چرینیت و به‌رنامه‌ی ژیان بۆ خۆی دا‌بنیت،^{١١٤}

^{١١٤} - چهند مه‌سه‌له‌یه‌کی باوی سه‌رده‌م: عه‌لی باپیر، ل ٦٨.

ہر لہو پڑوہوی خوی پورہردگار دنیای دروست کرد و مروقی خستہ ژیر تاقیکردنہوہ، (قابیل و ہابیل) پوٰلہکانی (نادہم و حہوا) بہ شہر ہاتن و (قابیل) دہستی چوہ خوینی (ہابیل) ی برای و سہرپیچی فہرمانی خوی گہورہی کرد، و گوینی لہ شہریعت نہبوو، بہرژوہندی خوی ویست و براکھی خوی کوشت، نیت لہو پڑوہوہ ئہو مملانی و دوو بہرہکیہ ہر بہردہوامہ و دوو ناراستہ ہن، گویندان بہ خوا و دوپوژ و لہ بہرچاوگرتنی قہبر و قیامت و لیپرسینہوی خوی و لہ بہرامبہریشدا گوی نہدان بہ نہمانہ ہیہ و بہردہوامہ، و ئہم دوو بہرہیہ دژ بہ یکن و ہمیشہ لہ بہرہکانیندان، کہ دیارہ ہر دوو ناراستہ کہش ہلقلوای بیر و جولہی مروقن، خوی گہورہ مروقی و دروست کردوہ کہ بتوانیت چاکہکار بیت و خراپہ کاریش بیت، بتوانیت بہ راستدا بروات وبہ چہ پیشدا، بتوانیت حہق بلیت و باتلیش بلیت^{۱۱۰}. کہواتہ عہلمانیہت بہ

---

^{۱۱۰} - چہند مسہلہیہکی باوی سہردہم: ج ۱، ص ۶۶.

زنجبیرس پەيامەکانى رېتوئېن ..... فىكىرىس ئەلمانى لە نېتوان واقىسى بوون و خەيالىدا

ماناى نافەرمانىکردنى خىواى گەورە و دەرچوون و وەلا نانى شەرىعەتەكەى، ناوەرۆكىكى كۆنە و ھەبو بوو، بەلام سەرھەلدانى وەك بىرىكى سەرپەخۇ و تايبەت، ئەوا بىگومان سەرھەتاي سەرھەلدانى دەگەرپتەوہ بۆ سالەكانى (۱۷۸۹ ز)، كە تىايدا شۆرشى فەرەنسا پوویدا، يەكەم شوپنیش ئەم بىرۆكەى تىدا بلاو بوویەوہ (ئەروپا) بوو، دواتر بە ولاتانى دىكەى جىھاندا بلاو بوویەوہ^{۱۱۶}.

ھۆكارەكانى سەرھەلدانى بىرى (عەلمانىەت) لە پۆژئاوا:

ھۆكارى سەرھەلدانى عەلمانىەت لە ولاتانى ئەروپا دەگەرپتەوہ بۆ چەند ھۆكارىكى (نايىنى، سىياسى، مېژووى، واقىعى): كە ھەموويان پەيوەست بوون بە ولاتانى پۆژئاواى ئەو سەردەمەوہ، بەلام گەورەترىن ھۆكار لایەنە نايىنىەكە بوو، ئەويش بە ھۆى خراب مامەلە كردنى پىاوانى كلېساوہ بوو كە

---

۱۱۶ - ئەم رىچكانە بناسە ، عەلمانىەت ، تەبشیرىەت، بوزیەت، ل. ۵.

زنجیرەس پەیمارەکانی رینۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

خۆیان بە شوینکەوتە پێغمبەر (عیسا) "سەلامی خۆای
لیبیت" دەزانی و خۆیان ناوناوو (رجال الدین) پیاوانی ئایینی،
ئەمانە غەدر و فیلکی زۆریان لە خەلکی ئەوروپا دەکرد، تەنها
خۆیان بۆیان هەبوو لە کتیبی پیرۆز (کتاب المقدس) شارەزابین،
(صکوک الغفران) چەکی لیخۆشبوونیان بە خەلکی دەفرۆشت،
ئەمەش ئەوپەری گەندەلی بوو، خەلکیان کردبوو بە کۆیلە و
خزمەتکاری خۆیان، بە ویست و ئارەزوی خۆیان دەستکاری
دەقەکانی کتیبی پیرۆزیان دەکرد و دەیانشیواند، بۆ نمونە
بیردۆزەهی هەریەکە لە (بگلیموس) و (ئیقلیدیس) یان پەیوەست
دەکرد بە (تەورات و ئینجیل) و وەک حەقیقەتیکی ئایینی
سەیریان دەکرد، رەهەبانیەتیان داھینا و دەیانوت دەبیت مروف
زۆر خۆی ماندوو بکات هەر بۆیە راهیبەکانیان ژنیان نەدەھینا و
خۆیان نەدەشۆرد و بۆنی خۆشیان لە خۆیان نەدەدا و خواردنی
خۆشیان نەدەخوارد، هەموو ئەمانەش لەگەڵ سروشتی مۆرقدا

زنجیره‌ی پیامه‌کانس ریتوئین ..... فیکرمی عملانی له نیتوان واتقیسی بوون و خه‌یالدا

نه ده‌گونجان^{۱۱۷}. هر جموجوئیکی زانستی بهاتایه‌ته ئاراهه
یه‌کسر سه‌رکوتیانده‌کرد و دژی ده‌هه‌ستان، هر بۆیه پیاوانی
به‌ناو چاکه‌خواز و دینداری کلێسا بوونه سته‌مکار و
چه‌سینه‌ره‌وه‌ی هه‌ژاران و پشتگیریکار له خه‌لکانی به‌ده‌سه‌لات
و سه‌رمایه‌دار، له‌به‌ر ئهم هۆکارانه ده‌یان و سه‌دان بیروباه‌وری
نادروست و خورافی و دور له‌ ئایین و زانست و ژیری
سه‌ریانه‌ئدا^{۱۱۸}.

کار گه‌ییشه‌ ئه‌وه‌ی ئه‌وروپاییه‌کان ئایینیان به‌یه‌کجاری
وه‌لا نا، چونکه‌ پیشتر و له‌ سه‌رده‌می نه‌سه‌رانیه‌تدا ئه‌وه‌نده‌ لێی
داخ له‌ دل بپوون، که‌س بۆی نه‌بوو هر باسی ئایین بکات، چ
جای ئه‌وه‌ی دواتر په‌یتا په‌یتا زانست به‌ره‌و پیش چوو^{۱۱۹}، هر
باسی ئایین نه‌ده‌کرا، تا سه‌ره‌نجام خه‌لکی ئه‌وروپا به‌ره‌له‌ستی

---

^{۱۱۷} - چهند مه‌سه‌له‌یه‌کی باوی سه‌رده‌م: ل، ۸۵.

^{۱۱۸} - ئهم رێچکانه بناسه ، عملانیه‌ت ، ته‌بشیریه‌ت، بوزیه‌ت، ل ۵- ۶ .

^{۱۱۹} - صراع الافکار فی المجتمع الإسلامي ، ۱۱- ۱۲.

زنجیره‌ی پیام‌کافی پیتوین ..... فیکس، آلمان‌ی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

ئه‌م ره‌وته‌یان کرد و بیرمه‌ندان و زانا و فه‌یله‌سوف و ره‌خنگران ده‌ستیان‌کرد به نکولیکردن له‌وه‌ی له ناو‌ته‌ورات و ئینجیلدا هه‌یه و ده‌یانوت له‌وه‌ی ئیوه ئه‌یلین دووره له زانست و ژیریه‌وه، به‌لکو هر به‌مه‌شه‌وه نه‌ه‌ستان، تا کار گه‌بیشته له‌وه‌ی نکولییان کرد له بوونی خوی گه‌وره‌یش، ئیتر نه‌مه بوو به سه‌ره‌تای دابه‌ش‌بوونی نه‌وروپاییه‌کان به‌سه‌ر دوو گروپ‌دا، گروپیک ژیان‌ی ئایینی هه‌لبژارد، گروپه‌که‌ی دیکه‌یش ژیان‌ی دنیای هه‌لبژارد.^{۱۲۰}

لیزه‌وه خه‌لکی به ناگا هاتن و خه‌لکی نه‌وروپا به گشتی و ولاتی فه‌ره‌نسا به تایبه‌تی شوپرشیکیان به‌ریا کرد، له سالی (۱۷۸۹ ز)، که به (شوپرش‌ی فه‌ره‌نسی) به‌ناوبانگه، فه‌ره‌نسا یه‌که‌م ولات بوو بانگه‌شه‌ی بی‌دینی و سه‌ربه‌خویی خوی کرد، و ده‌ستوور و یاسای نویی بو ولات دامه‌زاند و به ناوی گه‌له‌وه فه‌رمانه‌ره‌وایی خه‌لکی فه‌ره‌نسای کرد، نه‌مه‌ش ریخوش‌که‌ریکی گه‌وره بوو بو هاتنه‌ کایه‌ی سه‌رجه‌م ریچکه بی‌دینی

^{۱۲۰} - صراع الافکار فی المجتمع الإسلامي ، ۱۱-۱۲.

زنجبیرى پەيامەتلىك رېتېنوتېن . . . . . فىكىرى غەلىمىنى لە نېتوان واقىسى بوون و خەيالىدا

ۋەملەۋرپىيەكانى دىكە ۋەك (ماركسىيەت لە ئەلمانىا و روسىيا،
بلاۋبونەۋەى بىرى دارووين و فرۆيد لە ۋلاتەكانى دىكەى
ئەروپا)، سەرەكىترىن ھۆكارىش بۇ ناشرىن كىردنى ئاين و
نەمانى متمانە بە سەرجم ئاينە ئاسمانىيەكانى دى كارە دزىۋو
نامرۇفانەكانى پىاۋانى كلىسا بوو كە بە ناۋى ئاينەۋە لە
ئەروپا ئەنجاميان دەدا^{۱۲۱}.

كۆمەلگەى ئەورپى بۇ ماۋەى چەندىن سەدە گىرۋدەى
ئەفسانە و تەلە و داۋى قەشە و پاپاكانىان بوو و خۇسەپاندىن و
سوغرە و بىنگارى و باج و پىتاكى جۇراۋ جۇريان لەچىنى گىشتى
دەسەند، لەو سۇنگەشەۋە بە ماناى وشە لە تارىكىستانى
نەزانى و نەفامى ئەنگوستەچاۋدا دەژيان، رېچكەى غەلمانىيەت بۇ
رۇژئاۋا گىرخاۋدوۋەكان شىتىكى سىروشتى و چاۋەپران
كراۋبوو، چونكە ھىچ رېگەچارەيەكى دىكەيان شك نەدەبرد،
دىارە مرۇفكە كەكەۋتە ئاۋە ۋە بۇ دەرباز بوون دەست بۇ پوشىش
دەبات^{۱۲۲}.

^{۱۲۱} - ئەم رېچكانە بناسە ، ل ۶ .

^{۱۲۲} - سۆزى نەتەۋايەتى ۋىبرى ناسىۋناليزم: غەلى باپىر : ل ۱۷۴ .

دزکردنی (عه‌لمانیته) بو نیو جیهانی ئیسلامی:

به هۆی ئه‌وه‌ی عه‌لمانیته له جیهاندا به گشتی و ئه‌وروپا به‌تایبه‌تی رۆژ به‌رۆژ به‌ره‌و پیشچوونی به‌خۆیه‌وه‌ ده‌بینی و ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپیه‌کانیش یاسا نا ئایینی‌ه‌کان جینه‌جیده‌کرد به‌تایبه‌ت له‌ سه‌ده‌ی (نۆزده) دا، ئیتر ده‌وله‌تی ئیسلامی له‌ هه‌موو بواره‌کانی ژياندا ورده‌ ورده‌ به‌ ریزه‌یه‌کی ترسناک به‌ره‌و دابه‌زین ده‌هات، هۆکاری ئه‌مه‌ش کوزانه‌وه‌ و چه‌قه‌سه‌ستی هزری ئیسلامی بو، هه‌روه‌ها لاواز بوونی لایه‌نی ماددی و مه‌عنه‌وی و تینه‌گه‌ییشتن و نه‌بوونی بیروباوه‌ریکی پوون و ئازادبوو به‌ شیوازیکی راست و دروست و نه‌شاره‌زایی خه‌لکی له‌ حیکمه‌تی بپیاره‌کانی شه‌ریعه‌ت و په‌نابردنه‌ به‌ر لایه‌نگیری ده‌مارگیرانه‌ و دوور که‌وتنه‌وه‌ له‌ کرۆکی جیهاد و تینه‌گه‌ییشتن له‌ سروشتی گه‌ردوون بو بنیاتنانی شارستانیه‌ت و به‌ره‌و پیشچوون و جینشین بوون له‌ زه‌ویدا، وێرای هه‌موو ئه‌مانه‌ش زانایان و

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعیس بوون و خه‌یالدا

بیرمه‌ندان و پیاوانی سیاست هه‌ستیان نه‌کرد به حه‌قیقه‌تی ئەم
بیره پوژئاواییه^{۱۲۳}.

هۆکاری سه‌ره‌لدانی (عه‌لمانیه‌ت) له ولاتانی ئیسلامیدا:

دوای پووخانی خیلافه‌تی (عوسمانی) و پارچه‌پارچه بوونی ولاتانی ئیسلامی، هه‌ر ولاته و که‌وته ژیر ده‌سه‌لاتی
یه‌کیک له ده‌وله‌ته زله‌یژه‌کانی پوژئاوای عه‌لمانی، نیت‌له‌م
رینگه‌یه‌وه بیرى عه‌لمانیه‌تیان له ولاتانی ئیسلامیدا چاند^{۱۲۴}.

ئەم دو‌خه‌ ناله‌باره‌ وای له‌ دوژمنان کرد چاو بپرنه‌ بکه‌نه
سه‌ر گه‌لی ئیسلامی و خاك و به‌روبومی پ‌ر خ‌یر وشوینه
جوگرافیه‌که‌ی^{۱۲۵}، بو‌ئه‌وه‌ی موس‌لمان نه‌توانیت پ‌رسیار له
پیناسی خو‌ی بکات و له‌ ره‌چه‌له‌کی خو‌ی بکو‌لیته‌وه، و نه‌توانیت
به‌ رابه‌رایه‌تی ئیسلام سه‌ر له‌نو‌ی هه‌ولی بنیاتنانه‌وه‌ی

^{۱۲۳} - صراع الافکار فی المجتمع الإسلامي ، ص ۱۵.

^{۱۲۴} - ئەم ر‌چ‌کانه بناسه ، ل ۲۰.

^{۱۲۵} - صراع الافکار فی المجتمع الإسلامي ، ص ۱۵.

شارستانی‌ه‌ته‌که‌ی بداته‌وه، که زامنی پې‌بازیکي پوون وکو‌شکیکي پته‌و و بزافیکي ره‌سه‌نی ناو کو‌مه‌لگه‌یه.

ئه‌م دوژمنانه هاتن گه‌مارؤی ئه‌م نه‌خو‌شی و برینانه‌ی نیو جه‌سته‌ی ده‌وله‌ته ئیسلامیه‌کانیاندا و چه‌ندین پیلانی سه‌ختیان دارپشت بو ده‌ست به‌سه‌راگرتنیان، جاریک به‌ داگیرکردنیان و جاریکي دی به‌ چاودی‌ری خستنه‌ سه‌ریان. ئیتر لی‌روه‌ که‌ش و هه‌وایان بو په‌خسا بو ویرانکردنی بیروباوه‌ر و په‌وشت و شه‌ریعه‌تی ئیسلامی و جودا کردنه‌وه‌ی ئابین له ده‌وله‌ت و راگه‌یاندنی عه‌لمانی‌ه‌ت، ئه‌مه‌ش به‌ پازاندنه‌وه‌ی ئه‌و دروشمه‌ی که‌ گوايه پوژئاواییه‌کان پې‌شنه‌که‌وتن تا ئابینیان له ده‌وله‌ت جیا کرده‌وه. ئه‌مانه له‌چه‌ند ده‌لاقیه‌که‌وه بیروکه‌ی عه‌لمانیه‌تیان به‌رجه‌سته ده‌کرد، وه‌ک ده‌زگاکانی به‌ پوژئاواییکردن و موژده‌گاری و ده‌ستگرتن به‌سه‌ر ده‌زگاکانی پو‌شنی‌ری و راگه‌یاندن، ودانانی به‌رنامه‌یه‌کی دژه ئابینی بو خویندن و که‌ناله‌ په‌روه‌رده‌ییه‌کان و بانگه‌شه‌ کردن بو نه‌ته‌وه‌گه‌رایي له‌بری

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکرەس عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بانگەوازی ئیسلامی، ھەموو ئەمانەش بە ڕیگەی دبلۆماسی و لە ڕیگەی پسیپۆرانیانەو و کردنەوہی قوتابخانە مۆژدەگاریەکانیان و فیکردنی قوتابیان لە زمانی بیانی، ئەمەش بەو نیازەیی ئەوہی ھزر و پۆشنیبری ئەوروپی و عەلمانی بگوازنەوہ بۆ ناو ھەست و ھۆشی قوتابیان.^{۱۲۶}

ھەرۆھا پۆژئاواوییەکان توانیان زۆریک لە سەرکردە و فەرمانرەواکانی وەك (جەمال عەبدلناسر، ئەنور سادات، موستەفا ئەتاتۆرک، سەدام حوسین...)، قایل بکەن تا کار نەکەن بە زۆریک لە یاساکانی شەریعەت و لە ناین دووریان بخەنەوہ و دەیان و سەدان حزب نەتەوہیی قەومی عەلمانی لە ولاتی ئیسلامیدا بلۆ کردەوہ.^{۱۲۷}

لە لایەکی دیکەوہ بۆ شەرمانە تانەیان دەدا لە ئیسلام و ئیسلامیان دەدایە بەر نەشتەری پەخنەیی بۆ جی و ڕی و کوێرانە

^{۱۲۶} - صراع الأفكار في المجتمع الإسلامي ، ص ۱۵- ۱۶.

^{۱۲۷} - ئەم رێچکانە بناسە ، ل ۲۰.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی پیتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

شهریعه‌تیا تاونبار ده‌کرد، ئەمەش له ریگه‌ی بانگه‌شه‌کردن بۆ نازادی ئافره‌ت و هه‌ولی زیندوو‌کردنه‌وه‌ی شارستانییه‌تی کۆن و داپ‌نینی ئافره‌تان له‌ بالاپۆشی و ناوزه‌دکردنی ئیسلام به‌ دواکه‌وتویی و کۆنه‌پهرستی و کردنی ئیسلام به‌ چه‌ند دروشمیکی خه‌یالی و ناشرینکردنی میژووی ئیسلامی له‌ به‌ر چاوی خودی موسلمانانیش.

دروشه‌کانی عه‌لمانییه‌ت:

عه‌لمانیه‌کان زۆر ژیرانه‌ کۆشش ده‌که‌ن و خۆیان وا پیشان ده‌ده‌ن که‌ سه‌ر به‌ ئاین و موسوڵمانن، ئەوان عه‌لمانییه‌ت وه‌ک ته‌ریزکی دوور له‌ چالاکی ژیان سه‌یری کرۆکی ئاین ده‌که‌ن، بۆیه‌ مه‌گه‌ر به‌ پێی چه‌زیا له‌ کاتی زۆر پیه‌اتن و سه‌غله‌ت بووندا، ئەگین باس و خواسی ئیسلام ناکه‌ن.^{۱۲۸}

به‌ خۆه‌لکیشانی سه‌یر و به‌ پیلانی تونده‌وه‌ دروشمی پیشخستنی شه‌ریعه‌ت و وه‌رگرتنی یاسا و ده‌ستوور له‌

^{۱۲۸} - کۆفاری نمانا ژماره‌ ۲، بکر حه‌مە سدیق ل ۱۳۵.

زنجیرەسی پەيامەکانی پیتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

شەریعەت و جیبەجێکردنی شەریعەتیان بەرز کردۆتەو، بۆ ئەوێ موسلمانان لە بیرو بۆچونی عەلمانیەکان پانەکن، ئەوان دەیانەویت پێبازی خۆیان زۆر بە ووردی و لەسەر خۆییەو بەخەنە نیو میسک و هزر و دەروونی موسلمانان، هەرەك چۆن ژەر بە ئاسانی دەچیتە نیو گیانی ئادەمیزادەو و پاشان کاری تێدەكات و دەیکوژیت، ئەوانیش فیلبازانە و بە نەرمی بۆ موسلمانان دین، واش پیشان دەدەن كە گوايه دەیانەویت و ردە و ردە و بە قۆناغەندی شەریعەتی ئیسلام جیبەجێ بکن و بیکەنە بەرنامە ی ژیان.

بە ناوی بەرگری لە ئافەرت و قوتابخەنە عەقلانیەکان و حوکمی گەل بۆ گەل و ئازادی تاکە کەسی کۆمەڵ لە خشتە دەبەن، لە ژێر دروشمی پۆشنبیریدا مرۆڤ لە پوناکی ئیسلام دەردەهینن و بەرەو تاریکی و گومراییان دەبەن، لە ژێر دروشمی بزافسی پۆشنبیری و ناوی هونەردا هەموو بەرەلایی و بی ئابروییەك دەخولقیین.^{١٢٩}

---

^{١٢٩} - هەلۆیستی ئیسلام بەرامبەر بە عەلمانیەت: محمد عبدالهادی المصری، وەرگیڕانی: عزالدین عبدالرحمن امینی ، ٤٢-٤٣.

زنجیرەس پەيامەتکانی ریتنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

هەول بۆ ئەوە دەدەن بۆ خەڵکی بسەلمێنن کە سیاسەت لە ئیسلامدا حەرامە، وەک ئەوەی ئەوان موفتی سەردەمی ئەمپۆی ئیسلام بن و کەسیتر ناشنای قورئان نەبێت جگە لە خۆیان، ئا ئەمەیه ئیسلامی عەلمانی، بەلام خۆ چەمکی سیاسەتیش خۆی بۆ خۆی کێشەیه کە لەگەڵ عەلمانیەت، چونکە ئەگەر سیاسەت لە لای عەلمانیەکان فەرت و فیل و درۆ و دەست بپەڕین بێت، ئەوا ئیمەیی موسڵمان بە حەرامی دەزانن، ئەگەر لای ئیسلامیەکان بریتی بێت لە بەرپۆوەبردنی سیستەمی کۆمەڵایەتی و رامیاری و ژیااری و خزمەتکردن بە کۆمەڵگە، ئەوا بیگومان ئەوە لە بنەپەرتی ئاینەکەمانە.^{۱۳۰}

و ئەیانەوێت ئیسلام تەنها بە ئاینیکی پوحی بەیڵنەووە و دور بێت لە بەجیگەیانندی دروشمەکان، بەم پێودانگەش دەبێت خەڵکی موسڵمان لە دروشمی بوون ئازاد بکریین، چونکە

---

^{۱۳۰} - دیالۆگی ئیسلام _ عەلمانیەت: ووتو ویژێری: نەبو دوعا، ئازاد عەلی،

نامانەکردنی: ئین بادی، ۱۵-۱۷.

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتۆزین ..... فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

پێویست ناکات خەلکی بۆ نوێژ لە مزگەوتدا کۆبنەوه، نوێژ شتێکی تایبەتە. دەلێن ئیسلامی راستە قینە نەماوه، بەلکو سەرەتای میژووی ئیسلامی وبنەماکانی ئیسلام و تایبەتمەندیەکانی بە تەواوی گۆراوه و شیوینراوه، و تەنها ئیسلامیکی پوکاری سولتەیی گەییشتوو بە دەستی ئێمە. وه ئیسلام چەندین دروشمی هەلە و خراپی تیکەل بووه، و بەرهو نەمان دەهوات. ئیسلام تەنها مولکی عەرەبە و ناكریت بیگشتینین بەسەر هەموو گەلاندا، چونکە پیش لەوهی ئیسلام بێتە ئاراوه یەكەم مالی خوا لە زهوی عەرەبدا بنیات نرا، کهواته ئیسلام ئایینیکی تیره گه راییه بۆ عەرەب، و عەرەبەکان لە گشت شوینیکدا وای پیشان دەدەن که ئیسلام ئایینی ئەوانە. بەکورتی دەلێن: ئیسلام ئایینیکی میژووییە و بەهۆی سەرکەوتنیوه لە بواری سیاسەتدا خۆی سەپاندوو بەسەر گەلاندا.^{۱۳۱}

^{۱۳۱} - مال الإسلام فی القراءات العلمانية: الدكتور أحمد إدريس الطعان .

نایا فکری عہد نامہ ت بۇ جیہانی ئیسلامی شتیکی پیویستہ :

بیر و بیروکھی عہد نامہ ت به هیچ شیوہیک بۇ موسلمانان و جیہانی ئیسلامی شتیکی پیویست نییہ، به لکو رہ تکرارویہ و جینگھی نابیتہ وه، له بهر ئەم هۆکارانه :

۱. شارستانی ئیسلامی به بیر وباوهری یاسا وهاوکیشہ ره ووشتیہ که یه وه شارستانی تیکی تهنیا رۆحی نیہ، که بریوی واییت مروؤ له ئاسماندایه نهک له زهوی، به لکو شارستانی تیکی مادیه، که به رینمایي وپیوهری ئیسلامی به رپوه ده چیت، بۇ گه شه پیدان و کارناسانی کردنی ژیان له سهر زه ویدا و بنیاتنانی بزاقیکی مادی له سهر ئەم گهر دوونه دا، ههر وهک ئەمهش مه به سته له فهرمودهی خوی گهره: (وإذ قال ربك للملائكة إني جاعل فی الارض خلیفة^{۱۳۲}) ..^{۱۳۳}

---

۱۳۲ - سورة البقرة الاية : ۳۰

۱۳۳ - منهج التغيير الاجتماعي في الاسلام ، د. محسن عبد الحميد ، ص ۶۱ وهر گبراره له صراع الافکار فی المجتمع الإسلامي ، ص ۲۹.

زنجیره‌ی پیام‌هاکانس ریتنویژن ..... فیکسری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

۲. ئیسلام یاسایه‌کی هاوسه‌نگی هه‌یه، بنه‌ما ویاسا‌کانی وه هه‌روه‌ها زۆرێك له وورده‌کاریه‌کانیشتی پشت به (وه‌حی) سروشی خوایی ده‌به‌ستیت، نه‌ك ته‌نها پشت به‌ستن به‌ بۆچون ولێكدانه‌وه و ووت‌ه‌ی زانایان، كه‌واته ئیسلام هاوسه‌نگی له نیوان هه‌ردوو لایه‌نه‌كه‌دا راگرتووه، لایه‌نیکیان ته‌نها وه‌حی ئاسمانیه و بواری لێكدانه‌وه و بۆچونی تیدا نییه، لایه‌نیکی تریشیان پووبه‌ره‌كه‌ی به‌رفراوانه، و بواری هه‌یه بۆ لێكۆلینه‌وه تیدا له هه‌موو كات و شوینی‌كدا، واته به‌پێی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی له‌ژێر یاسا و بنه‌ما شه‌ریه‌كاندا قابیلی ئیجتیهاد ولێكۆلینه‌وه‌ی جیاواز ده‌كات.

ئه‌مه‌ش له‌ كاتی‌كدا یه‌ كه‌ ئه‌و مه‌سیحیه‌ته‌ی له‌ پۆرژئاوادا عه‌لمانیه‌ته‌ی لێكه‌وته‌وه یاسا و بنه‌مایه‌کی جیگیریان نه‌بوو، كه‌ پشت به‌ وه‌حی ئاسمانی به‌ستیت، به‌لكو له‌سه‌ر چه‌ند بیروكه‌یه‌کی كۆن و هه‌له‌ ده‌رۆیشتن، نان و سامانیان به‌سه‌ریه‌وه په‌یدا ده‌كردن و خه‌لكیان پێی موخاسه‌به‌ ده‌كرد و بریارێی بی

زنجیرمی په‌یاسه‌کانی ریتونین ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

باوه‌ری و کوفریان به‌سەر ئه‌و که‌سانه‌دا ده‌دا که راستیه زانستییه‌کانیان ناشکرا ده‌کرد.^{۱۳۴}

۳. به هیچ شیوه‌یه‌ک و به‌دریژی می‌ژوو ناکۆکی و دژایه‌تی له نیوان زانست و ئایینی ئیسلامدا پووینه‌داوه و دروست نه‌بووه، له نیوان ئیسلام و زانست و فه‌لسه‌فه‌ی ژیری راستدا هیچ ناکۆکیه‌ک نیه، چونکه ئیسلام هه‌لۆیستی خۆی سه‌باره‌ت به بوون و گه‌ردوون له‌سەر بنه‌مای زانست و پاشانیش فه‌لسه‌فه‌ی راست و دروست بنیاتناوه، ئایاته‌کانی قورئانی پیروزییش به‌لگی ئه‌م راستیه‌ن.

موسلمانان به‌نامه و پێبازه زانستییه‌کانیان له‌سەر ئه‌م بنه‌مایه‌ به‌ره‌و پیش‌بردوه، هه‌روه‌ک بواره‌کانی گه‌ردوونناسی، بیرکاری، فیزیا، کیمیا، پزشکی، ئه‌ده‌ب، جوگرافیا، می‌ژوو، نابووری، کۆمه‌لایه‌تی، بیناسازی..وه هه‌روه‌ها، وه به‌ دریژی می‌ژووش شارستانیتی ئیسلامی ده‌رگای والا بووه.^{۱۳۵}

^{۱۳۴} - صراع الأفكار فی المجتمع الإسلامي ، ۲۹ - ۳۰ .

^{۱۳۵} - همان سه‌رچاوه ص ۳۴ - ۳۵ .

۴. دولہتی ئیسلامی دولہتی پیاوانی ئایینی (ئەکلیرۆس) نییہ، بەلکو بە مانای وشە دولہتیکی مەدەنی دەستورییە و فەرمانزەواکانی تەنھا یاساکانی ئیسلام جیبەجی دەکن، وە بۆ هیچ زانیەک یان دەستە و گروپیکی نییە بیروبۆچونی خۆی بسەپینین بەسەر هیچ لاو لایەنیکدا، بەلکو ئەنجومەنی راپۆزکاری تاوتوینی ھەموو کارو بارەکان دەکات، بە پێی یاساکانی ئیجتیھاد ولە ژێر دروشمی ھینایە کایە بەرژەوہندی گشتیدا، و بە پێی دەنگی زۆرینە، وەپاشان کارەکە دەدریتە دەست لیژنەئەک کە لہ کەسانی پەسپۆر و تاییبەتەند پیک ھاتوون، لہ بوارەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتی و پراگەیاندن و پەرۆردە و فیکرکردن و بەرگری، دولہتی ئیسلامی قیاس ناکریتە سەر دولہتی کلئیسای سەدەکانی ناوہراست، چونکە پیکھاتەیی دولہتی ئیسلامی نوینەرایەتی خودا ناکات، بەلکو نوینەرایەتی گەل دەکات بۆ جیبەجیکردنی یاساکانی ئیسلام. ۱۲۶

زنجیرى پەيامەتلىرى پۈتۈن ..... فىكىرى ئەلمانى لە نېۋان واقىسى بويىن و خەپالدا

۵. (ئادم متن) دەلىت: ئايىنى ئىسلام بايەخ بە ھەموو چىن وتويزىك دەدات و دادگەرى كۆمەلەيتى بۇ كۆمەلگە ھەراھەم دەكات، ئەك بە تەنھا بۇ مۇسلمانان، بەلكو بۇ ھەموو كۆمەلگە، بە مۇسلمان وغەيرە مۇسلمانەو، چۈنكە مافى ژيان دەستەبەر كراوھ بۇ گىشت كەسىك، ئىمە سەرمان لەوھ سورماوھ ئەو ھەمووھ كرىكار و كارگوزارە نامۇسلمانانە لە ناو دەولەتى ئىسلامىدا كار دەكەن، لەناو شار و ولاتە ئىسلامىيەكاندا ناوچەيەكى تايبەت يان كۆلانىكى ديارىكارو نىيە بۇ ھەلە وجوو (يەھود ونەسارا) تاوھكو بۇيان نەبىت ئەو سنورە ببەزىنن ولىى دەرنەچن. وھ ھەروھما ئىسلام دەست وەرناداتە دروشمە ئايىنىەكانى(ئەھلى

زىمە ۱۳۷ (۱۳۸

۱۳۷- ئەھلى زىمە : ئەو خەلكە نا مۇسلمانانەن كە ئىس لاميان قبول نەكردوھ ، بەلام لە ژىر دەسەلاتى ئىسلامىدا دەژىن ، ھەموو مافىكى ھاولاتى بوونيان پىدراوھ ، وھ بەدانى رەفرى سالانە و ژان و سامانىان پارىژراوھ .
۱۳۸- صراع الافكار فى المجتمع الإسلامى ، ۲۹ - ۳۰ .

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوئیز . . . . . فیکری ئەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

٦. ئەلمانیەت ئامانجیان داڕینی ئایینە لە دەولەت، واتە ئایین بە دوور بێت لە بوارەکانی سیاسەت و فرمانڕەواییکردن و پەرورەدە و هەموو بوارەکانی تری ژیان، ئەمەش لەسەر بنەمای (إعط ما لقیصر لقیصر وما لله لله)، ئەمەش فرمانڕەوایی دەبەخشیت بە هەموو دەسەڵاتدارانی وولات، جا هەر کەسیک بێت، چاک بێت یان خراب، وە هەر وەها ملکەچ بوونیشە بە پریارەکانی کەنیسە و قەشەکانیان.^{١٣٩}

پاشان ئەو کات پاشا گەردانی دروست دەبێت و خەنکی موسلمان زۆلم و ستەمیکی زۆریان لێدەکرێت، ویاسایەکی دادگەر لە ئارادا نابێت بۆ بەرگریکردن لە خەنکی چەوساوە، و سیستەمی کۆیلاوەتی پیادە دەکرێت.

^{١٣٩} - ئەم رێچکانه بناسه ، ل ٦.

دەرەنجامەکانی جێبەجێ کردنی عەلمانیەت لە ولاتی ئیسلامیدا :

پیاوێ کردن و پراکتیزە کردنی عەلمانیەت لە ولاتی ئیسلامی و موسلماناندا بەرەو دەرئەنجامێکی زۆر مەترسیدارمان دەبات، چونکە کاریگەریەکی زۆر دەکاتە سەر دواکەوتنی ئوممەتی ئیسلامی و تێکشاندنی بنەماکانی، لێرە لەم دەرئەنجامەدا بە کورتی تیشکیک دەخەینە سەر ئەو خاڵە نێگەتیفانە و هەندیکیان دەخەینە پیش چاو:

۱. عەلمانیەکان بایەخ بە پەسەنایەتی و مۆرکی ئیسلامیەتی موسلمانان نادەن و پارێزگاری لە تایبەتمەندی و شارستانیەتیان ناکەن و هیلی سەوزیان داوێ لە هەموو بواریەکانی ژیان، بۆ ئەوەی ئەو هیلانی بەبەزینن، واتە ئەوان لە بەر پۆشنایی ئەو هیلانی دا هەولێکانیان دەخەنە گەر و ئامانجیان بۆ رووخاندنی رابردووی ئیسلامە، ناشتوانن بە دیلیکی نوێی بۆ دابنن، چونکە دابڕینی موسلمانان لە بنەماکانی بوو تەشتیکی مەحالی و ریشە و رەووشتی ئیسلامی چەسپاوێ و چوو تە ناخی

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوئین ..... فیکری سەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

زۆریك له خەلك، ئەوان ناتوانن موسلمانان له پابردوو و میژویان دابڕن، بەلام توانیویانە بە تەوجیبات و پەروردەى ناپراست بۆ ئەوەى نوێ ئالۆزیهكى فکرى دروست بکەن و دژایەتى له نیوان كۆن و نویدا دروست بکەن، ئەمەش بووتە ھۆى لە دەستدانى لایەنىكى ژيانى كۆمەلایەتى.^{١٤٠}

٢. ھەول دەدەن لەناو ئەوەى نویدا پیرۆزى و قودسیەت بۆ بیروباوەرى ئىسلامى نەھێلن، ئەمەش بۆ ئەوەى لەسەرىەك بنەما نەمىننەو و بۆ ھەر ھەلۆیستىك بیروپروای دروستیان ھەبیت دەربارەى ژيان و لە شوینیشیدا بیروھزرى پۆژئاوايى دابنن و پیرۆزى و تەنھا بايەخ بە بەرژەوھەندىە تاکە كەسىھەکانى خۆیان بەدەن و گوێیان لە بچوكترى بەرژەوھەندى وولات و ھاولاتیانى دیکە نەبیت، ئەوان چوئەتە نیو ژيانى موسلمانانەو و بەرھەو پوخانىیان دەبەن، واتە موسلمانان و شارستانىتیه كەشیان دەكەنە قورىانى.^{١٤١}

^{١٤٠} - صراع الأفكار فى المجتمع الإسلامى ، ٣٥ - ٣٦ .

^{١٤١} - ھەمان سەچاوە ، ٣٦ .

زنجیرى پەيامەتلىرى رېئوتېن . . . . . فىكىرى ئەلمانى لە نىۋان واقىسى بوون و خەپالدا

۳. ئەلمانىيەت لە جىھانى ئىسلامىدا پابەند نىيە بەو ئەلمانىيەتەى خۇرئاواو، كە نازادى و دادگەرى راستەقىنەى بۇ خۇيان چەسپاندو، بەلكو بە ناوى نازادى و دادگەرىيەو لە ناو موسلماناندا رىگەيان لە موسلمانان گرتووه كە بە نازادى و سەربەستى نەو كانيان لەسەر ئىمان و پەووشتە بالاكان و پابەند بوون بە بىرپارەكانى شەرىعەتەو پەروەردە بكن، وە رىگەيان گرتووهتە بەر بۇ پووخواندى بىروباو و پەووشت و ياساى ئىسلامى، و دەيانەوئىت لە رىگەى راگەياندن و كەنألە پۇشنىبىرەكانەو بە هىۋاشى موسلمانان لە ئايىيەنەكەيان دوور بخەنەو، واتە نازادى تەواو دراو بە گىرە شىۋىن و ناراستەكان، و بانگخوازە راستخوازەكانىش دوورە پەرىز خراون، و كۆت و بەند كراون.^{۱۴۲}

۴. ئەلمانىيەت و بىرى پۇرئانوا هەول بۇ ژيانىكى ئابورىانەى تەرفىيەى پوكار و رازاوه دەدات، نەك بۇ دابىن كردنى ئەو شتانەى

^{۱۴۲} - هەمان سەچاوه، ۳۹-۴۰.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی پیتوین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

که پیویست و زهرورین، به تایبته جوانکاری و شته پاراوه
حه‌رامه‌کان، وه‌ک ئیسرافی زۆر له راگه‌یانندن و ده‌زاگاکانی
ده‌وله‌ت و.. هتد، بۆ نه‌وه‌ی داها‌تی گه‌ل به‌ فیۆ ب‌روات، تا زۆریک
له‌ داها‌تی میله‌ت ده‌دزن و ها‌ولاتیان له‌ به‌روبومی خۆیان بی
به‌ش ده‌که‌ن و دارایی له‌ بواری پی‌شه‌سازی و کشتوکا‌لدا خه‌رج
ناکه‌ن.^{۱۴۳}

۵. عه‌لمانیه‌ت پ‌وشنبیری وه‌ونه‌ر و نه‌ریتی خۆیانیان هی‌ناوه‌ته
ناو موس‌لمانانه‌وه و پا‌شا گه‌ردانی وه‌سته‌تی به‌رپرسیا‌ریتیان
نه‌هیشتوو له‌ناو نه‌وه‌ی نویدا، به‌مه‌ش له‌ په‌ه‌وشت و نه‌ریته
ئیسلامیه‌کان لایاندا‌وون، که سه‌دان سا‌له له‌سه‌ری پا‌هاتوون
وله‌سه‌ری ده‌پوون.^{۱۴۴}

۶. عه‌لمانیه‌کان بۆ نه‌وه‌ی له‌ نه‌خشه‌کانیا‌ندا سه‌رکه‌وتوون
هه‌ستاوون به‌ دروستکردنی چینیایه‌تی و تاییفه‌گه‌رایه‌تی له‌

^{۱۴۳} - صراع الافکار فی المجتمع الإسلامي ، ۲۸ - ۳۹ .

^{۱۴۴} - هه‌مان سه‌چاره‌، ۳۸

زنجیرسی پەیمەنەکانی پێنۆین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

نیوان موسڵماناندا، بەمەش خەلکیان سەرقال کردوو لەوەی کە یەکیتی و یەکپرسی ناوخۆ بپاریزن، و دۆژنایەتیان لە نیودا دروست بوو.^{۱۴۵}

۷. عەلمانیە موسڵمانەکان بە تەواوی نەزان دەرباری ئیسلام و پابەند نین بە بنەماکانی ئیسلام، ئەوانە زۆربەیان دەرچووی زانکۆکانی پۆژناوان، تیکەلبوون لەگەڵ ژیانی پۆژناوادا، بە تاییبەت ئەوانە پابەندن بە ماسۆنیەتەوه، ئیتر لیرەوه ئەوان هاوکار و پشتیوانی پۆژناوان، بۆ دوور خستنهوهی ئیسلام لە کاروباری ژیان، بەمەش پۆلی ناپاکان دەنوینن بۆ خاوکردنهوهی پاپەڕینی موسڵمانان و بەئەنجام گەیشتنی پیلانەکانی دۆژمن.^{۱۴۶}

۸. عەلمانیەت دەیهوێت چەند ئیسلامیک دروست بکات، هەر وهك ئیسلام دابەش دەکات بەسەر ئیسلامی سوننی و شیعی

^{۱۴۵} - هەمان سەچاو، ۳۷

^{۱۴۶} - هەمان سەچاو، ۳۷

زنجیرەى پەيامەكانى رېتۆزىن ..... فېكرى عەلمانى لە نېوان واقىعى بوون و خەيالىدا

وئىسلامى تاكە كەسى، وئىسلامى ئەندۆنوس، وئىسلامى
عەرەبى، وئىسلامى ئىرانى، وئىسلامى عىراقى، وئىسلامى
ئەشعەرى، وئىسلامى شامى، و... ھتد، ئەمەش بۆ ئەوھىيە بە
تەواوەتى ئىسلام ھەلبوھ شىنئىتەوھ و بە ئاسانى بەربای بکەن، و
ایلئىبکەن كە ئەو ئىسلامەى خەلكىكى زۆر دوای كەوتون
وئىشوازیان لئىكردووه و ھەریانگرتووه ئەوھ ئىسلامىكى
خەيالىھە و دوورھە لە ئىسلامى راستەقىنەوھ، ئىسلام ئەوھ بووھ كە
لە رابردوودا جىبھەجى كراوھ، وھ ئىستا ئىسلامىكى راستەقىنە
لە ئارادا نىيە كە بگەرئىنەوھ بۆ سەرى و ئىمەش ناتوانىن
ئىسلامى حەقىقى دىارى بکەن وھىچ پىوھرىكىش بۆ ئەو
بابەتە نىيە. چونكە ئىسلام ھەرگىز تەواو نابىت، بەلكو دەبىت
بۆ ھەموو قۇناغىك ئىسلام سەرلەنوئى دىارى بكرىت و پىناسە
بكرىتەوھ^{١٤٧}.

^{١٤٧} - مال الإسلام فى القراءات العلمانية

زنجیرەس پەيامەکانس پیتۆتین ..... فیکرەس عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

۹. خۆ داڕنین لە موقەدەس و پیرۆزی، ئەمەش بە چوونە نیو ناوچە حەرامەکان و ئەنجامدانی یاساغ کراوەکانی دوینی، و خۆ دوور گرتن لە چاودێرییە کۆمەلایەتیەکانی ئەمڕۆ و دووبارە کۆلێنەوه لە هەموو بیروباوەرە دینیەکان و خۆبندنەوهی تازە بۆ گوتاری ئیسلامی، ئەیانەویت کۆشکی شەریعەت بپروخینن و بە تەقلیدی ناوزەندی دەکن و ئەشیانەویت هەر بە نامێری عەرەبی بپروخینن و تیکی بدن، وە کەسێش باس لە نوێ بوونەوه نەکات، بەو مانایە سەر لەنوێ دەست پێبکریتەوه، بەلکو هەمووی بانگەشە بۆ چاکسازی و نوێ بوونەوه و گەرانەوه دەکات بۆ پابردوو.^{۱۴۸}

۱۰. لە زۆربەیی کۆمەلگاکانی پۆژئاوا لە سایەیی عەلمانیەتدا کە بە هۆی ئەوهی حساب بۆ خوا و ئایین و پۆژی دوایی ناکریت، خیزان و کۆمەلگا لیک هەلۆهشاوەتەوه، و ئەخلاق داڕوخاوه، و غیرەت پارێزی نەماوه، شەرمو شکۆ و پەردە نەماوه، بۆیە

^{۱۴۸} - هەمان سەچاوه.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویز ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

چه‌ندین نه‌خووشی عه‌قلی وسایکۆلۆژی وکۆمه‌لایه‌تی سه‌ریان هه‌لداوه،^{۱۹} دیاری ده‌ستیان بۆ هه‌موو کۆمه‌لگه‌یه‌کیش هه‌ر نه‌مانیه، که‌واته نه‌گه‌ر کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیش په‌وتی عه‌لمانی قه‌بول بکات و په‌یره‌وی له به‌رنامه‌کانیان بکات هه‌ر نه‌و سه‌ره‌نجامه‌ی ده‌بیئت و به‌ده‌ردی نه‌وان ده‌چیت.

هه‌لۆیستی عه‌لمانیه‌ت سه‌باره‌ت به‌ ئیسلام و ئیمان؛

ئه‌و عه‌لمانیه‌ته‌ی باس وخواسی رابوورد پیویست به‌ هه‌لۆیسته‌کردن و راره‌ستان ناکات له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ ئایا هه‌لگری په‌یام و شه‌پۆلیکی بی‌دینین، نه‌گه‌رچی به‌ ئاشکراش دیدو بۆچونیان ئاشکرا نه‌که‌ن وده‌رینه‌پن، ئه‌وانه‌شیان که‌ قسه‌ ده‌باره‌ی ئیسلام وئیمان ده‌که‌ن ئه‌وا مه‌به‌ستیان ئه‌و ئیسلام وئیمانیه‌ که‌ خوای مه‌زن بریاری له‌سه‌ر داوه ودایبه‌زاندووه بۆ سه‌ر پیغه‌مبه‌ری خو‌شه‌ویست (ﷺ)، وده‌باره‌ی ده‌فه‌رمووت:

^{۱۹} - چهند مه‌سه‌له‌یه‌کی باوی سه‌رده‌م ، ۸۹ل.

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی پیتوین ..... فیکرمه‌مانس له نیوان واقیعی بوون و خه‌بالدا

(إن الدين عند الله الإسلام^{۱۵۰}). (ومن يبتغ غير الإسلام دينا فلن يقبل منه وهو في الآخرة لمن الخاسرين)^{۱۵۱}. به‌لکو نه‌و ئیسلامه نوییه‌که‌ی نه‌وان نه‌یانه‌ویت و دروستیان کردووه، نه‌و ئایینه‌تیر و ته‌اووه نییه که خودا ده‌یه‌ویت و ده‌رباره‌ی ده‌فرمویت: (اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام دينا)^{۱۵۲}. نه‌و ئایینه‌ی نه‌وان ئایینیکه‌هه‌لقولای بی‌ر وه‌زری خو‌یان و سروشته، نه‌ک ئایینیك که له‌سه‌ر پینج بنه‌مای (شه‌هاده، نویژ، پوژوو، زه‌کات، حه‌ج) بنیاتنرابیت و شه‌هاده بدن به‌ته‌نهایی خودا و به‌ پیغه‌مبه‌رایه‌تی (محمد ﷺ)، چونکه نه‌مه به‌لایانه‌وه هیچ مانایه‌کی نییه و ده‌لین شه‌هاده‌ت واته شایه‌تیدان له‌سه‌ر کات و پوژگار، وه نویژیش پیویست ناکات نه‌نجام بدریت، چونکه سه‌ره‌تا بو نه‌وه بووه که راهینانیک بیت

^{۱۵۰} - سورة آل عمران/ الآية: ۱۹.

^{۱۵۱} - سورة آل عمران/ الآية: ۸۵.

^{۱۵۲} - سورة المائدة/ الآية: ۳.

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقعی بوون و خەیاڵدا

بۆ فەرمانبەرداریکردنی سەرۆک و سەرکرده، و لە ئەمەڕۆدا (یوگا)کردن بوو بە بە دیلیکی باش بۆ نوێژ، زەکات دەرکردنیش بە هەمان شیوە هیچ پیویست ناکات، چونکە ناهیلێت داهااتیکی گەرە و قازانجیکی زۆر بە دەست بهینریت، دەشلێن: زەکات و پیشەکیەکه بۆ ئەوەی روو بکەینە پژیمی ئابووری کۆمۆنستی.

پۆژوو گرتنیش بە لایانەو شتیکی بە ویستی مرقەکان خۆیانە و پیویست کراو نییە لەسەریان، بەلکو بۆ ئەم سەردەمە ناییت موسلمانان بە پۆژووبن، چونکە داهااتیان کەم دەکاتەو، و بەرژەوهندیەکانیان لە دەست دەدات.

هەرۆها حەجیش یەکیکی لە دروشمەکانی عەرەبە بپەرستەکان، و ئیسلام لەبەر خاتری عەرەب ئەم دروشمە ی هیشتوووە، حەجکردن بۆ دووبارە زیندووکردنەوێ تەجرەبە ی سیکی نیوان (ئادەم و حەوا)یە، هەر وەك دەلێن گۆرانی (قیبلە) گوزارشتە بۆ بە عەرەبکردنی ئیسلام و جەخت کردنەو لەسەر

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتونین ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

عه‌ره‌بیه‌تی ئیسلام. ئەمه کورته و پوخته‌ی هه‌لوێستیانه
ده‌رباره‌ی پینچ پایه سه‌ره‌کیه‌که‌ی ئیسلام.

هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به ئیمانیش ده‌لێن: به هاتنه‌دی لایه‌نه
پۆحیه‌کانی ئیسلام ئیسلامی بوون دیته‌دی، دروشم و
شیعاره‌کانیش ئەنجام نه‌درین، هه‌ر وه‌ك ده‌لێن مزگه‌وته‌كان
بوونه‌ته مۆلگه‌ی تیۆریستی و سیواک، ریش، بالاپۆشی مایه‌ی
دواکه‌وتن، ئیتر به‌م شیوازه و له ژێر ئەم دروشمانه‌دا ئیسلامی
حه‌قیقیان پووپۆش کردوو و ئیسلامیکێ ناراستی
دروستکراوی عه‌لمانیان له جێیدا داناوه، که به لایانه‌وه قابیلی
هه‌موو ده‌ستکاریکردن و تیگه‌ییشتنیکه.

ئیمان به لایانه‌وه دووره له‌و شه‌ش پایه‌ی که باوه‌ر هینانه
به (خودا، فریشته‌کانی، په‌یامه‌کانی، په‌یامبه‌ره‌کانی، پوژی
دوایی، قه‌زاو قه‌ده‌ر به خێر و شه‌ریه‌وه). کێشه‌ی ئیمان له‌گه‌ڵ
ئه‌واندا ئەوه نییه که سه‌ر بو‌بت دابنه‌وینریت، به‌لکو کێشه‌ی
ئیمان له‌م سه‌رده‌مه‌دا پووکرده‌نه له سروشت له‌بری پووکرده‌نه

زنجیرەس پەيامەکانى پێنۆين . . . . . فيكرى ئەلمانى لە نێوان واقىسى بوون و خەيالىدا

خوای گەورە و غیابى خودایە لە دروستکراوەکانى، ئەیانەویت بەم کۆمەلە بۆچونانەیان بى برۆاییه خۆرئاواییهکان بخزیننە نێو بازنەى ئیسلامەوه، بۆ ئەم مەبەستەش هەندیکیان ئیمانیان تەنها لە دوو بنەمادا قەتیس کردووه:

یەكەم/ برۆابوون بە خودا.

دووهم/ برۆابوون بە پۆژى دواى.

هەندیکى دیکەشيان ئیمان بەرجەستە دەکەن تەنها لە:

یەكەم/ برۆابوون بە خودای مەزن.

دووهم/ دامەزراوى.

بەمەش ئەیانەویت گاوری و جوووەکان (یەهود و نەصارا) و بوزى و هەموو ئایینە دەستکردەکانیتر بخەنە نێو بازنەى ئیسلام و ئیمانەوه، گوايه لە پۆژى دوايیدا پزگاریان دەبییت و پیشت بەم فەرمايشته دەبەستن کە بە هەلە تەفسیری دەکەن و بۆ بەرژەوهندی خویمان بەکاری دینن: (إن الذين آمنوا والذين هادوا والنجارى والصابئين من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحا

زنجیرەس پەيامەکانی ریتوئین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

فلهم اجرهم عند ربهم ولاخوف عليهم ولاهم يحزنون).^{۱۵۳} بە شتێکی سەیر و مەحالی دادەنێن ئەو هەموو خەڵکە ی دور لە یاسای ئیسلامن لە سەر گومرایی و ناپراست بن و بچنە ناو دۆزەخەو. وە پاشای تەوحید و یەکتاپەرستی بە یەکتی و یەکتبونی بێر و هزر لێکدەدەنەو، نەک یەکتایی خوای مەزن، (اجعل الآلهة إلهها واحدا ان هذا لشيئ عجاب).^{۱۵۴} پراستی روداوەکانی پۆژی دوا یی وەک پردی صیرات و عەرش و کورسی پەری و شەیتان و نامە ی تۆماری بەندە لە فکەر و بیری ئەواندا تەنها چیرۆک و ئەفسانە یە و هیچی دی.

دەربارە ی کتیبە ئاسمانییەکان و لەناویشیاندا قورئانی پیروز، نکۆلی لە بوونی غەیب دەکەن و دەلێن غەیب لە قورئاندا بریتییە لە داها توو، داها تووش بە لۆژیک و هەژماردن پیی دەگەین، ئەو زیندوو بونەو هە یی کە قورئان باسی ئەکات لە

^{۱۵۳} - سورة البقرة/ الاية: ۶۹.

^{۱۵۴} - سورة ص الاية: ۲.

زنجیرسی په یامه کانی رینوین ..... فیکری عه لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه بالدا

ناسماندا نییه و زیندوو بونه وهی پاش مردن نییه، به لکو زیندوو بوونه وه له جیهانی کورپه له یی و بی ناگاییدا رویشتنه بو جیهانی به ره و پیشچوون و ناگایی بوون.

بروا بوونیش به پری و فریشته هیچ پیویست نییه، چونکه ایمان و باور نه وه یه له دل و دهر و ندا چه سپا بیست و به کرده وهش نه انجام بدریت، پیویست به وه ناکات پرومان به گاته جاریه کانی دواړوژ ه بیست. _ معاذ الله _

به هه شت و دوزه خیش له دواړوژدا بوونی نییه، به لکو به هه شت و دوزه بریتین له خوشی و ناخوشیه کانی ژبانی دنیا، حورلعهین و خوشیه کانیش گوزارشتن له هونه و ژبانیکی دلنیایی له دنیا دا.^{۱۰۰}

به کورتی: عه لمانیه کان به هه موو شیوه یه ک سوورن له سه ر به ربه ره کانی کردنی حه قیقه تی نیسلام و بیزراو کردنی له پیش چاوی موسلماناندا، وه ول ددهن بو بلاو کردنه وه و سه پاندنی

^{۱۰۰} - مال الإسلام فی القراءات العلمانية.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی رینوین ..... فیکری آلمان‌ی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

به‌نامه بی سهر و به‌ره‌کانیان، یاری به هزر و بیری خویان
و شوینکه و تووه‌کانیان ده‌کن، به‌لام له هه‌موو ئه‌م
ته‌فسیراتانه‌یاندا خویان و شوینکه و توانیشیان فریوداره
وهیچیت، چونکه بیروباوه‌ر و یه‌کتا په‌رستی دروشمی ژیان
مروقه‌کانه و تاکه و وشه‌یه‌کی ساده و بی مانا نییه که له زار بیته
ده‌روه، به‌لکو دروشمی یه‌کتا په‌رستی باوه‌ر یکه هه‌لگران
و بیژهرانی ده‌یسه‌لمینن که سه‌رجه‌م بواره فکری و ده‌رونی و
ره‌ووشتی و عه‌ملی و کومه‌لایه‌یته‌کانیان به کیشانه‌ی ئه‌و
یه‌کتا په‌رستی مه‌زنده ده‌کن و له‌سه‌ر رپه‌روی لاناده‌ن و
ئیسلام و ئیمان سه‌رجه‌م بواره‌کانی ژیان‌یانی گرتووه‌ته‌وه و
کردوویانه به کالای بالیان.^{۱۵۶}

^{۱۵۶} - ئه‌م رنچکانه بناسه ، ل ۲۵-۲۶.

سه چاوه کان

- ۱_ صراع الأفكار فی المجتمع الإسلامي: الدكتور محسن عبدالحمید، الطبعة الأولى، ۱۴۱۹هـ _ ۱۹۹۸م، مطبعة وزارة التربية.
- ۲_ مال الإسلام فی القراءات العلمانية: الدكتور أحمد إدريس الطعان، قرص مكتبة الشاملة/ الإصدار الثالث. (۳.۲۹).
- ۳_ ئەم رینچکانه بناسه: عه لمانیهت، ته بشیر، بوزیهت: دانا عیمان حسن، چاپی یه کهم، ۱۴۲۰ک _ ۱۹۹۹ز.
- ۴_ چهند مهسه له یه کی باوی سه ردهم: عه لی باپیر، چاپی دووهم، ۱۴۲۴ک _ ۲۰۰۳ز.
- ۵_ سوژی نه ته وایه تی و بیری ناسیونالیزم: عه لی باپیر، چاپخانه ی ته فسیر، چاپی یه کهم، ۱۴۲۶ک _ ۲۰۰۵ز.
- ۶_ نیسلامیه کان و حیوار له گه ل عه لمانیه کان: میزگردی نیوان: د. محمد عه ماره، د. گارق البشیری، د. کمال ابوالمجد، وهرگیزانی عمر بیژاوی، چاپی یه کهم، ۱۹۹۹ز.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی پیتوین ..... فیکری عملانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

۷_ دیالوگی ئیسلام _ عملانیهت: ووتو ویژی: ئەبو دوعا،
ئازاد عه‌ئ، ئاماده‌کردنی: ئیبن بلدی.

۸_ هه‌لوئستی ئیسلام به‌رامبه‌ر به‌ عملانیهت: محمد عبدالهادی
المصری، وه‌رگیڕانی: عزالدین عبدالرحمن امینی، چاپی دووهم،
۱۴۲۴ك _ ۲۰۰۳ز.

۹_ گوڤاری نمانا، به‌کر حمه‌ صدیق عارف، ژماره ۲/ هاوینی
۱۹۹۹.

زنجیرہی پھیامہ کانہی رینوین ..... فیکرس عہ لمانہی لہ نیوان واقیعی بوون و خہ یالدا

زنجیرەس پەڕیامەکانی ریتنۆین ..... فیکرەس عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

نووسەرانی عەلمانی کورد چی دەخویننەوه؟

نووسینی: اسماعیل مەهە

پىرسى قىسەردىن لە سەر چەمك و فىكىرىي فەلسەفە ئادىيانا
پىرسىكى گىرنگە، پىئوۋىستە مەۋقەي رۇشەنپىر زۆر بە ھەستىيەرى
ۋىبابەتلىنە مەمەلەيان لە گەل بىكات.

ئەۋەي ئەمەۋ لە كوردستان دەخوۋىنرەتتەۋە لە لايەن نوسەرە
ئەلمانىيەكانەۋە، نوسىنى چەند نوسەرىكى بارگاۋى بە فىكىرى
ماركىسى، دۋاى ئەۋەي فىكىرەكەي خۇيان داپوۋخا، ھاتن لە پەنەي
ئىسلامەۋە، دەستىيان بە نوسىن كوردەۋە، بە ھىۋايەي، بتۋانن
تەكانىك بە بىرى مەردۋى ماركسىزم بەنەۋە، ناۋيان نا
(اليسار الإسلامى)^{۱۰۷} دەستىيان كورد، بە بلاۋ كوردنەۋەي
نوسىنەكانىن، سەرەتا كۆفارىنكىيان بەم ناۋەۋە دەركرد، بەمەش
بۇ بە سەرچاۋە بۇ ئەلمانىيەكان لە ۋلاتى تەرەۋە بۇ ئەۋەي، لەم
سەنگرەۋە تىرەكان بىگىرنە ئىسلام، ئەمە جگە لەۋەي ئەۋ
نوسەرانە ھەر يەككىك لەۋانە پىشت بە فىكىرىي فەيلەسوفىك، ياخۇد
رۇژھەلاتناسىك دەبەستىت، ديارە زۆر بەي نوسەرانى كورد لە

۱۰۷- بىۋانە: كۆفارىي اليسار الإسلامى ژمارە ۱.

زنجیرمی په پامه کانس پرتوین ..... فیکری علمانی له نیوان واقعی بوون و خیالدا

رهځنه گرتن له نیسلام پشت به نوسهرانی عه رب د بهه ستن، بویه زور جار هه له کانی نه وان نه وان دووباره ده که نه وه، له گه ل نه وه شدا که قسه ده که ن خویمان وه ک سورچاکیکی نه مه میدانه درده خن، نینجا نه نوسهرانه ی که نه وان پشتیان پیده به ستن له رهځنه کانیان به لیکولینه وه ی زانستی درکه وتوه که له نوسیه کانیان چه ندین تدلیس ولادانیان نه نجام داوه بو نه وه ی له کوټای بگنه نه نه نجامه ی ده خویمان ده یانه ویت.

کاتیک رهځنه له نیسلام ده گرن، نایه نه فکره ی کاری له سر ده که ن یا خود زاده ی بیری خوړناوایه؟ ده چیته خانه ی داهینان، یا خود ده چیته خانه ی شوینکه وتنی کویرانه؟ نه وه ی له م بابه ته خراوته روو دیدی سی نوسه ری کورده، که وه نیسلامناس خویمان درده خن لیره وه وله وی، نه وکاره که ی که من پی هی ه لساوم پیش من چه ند که سینک وه لآمی کاره کانیان داوه نه ته وه، نه وه ی من کردوه، ته نها خستنه رووی سرچاوه ی فکرپانه له گه ل دووباره کردنه وه ی نه وه لآمانه ی له لایه ن نوسهرانی به ریزه وه دراوته وه، له گه ل نامارزه کردن به ناوی نوسهره کان.

بەشی یەکەم

فوناد مەجید میسری.

فوادی مەجید میسری یەکیکە لەو بەناو نوسەرانی، کە
سائانیکە لە بابەت لەسەر ئیسلام و مسوڵمانان دەنوسیت،
یەکیکیشە لە عەلمانیە توندروەکان، ئەوەندە ئیمە بە
دواچونمان بۆ کردییت خاوەنی دوو کتیبە لەسەر فکرو میژووی
ئیسلامی، کە بریتین لە کتیبی بیری ئوسولی ئیسلامی
و خۆیندەوێهەکی سۆسیۆلۆجی، لەگەڵ کتیبی کۆمەڵگا
لەسەیهی دەولەتی خەلافەت دا.

هەر کەسێک ئەم دوو کتیبە میسری بخوینیتەوه ئەزانیت
کە ئەم کابرایە ئە نوسینانە وەرگیراوه لە فکری عەلمانیەتی
عەرەبی، چونکە میسری هەمان هەلە عەلمانیەکانی دووبارە
کردۆتەوه، خۆی پێی زانیییت یاخود پێی نەزانیییت.

بۆ ئاشکراکردنی هەندیک لە هەلەکانی ئیمە تەنھا دوو
سەرچاوه دەستنیشان دەکەین، ئەوانیش هەردووکتیبی کاک

زنجیرى پەيامەكانى رېنۇۋېن ..... فىكىرى ئەلمانى لە نىۋان واقىسى بوون و خەيالدا

فازل قەرەداغى و كاك ئىكرام كرىم، ئەم دوو بەرىزە ھىچ مەجالىكىان بۇ ئىمە نەھىشتۆتەۋە بۇ ئەۋەى رەخنەيان لى بگرىن، چونكە ئەۋەندە بە وردى شەن و كەۋى نوسەنەكانى فوادىان كردوۋە، بۇ دەبىت بگەرىنەۋە بۇ كىتەبەكانى ئەم دوو بەرىزە بۇ ئاشكرا كردنى مەنھجى مىسرى، كە بزانىن چۇن كارى لەسەر بابەتە ئىسلامىەكان ومىژۋى ئىسلامى كردوۋە، لەگەل دەرچونى ئەم دوو كىتەبە مىسر نەيتوانى بچوكتىن ۋەلامى ئەم دوو كىتەبە بداتەۋە پارىزگارى لە بۇ چۈنەكانى خۇى بكات ئەمەش بۇ ئەۋە دەگەرىتەۋە كە مىسرى نوسىنەكانى لەشۋىنى دزىۋە، سەرەتاش باس لە كىتەبى بىرى ئوسولنى ئىسلامى خۋىندنەۋەيەكى سۇسىۋولۇجى دەكەين^{۱۴۸}.

يەكەم مېتۇدو ئامانجى كىتەبەكە:

بىردن نەپاراستنى ئەمانەتى نوسىن، كە دىياترىن ئەخلاقىياتى نوسىنى زانستىيە، بەكارھىنانى سەرچاۋەى زۇر،

---

۱۵۸ - بىرى ئوسولنى ئىسلامى لە نىۋان خۋىندنەۋە نەخۋىندەۋارىدا

زنجیرەس پەيامەکانی پیتوین ..... فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

بەبێ گەرانهوه بۆ زۆربەیی سەرچاوەسەرەکیەکان، بەهۆی سەرچاوەی دووهمهوه، میسری لەم دیدگایهوه کتیبه‌کی نویسهوه که تییدا ئه‌و ئامانجه بپیکیت، که پیشتر دیاری کردوه، وهک بانگه‌شه‌کردن بۆ له ریشه‌ه‌لکیشانی ئیسلامیه‌کان به‌هه‌مو روه‌ته جیاوازه‌کانه‌وه، مادام مسولمانن، جیاوازی له نیوان توندرو میان ره‌و نیه، چونکه داوای چه‌سپاندنی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی ده‌که‌ن، میسری هه‌میشه ئیسلامیه‌کانی کوردستان به‌مه تۆمه‌تبار ده‌کات که خزمه‌تی به‌رژه‌وه‌ندی عه‌ره‌ب ده‌که‌ن^{١٤٩}، له پیناو شیواندنیان له‌پیش رای گشتی^{١٦٠}، زۆرجار ئه‌م جوړه نوسه‌ر له‌په‌نای ئیسلامیه‌کانه‌وه ره‌خنه له ئیسلام ده‌گرن، که

١٥٩- له‌کاتی نویسنی ئه‌م دێرانه پرسی نویسنه‌وه‌ی ده‌ستوری مصری له نارادابوو، یه‌کێک له‌وانه‌ی که زۆر سه‌رسه‌ختانه هێرشێ ده‌کرده سه‌ر ئیخوان و دیفاعی له‌ عه‌لمانیه‌کانی مصر ده‌کرد، فواد سه‌ته‌لایتی گه‌لی کوردستان، هه‌ر کس سه‌یری بکرایه‌ وای ده‌زانی ئه‌مه که‌نالی به‌رادعیه، ئه‌مه جگه‌ی له‌وه‌ی سالانه میوانداری گۆزانی بیژو ئه‌کته‌ره عه‌ره‌بان ده‌که‌ن، سه‌ردان رێک ده‌خه‌ن بۆ که‌ناله‌ عه‌ره‌بیه‌کان و یاره‌ی میله‌ت به‌مه‌ده‌ر ده‌ده‌ن به‌ناوی هونه‌رو گۆزانیه‌وه.

١٦٠- سه‌چاوه‌ی پینشو داوی لاپه‌ره ٩ به‌ده‌ستکاریه‌وه.

نامانجی سہرہ کیان ئیسلامہ، فواد زانیاری له سہر زوربہی ئہم
بابہ تانہ نیہ کہ له کتیبہ کہی قسہی له سہر کردوون، کہ من لیئرہ
ہندیکی لیّ باس دہ کہم.

۱- نہ شماره زایی به زانستی فقہ:

فواد مجید فقہی ئیسلامی بہوہ تۆمہ تبار دہکات کہ فقہینکہ
داهینانی مرقّوہ و خراوہ تہ ئاستی قورئان، بہرگی موقہ دسی
کراوہ تہ بہر، کراوہ بہ بہ شیئک له بیروباوہر، ئہم فقہہ کو سپینکی
گہورہیہ له له پیش بنہ ماکانی شہریعت بو ئوہوی له گہل زہمان
بگونجیت^{۱۱۱}، ئوہوی ئاشکرایہ کہ فقہی ئیسلامی ہندیکی له
قورئان ہاتوہ، ہندیکی له سونہت ہندیکی ئیجتہادی
زانایانہ، له ہیچ سہر دہ میکیش فقہ بہ شیئک نہ بوہ له عہ قیدہ،
چونکہ بواری عہ قیدہ جیایہ له بواری فقہ، ئہمہ جگہ له وہی
میسری وشہی ئیمانی له جینگای عہ قیدہ دانانہ وہ^{۱۱۲}.

۱۶۱- بیری ئوسولی ئیسلامی له نیوان خویندہ نوہو نہ خویندہ واریدا لاپرہ ۹
بہ دستکاریہ وہ.

۱۶۲- سہرچاوہی پیشوو۹

٢- میسری جەهلی بە فەلسەفە:

یەکیک لە نیشانەکانی میسری جەهلیەتی بەرامبەر فەلسەفە، میسری هیچ شارەزایەکی لێی نیە، خوێنی نازانیت باسی چی دەکات، کاتیکی دەلیت: ئوسولێەتی ئیسلامی وەک کەنیسەیه لەسە دەکانی ناوەرەست، کە دژی هەمو دەستکەوتەکانی زانست بوو، پاشان دەستی بەدزایەتی داروینیەت کرد، فەلسەفەیی زانست بە قوناغەکانی گەشەیی میژووی و دیالیکتیکی تەبیعە، ئیسلامیەکان پێیان وایە کە ئەوەی ئیمە باسی دەکەین لە بواری فکر و فەلسەفەیی جولهکەیه، ئەوەی میسری باسی دەکات هەلەیه چونکە کەنیسە لەسە دەکانی ناوەرەست دژی هەمو دەستکەوتیکی زانستی نەبوو و پیشکەوتن نەبوو، میسری تیروانیکی نازانستی هەیه، ئەمی ئەو باسی دەکات مارکسیەتە لە بابەتی خۆی، ئەو باسی داروین گەشەیی مرۆف دەکات، پاشان باسی دیالیکتی تەبیعە دەکات، کە سەرچاوەی ئەم دیالیکتیکی دەگەریتەووە بۆ هیگل، مەبەستی سەرەکی میسری ئەوەیه بلیت:

که ئیسلام درزایه‌تی زانست ده‌کات. ^{۱۶۳}

۲- نه‌شاره‌زایی به بیریارانی ئیسلامی:

که‌سیک نه‌زانیت کتیبی (فی ظلال القرآن) ی سه‌ید قوت چیه، چۆن بابه‌تیانه ده‌توانیت قسه له‌سه‌ر سه‌ید قوتب بکات؟
فواد ده‌لیت: هر که‌سیک سه‌یری تیوره‌کانی سه‌ید قوتب و نه‌بو نه‌علای مه‌ودودی و مسته‌فا شگری و عبدالسلام محمد فهرج وحه‌سن به‌ناو محمد ره‌شید ره‌زا و پیش نه‌وانه‌ش نیمام شافعی بکات ده‌گاته به‌ره‌گه‌زه‌رستی عه‌ره‌بی به‌به‌رگیکی دینی‌هه ^{۱۶۴}.
له‌وه ده‌چیت که میسری شتیکی بیستبیت به‌ناوی (فی ظلال القرآن) پاشان یه‌کسه‌ر هاتوه قسه‌ی له‌سه‌ر کرده، که ده‌لیت: سه‌ید قوتب له‌بابه‌تیکی به‌ناوی (فی ظلال القرآن)، نایه (فی ظلال القرآن) کتیبیکی شه‌ش به‌رگریه بو ته‌فسیری قورنان، یاخود بابه‌تیکی ناساییه ^{۱۶۵}.

۱۶۳- سه‌رچاوه‌ی پیشوو ۹

۱۶۴- سه‌رچاوه‌ی پیشوو ۱۹

۱۶۵- سه‌رچاوه‌ی پیشوو

هەر کەسێک نوسینەکانی سەید قوتب بخوینەوه ئەزانیت کە سەید قوتب لە هەمو کەسێک دورتر بوو لە رەگەزپەرسی قەومی، هەروەها دژایەتی تەواوی قەومیەت رەگەزپەرسی دەکرد، نشتیمانی سەید قوتب دارالاسلام بو، ئینتەمای بو ئیسلام بو، ئەمەشی بە راشکاوی گوتوو لە تەفسیرەکەیی کە دەلیت: ئەم ئالایەیی مسولمان پارێزگاری لێ دەکات ئەمە بیروباورەکیەتی، ئەم نشتیمانەیی جیهادی لە پیناوە دەکات کە شەریعەتی خوای تیدا دەچەسپینیت، ئەم زەویەیی کە پارێزگاری لێدەکات ئەمە دارالاسلام، کە ئیسلام دەکات بە بەرنامەیی ژیان، هەمو تیروانینیکی تر بو نشتیمان تیروانینیکی نائیسلامیە، کە دەبیته هۆی گەشەپیدانی جاهیلیەت، کە ئیسلام نانا سیت^{۱۶۶}.

ئەگەر سەیری سەرچاوەکانی ئەم کتیبەیی میسری بکەین دەبینین چۆن هەلس وکەوتی لەگەڵ سەرچاوەکان کردوو، نایە ئەم کتیبەیی لەسەرچاوەیی ئەسلیەوه نوسیوه، یاخود لە چەند سەرچاوەییکی عەلمانیەکانەوه نوسیوهیەتی.

۱۶۶- فی ظلال القرآن: دارالشروق ج ۲ / ص ۱۸۳.

كاك فازل قهره داغى ئامارزه به شتيك دهكات كه كتيبې كه هى
فواد له پينج^{٦٧} كتيب كوكراوه ته وه، له ليستى سرچاوه كانيشى
زياتر له سهد سرچاوه ي نوسيوه، كه نه مانه هه نديكيانه.

١- حوار العلمانية لفرج فودة احد منظري العلمانية (اشار ميسري
اليه واستشهد به على الإسلام، والإسلاميين.

٢- نصر حامد ابوزيد: كتاب الإمام الشافعي وتأسيس
ايدولوجية الوسيطية، وكتاب نقد الخطاب الديني

٣- قاسم: امين تحرير المرأة

٤- عبدالجواد ياسين: السلطة في الإسلام

٥- علي الوردي: لمحات اجتماعية في تاريخ العراق.

٦- هادي العلوي: من قاموس التراث.

٧- حسين مروة: النزعات المادية في الفلسفة الإسلامية.

١٦٧- التطور الفكر السياسي في الإسلام خديجة النبروي ودكتور محمد نصر
مهنا دار المعارف القاهرة ١٩٨٤- الأحزاب والحركات والجماعات الإسلامية
المركز العربي للدراسات الإستراتيجية د. جمال الباروت، الصراع بين التيارين
الديني العلماني في الفكر العربي المعاصر محمد كامل ظاهر دار البيروني، الإسلام
المعاصر قراءة في خطابات دمشق ١٩٩٤، مساهمة في إعادة كتابة التاريخ العربي
برهان الدين دلو ١٩٨٥.

میسری له پال نوسی کتیبی بیرى ئوسولى ئیسلامى کتیبى
کۆمه‌لگا له‌سایه‌ی ده‌وله‌تى خه‌لافه‌ت نوسیوه، که پریه‌تى له
درۆ ده‌ستکاری کردن، دیاره ئه‌م کتیبه‌ش له‌لایه‌ن کاک ئیکرام
که‌ریم وه‌لام دراوه‌ته‌وه، به‌ناونیشانی ده‌وله‌تى خیلافه‌ت
وه‌له‌سه‌نه‌وه‌ی کۆمه‌لگاوه‌ گه‌شه‌ی شارستانیته‌ت، میسری له‌م
کتیبه‌ی کۆمه‌لگه‌ی سه‌رچاوه‌ی به‌کاره‌یناوه به‌لام ده‌ستکاری
ناوه‌رۆکه‌که‌ی کردووه، نه‌یتوانیوه لیکۆله‌ریکی بابه‌تى بیته‌ت،
به‌لکو ده‌ستکاری زۆربه‌ی زانیاره‌یه‌کانی ناوسه‌رچاوه‌کانی
کردووه، دیاره هه‌رکه‌سه‌یک کتیبه‌کانی میسری بخوینیته‌وه بۆی
ده‌رده‌که‌ویت که میسری جگه له به‌کاره‌ینانی چه‌ند رسته‌یه‌کی
دوباره‌ شاره‌زایی له‌ بواری ئیسلام و میژووی ئیسلامی نیه،
بۆیه‌ش زۆربه‌ی جار که له‌گه‌ڵ که‌سانیکى ئیسلامی ده‌که‌ویته
گفتوگۆ توشی هه‌لچونیکى زۆر ده‌بیته‌ت.

نوسه‌ر له‌هه‌ندیک شوینی ئه‌م کتیبه له‌ گواسته‌نه‌وه‌ی
زانیاره‌یه‌کان ده‌ستکاری زانیاره‌یه‌کانی نه‌ سه‌رچاوه‌یه‌ی کردووه،

زنجیرەسی پەيامەکانی رینۆین . . . . . فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

کە پشتی پی بەستاون، بەتایبەتیش ئەم سەرچاوانە ی کە دژی قورئان و فەرمودەو خەلیفەو هاوێلان^{۱۶۸}.

تیروانینیك بۆ کتییی کۆمەلگا لەسایە ی دەولەتی خیلافەت:

نوسەر هەر لە ناو نیشانی کتیبە کە یەوێ دژایەتی خۆی بۆ ئیسلام دەر خستوێ.

کە ئەویش بە نوسی نی: (کۆمەلگا لەسایە ی دەولەتی خەلافەت) هەر کە سیك سەرەتای زمانی عەرەبی بزانی ت، کە وەشە ی (خلافە) بە فەتخە جیاوازە لە گەل (خلافە) بە کەسەر، چونکە (خلافە) بە وتای گیلیە تی دیت، بە پیچە وانەوێ (خیلافە) بە کەسەر، کە بە واتای پیشە وایە تی و جینش نیە تی دیت^{۱۶۹}.

لە بارە ی تەفسیری میژوێ فواد وە ک نوسەر عەلمانی و مادیه کان، تەفسیری مادی بۆ میژوو وەرگرتوێ، کە بە مادیه تی میژووی بە ناوبانگە لای مارکسیه کان، لە بەرامبەر دا چە ندین تەفسیری تر هە یە زۆر بابە تیت و بە هیژ ترن بۆ میژوو، دەرکری ت

۱۶۸. بروانە: بوژاندنەوێ کۆمەلگا و گەشە سەندی شارستانیەت إکرام کریم ۳.

۱۶۹. بروانە: بوژاندنەوێ کۆمەلگا و گەشە سەندی شارستانیەت إکرام کریم ۴

میژو پالنه‌ری مادی هه‌بیئت، به‌هه‌مان شیوه‌ش ده‌کریئت پالنه‌ری
ئایینی و پالنه‌ره‌کانی تریشی هه‌بیئت^{۱۷۰}.

چونکه ته‌فسیره‌کان جۆراوجۆرن، ته‌فسیری مارکسی^{۱۷۱}،
ماتریالی هیگلی^{۱۷۲}، شارستانییه‌تی تۆنیبی^{۱۷۳}، ته‌فسیری
نه‌ته‌وه‌یی^{۱۷۴} ته‌فسیری جنسی لای فرۆید^{۱۷۵}، ته‌فسیری مروّفی
لای مسعود محمد، چه‌ندین ته‌فسیری تریش هه‌یه، به‌لام له‌م
هه‌مو ته‌فسیره‌ میسری ته‌نھا ته‌فسیری مادی وه‌رگرتوه.

ئه‌مه‌ی جیگای تیرامانه‌ میسری هیچ لایه‌نیکی ئیسلام
سه‌رسامی نه‌کردوه، به‌لکو ئیسلامی له‌ سه‌ره‌تاوه تا کۆتای لای
ره‌فزه، پیتی وایه که ئایینی ئیسلام وه‌ک ئایینی نصرانیه،
ده‌وله‌مهن‌دی و هه‌ژاری ده‌خاته ویست و ئیراده‌ی خوای گه‌وره‌و

۱۷۰- سه‌رچاوه‌ی پینشوو لا ۵

۱۷۱- د. محمد بن صمائل السملی منهج كتابة التاريخ الإسلامی تالیف: دار ابن

الجوزی السعودی ص ۱۶۶

۱۷۲- سه‌رچاوه‌ی پینشوو لا ۱۷۰

۱۷۳- سه‌رچاوه‌ی پینشوو لا ۱۷۱

۱۷۴- سه‌رچاوه‌ی پینشوو لا ۱۷۲

۱۷۵- سه‌رچاوه‌ی پینشوو لا ۱۷۳

زنجیره‌ی پهمه‌کانی ریٲوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

شایه‌نی گوٲان نیه، خاوه‌نی بیروباوه‌ری دروست ئەم کهسه‌یه که ناخوٲشی بچیزیت له دونیا بوٲه‌وه‌ی له دواروٲ به‌خته‌وه‌ر بژیت^{۱۷۶}.

هه‌رکه‌سینک شتیک له ئیسلام بزانیٲ، لای رونه که پرسى کارکردن یه‌کیکه له پرسه‌گرنگه‌کان بوٲه‌شه‌پیدانی کوٲه‌لگا، ئەمه‌ش له‌سه‌ر ده‌می پیغه‌مبه‌ر وهاوه‌لانی ره‌نگی دابویه‌وه، به‌لام میسری ئەمانه‌ی تیکه‌ل کردووه، چونکه هیچ زانیاریه‌کی له‌زمانی عه‌ره‌بی نیه، ئەگینا قورئانی پیروٲه‌انی زوٲی مروٲه‌کانی داوه بوٲه‌وه‌ی به‌دوای روٲی بگه‌ریٲ، زه‌وی بوٲ رامکردوون بوٲه‌وه‌ی کون وکه‌له‌به‌ره‌کانی بگه‌ریٲ له پیناو دوٲینه‌وه‌ی کانزاکان، ئەوه‌ته له‌م ئایه‌تانه ده‌فه‌رموٲت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ الجاثیه ۱۳ ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُم الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً﴾ البقره ۲۲. ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُم الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَّكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ

۱۷۶- فؤاد مجید میسری کوٲه‌لگا له‌سایه‌ی ده‌وله‌تی خه‌لافه‌ت ۱۱۵..

زنجیرسی په یاهه کانس وینوین ..... فیکری مه لمانی له نیوان واقیعی بوون و خدیالدا

أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتَّى ﴿ طه ۵۲، وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا
فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿ الملك ۱۵، له پیناو
گه شه پیدانی زهوی دهرمویت: ﴿ هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَأَسْتَغْمِرُكُمْ ﴿
هود: ۶۱.

له بهر نه وهی میسری ته نها جاریکیش قورئانی
نه خویندو ته وه، بویه هیچ شاره زایه کی له توراسی نیسلامی نیه،
بویه وا دهنانیت نیسلامیش وهک مه سیحیه ته، نه گهر ته نها
جومعه یه کویلی له وتاریکی هینی بگرتایه نه وکات کویلی له م
نایه ته دهبوو، که خوای گوره دهرمویت ﴿ فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ
فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿ (الجمعة / ۱۰).

مه نهجی نیسلامی رازاوه یه به کارکردن بو پیداو یستی
روژانه، له گه ل پاکردنه وهی دهرن وپه یوه ست بون به خوای
گوره له پیناو به ده سته پینانی ره زامه ندی خواو خو ناماده کردن بو
روژی دوا یی، خوای گوره دهرمویت: ﴿ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ

زنجیریں پیامہ کانی ریتوین ..... فیکریں علمانی له نیوان واقیعی بوون و خہ بالدا

الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا ﴿القصص / ۷۷﴾، چونکہ له نیسلام سہرجہم وزہی مروؤ بؤ ئہوہ نیہ کہ تہنہا بؤ خوشگوزہرانی دونیا بڑیت، یاخود بہ پیچہ وانہوہ تہنہا بؤ دواروؤ بڑیت، بہ لکو دہ بیٹ بؤ دونیاو دواروؤی کاربکات.

خوای گہورہ له قورئانی پیروژہوہ بانگی خہ لک دہ کات بؤ کارکردن، ہانیان دہ دات، بؤ ئہوہی ژیانیکی باش بگوزہرینن چیژ له ماندوبونہ کانیان و ہر بگرن له پینا و سود گہ یاندن بہ خہ لک و سود و ہر گرتن، خوای گہورہ ژیانی ناخوشی ناویٹ بؤ بہندہ کانی رقی له کار نہ کردنہ، ئہ بیینن دہ قہرمویٹ: ﴿فَأْمْسُوا فِي مَنَاقِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ﴾ (الملك / ۱۵).

خوای گہورہ زہوی درست کردوہ پری کردوہ له نیعمت، له پیناوی ئہوہی مروؤ فہکان بہ خوشگوزہرانیہ کی فراوانہوہ بڑین، کہ دہ قہرمویٹ: ﴿وَأَيَّةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ * وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فِيهَا

زنجیره‌ی پیام‌کانی ریتوین ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

مِنَ الْعُیُونَ * لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥-٣٣﴾
(یس / ۳۳-۳۵).

مروؤ ناتوینت ئەم نیعمه‌تانه به‌دهست بهینیت ته‌نها دواى
هه‌ول وماندوبون نه‌بیئت.

ئهمه‌ی سه‌یر میسری ئەم هه‌مو ره‌خه‌یه له نیسلام ومیژوی
نیسلامی ده‌گرت، به‌لام خو‌ی ته‌حمولی بچوکتین ره‌خه‌ناکات
نه‌بو خو‌ی نه‌بو هاویره‌کانی، له چاپی دووه‌می کتیبی کومه‌لگا
له‌سایه‌ی ده‌وله‌تی خه‌لافه‌ت پێشه‌کیه‌کی درێژی نویسه‌یه‌ تێیدا
هێرش ده‌کاته‌ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ ره‌خه‌یان لێی گرتوه‌، که‌ په‌کیک
له‌وانه‌ کاک محمد یوسف به‌هۆی ره‌خه‌نگرتنی له‌ کتیبه‌که‌ی
ره‌فیق ساییر، ئهمه‌ش ته‌نها له‌به‌ر ئه‌وه‌یه‌ که‌ نه‌ک ئهمه‌ی به‌سه‌ر
ره‌فیق ساییر داهینرا به‌سه‌ر میسریش دابه‌ینریت، سوپاس
بو‌خوا‌ی که‌وره‌ دوا‌ی ماوه‌یه‌کی که‌م سه‌رجه‌م شته‌کانی میسری
که‌شف که‌ له‌کو‌یی هیناوه‌، ئەم خو‌ی ئەم ئاسته‌ی نیه‌

زنجیریں پہیامہ کانی پرتوین ..... فیکری عہ لمانی له نیوان واقعیس بوون و خہ یالدا

لیکۆلینہ وہی ره خنہی بنوسیّت دژی نیسلام و مسولمانان،
به هوی نه وهش که نویسنه کانی هیچ به هایه کی زانستیان نیه.

میسری کاتیک دیمانه ی له گهل ده کریّت له که ناله کان چند
رسته یه ک فیربووه، له سه سه رجه م دیمانه کان دووباره یی
ده کاتوه، نه ویش وشه ی نیستاتیکا، یا خود به راورد کردنی
نیسلام و مه سیحیه، که ده لیت، مه سیحیه تته نها بیروباره وو
ره وشته نه خلاق ی له گه له، به لام نیسلام شه ریعه^{۱۷۷}.

میسری گشتاندنیکی ترمان پیشکesh ده کا سه یرتر
له وانی پیشوو و ده لی "نیسلام قابیلی ریفورم نیه چونکه
جیاوازی نیسلام و مه سیحیه تته وه یه تیگسته کانی ناو ئینجیل
ناموزگارین و نه وانه ی قورئان بوونه ته یاسا، یاسای خوایی که
ناکری مروّ دهسکاریان بکا " گهر که سیگ ته و او جاهیل نه بی

---

^{۱۷۷} - دوادیار که هم قسانه ی دووباره کرده وه، به رنامه ی به کراوه یی له گهل رهنج
ته وه ره یی به رنامه که په بکهر شکاندن و مه سه له ی نازادی تاک و نه خلاق ی
کۆمه لگه ی کورده واریدا. له ۲۷/۱۰/۲۰۱۳ پیشکeshکرا.

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی رینۆین ..... فیکری عەلمانی له نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

قسە‌ی وا ناکات. چونکه نه ئینجیله‌کان هه‌مووی ئامۆزگارین نه قورئانیش هه‌مووی یاسایه. هه‌ر که‌سیک ئینجیله‌کانی خویندیته‌وه، زۆریک له‌و یاسایانه‌ی پیش چا‌و ده‌که‌ون که له‌ بواری ژیان بو‌ شوینکه‌وتووانی مه‌سیح ده‌ستنیشان کراون، ته‌نانه‌ت له‌ مه‌سه‌له‌ی جل و به‌رگی ئافره‌تان، قسه‌ نه‌کردنیان له‌ کلیساکان، مه‌سه‌له‌ی ژن هی‌نان، په‌یوه‌ندی نیوان تاکه‌کان..هتد. خو‌گه‌ر پرسیاریش بکه‌ین ئه‌ی مه‌سیحیه‌کان له‌ سه‌ده‌ ناوه‌راسته‌کان پیش رینیسانس و ته‌نانه‌ت دوا‌ی رینیسانسیش به‌ چ یاساییک به‌رپۆه‌ ده‌چوون جگه‌ له‌ مه‌سیحیه‌ت و یاسا کۆنه‌کانی رۆم، ئه‌وا ده‌بی پرسیار له‌ خودی میسری بکه‌ین به‌ لکو وه‌لامان ب‌داته‌وه‌!

له‌ میان‌ی قسه‌کانی ده‌لی "به‌عس عەلمانی نه‌بوو". به‌لگه‌شی ئه‌وه‌یه‌ چونکه‌ وه‌ک خو‌ی ده‌لی "هیچ نیزامیک له‌ جیهانی عه‌ره‌ب به‌ قه‌ده‌ر به‌عس ئیعتزازی به‌ ئیسلامه‌وه‌ نه‌کردوه‌" ئه‌مه‌ش‌یان سه‌یرو سه‌مه‌ریه‌که‌ نه‌ له‌ جیهانی کورد نه‌

زنجیره‌ی په‌یامه‌کانی بریتونین ..... فیکرمی عه‌لمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

هی عه‌رب نه‌هی شویننیک‌ی تر بیستراوه که که‌سیک له به‌ر
ئه‌وه‌ی ئیعتزاز به دینیکه‌وه بکات عه‌لمانی نه‌بیئت. که‌واته پارتی
لیپرالی ئوسترالیا، که پارتیک‌ی عه‌لمانیه‌وه یه‌کیک له
جیاوازیه‌کانی له گه‌ل پارتی کریکاران ئه‌وه‌یه، که ئایینی
مه‌سیحی و به‌هاکانی به‌رز دهنرخینن و پولیشی له ژییانی تاک و
خیزاندا به گرنگ ته‌ماشا ده‌کات، پارتیک‌ی عه‌لمانی نیه! تا
ئیس‌تاش سه‌ره‌ک وه‌زیرانه‌کانی ئوسترالیا به ئینجیل سویند
ده‌درین، به‌لام کاتیک جولیا گیلارد (سه‌ره‌ک وه‌زیرانی ئیستا) ئه‌م
سوینده‌ی به ئینجیل نه‌خوارد هه‌ل‌لایه‌کی نایه‌وه له لایه‌ن پارتی
لیپرال. به پنی قسه‌کانی میسری بی، ئه‌م پارت و ده‌سه‌لاتانه‌ی
ئوسترالیا و زور و‌لاتانی دیکه‌ی دنیا، عه‌لمانی نین^{۱۷۸}!

---

۱۷۸ – عه‌لمانیه‌ت و ئیسلام لای فوناد مه‌جید میسری و هاوشیوه‌کانی علی

سیرینی

ئومێد قەرەداغی:

یەکیەک لەو کەسانەی وەک ئیسلامناس خۆی دەر دەخات لە دیدگایەکی عەلانیە وە قسە دەکات ئومێد قەرەداغی، هەمیشە سەرقالی نوسینە نوسینەکانیشی دوورن لە بابەتی بونە وە جارێک باس لە نوێگەری دەکات جارێکی دەبێت بە پارێزەری تیۆرەکی داروین، قەرەداغی خاوەنی نوسینی زۆر لە سەر ئیسلام و ئیسلامیەکان، ئەوەی من سەی لە سەر دەکەم ئەم نوسینانە یەتی که زیاتر لە سەر ئیسلام دەیانوسی، بەم دواوە کتیبیکی بلاوکرده وە بە ناوی (کێشەکانی هزری ئاینی) دواي خویندە وە کتیبەکی دەرکەوت که هەلس و کەوتی وەک نوسەرانی تر بوو لە گەل ئیسلام، ئەویش بە گەرانه وە هیچ سەرچاوەیەکی توراسی ئیسلامی نە خویندۆتە وە، تەنها سەرچاوەکانی نوسەرانی علمانی عەرەب نەبێت، که لەبارەي ئیسلام و ئیسلامیەکان نوسیویانە، که ئێمە لێرە چەند لایەنیکی کتیبەکی دەخەینە روو بوو خوینەر.

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتوین ..... فیکری سه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

کتیبه‌که‌ی قهره‌داغی له سی به‌ش پیک هاتوو:

به‌شی به‌که‌م: کیشه‌ی تیوری له فکری ئاینی، که باس ده‌کات له پرسى موقه‌ده‌س و واتاو حه‌قیقه‌ت، هه‌لسوکه‌وتی فکری دینی له‌گه‌ل (میژو، توراس، گوتار).

له‌به‌شی دووه‌می کتیبه‌که‌ی نوسه‌ر باس له کوردو قه‌یرانی فکری ئاینی ده‌کات، که له‌م باشه‌یان باس له کوردو جه‌لدیه‌تی ئاین ورتنیساس ده‌کات، باس له فتاوا دیموکراسی ده‌کات، باس له نایدۆلۆجیا و هه‌م ده‌کات، دواتر باس له ئیسلام و روژئاوا ده‌کات.

نوسه‌ر له پیشه‌کی کتیبه‌که‌ی شتیکی سه‌یر ده‌نوسیت، ده‌لئیت: هۆکاری نه‌چه‌سپاندى دیموکراسی ده‌گه‌ریته‌وه بۆ فکری ئاینی قه‌یرانه‌کانی ئەم فکره^{١٧٩}، به‌گویره‌ی تیروانینی کاک ئومیدو هاوشیوه‌کانی پئویسته‌ یاسا دوربیت له ئاین، یاره ئەمه هه‌ر بۆچونی کاک ئومید نیه، به‌لکو هه‌ریه‌ک له مه‌ریوان وریا قانع و مه‌لا به‌ختیاو، به‌ختیاریش ئەم رایه‌یان هه‌یه، به‌لام بابزانی

١٧٩- کیشه‌کانی هزری ئاینی ئومید قهره‌داغی ٢٠١٢.

ئایە تاجەند راستە دیموکراسی ئەگەر ئایینی لەگەڵ بێت ناچەسپێت، لەکاتی چەسپاندن دەردەکەوێت کە عەلمانیەت دیموکراسی بە زیانی خۆی دەبینێت. وەکو واقعیش بینیمان چۆن ئەو کاتە ی عەلمانییەکان ترسیان لە ئەنجامەکانی دەنگدان نەبوو باسی دیموکراسی و دەنگی گەل و ژمارە ی دەنگ و سندووقەکانی دەنگدان دەکرد، بەلام کاتی گەل هەلبژاردنیکی ئایینی خواست وەک دەنگدان بۆ حزبیکی ئایینی یان بۆ شەریعت بیانوی ئەوەیان دەهێنایەو کە ژمارە ی دەنگ مەرج نییە چونکە گەل وشیار نییە.

کێشە ی ئافرەت:

وەک وتم دیموکراسی بەشداریکردنی خەلکە لە کاری سیاسی بەلام سەبارەت بە تویژی ئافرەتان دەبینین لە رۆژئاوا کە دەمیکە رێگە ی عەلمانیەتی گرتۆتە بەر ئەو بەشدارییە هێشتا زۆر لاوازه. لە رۆژئاوا بەرزترین بەشداریی ئافرەت لە پەرلەمانەکان لە سویدە کە هێشتا ناگاتە نیو. رێژەکەش لە پەرلەمانەکان بەرزترینیان سی یەکە. ئەوە ی جیگە ی سەرئەنجام

کہ فہرہنسا کہ سہرچاویہ کی فلسفہ فی روشنگری و بیری نازادہ و عہ لمانیہ تیکی پەرگیر حوکمی دہکات ریژہ کہ زور کہ مترہ، بو نمونہ لہ کتیبی کی فہرہنسی کہ باسی بہ شداری نافرہت دہکات کہ چند لاوازہ و ہی سہرہتای ئەم سہدہیہ باسی ئەوہ کراوہ کہ ریژہی نافرہتان لہ پەرلہ مان نریکہی یانزہ لہ سہدہ لہ کاتیک ولاتیکی وک ہیندستان کہ زیاتر لہ نیوہی نافرہتانی نہ خویندہ وارن و نافرہت بہ چاویکی کہم تہ ماشا دہکریٹ ریژہ کہ نریکہی نو لہ سہدہ، واتا جیاوازی نیوان فہرہنسا و ہیندستان تہنہا دوو لہ سہدہ. نووسہرہ کہ دہلیت کہ لہ ہیندستان ئەندیرا غاندی چوار جار لہ سہر یہک بووہ سہرؤک و وزیران و لہوہ زیاتر کہ سایہ تیہ کی بہ ہیژ بوو بہ لام بہ دریزایی تہمہنی فہرہنسا تہنہا یہک جار نافرہتیک بووہ سہرؤک و وزیران ئەویش بو ماوہی چند مانگیک ئەویش لہ حکومہ تیکی بو (بہمرجیک نیزامی ہیندستان پەرلہ مانیہ واتہ دہسہ لاتی گہورہ ہی سہرؤک و وزیرانہ بہ لام نیزامی فہرہنسا سہرؤکایہ تی و

زنجيرى پەيامەكەنى رېنۇۋىن ..... فىكىرى ئەلمانى لە نىۋان ۋا قىمى بوون ۋ خەيالىدا

دەسلەتلى گەورە ھى سەرۋكە نەك سەرۋك ۋەزيرانە). كاتىكىش
فرانسوا مېتيران بېرىرى دا ئەگەر بوو سەرۋك كۆتا (بەش) بۆ
ئافرەتان دابنىت كە ياسا دەرىچىت ۳۰ لە سەدى پالىئوراوان
(تېبىنى بكن رىژەكە بۆ پالىئوراوانە واتە بۆى ھەيە دەنگ بەو
ئافرەتانە نەدرىت) ئافرەت بن، واتە ئافرەتانى ھەر لىستىكى
ھەلبىزاردن پىۋىستە لەو رىژەيە كەتر نەبن، پاشان كە ياسايەك
بەم شىۋەيە دەرچوو دادگاي بالاي فەرەنسى رەتى كردهو
چونكە جياكارىيە لەنىۋان رەگەزەكان، دواترىش ياساي تر
دەرچوو بەلام بۆ ھەلبىزاردنەكانى شارەوانى و پەرلەمانى
ئەوروپى.

سەرچاۋەيەكى كۆنترىش باسى ئەۋەى كىردوۋە بۆچى
بەخشىنى مافى دەنگدان بە ئافرەتان زۆر دواكەوت (سالى ۱۹۴۶)
ئەۋىش لەبەر ئەۋەى ئافرەتان بەگشتى لە پىاوان زىاتر مەيلى
ئائىنيان ھەيە بۆيە ئەلمانىيەكان ترسان بەخشىنى ئەو مافە بە
ئافرەتان ترسى ئەۋەى ھەيە بە دەنگى ئافرەتان كەسانى نىزىك لە

زنجیرەس پەیمانەکانی بریتۆین . . . . . فیکری عەلمانی لە نیوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

کەنێسە دەسەڵاتیان دەستبکەوێت. ئەمەش وامان لێدەکات وای
بۆ بچین کە دانانی کۆتا (بەش) تەنها بۆ شارەوانی و پەرلەمانی
ئەوروپی بۆ دوورخستنه‌وه‌ی ئافرەت بوو لە پەرلەمانی
فەرەنسا کە یاسا بۆ ولاتەکە دادەنێت.

بەم جوۆرەش عەلمانییەت دژ بە دیموکراسی بوو و لەگەڵ
دوورخستنه‌وه‌ی بوو.

لەکۆتاییش پێویستە بزانی کە عەلمانییەکان کاتیگ دەلێن
دیموکراسی بێ عەلمانییەت ناکرێت ئەو قسەیه‌کە بۆ
جوانکردنی عەلمانییەت، هەرۆها دامالینی سیفەتی عەلمانی لە
نیزامە دیکتاتۆرییەکان هەولێکە بۆ جوانکردنی عەلمانییەت،
واتە کاتیگ دەلێن نیزامە عەلمانییە دیکتاتۆرییەکان (دەولەتە
کۆمۆنیستەکانی ئەوسای ئەوروپای رۆژەلات، حزبی بەعس،
تورکیای ئەتاتۆرک، تونسی بۆرقیبە و بن عەلی ..) عەلمانی
نەبوون هەولێکە بۆ پاککردنی ناوی عەلمانییەت لەو نمونانە کە
بێگومان عەلمانی بوون چونکە لەسەر بنەمای عەلمانییەت

زنجیرس پھیاسه کانی ریتوین ..... فیکری علمانس له نیوان واقعیس بوون و خیالدا

وہستابوون ئہویش دورخستنهوہی ئاین له سیاست و پەرہردہ. علمانیه کانیش بہ دوبارہ کردنهوہی قسہکیان کہ دیموکراسی بی علمانیهت نابیت دہیانہویت قسہکہ بکہنہ راستی، ئہرکی ئیمہش ئہوہیہ ہەرچیہک وترا وکو خوئی وەرینہ گرین بہ لکو شیی بکہینہوہو بزاین چہند راستہ و چہندی وانیه^{۱۸۰}.

کاتیک خوینہر سہیری کتیبہکھی کاک ئومید کات، دہبینیت ئہم سہرچاوانہی کہ پشتی پی بہستاون سہرچاوهی توراسی ئیسلامی نین^{۱۸۱}، لہوہش سہیرتر نوسہر شتیک دہنوسیت پاشان ئامازہ بہ سہرچاوهیہکی تر دہکات لہ پەر اویزہکھی، نوسہر باس لہ ناکوکی نیوان عروبہو عقلانیهت دہکات لای د. محمد عہمارہ، لہ پەر اویز کتیبی محمد عابد الجابری دہنوسیت^{۱۸۲}.

۱۸۰- علمانیهت و دیموکراسی یهگرتنیان و ناکوکیان فازل قہرہ داغی پیگہی زاگروس.

۱۸۱- کیشہکانی ہزی ئایینی ۷۰.

۱۸۲- سہرچاوهی پیشو ۲۳۱، و ہامش ۷۳ د. محمد عابد الجابری بنیة العقل العربی.

له شوینیکی تر باس له کتیبی الإسلام بین التئویر والتزویر
محمد عماره دهکات، که به لای کاک ئومید محمد عماره دیفاعی
له مشیر عه فله ق کردوه، به لام کاتیک سهیری کتیبه که ی محمد
عماره ده که یت ته نها چند گوته یه کی مشیر عه فله قی نه قل
کردوه به ئه وه ی هیچ قسه یه کی له سر بکات^{۱۸۳}.
یه کیکی تر له و بابته انه ی که قهره داغی قسه ی له سر کردوه
بابته ی مقاصد الشریعه یه، که بابته یکی گرنکه به شیک له
زانستی اصول الفقه، کاتیک کاک ئومید قسه له م باسه دهکات
ره خنه کانی محمد عابد الجابری نه قل دهکات له زانایانی اصول
الفقه، که زیاتر گرنگیان به باسه زمانه وانیه کان و بابته
نه حویه کان داوه، خو یان له بابته ی مقاصد بی دهنگ کردوه،
بویه ئه مه ی کردوه به قهیران له و باره یه ده لیت: نه گهر سهیری
لیکولینه وه کان بکه یت، لیکولینه وه ی فقه ی بن یاخود
زمانه وانیه ی، زیاتر ناماژهیان کردوه به وتا و وشه، وه ک دوو

۱۸۳— بروانه: د. محمد عمارة الإسلام بین التئویر والتزویر. دارالشروق ط۱

زنجیریں پہ پیامہ کانی پینوین ..... فیکری عہ لمانی لہ نیوان واقعی بوہن و خہ یالدا

لایہنی جیاوان، یا خود بہ لای کہ مہوہ و ہک دوو بابہت کہ
پہیوہستن بہیہ کہوہ نیسبہ تیکیان لہ نیوان ہہیہ.

بہ ہمان شیوہ محمد عابد الجابری ہاتوہ باسی زانستی
اصول الفقہ کردوہ لہ نیمام شافیہوہ تا نیمام غہ زالی زیاتر
گرنگیان بہ بابہتی زمانہ وانی داوہ، نہ مہش وای لی کردوہ لہ
مقاصد الشریعہ دوور بکہ نہوہ.

کہ چی کاک نومید ہمان شتی دوو بارہ کردوہتوہ بہ بی نامازہ
دان بہ کتیبہ کہی محمد عابد الجاری.

نہ مہ لایہک لہ لایہکی تر وینہی راستہ قینہی نیمامی نہبو
نیمسحاقی کوری موسای شابتی (ت ۷۹۰ھ) ہہ میثہ کہسانی
لادہر دہیانہوینت نیمامی شابتی بکہ نہ رمزی تہ نیولاتہ کانیان بو
قسہ کردن لہ سہر دہقہ شہریہکان، کتیبی (موافقات)ی شابتی یان
کردوہ بہ قہ لغانی بوچونہ کانیان بہ ناوی بہرژوہندی خواستن
ودہستگرتن بہ بنہ ماکانی شہریعت، بہ مہش بہ لای عہ لمانیہکانہوہ
شابتی توانی داہینانیکی مہ عرفی بکات و اصول الفقہ لہ تیورہکانی

نیمام شافعی و زانایانی دواى ئو دابریٔ^{۱۸۴} .

هه ركه سیک کتیبه که ی کاک ئومیڈ قه ره داغی بکه خوینه وه
قسه کانی جابری ده بینیت، به لام کاک ئومیڈ ناماژهی به
قسه کانی جابری نه داوه، له گهل ئه وه شدا سه رجه م قسه کانی
قه ره داغی له باره ی مقاصد الشریعه قسه ی^{۱۸۵} .
ئومیڈ شتیکی تر ئه نجام داوه که مایه ی پیکه نینه، ئه ویش باس
له میشل عه فله ق ده کات، که محمد عه ماره مه دحی ده کات که چی
ناماژه به کتیبی الرساله ی نیمام شافعی ده کات، نازانم په یوه ندی
نیمام شافعی به ستایشی محمد عه ماره بو مشیل ئه فله ق چیه،
به لام له وه ده چیٔ ئومیڈ ته نها ناوی ریساله ی نیمام شافعی
بیستوه .

کاک ئومیڈ له م کتیبه ی ناوی لیستیک سه رچاوه ی نوسیوه،
جگه له له مانه کو ی القرآن الکریم و الرساله، و التئویر و التزویر،
کو ی سه رچاوه کانی سه رچاوه ی عه لمانیه کانس .

۱۸۴- معركة النص. مجلة البيان صالح العجلان سنة ۲۰۱۲

۱۸۵- بنيه العقل العربي مركز الدراسات الوحدة العربية ص

زنجيرهي پهيامهكانس ريتونين ..... فيكرى سهلمانى له نيوان واقيسى بوون و خيالدا

د. نصر حامد ابوزيد:

١- الإتجاه العقلي في التفسير دراسة في قضية المجاز في القرآن عند المعتزلة.

٢- إشكاليات القراءة واليات التأويل

٣- فلسفة التأويل.

محمد عبدالجباري.

١- الخطاب العربي المعاصر دراسة تحليلية نقدية

٢- تكوين العقل العربي

محمد اركون:

١- الفكر الإسلامي قراءة علمية.

٢- الخطاب والأنسنة في الفكر العربي.

٣- الإسلام. أوروبا. الغرب

٤- الفكر الإسلامي نقد وإجتهداد.

٥- الإستشراق بين دعائه ومعارضه.

د. حسن حنفي

١- مقدمة في علم الإستغراب

علي حرب

١- الممنوع والممتنع نقد الذات المفكرة.

٢- النص والحقيقة نقد الحقيقة.

٣- التأويل والحقيقة قراءات تاريخية في الثقافة العربية.

شهرچاره كانى ترى بريتين له كتيبه كانى: محمد شحرور، وسيد

محمد القمني، وعبدالله العروي، وجورج الطرابيشي، وعبد

المجيد الشرفي، وساطح الحصري.

رہ فیق ساییر:

رہ فیق ساییر یہ کیکہ لہو نوسہرہ علمانیانہی لہ سہرہ
نیسلام و مسولمانان نوسیوہ، ئەمہ جگہ لہوہی چہند بابہ تیکی
لہو بارہیوہ نوسیوہ، لہ میانہی کتیبہ کانی چونیہ تی ہلئس
وکہوتی بہ گہل نیسلام و میژوہ کہی دہر دہ کہ ویت.

رہ فیق ساییر وک نوسہرانی تری علمانی لہ نوسینہ کانی لہ
بارہیی نیسلام پشت بہ سہرچاوی نوسہرانی علمانیہ تی
عہرہ بی دہبہستن، پاشان قسہ لہ سہر بابہ تیکی گرنگی وک
میژوی نیسلامی و فہلسفہی نیسلامی دہکات.

رہ فیق ساییر کتیبہ کہی ناوانوہ ئیمپراتوریای لم باسی لہم
کتیبہی بہ دیدیکی رۆژہ لاتناسیانہوہ نوسیوہ.
لہ راستی ئەمہی ئەو نوسیویہ تی ئیمپراتوریای شیواندہ نہک
ئیمپراتوریایہ کی.

ئیمپراتوریای لم وەرگیراوہ لہ ہندیک لہو نوسینانہی محمد
عابد الجابری^{۱۸۶}.

۱۸۶- مجلہ رایۃ الإسلام السنۃ ۱۳، عدد ۱ ذو الحجۃ ۱۴۱۹- نازار ۱۹۹۹. [امپراطوریۃ الرمال ام

امپراطورالتضلیل رد علی مقالات رفیق صابر محمد یوسف ص ۱۹ .

زنجیره‌ی پیامه‌کانس رینوین ..... فیکرسه علمانی له نیوان واقیعی بوون و خه‌یالدا

ره‌فیک سابِر پیشتَر وه‌ک که‌سیکی شاعیر شتی ده‌نوسی له‌پر ده‌ستی دا بابه‌تیکی گرنگی وه‌ک میژو له‌وه‌ش مه‌ترسیدار ده‌ستی دا نوسین له‌سه‌ر فه‌لسه‌فه‌ی میژوی ئیسلامی، دوا‌ی ئه‌وه‌ی که کتیبه‌که‌یم خویدنه‌وه تیبینی ئه‌وه‌م کرد که به‌رۆحی کتیبی (العقل السياسي العربي) محمد عابد‌الجاری نوسراوه، دوا‌ی ده‌ست‌کاری‌کردنی گوته ئیجاییه‌کانی جابری له‌م کتیبه^{۱۸۷}.

ئه‌وه‌ی تیبینی کراوه، که ره‌فیک صابر له‌سه‌ره‌تای نوسینه‌که‌ی هیچ ره‌پتیک نیه له نیوانن له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش‌دا خو‌ی ئاماژه‌ی به‌وه‌ کردووه، که ئه‌م کتیبه‌ باس له فه‌لسفه‌ی ئیسلام وه‌حی ناکات، به‌لکو باس له لایه‌نی ئه‌نسرۆپۆلوجی ئیسلام ده‌کات، به‌تاییه‌ت لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی و رۆشه‌نیری و پینکه‌اته‌ی ده‌ولت، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی بریاریدا بوو قسه له‌سه‌ر ئه‌م پرسه نه‌کات، به‌لام هیچ تیریکی له تیردانه‌که‌ی نه‌ه‌یشتۆته‌وه سه‌رجه‌میانی ئاراسته‌ی وه‌حی و بیروباوه‌ری ئیسلامی کردووه،

---

۱۸۷. سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

به‌تایبه‌تیش قورئانی پیروژ، که چه‌ندین جار به ئەفسانه ناوی بردووه.

بانگه‌شه‌کردنی ره‌فیق س‌اییر بوئه‌فسانیه‌تی دووباره‌کردنه‌وی ئەم قیسانه‌یه که پوژه‌لاتناس و لیکۆل‌ره ع‌لمانی و مارکسیه‌کان دووباره‌یان ده‌کرده‌وه، که ته‌نها شتی ناشیرن له رووداوه‌کانی میژوو دووباره ده‌که‌نه‌وه، که زۆربه‌یان له لیکۆلینه‌وی زانستی ده‌رناچن، به‌لکو ته‌نها شتی‌که له کتیبی ئیسلامی نوسراوه‌ته‌وه گوئ نه‌دراوه به‌وه‌ی که تاچه‌ند راسته، به‌لکو چه‌پاندنی زانستی ئەو حکومه‌یه، که خبری راست له ناراست جیا ده‌کاته‌وه، هه‌روه‌ک له کتیبه‌کانی میژوو، که ئەویش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر ناسۆفراوانی پیاوانی سه‌ره‌تایی شاره‌ستانی‌ته‌تی ئیسلامی، که ئیستاش شازانی پی‌وه ده‌که‌ین، ئە‌گه‌ر شاره‌ستانی‌ته‌تی شیوعی سه‌یر بکه‌ی، ده‌بینی ئەو ئە‌ده‌بیاته‌ی نوسراوه له‌سه‌رجه‌م زانسته مرۆفایه‌تی‌ه‌کان ده‌بینی‌ت له‌به‌رژه‌وه‌ندی چینی حکومران نوسراوه (نیوکلامنتورا) ته‌نانه‌ت

زنجیرەس پەیاوەکانی ریتوئین . . . . . فیکسەس ەمانەس لە نیوان واقعەس بوون و خەبەلدا

نوسینی گەرە نوسەرانی رۆژئاوا لەبارەکانی ئەدەب و زاسستی سیاسی لەبەرژەوهندی بۆرجوواکانە، لە رۆژگاری خۆی خروشوف گوتی: ئەگەر مەیمونیک لەسەر ئامیزی نوسین دابنیت، لە توانای هەیه ئەو بەنوسیت، کە ئەندریه مالرو ئیوت و سارتەر ونەسەرانی تر دەنوسن دەینوسن.

ئەمە جگە لەو رەفیق ساپیر بانگەشە گروقه لادەرەکان دووبارە دەکاتەو لەبارەیی قورئانی پیروزه، کە ئەمەش راست نیە، کە ئەمەش راست نیە، چونکە کاتیک قسە لەسەر فرەقەئیسلامیەکان دەکەین هەر فرقه یەک بیئت، دەبیئت بەگویرهی لیکۆلینەو هی زاستی بیئت، دەبیئت بنەماکانی لەسەر قورئان و سوننە سەرچاوەی گرتبیئت، ئەو هی زۆربەیی مسوڵمانان لەسەری هاوران.

رەفیق ساپیر شیوازی تەدلیسی و یارکردنی بەکار هیناو، کە ریرهوی شیوعیەکان، کاتی بانگەشە ئەو دەکات، کە هۆکاری جیاوازی مسوڵمانان ئەو بوو، وەک میژونوسانی

ئیسلام لەو سەردەم قسەیان لەسەر کردوو، کە پەيوەست بوو بە بابەتی چەپاندن و یاری کردن بەهەندی نایەتی قورئانی پیروژ لاپەرە ۲.

نوسەر هەمان شیواز بەکار دەهێنیت، بەشیوەیهکی گشتگیر، کاتیك دەئیت: لەمەش زیاتر بەگوێرەیی میژوونوسانی ئیسلام لەم سەردەمە، قورئانی ئەسلی سێ قەبارەیی قورئانی دەولەتی هەبوو، پاشان فەرمانەر واکانی دەولەت هەلسان بەگوێرینی قورئان بەگوێرەیی بەرژەوهندی خوێان، رەقەکی وای لیکردوو بەرامبەر قورئان تا بگاتە ئەوەی کە کەسیکی وەك حەجاج بکات بەهاوبەش لە پرسی راستی وناپراستی قورئان، بۆ ئەمەش دەئیت: بەگوێرەیی سەرچاوە ئیسلامیەکان حەجاج هەلساوە بە دەستکاریکردنی گەرە لەدەقەکان دواي ئەوەی کراوە بە وەکیل بۆ کاروباری قورئانی دەولەت ۲۲.

ناشکرایە فەرمانی کوکردنەوێ قورئان لەزەمەنی خەلیفە ئەبوبەکرێ سدیق بوو، سەرچەم سورەتەکان کوکرایەو بە

زنجیره‌ی پیامه‌کانی ریتنویژن ..... فیکری عه‌لمانی له نیوان واقعی بوون و خه‌یالدا

کۆده‌نگی هاوه‌لان، ئەمه‌ش بابۆ ریوایه‌ته‌که‌ی ئیمام بخاری جی^٢
به‌ئیلین که بۆمانی باس ده‌کات^{١٨٨}.

ره‌فیع ساییر وه‌ک وشه‌به‌وشه‌ی کتیبه‌که‌ی له‌نوسه‌رانی
ناسراو وه‌رگرتوو، له‌گه‌ڵ دارنینه‌ی بابه‌تی بوون لییان، ئەگه‌ر
ئیمه‌ پرسى غه‌نیمه وه‌ر بگه‌رین له‌ یابه‌ته‌که‌ی ره‌فیع ساییر پاشان
به‌راوردی بکه‌ین به‌کتیبی (العقل السياسي العربي - محداداته
وتجلیاته) د. محمد عابد الجابری هه‌مان نوسینه، به‌لام له‌کاتی‌کدا
ره‌فیع سا‌بر هاتوه‌ گشتگیری کردوو، کردویه‌تی به‌ته‌نها
پالنه‌ری سه‌ره‌تاو کۆتا له‌هه‌موو میژروی نیسلامی، له‌پیناو
ده‌رچون له‌و نه‌زعه مارکسیه ته‌قلیدییه‌ی که ئابوری کردبوو به
ته‌نها پیوه‌ر بو ته‌فسیرکردنی میژوو، که جابری به‌مارکسی
قۆناغی ستالینی ناوی ده‌بات، دوا‌ی ئەوه‌ی بو به‌ خالیکی ره‌ش
له‌میژروی له‌لایه‌کی تره‌وه تانیستاش شوعیه‌کانی کورد به‌هه‌مو
شیوه‌یه‌کی تیۆری وپراکتیکی له‌ واقعی ئەده‌بی وسیاسی

---

١٨٨ - بروانه: رقم الحدیث ١٥٦٩ مختصر صحیح البخاری دارالسلام.

زنجیرس په پامه کانس پرتوین ..... فیکری علمانی له نیوان واقیعی بوون و خه پالدا

دووباره ی ده که نه وه، له م روانگه مه زه بیه ته قلیدیه ستالینیه مارکسیه، به لای ره فیک سایره وه میژوو شارستانیته نیسلامی جگه له خوینرشتن شتیکی تری تیدانیه، جهیشی نیسلامی جهیشیکی خیله کی بوو، عه قله یه تی ده شته کی وهوزگه رایه ی به سهری دا زال بوو، تاکه پالنه ریک بو جهنگه کان غنیمه بوو، ره فیک سابر ده لیت: ده شته کیه کان له سهر خوین په روه دوه گوره ببون به دریزای میژوو زوربه ی ژیانیان له جهنگ به سهر بردبوو، تا ببون به هیژنکی کاریگه ری له جهیشی عه ره بی، رویان له هر شوینیک کردییت داب ونه ری تی به دوه یانیه یان له گه ل خوین بردووه، به ناوی جیهاده وه هیرشیان کردو ته سهر ولاتانی تر، نینجا ده لیت: هوز، غنیمه عه قیده، نهو سی کلیلن ده توانین به هوی نهوانه وه میژووی سیاسی عه ره بی بخوینینه وه، که واته نهوانه عه قلی باتنی نهو میژووهن، که واته کاتیک قسه مان لهو ته رتیبه ی باسمان کرد، نه مه مانای نهوه نیه، که له گرنگیش به هه مان شیوه بن، چونکه گرنگیه که له کاتیک بو کاتیک ده گوریت،

لەسەردەمیك بۆ سەردەمیك دەگۆریت، بەكورتی عەقڵیەتی سیاسی عەرەبی لەسەردەمی جاھیلی بنەمای سەرەکی ھۆزو غەنیمە بوو، لەسەردەمی پێغەمبەرایەتی بوو، پینگومان سەردەمی خەلیفەي راشدین درێژکراوی شەفافییەتی سەردەمی پێغەمبەرایەتی و بەھاکانی، کەچی جابری جەخت لەسەر ھەمان شت دەکاتەوہ.

لە کاتی قسەکردنی رەفیع ساپیر لەسەر کۆمەڵگای عەرەبی لەپێش ئیسلام و باش ئیسلام دانیشتوانی جزیرەي ھەرەبی لە تیروانی ئەو سەرجەمیان دەشتەکی بوون، جگە لە تالان و کوشتن رینگری کاری تریان نەبوو، نەخاوەنی شارستانی و تێجارەت بوو، ئەمەي ئیمە باسی دەکەیت پارێزگاری کردن نیە لە عەرەب، بەلکو پارێزگاریکردنە لە میژووی ئیسلامی، چونکە تیکەلەیکە بەھیز ھەیە لە سەرەتای میژووی ئیسلامی لەگەڵ عەرەب لە قوئاغی یەکەم، پێویستە ئەم تیروانینە ھەلەییە راست بکەینەوہ، کە بەھەستیکی ئایدۆلۆژی نینگەتیف نوسراوہ، نەك

زنجیرەس پەیاوەکانە ریتوین . . . . . فیکری عەلمانی لە نێوان واقیعی بوون و خەیاڵدا

رەگەزپەرستی قەومی، چونکە رەفیق سابر قسەو حکومەکانی لە هەستیکی ئایدۆلۆژیە نەک قەومی، ئەگەرچی هەندیک جار دەیهوێت وای دەربخات، لەگەڵ ئەوەشدا جەزیرە ی عەرەبی تەنها شوینی دەشتەکیان نەبوو، بەئکو شوینی خەلکی تریش بوو، هەرەها ناوەندیکی گەرنگ بوو بۆ بازرگانی بەهۆی ئەوەی کەوتبوو نیا و لات و ئیمبراتۆریەکانی ئەو رۆژگار، لە باشور چەند شارستانیەتیکی لیبوو، کەهێلی سەرەکی بازرگانی بوو، ئاشکرایە رەفیق سابر کێبەکە ی بەدیدیکی رۆژھەلاتناسە نوسیو، لەسەرەتاو تاکو تایی لەگەڵ رقی خۆی تیکەلی کردوو، هەمان تیروانینی مارکس و ئەنگلزی دووبارە کردۆتەو لە بەرامبەر رۆژھەلات و ئیسلام، خۆی پێی زانییەت یاخود نەیزانی بیت.^{۱۸۹}

۱۸۹- بروانە: غەمە جفاتیهکان فاروق رەفیق، ۱ بابەتی خۆرناو و ئەوەکانی تر.

زنجیرى پەيلاسەكانى رېتوتېن ..... فىكىرى ئەلمانى لە نىوان واقىسى بوون و خەيالىدا

ناوەرۆك

نومبەر	ناوى بابەت	نوسەر يان و مرگىز
۳	پىشەكى	
۷	ئەلمانىيەتى بۇرژۇه لات و حېزىبى كوردى.	نوسىنى / پ.ى. سەلام ناوخۇش
۲۷	ئەزمونى ئەلمانىيەت لە كوردستان.	چاوپىكەوتن / م. فاتىح سەنگاوى
۵۳	ئەلمانىيەت ئەومى مەن ئىبى تىگەشتوم.	نوسىنى / كامەران بابان زادە
۹۱	ئەومى يەكەمى ئەلمانى كورد.	نوسىنى / مسعود عبدالخالق
۱۹۳	چۆنئىيەتى خويندەئەومى خويندەرىكى سىكۇلار بۇ دەقى ئايىنى.	ئامادەكردنى / عبدالله نصرالله
۲۵۵	بۇشايبەكانى نىوان ئەلمانىيەت و كۆمەنگاى كوردەوارى.	نوسىنى / د. عومەر ئەلى
۲۷۹	جياكردنەومى دىن ئە دەمۆلەت جياكردنەومى بەھايە لە مرۇف.	نوسىنى / زانا طاھىر
۲۸۹	ئەلمانىيەت چەمك و سەرھەندان و گەشەسەندى و ھاتنى بۇ بۇرژۇه لات.	نوسىنى / مونا موحەممەد بەھيەدىنى شافىي و مرگىزىنى / نىھاد جلال حېبب الله
۲۲۹	ئەلمانىيەت بۇ چۆن و ھەلۆئىستى بەرامبەر بە نىسلام و موسولمانان.	نوسىنى / م. مەھمەد مەلا مەھمۇد
۲۷۷	نوسەرانى ئەلمانى چى دەخوئىننەوہ ؟	نوسىنى / اسماعيل طەھا
۴۱۹	ناوەرۆك	

نەم پەرتۆكە لە نوسینی نەم بەرپزانیە پێك هاتوو:

- ✓ عەلمانیەتی رۆژھەلات و حیزبی کوردی
پ.ی. سەلام ناوخۆش
- ✓ ئەزمونی عەلمانیەت لە کوردستان م. فاتیح سەنگاوی
- ✓ عەلمانیەت ئەوەی من لێی تیگەیشتووم
م. کامەرانی بابا ن زاده
- ✓ نەوەی یەكەمی عەلمانی کورد .
م. مسعود عبدالخالق
- ✓ چۆنیەتی خۆیندەنەوەی خۆینەرێکی سیکۆلار بۆ دەقی ئایینی
م. عبدالله نصرالله
- ✓ بۆشاییەکانی ئێوان عەلمانیەت و کۆمەلگای کوردەواری
د. عومەر عەلی
- ✓ جیاکردنەوەی دین لە دەولەت جیاکردنەوەی بەھایە لە مرۆف
م. زانا طاھیر
- ✓ عەلمانیەت چەمک و سەرھەڵدان و گەشەسەندنی و ھاتنی بۆ رۆژھەلات
م. نھاد جلال حیب اللھ
- ✓ عەلمانیەت بۆ چۆن و ھەلوێستی بەرامبەر بە ئیسلام و موسوڵمانان
م. محمد ملا محمود
- ✓ نووسەرانی عەلمانی چی دەخویننەو؟
م. إسماعیل طهها